

ZOFIA ZASACKA

<https://orcid.org/0000-0002-3437-5578>

Czytelnictwo młodzieży szkolnej 2017

DOI: 10.36155/RBN.51.00001

Wprowadzenie

Badania czytelnictwa gimnazjalistów mieszczą się w tradycji badań społecznego zasięgu książki¹ oraz praktyk czytelniczych w różnych środowiskach społecznych² realizowanych od kilkudziesięciu lat w Pracowni Badań Czytelnictwa w Instytucie Książki i Czytelnictwa Biblioteki Narodowej. Czytanie książek jest traktowane jako praktyka społeczna połączona z obowiązującym w danym miejscu i czasie normami i wzorami kultury oraz rolami społecznymi osób ten rodzaj działań realizujących³. Przedmiotem rozważań jest szczególnie społeczna sytuacja komunikacji symbolicznej jaką jest czytanie książek⁴. Badania

1 Por. m.in. I. Koryś, D. Michalak, Z. Zasacka, R. Chymkowski, *Stan czytelnictwa w Polsce w 2017 roku*, Warszawa 2018; I. Koryś, O. Dawidowicz-Chymkowska, *Społeczny zasięg książki w Polsce w 2010 roku. Bilans dwudziestolecia*, Warszawa 2012; G. Straus, K. Wolff, S. Wierny, *Książka na początku wieku. Społeczny zasięg książki w Polsce w 2002 roku*, Warszawa 2004.

2 G. Straus, *Czytanie u progu liceum*, Warszawa 2002; K. Wolff, *Książka w życiu i kulturze współczesnej młodzieży wiejskiej*, Warszawa 1988.

3 K. Wolff, *Dawne i nowe dylematy czytelnictwa*, „Z Badań Nad Książką i Księgozbiórami Historycznymi” 2009, t. 3, s. 131–157 – <http://bbc.uw.edu.pl/publication/799> [dostęp: 28.11.2019].

4 A. Kłoskowska, *Socjologia kultury*, Warszawa 1981; J. Kostecki, *Charakterystyka wybranych społecznych sytuacji komunikacji czytelniczej w polskiej kulturze drugiej połowy XIX wieku*, „Pamiętnik Literacki” 1978, t. 69, z. 4, s. 99–138 – http://bazhum.muzhp.pl/media//files/Pamietnik_Literacki_

czytelnictwa młodzieży znajdują się również w polu badawczym socjologii młodzieży, a zwłaszcza kwestii dotyczących uczestnictwa w kulturze, roli nowych mediów w życiu codziennym i w przemianach praktykowanej piśmienności⁵, odbioru literatury pięknej przez nastolatków oraz studiów poświęconych kulturze popularnej, w tym także literaturze popularnej i jej związków z edukacją szkolną oraz literaturze skierowanej do niedorośliwych odbiorców⁶.

Czytanie w przyjętej tu koncepcji teoretycznej traktowane jest jako praktyka społeczna, umieszczona w kontekście społeczno-kulturowym⁷ posiadająca wiele wymiarów⁸ ściśle ze sobą skorelowanych. Oznacza to, że możliwe są różne perspektywy obserwacji czytania. Pierwsza perspektywa śledzi czytanie poprzez posiadane przez jednostkę umiejętności, uwzględniamy wtedy procesy psychomotoryczne i poznawcze oraz procesy zachodzące w wymiarze emocjonalnym, estetycznym, a także efekty czytania poprzez umiejętności wykorzystania odczytanych treści. Czytanie to zespół umiejętności (na poziomie technicznym, semantycznym i krytyczno-twórczym)⁹ – dosłownego odczytywania tekstu, odnajdywania znaczeń symbolicznych i wykorzystanie tych umiejętności do określonych celów w specyficznych kontekstach.

czasopismo_kwartalne_poswiecone_historii_i_krytyce_literatury_polskiej/Pamietnik_Literacki_czasopismo_kwartalne_poswiecone_historii_i_krytyce_literatury_polskiej-r1978-t69-n4/Pamietnik_Literacki_czasopismo_kwartalne_poswiecone_historii_i_krytyce_literatury_polskiej-r1978-t69-n4-s99-138/Pamietnik_Literacki_czasopismo_kwartalne_poswiecone_historii_i_krytyce_literatury_polskiej-r1978-t69-n4-s99-138.pdf [28.11.2019].

5 *Reconceptualizing the literacies in adolescents' lives*, ed. by D. Alvermann [et. al.], 2nd ed., Mahwah (NJ), London 2006; G. Kress, *Literacy in the new media age*, New York 2003; S. Livingstone, *Young people and new media. Childhood and the changing media environment*, London 2008.

6 M.in. G. Leszczyński, *Bunt czytelników. Proza inicjacyjna netgeneracji*, Warszawa 2010; G. Leszczyński, *Wielkie, małe książki. Lektury dzieci. I nie tylko*, Poznań 2015; *Śmierć w literaturze dziecięcej i młodzieżowej*, pod red. K. Slany, Warszawa 2018; M. Cart, *Young adult literature. From romance to realism*, Chicago 2010; G. Ivey, P. H. Johnston, *Engagement with young adult literature. Outcomes and processes*, „Reading Research Quarterly” 2013, t. 48, nr 3, s. 255–275 – <http://sites.bu.edu/summerliteracyinstitute/files/2016/05/lveyandjohnston2013.pdf> [28.11.2019].

7 *Situated literacies. Reading and writing in context*, ed. by D. Burton, M. Hamilton, R. Ivanič, London, New York 2000.

8 A. Wigfield, J. T. Guthrie, *Relations of children's motivation for reading to the amount and breadth of their reading*, „Journal of Educational Psychology” 1997, t. 89, nr 3, s. 420–432 – <http://www.cori.umd.edu/research-publications/1997-wigfield-guthrie.pdf> [28.11.2019]; U. Schiefele, E. Schaffner, J. Möller, A. Wigfield, *Dimensions of reading and their relation to reading behavior and competence*, „Reading Research Quarterly” 2012, t. 47, nr 4, s. 427–463 – <https://ila.onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1002/RRQ.030> [28.11.2019]; J. T. Guthrie, A. Wigfield, *Engagement and motivation in reading*, w: *Handbook of reading research*, vol. 3, ed. by M. L. Kamil, P. B. Mosenthal, P. D. Pearson, R. Barr, Mahwah (NJ) 2002, s. 403–422 – https://s3-us-west-2.amazonaws.com/tandfbis/rt-files/docs/Handbook+of+Reading+Research+Volume+III++9780805823981_text.pdf [28.11.2019].

9 A. Brzezińska, *Gotowość do czytania i pisanie i jej rozwój w wieku przedszkolnym*, w: *Czytanie i pisanie – nowy język dziecka*, praca zbiorowa pod red. A. Brzezińskiej, Warszawa 1987, s. 30–38.

Czytanie, w takim ujęciu, obserwowane jest jako proces tworzenia znaczenia, budowany w dialogu z tekstem¹⁰. Druga perspektywa to ujęcie społeczno-kulturowe, które widzi czytanie przede wszystkim jako efekt procesów socjalizacyjnych i uwarunkowań środowiska społeczno-kulturowego. Czytanie w ujęciu antropologii kulturowej i socjologii, gdzie jest postrzegane jako element piśmienności, to także pewien habitus z nim związany, zinternalizowane uniwersum doświadczeń kulturowych przypisanych umiejętnościom czytelniczym. W tej perspektywie mieści się tradycja badań Instytutu Książki i Czytelnictwa Biblioteki Narodowej, w której znajdują się kolejne edycje badania czytelnictwa młodzieży¹¹.

Ważnym bodźcem stymulującym czytanie są społeczne relacje i komunikacja towarzyszące tej praktyce. Obecność praktyk czytelniczych w interakcjach i komunikacji w świecie społecznym czytelnika świadczy o wymiarze społecznym czytania¹². Należy do tych praktyk m.in. wymiana tekstów i opinii o nich, korzystanie z rad czytelniczych osób, które są ważne dla czytelnika, prestiż czytania w grupie odniesienia¹³. Istotnym impulsem do czytania może być potrzeba poznania tekstów, o których inni rozmawiają i które znają – aby być w kręgu „wtajemniczonych”¹⁴. Taki społeczny wymiar powodów czytania odpowiada też transakcyjnej teorii czytania Luise M. Rosenblatt¹⁵. Ten wymiar wskazuje na czytanie jako praktykę społeczną – nie tylko intymne zajęcie skupione na

10 L. M. Rosenblatt, *The reader, the text, the poem. The transactional theory of the literary work*, with a new preface and epilogue, Carbondale (IL) 1994; L. M. Rosenblatt, *Literature as exploration*, New York, London 1938 – https://archive.org/details/literatureasexpl00rose_0 [28.11.2019]; *Handbook of adolescent literacy research*, ed. by L. Christenbury, R. Bomer, P. Smagorinsky, New York, London 2006, s. 8.

11 Z. Zasacka, K. Bulkowski, *Zaangażowanie w czytanie a osiągnięcia szkolne gimnazjalistów*, „Edukacja” 2015, nr 4 (135), s. 107–129 – <http://www.edukacja.ibe.edu.pl/images/numery/2015/4-6-zasacka-bulkowski-zaangazowanie-w-czytanie.pdf> [28.11.2019].

12 L. B. Gambrell, S. S. Mazzoni, J. F. Almasi, *Promoting collaboration, social interaction, and engagement with text*, w: *Engaging young readers. Promoting achievement and motivation*, ed. by L. T. Baker, M. J. Dreher, J. T. Guthrie, New York 2002, s. 119–139.

13 K. R. Wentzel, A. Wigfield, *Academic and social motivational influences on students' academic performance*, „Educational Psychology Review” 1998, t. 10, nr 2, s. 155–175 – <https://link.springer.com/content/pdf/10.1023%2FA%3A1022137619834.pdf> [28.11.2019]; K. Wentzel, *Social-motivational processes and interpersonal relationships. Implications for understanding students' academic success*, „Journal of Educational Psychology” 1999, t. 91, nr 1, s. 76–97.

14 D. H. Schunk, *Peer models and children's behavioral change*, „Review of Educational Research” 1987, t. 57, nr 2, s. 149–174 – <https://www.jstor.org/stable/1170234> [28.11.2019]; L. B. Gambrell, S. S. Mazzoni, J. F. Almasi, *Promoting collaboration, social interaction...*, s. 119–139; J. Guthrie, K. Cox, *Classroom conditions for motivation and engagement in reading*, „Educational Psychology Review” 2001, t. 13, nr 3, s. 283–302 – <https://link.springer.com/content/pdf/10.1023%2FA%3A1016627907001.pdf> [28.11.2019].

15 L. M. Rosenblatt, *The reader, the text, the poem...*

introspekcji. Odnosi się do społeczno-kulturowego kontekstu i społecznych sytuacji towarzyszących czytaniu, o których świadczy społeczny obieg książki, analizowany w przedstawianym badaniu.

W artykule zostały opisane analizy wyników badania realizowanego w 2017 roku¹⁶. Jego celem było opisanie doświadczeń i postaw czytelniczych nastolatków w okresie dorastania i ich potrzeb związanych z lekturą książek oraz wyróżnienie obszaru doświadczeń lekturowych, który jest wspólny dla polskich nastolatków. Książka rozumiana jest jako wydawnictwo zwarte zawierające wielostronicowy, złożony tekst (niezależnie czy drukowane na papierze czy w wersji cyfrowej, zdigitalizowanej w postaci e-booka czy też innej formie zapisanej elektronicznie), ale też odnosi się do potocznego sposobu jej definiowania¹⁷.

W przyjętej koncepcji badawczej występuje pojęcie postawy czytelniczej, do konstrukcji którego wykorzystano model teoretyczny postawy społecznej Stefana Nowaka.

Postawą pewnego człowieka wobec pewnego przedmiotu jest ogół względnie trwałych dyspozycji do oceniania tego przedmiotu i emocjonalnego nań reagowania oraz ewentualnie towarzyszących tym emocjonalno-oceniającym dyspozycjom względnie trwałych przekonań o naturze i własnościach tego przedmiotu i względnie trwałych dyspozycji do zachowania się wobec tego przedmiotu¹⁸.

Postawę, według tej koncepcji, budują trzy ze sobą ściśle powiązane składniki: pierwszy najmocniej konstytuujący (w sensie definicyjnym) postawę to komponent emocjonalno-oceniający¹⁹, następnie komponent poznawczy i komponent behawioralny. Komponent emocjonalno-oceniający odpowiedzialny

16 Ilościowe badanie czytelnictwa młodzieży gimnazjalnej na losowej, ogólnopolskiej, reprezentatywnej próbie uczniów III klasy gimnazjum, metodą ankiety audytorijnej.

17 M. Paul, M. Kisilowska, *Czym jest czytanie? Intuicje i definicje*, „Kultura Popularna” 2017, nr 1 (50), s. 17–33 – <http://31.186.81.235:8080/api/files/view/168536.pdf> [28.11.2019]; I. Koryś, *Książki bardziej książkowe od innych. Społeczne atrybuty prototypu książki*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” 2019, t. 49, s. 65–100 – https://rocznik.bn.org.pl/upload/pdf/39567_Rocznik_49_s.%2065-100.pdf [28.11.2019].

18 S. Nowak, *Pojęcie postawy w teoriach i stosowanych badaniach społecznych*, w: *Teorie postaw*, praca zbiorowa pod red. S. Nowaka, Warszawa 1973, s. 23.

19 M. Marody, *Sens teoretyczny a sens empiryczny pojęcia postawy. Analiza metodologiczna zasad doboru wskaźników w badaniach nad postawami*, Warszawa 1976, s. 16 – http://otworzksiazke.pl/images/ksiazki/sens_teoretyczny_a_sens_empiryczny_pojecia_postawy/sens_teoretyczny_a_sens_empiryczny_pojecia_postawy.pdf [28.11.2019].

za strukturę postawy czytelniczej w badaniu czytelnictwa młodzieży oznacza stosunek do praktyk czytelniczych i motywacje czytelnicze, w tym ocenę, na ile czytanie książek jest dla badanych zajęciem atrakcyjnym i wartościowym, oraz jakie mają oczekiwania wobec satysfakcjonującej lektury. Inaczej mówiąc, analiza postaw czytelniczych pozwala nam oszacować, na ile polskie nastolatki są skłonne podjąć się lektury książki, od czego zależą ich bieżące predyspozycje do czytania oraz jak oczekiwania wobec tej praktyki różnią ich między sobą. O komponencie behawioralnym świadczy aktywność czytelnicza mierzona przez wskaźniki dotyczące deklaracji opisujących praktyki czytelnicze, samooceny własnych umiejętności i możliwości czytelniczych oraz chęci podejmowania lektury. Komponent poznawczy opisuje charakter spontanicznych wyborów lekturowych, które mogą np. dowodzić określonej kompetencji czytelniczej oraz kryteria oceny i satysfakcjonującej lektury i wartości jej przypisywane.

* * *

W przyjętej tu koncepcji badawczej i jej zastosowaniu przedmiotem empirycznym, wobec którego są analizowane predyspozycje nastolatków jest czytanie książek. Warto podkreślić, że dorastająca młodzież nie posiada stałych dyspozycji, tak jak osoby dorosłe, a jedynie przesłanki do wykształcenia ich w dorosłości. Postawy nastolatków, z racji okresu dorastania, ulegają kształtowaniu i intensywnemu rozwojowi²⁰, tak jak inne cechy mentalne, poznawcze i behawioralne.

W pomiarze postaw czytelniczych wykorzystano dwie skale (pomiar motywacji czytelniczych i transmisji wzorów czytelniczych), a przy konstrukcji wskaźników wykorzystano zmienne nominalne.

W analizach zawartych w raporcie uwzględniono zmiany zaobserwowane dzięki pomiarom wykorzystującym analogiczną metodologię, wykonanym w latach 2003, 2010, 2013²¹, 2017 i ujęte według następujących szczegółowych kwestii badawczych:

20 L. Witkowski, *Rozwój i tożsamość w cyklu życia. Studium koncepcji Erika H. Eriksona*, wyd. 3, Kraków 2003.

21 *Czytelnictwo gimnazjalistów*, przeprowadzone w 2003 roku przez Bibliotekę Narodową (por. Z. Zasacka, *Nastoletni czytelnicy*, Warszawa 2008). Badanie z 2010 roku: *Czytelnictwo polskiej młodzieży gimnazjalnej – wspólnota symboliczna i kulturowe dystanse*, zostało zrealizowane w ramach projektu: „Czytelnictwo polskiej młodzieży gimnazjalnej – wspólnota symboliczna i kulturowe dystanse”, który został sfinansowany ze środków MNiSW przeprowadzonego przez Bibliotekę Narodową (wyniki opublikowane w artykułach m.in. Z. Zasacka, *Wypożyczenia biblioteczne w obiegu książek nastoletnich czytelników*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” 2015, t. 46, s. 413–432 – https://rocznik.bn.org.pl/upload/pdf/37290_Rocznik_46_s.%20413-433.pdf [28.11.2019]; eadem, *Nastolatki i książki – od czytania*

- jaka jest aktywność czytelnicza poza szkolna i szkolna oraz określenie społecznego zasięgu książki wśród piętnastolatków, jacy uczniowie są poza jej zasięgiem, czym wyróżniają się od czytelników, jaki jest ich stosunek do czytania; jakie jest miejsce i znaczenie praktyk czytelniczych w życiu codziennym młodzieży?
- jakie są strategie czytania książek rozumiane jako formy zorganizowania praktyk czytelniczych opisywanych poprzez aktywność czytelniczą oraz jako sposób przyswojenia tekstu (czytanie na ekranie czy drukowanych na papierze, w całości czy we fragmentach, czytanie streszczeń)?
- jakiego typu teksty (książki, lektury szkolne i informacje dla szkoły, etc.) i z jaką częstotliwością nastolatki czytają na ekranie komputera – analiza tych danych pozwoli opisać zasięg i charakter praktyk czytelniczych online i ich zależność od tradycyjnych praktyk czytelniczych, stosunku do czytania oraz to, jak one są społecznie i demograficznie zróżnicowane?
- jakie książki nastolatki czytają z własnego wyboru i jaki jest wspólny obszar doświadczeń lekturowych piętnastolatków oraz jakie są między tymi doświadczeniami różnice; trendy w preferencjach nastolatków w okresie objętym czterema badaniami czytelnictwa młodzieży?
- jakie książki nastoletni czytelnicy cenią szczególnie i jakie właściwości przypisywane są satysfakcjonującej lekturze oraz jakie na ich podstawie można wyróżnić style czytania nastolatków?
- jaki jest stosunek uczniów do czytania książek, czy to zajęcie jest dla nich atrakcyjne, interesujące i lubiane, czy ma swoje funkcje społeczne, jak badani uczniowie oceniają swoje czytelnicze umiejętności, jakie są ich motywacje czytelnicze – analiza tych danych pozwoli wskazać, jaka jest zależność pozytywnego stosunku do czytania i motywacji wewnętrznej oraz aktywności czytelniczej?

codziennego do unikania, „Edukacja” 2012, nr 2 (118), s. 20–35 – <https://jbc.bj.uj.edu.pl/Content/408997/PDF/2-2-zasacka-nastolatki-i-ksiazki.pdf> [28.11.2019]; eadem, *Reading satisfaction. Implications of research on adolescents' reading habits and attitudes*, „Polish Libraries” 2016, t. 4, s. 40–64 – https://polishlibraries.bn.org.pl/upload/pdf/63469_02_Zofia_Zasacka_READING_SATISFACTION_IMPLICATIONS_OF_RESEARCH_ON_ADOLESCENTS_READING_HABITS_AND_ATTITUDES_40-64.pdf [28.11.2019]). Badanie z 2013 roku o nazwie: *Czytelnictwo dzieci i młodzieży* zostało zrealizowane w ramach projektu unijnego „Badanie jakości i efektywności edukacji oraz instytucjonalizacja zaplecza badawczego”. Był to projekt realizowany ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki, Priorytet III Wysoka jakość systemu oświaty, Poddziałanie 3.1.1 Tworzenie warunków i narzędzi do monitorowania, ewaluacji i badań systemu oświaty (Z. Zasacka, *Czytelnictwo dzieci i młodzieży*, Warszawa 2014).

- jaki jest związek charakteru i intensywności zabiegów służących przekazaniu wzorów praktyk czytelniczych w rodzinach badanej młodzieży na jej praktyki czytelnicze w okresie dorastania oraz jakie jest społeczno-demograficzne zróżnicowanie charakteru procesów socjalizacji do czytania?
- w jaki sposób nastoletni czytelnicy zdobywają czytane książki (czy je posiadają, kupują, wypożyczają, skąd czerpią o nich informacje i opinie); czy z kimś o nich rozmawiają; czy polecają je komuś lub sami korzystają z rekomendacji lektur – analiza takich danych pozwoli odpowiedzieć na pytanie, na czym polega uczestnictwo badanych uczniów w społecznym obiegu książki, jakie funkcje społeczne pełni lektura książkowa i jaki jest zasięg i charakter transmisji wzorów czytelniczych w rodzinie?

Prezentowane badanie jest czwartym badaniem czytelnictwa młodzieży szkolnej realizowanym według tych samych założeń metodologicznych. Każde z kolejnych badań podejmowało dodatkowo wybrane problemy. W 2003 roku był to literacki wizerunek Polski w odbiorze gimnazjalistów, w 2013 roku przeprowadzono badanie czytelnictwa dzieci i analizowano kwestię zmian postaw czytelniczych wraz z dorastaniem, zrealizowano pomiar motywacji czytelniczych oraz analizowano uczniowską ocenę obecności literatury pięknej na lekcjach języka polskiego, a w 2017 roku związek wzorów transmisji kultury czytelniczej w dzieciństwie z postawami czytelniczymi w okresie dorastania, style czytania nastolatków oraz kontynuowano analizę ciągłości i zmian w postawach czytelniczych młodzieży.

1. Metodologia badania czytelnictwa młodzieży w 2017 roku

1.1. Cztery edycje ilościowego badania czytelnictwa gimnazjalistów

Celem ilościowego badania czytelnictwa młodzieży gimnazjalnej zrealizowanego na losowej, ogólnopolskiej, reprezentatywnej próbie uczniów III klasy gimnazjum było oszacowanie społecznego zasięgu książki wśród młodzieży kończącej powszechny i obowiązkowy etap edukacji. Przedmiotem badania były doświadczenia i postawy czytelnicze uczniów związane z lekturą książkową oraz ich społeczne i kulturowe uwarunkowania. Przedmiotem analiz są praktyki lekturowe zarówno spontaniczne jak i wynikające z obowiązku szkolnego. Analizy

wyników badania pozwalają na wyróżnienie obszaru doświadczeń lekturowych, który jest wspólny dla polskich nastolatków. Czwarte badanie czytelnictwa polskiej młodzieży pozwala śledzić ciągłość i zmiany w postawach, preferencjach, motywacjach i strategiach czytelniczych oraz charakterze uczestnictwa w społecznym obiegu książki.

W celu zapewnienia najwyższej jakości i rzetelności przy realizacji badania czytelnictwa młodzieży oraz zachowania porównywalności z poprzednimi edycjami badania realizowanymi przez Bibliotekę Narodową w latach 2003 i 2010 oraz w Instytucie Badań Edukacyjnych w 2013 roku²², powtórzono sposób oceny ofert przetargowych z poprzedniego badania, kryteriów wyboru wykonawcy oraz zasad rozliczania wykonawcy z efektów realizacji ze szczególnym uwzględnieniem poziomu realizacji próby (*response rate*), koncepcji doboru próby i jej wykonania i sposobu realizacji badania w terenie oraz w procesie interpretacji danych, co oznacza zastosowanie tych samych modeli analitycznych, szczególnie odnoszących się do teorii związanej z motywacjami czytelniczymi oraz koncepcji analizy wyborów lekturowych.

1.2. Metodologia i sposób realizacji badania

Badanie zostało realizowane na ogólnopolskiej reprezentacji uczniów trzeciej klasy gimnazjum. Zastosowano następujące narzędzia badawcze:

- kwestionariusz o szkole zawierający ogólne pytania dotyczące liczby oddziałów, liczby uczniów i o rozszerzenie programu w oddziale wylosowanym do badania;
- kwestionariusz nauczyciela zawierający m.in. pytania o lekcje języka polskiego, bibliotekę szkolną, pracę w zawodzie nauczyciela;
- kwestionariusze rodzica zawierające pytania o poziom wykształcenia i pozycję zawodową, liczbę i wiek dzieci, kwestionariusz ucznia.

Badanie polegające na przeprowadzeniu ankiety audytoryjnej wśród uczniów jednego oddziału III klasy, z co najmniej 100 gimnazjów z całej Polski, zostało zrealizowane w 104 szkołach ze 130 w założonej próbie. Ankiety wypełniło 1794 uczniów, 1785 rodziców, 104 dyrektorów, 104 nauczycieli języka polskiego uczących w wylosowanych klasach. Ankiety dla dyrektorów zawierały informacje

o szkołach, ankiety rodziców młodzieży informacje o cechach społeczno-demograficznych, ankiety nauczycieli języka polskiego z klasy objętej badaniem poświęcone były ich postawom i opiniom wobec pracy dydaktycznej.

1.2.1. Opis doboru ogólnopolskiej losowej próby uczniów trzeciej klasy gimnazjum²³

Populację generalną stanowili uczniowie klas trzecich gimnazjów w Polsce²⁴. Wykaz szkół, do których uczęszczali uczniowie skonstruowano na podstawie danych dla roku szkolnego 2016/2017 (aktualne na 31 marca 2017) pobranych z Systemu Informacji Oświatowej prowadzonego przez Ministerstwo Edukacji Narodowej. Operat ten objął uczniów z 7 448 gimnazjów. Były to szkoły publiczne oraz prywatne o uprawnieniach szkół publicznych, ze wsi i miast wszystkich województw kraju. Na podstawie informacji z roku szkolnego 2016/2017 stworzono listę gimnazjów wraz z wyszczególnieniem oddziałów klasowych na poziomie II klasy gimnazjum. Założono, że większość uczniów otrzyma promocję do następnej klasy, a ewentualne migracje międzyszkolne, bądź międzyoddziałowe nie zmieniają znacząco liczebności oddziałów. Z operatu zostały wyłączone szkoły specjalne (770 szkół), szkoły z zerową liczbą uczniów w II klasie gimnazjum (70 szkół) oraz szkoły z liczbą uczniów w II klasie gimnazjum pomiędzy 1 a 9 (297 szkół). Dokonane zabiegi pomniejszyły populację uczniów o około 2,9%. W efekcie operat losowania stanowiły 6 311 gimnazja, w których w klasie drugiej (a w trakcie realizacji badania, w roku szkolnym 2017/2018, w klasie trzeciej) uczyło się około 343 500 uczniów.

Dobór próby miał charakter warstwowy z zastosowaniem losowania systematycznego. Schemat losowania nie zawierał możliwości losowania szkół rezerwowych w miejsce szkół, których dyrektorzy odmówili udziału w badaniu lub które z innych powodów nie wzięły udziału w badaniu. Operat podzielono na pięć warstw uwzględniających wielkość miejsca zamieszkania (por. tabela 1.1). Założono wstępnie, że badanie powinno być zrealizowane w co najmniej 100 szkołach. Dla każdej z warstw ustalono liczebność szkół, która powinna być wylosowana, przy uwzględnieniu danych o średniej liczbie uczniów w oddziałach w poszczególnych warstwach oraz przy założeniu pełnej realizacji badania

²³ Schemat doboru próby, operat i dobór próby, nadzór nad jej realizacją opracował i wykonał Krzysztof Bulkowski z Instytutu Badań Edukacyjnych i Uniwersytetu Warszawskiego.

²⁴ Ze względu na cel badania, czyli porównanie wyników z poprzednimi jego edycjami, założenia dotyczące definicji populacji, procedury doboru próby uczniów do badania oraz procedury realizacji badania w szkołach są bardzo zbliżone do tych zastosowanych w poprzedniej edycji badania zrealizowanej w roku 2013, por. Z. Zasacka, *Czytelnictwo dzieci i młodzieży...*, s. 9–15.

w każdej ze szkół. Następnie, w każdej warstwie zwiększono liczebność szkół w oparciu o wcześniejsze doświadczenia związane z niepełną realizacją próby szkół (odmowami itp.).

Tabela 1.1. Podstawowe dane statystyczne dotyczące operatu, próby i realizacji ze względu na warstwę

Warstwa (klasa wielkości miejscowości, w które znajduje się szkoła)	Liczba szkół w operacie (2016/17)	Liczba oddziałów klasy II w operacie (2016/17)	Liczba uczniów w oddziałach II klasy w operacie (2016/17)	Liczba wylosowanych szkół/oddziałów	Liczba oddziałów, w których badanie zostało zrealizowane	Liczba uczniów, którzy wzięli udział w badaniu
Miasto powyżej 500 001 mieszkańców	451	1 396	33 492	12	10	167
Miasto 100 000–500 000 mieszkańców	737	2 219	52 666	18	16	299
Miasto 20 000–99 999 mieszkańców	908	3 026	71 499	26	20	363
Miasto do 19 999 mieszkańców	988	3 048	68 070	26	21	361
Wieś	3 227	5 816	117 739	48	37	604
Ogółem	6 311	15 505	343 466	130	104	1 794

Wylosowano 130 szkół, w każdej warstwie przeprowadzono losowanie zależne (bez zwracania) z prawdopodobieństwami wylosowania szkoły proporcjonalnymi do liczby oddziałów w II klasie gimnazjum. W kolejnym kroku wylosowano jeden oddział w ramach każdej wylosowanej szkoły. Losowanie przeprowadzały ankieter przy pomocy utworzonej wcześniej siatki Kisha (Kish grid), dzięki której po wpisaniu liczby wszystkich oddziałów klasy trzeciej w danym gimnazjum, ankieter otrzymywał informację, który dokładnie oddział został wylosowany do badania. W wypadku braku możliwości przeprowadzenia ankiety w wylosowanym oddziale, badanie w szkole traktowano jako niezrealizowane.

Uzyskane wyniki poddano ważeniu, które wynikało z zastosowanego probabilistycznego schematu losowania. Wagi skorygowano uwzględniając fakt,

że w wylosowanych oddziałach nie wszyscy uczniowie wzięli udział w badaniu (poprawka na *response rate*). Wszystkie podane w raporcie wyniki (np. odsetki odpowiedzi) uwzględniają wagi analityczne i zgodnie z regułami wnioskowania statystycznego należy je traktować jako reprezentatywne dla populacji uczniów trzecich klas gimnazjów w całej Polsce.

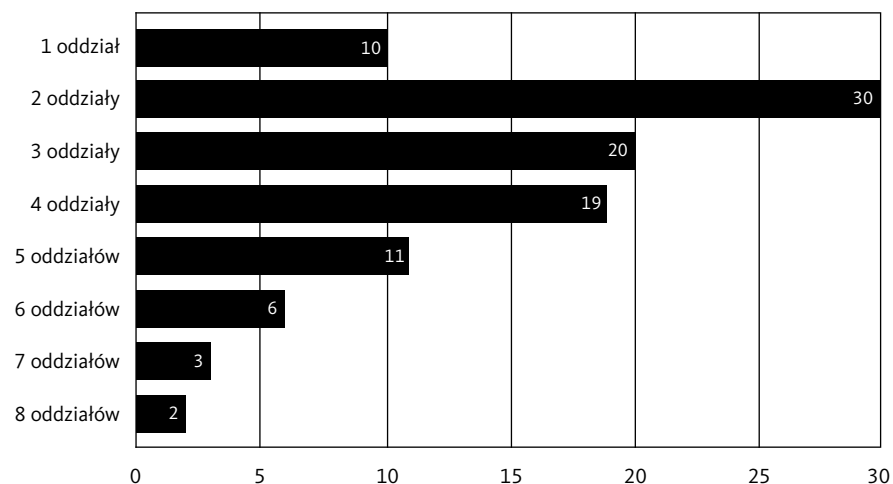
W przedstawionych analizach wyników zastosowano kilka sposobów wnioskowania statystycznego dotyczących zależności. Jednym z nich jest test niezależności dwóch zmiennych, przy którym wraz ze statystyką chi-kwadrat (χ^2) podawana jest istotność statystyczna. Założone poziomy istotności, które podawane są przy wnioskach z analizy to 0,05; 0,01; 0,001. Oprócz tego testowane były konkretne proporcje będące częścią rozkładów warunkowych zmiennej zależnej ze względu na zmienną niezależną. W tym przypadku zastosowany był dwustronny test równości odsetków. Gdy w prezentowanych wynikach mowa o istotnie statystycznie większym / mniejszym odsetku w danej grupie, oznacza to, że w teście porównywany był odsetek danej kategorii zmiennej zależnej w danej grupie z odsetkiem tej samej kategorii zmiennej zależnej we wszystkich pozostałych grupach (wyróżnionych ze względu na zmienną niezależną) traktowanych jako jedna grupa. Założonym poziomem istotności była wartość 0,05. Jeśli chodzi o oszacowanie odsetków, na poziomie ufności 0,95 przedział ufności skonstruowany wokół odsetka (przy założeniu maksymalnej wariancji zmiennej) dla prostej próby losowej wynosiłby $\pm 2,5\%$. Jak opisano wyżej, próbę wylosowano przy zastosowaniu dwustopniowego schematu z losowaniem zespołów (oddziałów klasowych). W tym przypadku przedział ufności jest nieco szerszy i dla każdej analizowanej zmiennej inny (w zależności od wartości współczynnika korelacji wewnątrzklasowej).

1.2.2. Wielkość i struktura próby szkół objętej badaniem ilościowym

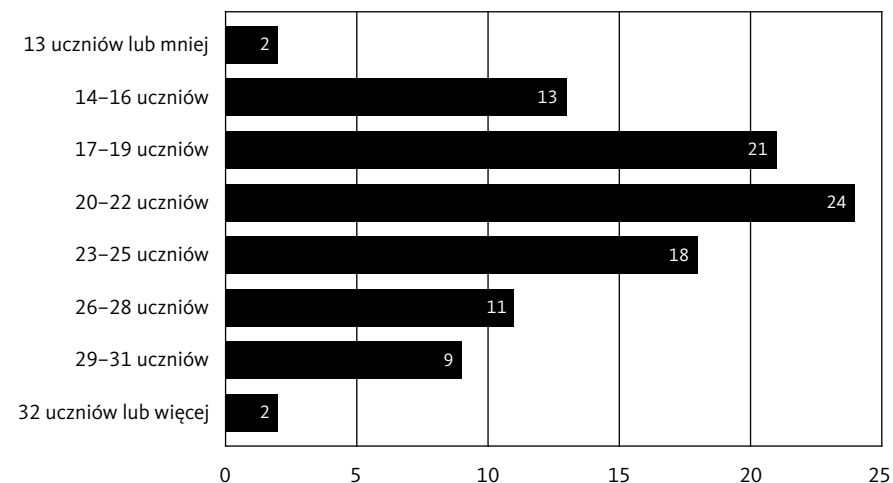
W badaniu przeprowadzono ankietę audytoryjną wśród uczniów jednego wylosowanego oddziału III klasy gimnazjum. Badanie zostało zrealizowane w 104 szkołach spośród 130 wylosowanych, czyli w 80% szkół (wartość ta jest nieco niższa niż w poprzedniej edycji badania przeprowadzonej w 2013 roku, w której w badaniu wzięło udział 85% wylosowanych szkół). Liczebność szkół, które wzięły udział w badaniu ze względu na warstwy użyte przy losowaniu przedstawia tabela 1.1. Szesnaście szkół nie wzięło udziału w badaniu z powodu odmowy dyrektora szkoły. W przypadku dwóch wylosowanych (z operatu szkół z roku szkolnego 2016/2017) gimnazjów po likwidacji tego typu szkół nie udało się ustalić, do której szkoły w roku 2017/2018 zostali przeniesieni uczniowie

z oddziałów tych placówek. Powodem niezrealizowania badania w pozostałych 8 szkołach był zbyt niski odsetek rodziców, którzy wyrazili zgodę na przeprowadzenie badania z ich dzieckiem²⁵.

Wykres 1.1. Struktura badanych szkół według liczby oddziałów (N = 104)

Wykres 1.2. Struktura szkół według liczby uczniów w badanych oddziałach (N = 104)

²⁵ Rozdz. 1.2.3, *Realizacja badania w szkołach*, s. 23.

W 60% wylosowanych szkół liczba wszystkich oddziałów klasy III nie przekraczała trzech. Nieco ponad 10% wylosowanych szkół miało 6 oddziałów lub więcej. Szczegółowe dane przedstawione są na wykresie 1.1. W każdej wylosowanej szkole badany był tylko jeden wylosowany oddział. Strukturę próby ze względu na wielkość oddziału przedstawia wykres 1.2. Przy analizie tego wyniku należy pamiętać, jak zostało wspomniane wyżej, że z operatu przed losowaniem zostały usunięte szkoły, które miały mniej niż 10 uczniów.

Liczba ankiet i poziom realizacji próby

W 104 oddziałach wylosowanych do badania uczyło się 2 241 uczniów. Badanie zrealizowano wśród 1 794 uczniów. Liczebność zrealizowanych ankiet uczniów w poszczególnych warstwach przedstawia tabela 1.1. W poszczególnych oddziałach wzięło udział od 70% do 100% uczniów uczących się w danych oddziale. Poziom realizacji próby uczniów w szkołach, które wzięły udział w badaniu, (*response rate*) wyniósł 80,1% (wartość ta jest zbliżona do wskaźnika z 2013 roku, który wyniósł 82,7%). Liczba ankiet zebranych od rodziców wyniosła 1 785, co stanowi 79,7% liczby uczniów w oddziałach wylosowanych do badania. Zebrano również 104 ankiety wypełnione przez dyrektora szkoły oraz 104 ankiety wypełnione przez nauczycieli języka polskiego uczących w wylosowanych oddziałach.

1.2.3. Realizacja badania w szkołach

Badanie było realizowane przez Centrum Badania Opinii Społecznej od 8 listopada do 5 grudnia 2017 roku. Zostało ono poprzedzone szkoleniem dla wszystkich ankierów realizujących sesje w szkołach, które odbyło się 27 października 2017 w Warszawie. Przed realizacją sesji podjęto szereg działań organizacyjnych związanych z rekrutacją szkoły, m.in. wysłanie listu zapowiadającego, ustalenie liczby oddziałów klasy trzeciej, losowanie oddziału do badania oraz z rekrutacją uczniów do badania m.in. dotarcie z informacją o badaniu do uczniów i rodziców oraz zbieranie zgód rodziców na udział dziecka w badaniu. Kontakt między ankierem a rodzicami odbywał się przez koordynatora szkolnego, czyli nauczyciela uczącego oddział i wyznaczonego przez dyrekcję. Sesja audytoryjna odbywała się na jednej godzinie lekcyjnej i realizowana została przez ankiera według ściśle określonej procedury, którą szczegółowo omówiono podczas szkolenia ankierów. Konieczność jej zachowania była podyktowana wymogiem zapewnienia takich samych warunków realizacji badania we wszystkich szkołach. W czasie sesji ankier posługiwał się scenariuszem realizacji sesji

identycznym dla wszystkich szkół. Zgodnie z przyjętymi wcześniej założeniami badanie w danej szkole zostało uznane za zrealizowane, jeżeli wzięło w nim udział co najmniej 70% uczniów spośród uczniów uczęszczających do wylosowanego oddziału, a także jeżeli w badaniu wzięł udział dyrektor szkoły oraz nauczyciel języka polskiego uczący wylosowany oddział. Sesję audytoryjną zrealizowano w 104 szkołach. W 17 placówkach podczas sesji audytoryjnej nie uzyskano wymaganego *response rate* (na poziomie minimum 70%). W takich sytuacjach procedura badawcza przewidywała ustalenie kolejnego terminu realizacji badania w ramach sesji uzupełniającej (lub kilku terminów, o ile zachodziła taka konieczność). W powyższych 17 szkołach udało się przeprowadzić sesję uzupełniającą i zrealizować wymóg dotyczący poziomu realizacji badania w oddziale.

Kontrola realizacji badania

Badanie objęto kontrolą o charakterze terenowym i nie terenowym. W ramach kontroli terenowej przeprowadzono obserwację 9 sesji oraz skontaktowano się telefonicznie z 6 objętymi badaniem szkołami. Kontrolą nie terenową objęto 100% materiałów gromadzonych w badaniu. Dokonano przeglądu poprawności i kompletności gromadzonych materiałów, poprawności wprowadzania danych i logiczną weryfikację zbioru danych. Sprawdzenie poprawności procedury wprowadzania danych polegało na podwójnym wprowadzeniu 15% wylosowanych ankiet każdego rodzaju przez różne osoby zaangażowane w tę procedurę i późniejszym porównaniu zbiorów. Stwierdzono wprowadzenie innych wartości w 16 przypadkach, które znajdowały się w 8 ankietach uczniów (w zbiorze rodziców, nauczycieli i dyrektorów nie odnotowano rozbieżności). Błędy poprawiono. Wynik kontroli potwierdził spełnienie wcześniej określonego standardu jakości danych, czyli nie więcej niż 1% błędnie wprowadzonych kodów.

2. Książki w codzienności nastolatków

2.1. Uczniowie i książki w ich domowym środowisku

Przebadano 1 794 gimnazjalistów 51,3% chłopców i 48,6% dziewcząt. Tabele (Aneks, R. 1, tabele 1–4) prezentują przebadane populacje gimnazjalistów, uwzględniają ich miejsce zamieszkania, lokalizację szkoły, do której uczęszczali badani uczniowie, pozycję społeczno-zawodową rodziców opisywaną przez ich

wykształcenie, wykonywany zawód; stopnie z języka polskiego otrzymane na zakończenie poprzedniej klasy, plany dalszej edukacji. Dodatkowe tabele zawierają dane o poziomie wykształcenia rodziców badanych uczniów w zależności od ich miejsca zamieszkania.

W badaniu obserwowane są społeczno-demograficzne uwarunkowania postaw czytelniczych młodzieży szkolnej. W tym celu została wykorzystana koncepcja kapitału kulturowego Pierre'a Bourdieu, która stanowi o akumulowanych zasobach środowiska, w którym jednostka doświadcza procesów socjalizacji oraz transmisji wzorów kulturowych. Zgodnie z intencją Bourdieu kapitał kulturowy można obserwować poprzez trzy wymiary²⁶: zinstytucjonalizowany – stanowią o nim poziomy wykształcenia i osiągnięcia edukacyjne²⁷; w prezentowanym badaniu jest to poziom wykształcenia rodziców i opiekunów badanych uczniów uchwycony na podstawie ich deklaracji. Drugi wymiar mówi o formie ucieleśnionej kapitału kulturowego i wyraża się przede wszystkim w znajomości konwencji i form kulturowych, znajomości języka, wzorców uprzejmości i innych nieformalnych kompetencji kulturowych i gustów estetycznych, w szczególności tych zdobywanych we wczesnych etapach socjalizacji rodzinnej²⁸. Trzeci wymiar – to forma zmaterializowana kapitału kulturowego – określają ją obiekty materialne świadczące o wyposażeniu kulturowym rodziny czy gospodarstwa domowego, m.in. posiadane dzieła sztuki, instrumenty muzyczne, materiały edukacyjne, książki, albumy. Istotnym wskaźnikiem kapitału kulturowego w jego wymiarze zobiektywizowanym²⁹, zgodna z tą koncepcją jest informacja o zasobności domowych księgozbiorów³⁰. W prezentowanych tu analizach często jako czynnik różnicujący komponenty postaw czytelniczych badanych piętnastolatków uwzględnia się kategorię kapitału kulturowego mierzonego wielkością posiadanych

26 P. Bourdieu, *The forms of capital*, w: *Handbook of theory and research for sociology of education*, ed. by J. G. Richardson, Westport (CT) 1986, s. 241–258 – <http://www.socialcapitalgateway.org/sites/socialcapitalgateway.org/files/data/paper/2016/10/18/rbasicsbourdieu1986-theformsofcapital.pdf> [28.11.2019].

27 P. J. Di Maggio, *Cultural capital and school success. The impact of status culture participation on the grades of US high school students*, „American Sociological Review” 1982, t. 47, nr 2, s. 189–201 – <https://www.jstor.org/stable/2094962> [28.11.2019].

28 T. Zarycki, *Kapitał kulturowy – założenia i perspektywy zastosowania teorii Pierre'a Bourdieu*, „Psychologia Społeczna” 2009, t. 4, nr 1–2 (10), s. 17 – http://www.spoleczna.psychologia.pl/pliki/2009_1/Zarycki_2009_1.pdf [28.11.2019].

29 P. Bourdieu, *The forms of capital...*, s. 242–255.

30 Z. Zasacka, *Czytelnictwo dzieci i młodzieży...*, s. 43–54; M. D. R. Evans, J. Kelley, J. Sikora, D. J. Treiman, *Family scholarly culture and educational success. Books and schooling in 27 nations*, „Research in Social Stratification Mobility” 2010, t. 28, nr 2, s. 171–197 – <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0276562410000090> [28.11.2019].

księgozbiorów oraz poziomem wykształcenia rodziców³¹. Istotą kapitału kulturowego jest to, że jest zasobem wymagającym długotrwałej akumulacji, w tym ujęciu wieloletniej nauki, a w pewnych formach wielopokoleniowego przyswajania norm kulturowych, którego świadectwem może być zasobna biblioteka domowa. Posiadanie bogatego domowego bądź własnego księgozbioru wymaga praktykowania kultury czytelniczej od szeregu lat, świadczy o tym, że dla właścicieli tych książek ich czytanie jest wartością uznawaną, z dużym prawdopodobieństwem też realizowaną. Szacowana w deklaracjach wielkość domowej biblioteczki jest też empirycznie stosowanym wskaźnikiem aspiracji edukacyjnych rodziców wobec dzieci oraz tego, jakie znaczenie jest przypisywane piśmienności i pozwala oszacować jakiego wsparcia rodzice udzielają dzieciom przy rozwoju ich umiejętności czytelniczych³². Badania dowodzą także, że dorastanie w domach z zasobnymi księgozbiorami sprzyja sukcesom edukacyjnym w szkole³³.

W badaniu czytelnictwa młodzieży wykorzystano informacje zgromadzone na podstawie analizy uczniowskich deklaracji o liczbie książek posiadanych w ich domach rodzinnych oraz o liczbie książek zbieranych i posiadanych samodzielnie lub wspólnie z rodzeństwem (Aneks, R. 2, tabela 2, tabela 3).

Według deklaracji badanej młodzieży domy bez książek to tylko dwuprocentowy margines. Odpowiadając na pytanie o liczbę książek, dziewczęta, podobnie jak we wcześniejszych badaniach, deklarowały posiadanie większej liczby książek niż chłopcy. W 9% domów ogółu badanych są tylko podręczniki, w tym takiej odpowiedzi udzieliło 14% chłopców i tylko 4% dziewcząt. Analiza statystyczna wykazała zależność między liczbą posiadanych książek oraz wykształceniem rodziców (wykształcenie matki: $\chi^2 = 311,6$; $p < 0,001$; wykształcenie ojca: $\chi^2 = 295,1$; $p < 0,001$). I tak w 13% domów rodzin, w których jedno z rodziców miało wykształcenie zasadnicze zawodowe nie było innych książek poza podręcznikami, a tylko w 4% domów, jeśli matka lub ojciec mieli wyższe wykształcenie. Istnieje też

31 T. Zarycki, *Kapitał kulturowy...*, s. 12–25; P. J. Di Maggio, *Cultural capital and school success...*, s. 189–201; G. Kraaykamp, P. Nieuwbeerta, *Parental background and lifestyle differentiation in Eastern Europe. Social, political, and cultural intergenerational transmission in the former socialist societies*, „Social Science Research” 2000, t. 29, nr 1, s. 92–122 – <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0049089X99906555> [28.11.2019].

32 E. van Bergen, T. van Zuijen, D. Bishop, P. F. de Jong, *Why are home-literacy environment and children's reading skills associated? What parental skills reveal*, „Reading Research Quarterly” 2017, t. 52, nr 2, s. 147–160 – https://pure.uva.nl/ws/files/22730960/Bergen_et_al_2017_Reading_Research_Quarterly.pdf [28.11.2019].

33 *Family scholarly culture and educational success...*, s. 171–197; M. Sénéchal, J. LeFevre, *Continuity and change in the home literacy environment as predictors of growth in vocabulary and reading*, „Child Development” 2014, t. 85, nr 4, s. 1552–1568 – <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/cdev.12222> [28.11.2019].

zależność statystyczna między wielkością i typem miejscowości a zasobnością domowych księgozbiorów ($p < 0,05$). Najwięcej (48%) ubogich księgozbiorów było w wiejskich gospodarstwach domowych oraz w miasteczkach do 20 tysięcy mieszkańców. Jeszcze większe różnice związane są z poziomem wykształcenia rodziców badanej młodzieży: 55% domów z ubogimi biblioteczkami znajdowało się w rodzinach, w których ojciec miał wykształcenie zasadnicze zawodowe, a 18%, w których miał wyższe wykształcenie. Bogate księgozbiory zawierające więcej niż 200 tomów należały do 17% gospodarstw domowych badanych gimnazjalistów. Najwięcej takich domowych bibliotek było w domach wielkomiejskich (w miastach powyżej 500 tysięcy mieszkańców) – 30%, a najmniej (12%) w domach wiejskich.

W badaniu uczniowie odpowiadali również na pytanie dotyczące ilości posiadanych przez nich książek (Aneks, R. 2, tabela 3). Zdecydowana większość (81%) nastolatków deklarowała, że posiada własne (ewentualnie razem z rodzeństwem) książki. W grupie posiadaczy osobistych księgozbiorów więcej jest dziewcząt (89%) niż chłopców (71%). Chłopcy częściej są właścicielami niewielkich, mających tylko kilka książek biblioteczek, dziewczęta częściej szacują swoje zbiory jako bogatsze i mające powyżej 30 tomów. Najmniej książek liczą biblioteczki nastolatków mieszkających na wsi oraz dzieci rodziców mających najwyżej wykształcenie zasadnicze zawodowe. Zasobniejsze księgozbiory powyżej 30 tomów posiadało 30% piętnastolatków, których ojcowie mieli wyższe wykształcenie i tylko 10% dzieci ojców mających wykształcenie zasadnicze zawodowe. Różne wymiary kapitału kulturowego – instytucjonalny (poziom wykształcenia rodziców) i materialny (zasobność szacowanych księgozbiorów) – łączą się ze sobą.

2.2. Dziewczęta codziennie czytają, chłopcy grają w gry elektroniczne i uprawiają sport, a wszyscy słuchają muzyki, oglądają kino domowe i telewizję

Istotnym kontekstem dla analizy postaw czytelniczych nastolatków (aktywności, preferencji, strategii czytelniczych) jest rozpoznanie jakie codzienne zajęcia są ważne dla młodzieży szkolnej, ile jej zajmują czasu, w jakim stopniu mogą rywalizować albo współwystępować z czytaniem książek. Celem poniższej analizy jest odpowiedź na pytanie: jakie jest miejsce praktyk czytelniczych wśród innych zajęć czasu wolnego po obowiązkach szkolnych i edukacyjnych i jakie istotne zmiany nastąpiły w ciągu czternastu lat?

Koniec gimnazjum to nie tylko bieżąca nauka, ale również okres przygotowania do egzaminów zewnętrznych na zakończenie szkoły. Czas po szkolnych

zajęciach obowiązkowych jest okrajany przez dodatkową naukę. Uczniowie pozostają w szkole po lekcjach albo do niej wracają później, aby jeszcze uczęszczać na zajęcia dodatkowe związane z nauką: 27% ogółu badanych uczestniczy w przygotowaniach do egzaminu (w tym 22% chłopców i 33% dziewcząt), 22% w przedmiotowych kołach zainteresowań, 14% korzysta z korepetycji wyrównawczych, 10% z dodatkowych lekcji z języka obcego. Czas pozostawiony nastolatki tylko do jego dyspozycji pochłaniają też zajęcia edukacyjne organizowane poza szkołą – 28% badanych uczniów korzysta z korepetycji i 13% z dodatkowych kursów przygotowujących do egzaminów, a 15% chodzi na lekcje języka obcego. Dziewczeta, które mają mniej wolnego czasu, częściej niż chłopcy uczestniczą w dodatkowych zajęciach edukacyjnych. Czas pochłaniają także dojazdy do szkoły – 1/3 badanych dojeżdża z innej miejscowości, jednak czas dojazdu większości (87%) nie przekracza 30 minut, a tylko w przypadku 9% badanych jest dłuższy, choć nie trwa dłużej niż godzinę.

Przyjrzyjmy się, jakie zajęcia wypełniają czas piętnastolatkom, który pozostał nie zajęty obowiązkami edukacyjnymi i domowymi (por. Aneks, R. 2, tabela 1). Niektóre czynności należą do codzienności nastolatków i są wykonywane wielokrotnie w ciągu dnia, tak jak komunikacja poprzez SMS-y i komunikatory oraz bezpośrednio rozmowy. Muzyka słuchana z radia, sprzętu audio, komputera, telefonu to codzienny towarzysz wszystkich zajęć nastolatków. 92% badanych uczniów robi to codziennie i jest to cecha niezmienna w sposobach życia nastolatków w ciągu ostatniej dekady – zmieniają się tylko nośniki przez nich wykorzystywane. W 2017 roku ułatwieniem są powszechnie dostępne telefony, a także smartfony³⁴. Aż 92% chłopców i 94% dziewcząt jest w posiadaniu smartfona wyposażonego w aplikacje do oglądania, zamieszczania i archiwizowania treści w internecie (np. YouTube). Smartfon należy traktować jako mobilną miniaturę komputera, kamery oraz aparatu fotograficznego. Smartfony pozwalają młodym na korzystanie z mediów w różnych sytuacjach i o wybranych przez nich porach.

34 *Raport z badania. Nastolatki 3,0*, NASK Instytut Badawczy, red. W. Kamieniecki, M. Bochenek, R. Lange, Warszawa 2017 – https://akademia.nask.pl/publikacje/Raport_z_badiana_Nastolatki_3_0.pdf [28.11.2019]; D. Wang, Z. Xiang, D. R. Fesenmaier, *Smartphone use in everyday life and travel*, „Journal of Travel Research” 2016, t. 55, nr 1, s. 52–63 – https://www.academia.edu/30291814/Smartphone_Use_in_Everyday_Life_and_Travel_Wang_Xiang_ [28.11.2019]; L. Barkhuus, V. E. Polichar, *Empowerment through seamfulness: smart phones in everyday life*, „Personal and Ubiquitous Computing” 2011, t. 15, nr 6, s. 629–639 – <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007%2Fs00779-010-0342-4.pdf> [28.11.2019]; A. R. Lundquist, E. J. Lefebvre, S. J. Garramone, *Smartphones. Fulfilling the need for immediacy in everyday life, but at what cost?*, „International Journal of Humanities and Social Science” 2014, t. 4, nr 2 [Special Issue], s. 80–89 – http://www.ijhssnet.com/journals/Vol_4_No_2_Special_Issue_January_2014/6.pdf [28.11.2019].

Często trudno określić cezurę, kiedy coś się dzieje w czasie szkolnym, a kiedy po za nim – istotny jest charakter wyboru, to czy dane działanie jest sterowane obowiązkiem, czy jest spontaniczne. Używanie smartfona powoduje też, że uczniowie mogą być stale online, czas korzystania z internetu jest coraz trudniejszy do określenia, a czynności wykonywane przy użyciu telefonu komórkowego mogą towarzyszyć innym zajęciom, np. spotkaniu z przyjaciółmi, oglądaniu telewizji, słuchaniu muzyki, a lektura książki może być stale przerywana. Dziewczęta, nieco intensywniej niż chłopcy wykorzystują telefony do codziennej komunikacji z bliskimi: 90% dziewcząt i 84% chłopców co najmniej raz dziennie rozmawia przez telefon lub wysyła SMS do rodziny lub rówieśników³⁵.

Ważnymi urządzeniami organizującymi czas, jakim nastolatki dysponują po obowiązkowych zajęciach, to oprócz telefonu komputer i telewizor. Urządzenia elektroniczne i media służą im przede wszystkim do słuchania muzyki, następnie do komunikacji z innymi, do oglądania filmów i programów telewizyjnych, do gier, ale też do czytania.

Dla nastolatków najważniejszy – po muzyce – jest ruchomy obraz na ekranie telewizora, komputera, a nawet smartfona, oglądane programy telewizyjne i filmy. Spędzanie czasu przed szklanym ekranem to codzienne zajęcie 72% chłopców i 68% dziewcząt. Powiększa się liczba urządzeń, na których można oglądać programy telewizyjne³⁶, a zwłaszcza filmy i takie wykorzystanie elektronicznego ekranu jest najpowszechniejsze wśród młodych. Tylko nieliczni (6% ogółu) nie interesują się nim w ogóle. Powszechnie posiadane przez nastolatków smartfony są często wyposażone w aplikacje (np. Netflix), na których również można oglądać serie telewizyjne, filmy. Aż 33% badanych korzysta z takich aplikacji – trochę większa część dziewcząt – 37% i 30% chłopców. Należy odnotować, że aplikacje te są podobnie popularne we wszystkich środowiskach społeczno-kulturowych, również na wsi. Wydaje się, że smartfony, z zasobem świadczonych przez nie usług, stanowią otwartą bramę dla dostępu do tekstów kultury, zwłaszcza do filmów i muzyki, niezależnie od miejsca zamieszkania nastolatków.

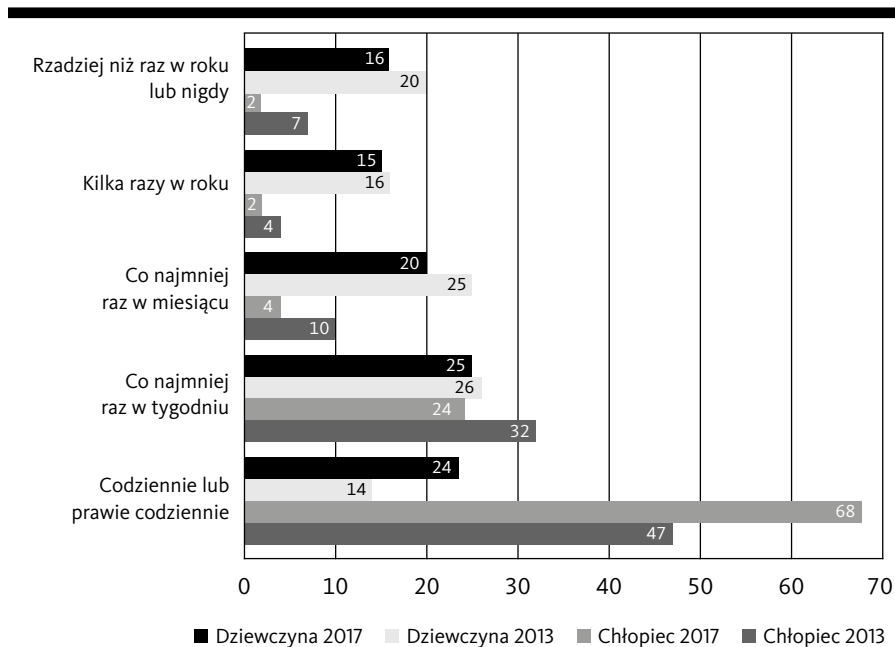
Częstotliwość oglądania telewizji i domowego kina jest negatywnie skorelowana z poziomem wykształcenia rodziców badanej młodzieży (dla wykształcenia matki: $\chi^2 = 41,5$; $p < 0,01$; dla wykształcenia ojca: $\chi^2 = 68,3$; $p < 0,001$). 3/4 uczniów, których rodzice mają tylko zasadnicze wykształcenie ma nawyk codziennego

35 Raport z badania. *Nastolatki 3,0...*, s. 27–30.

36 J. Pyżalski, A. Zdrodowska, Ł. Tomczyk, K. Abramczuk, *Polskie badanie EU Kids Online 2018. Najważniejsze wyniki i wnioski*, Poznań 2019, s. 18–20 – https://fundacja.orange.pl/files/user_files/EU_Kids_Online_2019_v2.pdf [28.11.2019].

oglądania telewizji i filmów, a tylko 60% nastolatków z rodzin, których ojcowie posiadają wyższe wykształcenie. O zbiektywizowanym kapitale kulturowym rodziny świadczy też zasobność domowych księgozbiorów. Odnotowano prawidłowość mówiącą, że bogata, dwustutomowa biblioteka domowa towarzyszy słabszemu zainteresowaniu młodych spędzaniem czasu przed telewizorem. Prawidłowość ta utrzymuje się przez cały okres objęty badaniami – dla nastolatków uczęszczających do wiejskich szkół czas przez ekranem telewizyjnym jest to najczęściej podejmowana forma spędzania wolnego czasu. Ta cecha, przypisywana młodzieży wiejskiej, utrzymuje się przez kolejne lata. Najpopularniejsze (44% ogółu badanych) jest oglądanie TV i filmów na ekranie przez 3 do 5 godzin dziennie. Takich osób, które nałogowo patrzą w telewizor i ruchomy ekran, to znaczy więcej niż 3 godziny dziennie, więcej jest wśród chłopców: aż 32% (w tym co dziesiąty ogląda TV więcej niż 5 godzin dziennie) niż wśród dziewcząt – 24% ($p < 0,05$). Najbardziej zróżnicowanym i zależnym od środowiska kulturowego sposobem jest obyczaj oglądania telewizji tylko do jednej godziny dziennie. Takich osób, które w sposób ograniczony oglądają TV i filmy, jest najwięcej w rodzinach z wyższym wykształceniem oraz wśród czytelników książek i osób lubiących czytać.

Wykres 2.1. Płeć gimnazjalistów a częstotliwość grania w gry cyfrowe w 2013 i 2017 roku (w procentach)

Komputer to urządzenie, które organizuje czas swoim użytkownikom na rozmaite sposoby. Chociaż zaledwie 2% nastolatków nie posiada go w domu w ogóle, to nie wszyscy mają go tylko do własnego użytku. Chłopcy częściej niż dziewczęta mają go tylko dla siebie, różnica jest istotna ($p < 0,05$): 55% chłopców i 42% dziewcząt. Młodzi (34% ogółu badanych) najczęściej spędzają przed nim od 1 do 2 godzin dziennie. Wśród intensywnych jego użytkowników więcej jest chłopców: 43% korzysta z niego więcej niż 3 godziny dziennie (w tym więcej niż 5 godzin – 13%), a tylko 23% dziewcząt ($p < 0,05$). Wielogodzinne spędzanie czasu przed komputerem jest skorelowane z czytaniem – w gronie takich użytkowników komputerów jest najwięcej nastolatków nieczytających książek.

Zajęciami, które rywalizują, ale tylko wśród chłopców, z telewizją i domowymi filmami oglądanymi na małym ekranie są gry cyfrowe na ekranie komputera, tabletu bądź smartfona. Wyraźnie istotny jest wzrost popularności gier na urządzeniach mobilnych, szczególnie atrakcyjnych dla młodzieży³⁷. Gry cyfrowe to jedna z podstawowych codziennych praktyk medialnych różnych grup polskiego społeczeństwa, mająca coraz więcej form i funkcji³⁸. Zauważalną motywacją do grania jest możliwość wcielania się w nowe role i postacie³⁹ – jest to także cecha charakterystyczna dla recepcji literatury. Dla badanych uczniów granie w gry jest zajęciem powszechnym, aż 68% chłopców deklaruje, że codziennie w nie gra, a 92%, że robi to, co najmniej raz w tygodniu. Dziewczęta są znacznie mniej zainteresowane taką formą relaksu – jednak co druga, co najmniej raz w tygodniu, a co czwarta codziennie, angażuje się w cyfrową grę na ekranie. Tej formie elektronicznej rozrywki sprzyja częstsze u chłopców niż dziewcząt posiadanie komputera tylko dla siebie. Nastolatki wykorzystują do grania również swoje smartfony, posiadają odpowiednie aplikacje, z których korzysta 66% chłopców i tylko 15% dziewcząt. Gra w telefonie pozwala na korzystanie z niej w różnych okolicznościach – nie tylko w domu, znacznie też poszerza czas dostępny na tego typu rozrywkę. Korzystają z tego szczególnie

37 Ibidem, s. 19–22, 32–35.

38 Por. opracowanie wyników badań skupiających się na charakterystyce profilu polskich graczy, zarówno pod kątem podstawowych danych społeczno-demograficznych, jak i stylu rozrywki, ulubionych platform, gatunków gier, zainteresowania e-sportem, wybieranych metod płatności czy poziomu wydatków: *Kondycja polskiej branży gier'17. Raport 2017*, [Kraków] 2017 – <https://www.cdprojekt.com/pl/wp-content/uploads-pl/2016/03/kondycja-polskiej-branzy-gier17.pdf> [28.11.2019]. „Zjawiska społeczne, takie jak popularność gry Pokémon GO wykorzystującej rzeczywistość rozszerzoną czy popularność rozrywek e-sportowych, sprawiają, że gry wkraczają do świata realnych interakcji, emocji zarezerwowanych do tej pory dla rozrywek sportowych, jak np. piłka nożna”, ibidem, s. 4

39 *Kondycja polskiej branży gier'17...*, s. 32.

chłopcy, widoczny jest wzrost częstotliwości gier w porównaniu z wynikami badania z 2013 roku (Aneks, R. 2, tabela 1, wykres 2.1). Należy podkreślić, że takie zajęcia popularne jest we wszystkich środowiskach społecznych podobnie, częstotliwość korzystania z niej różnicuje tylko płeć młodzieży. Warto wskazać na odnotowaną prawidłowość: wśród codziennych graczy jest 59% osób nieczytających książek poza obowiązkiem szkolnym i 58% nieczytających lektur szkolnych. Również wśród codziennych graczy dominują uczniowie nie-lubiący czytać książek: 3/4 takich chłopców, 40% dziewcząt bardzo nie lubi czytać.

Codzienni gracze najwięcej czasu poświęcają nie tylko komputerowi, ale też ekranowi telewizora: wśród nich 60% osób, które spędzają więcej niż trzy godziny po szkole przed ekranem TV i 69% przed komputerem.

2.3. Czytanie książek wśród innych zajęć po szkole

Czytanie książek poza obowiązkami szkolnymi jest składnikiem codzienności 40% badanej młodzieży, częściej dziewcząt: co druga nastolatka i tylko 30% chłopców deklarowali czytanie książek co najmniej raz w tygodniu. Dziewczęta znacznie przeważają wśród codziennych czytelników (Aneks, R. 2, tabela 1) – 27% dziewcząt i 11% chłopców. Porównując te dane z wynikami poprzedniej edycji badania z 2013 roku, w którym obecne było takie samo pytanie, dostrzegamy wyraźny, o 9 punktów procentowych, wzrost frekwencji codziennych czytelniczek. Jest jednak grupa nastolatków, w których codzienności czytanie książek jest nieobecne. Są to osoby, które najwyżej kilka razy w roku sięgają po książki lub w ogóle tego nie robią: jest ich 34% ogółu badanych. Nieczytających chłopców jest znacznie więcej niż dziewcząt – 42% i co czwarta dziewczyna deklaruje, że najwyżej kilka razy w roku sięga po książki, w tym w ogóle tego nie robi 11% nastolatków – 16% chłopców i 6% dziewcząt.

Czytanie książek w 2017 roku przestało być częstsze wśród mieszkańców miast, dzięki dziewczętom mieszkającym na wsi i czytającym systematycznie książki – jest obecne wszędzie. Prawdopodobieństwo systematycznego czytania książek (to znaczy co najmniej raz w tygodniu) jest najwyższe wśród nastolatków, których rodzice, a szczególnie ojcowie, mają wyższe wykształcenie. Jeśli uwzględnimy płeć nastolatków i wykształcenie rodziców oraz wielkość posiadanego księgozbioru, wówczas różnice między dziewczętami i chłopcami maleją wśród tych, którzy w ogóle nie czytają książek i czytają je.

2.4. Podsumowanie

Urządzenia elektroniczne z ekranami – smartfony, komputery i telewizory – towarzyszą nastolatkom na co dzień. W ciągu ostatnich kilku lat smartfony stały się powszechne wśród polskiej młodzieży. Mając wiele funkcji oraz z racji swojej mobilności mogą towarzyszyć młodym w różnych sytuacjach i spełniać wiele potrzeb, nastolatkom stale mogą być połączeni z Internetem. Najczęściej wykorzystywane funkcje, to oprócz wyszukiwania informacji, komunikacja z innymi i słuchanie muzyki. Popularne smartfony umożliwiają lekturę tekstu cyfrowego w każdej sytuacji, nawet z dala od komputera. Ekran i słuchawki to niezbywalne akcesoria dla przeciętnego piętnastolatka. Oglądanie na ekranie telewizji i filmów to powszechna i najpopularniejsza rozrywka – kolidująca jednak z czytaniem książek.

W codzienności nastolatków są obecne jeszcze inne istotne, systematycznie wykonywane zajęcia. Płeć wyraźnie różnicuje preferencje wyboru pasji, które wypełniają czas po obowiązkach szkolnych. Dla nastoletnich dziewcząt jest to czytanie książek i różne hobby, dla nastoletnich chłopców – gry elektroniczne, hobby i sport. Czytanie książek jest trwale przypisane do codzienności dziewczęcej – co druga piętnastolatka to systematyczna czytelniczka, a tylko 30% chłopców. Należy odnotować, że edycja badania z 2017 roku uchwyciła poszerzenie grona dziewcząt systematycznie czytających książki. Dla chłopców codziennym i coraz bardziej popularnym zajęciem jest uczestnictwo w grze komputerowej, następnie uprawianie sportu. Koliduje to ze spędzaniem czasu nad książką. Codzienne, wielogodzinne spędzanie czasu przed ekranem telewizora albo komputera jest konkurencyjne wobec uczestnictwa w kulturze czytelnicy. Dzieje się tak najczęściej w domach, gdzie książki są słabo albo w ogóle nieobecne, towarzyszy temu niski kapitał edukacyjny rodziców. Obserwacja ta trwale charakteryzuje polskich nastolatków.

3. Czytelnicy i nieczytelnicy

Podstawowym celem badania czytelnictwa młodzieży jest śledzenie praktyk czytelniczych związanych z długimi (mającymi co najmniej kilkadziesiąt stron) złożonymi tekstami, utworami jakimi są książki. W polu badawczym znajdują się postawy społeczne dotyczące książek.

Książki mogą występować w dowolnym formacie: tradycyjnym, drukowanym na papierze bądź w wersji cyfrowej, zdigitalizowanej w postaci e-booka

czy też innej formie zapisanej elektronicznie. W Bibliotece Narodowej zostało przeprowadzone badanie jakościowe, którego jednym z celów było uchwycenie jak badani, w tym również młodzież szkolna, z różnych środowisk społecznych i o odmiennych biografiach czytelniczych, rozumieją termin „książka” i jakie właściwości jej przypisują⁴⁰. Czytanie książek oznaczało dla badanych przede wszystkim czytanie literatury pięknej, „dłuższych utworów prozą noszących wyraźny rys (wyróżnik) autorski”⁴¹. Ich prototypowemu wyobrażeniu o książce najlepiej odpowiadała powieść, najgorzej zaś wydawane w formie kodeksu spisy i rejestry, materiały reklamowe i komiksy.

Badacze używający w pytaniach zwrotu czytanie książek muszą się więc liczyć z tym, że ich respondenci mogą pomijać w odpowiedzi pozycje odległe od prototypu⁴².

[P]ytania o czytanie książek rozumiane są przez respondentów jako dotyczące lektur niefachowych i nieużytkowych [...]⁴³.

W prezentowanym badaniu sytuacja jest bardziej jednoznaczna. Respondenci byli oddzielnie pytani o książki czytane w ramach obowiązku edukacyjnego, a oddzielnie o lektury z własnego wyboru. Praktyki czytelnicze obserwowane są jako element postaw czytelniczych, na które składają się komponenty – behawioralny, emocjonalny i poznawczy⁴⁴. Aktywności czytelniczej nastolatków odpowiada komponent behawioralny i jest on opisywany poprzez szereg wskaźników. Badając praktyki czytelnicze nastolatków skupiono się na dwóch sytuacjach – pierwsza to czytanie poza obowiązkiem szkolnym, nazwana tutaj czytaniem spontanicznym. Jest ona sterowana swobodnym wyborem nastolatka, najważniejsza jest tu autonomia czytelnika w doborze momentu lektury oraz czytanego tekstu. Wybór lektury jest świadectwem rzeczywistych potrzeb czytelniczych, zwłaszcza kiedy czytelnik przeczytał książkę do końca. Obie te cechy są najczęściej nieobecne w drugiej sytuacji komunikacji czytelniczej, którą regulują ramy obowiązku szkolnego. Tutaj w grę wchodzi inne

40 D. Michalak, *Czytanie książek. Ujęcie jakościowe*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” 2019, t. 49, s. 31–64 – https://rocznik.bn.org.pl/upload/pdf/39461_Rocznik_49_s_%2031-64.pdf [28.11.2019]; I. Koryś, *Książki bardziej książkowe od innych...*, s. 75–76, 80–85.

41 D. Michalak, *Czytanie książek...*, s. 53.

42 Ibidem, s. 58.

43 Ibidem, s. 53.

44 M. Marody, *Sens teoretyczny a sens empiryczny pojęcia postawy...*, s. 16.

uwarunkowania podjęcia lektury, motywacje i aspiracje edukacyjne, samoocena własnych umiejętności czytelniczych oraz pojawia się kontekst klasy szkolnej, oczekiwań nauczyciela, obowiązku przeczytania tekstu w określonym terminie⁴⁵.

3.1. Nieczytelnicy

Nieczytelnicy to osoby, które zadeklarowały, że w ciągu roku, w którym było realizowane badanie (od stycznia do połowy listopada), nie czytały żadnej książki (nawet we fragmentach) poza nauką szkolną oraz nie czytały żadnej lektury szkolnej polecanej przez nauczyciela w bieżącym roku szkolnym.

Takich osób w zbiorowości badanych uczniów było 13%, w tym 20% chłopców i 6% dziewcząt (Aneks, R. 3, tabela 5). W porównaniu z pomiarem dokonanym w poprzednim badaniu w listopadzie 2013 roku wielkość tej grupy jest stabilna. Jest to grupa osób, które nie posiadają własnych zainteresowań czytelniczych związanych z książkami oraz nie realizują szkolnego obowiązku lekturowego, nawet czytając fragment lektury szkolnej.

Czym charakteryzują się nastolatki niezainteresowani czytaniem książek, jakie są ich statystycznie istotne wyróżniki? Nieczytanie jest znacznie częstsze wśród chłopców i to niezależnie, gdzie mieszkają, do jakiej szkoły uczęszczają i z jakich środowisk społeczno-kulturowych się wywodzą. Należy odnotować, że nieczytających nastolatków nie ma więcej wśród mieszkańców wsi – tak jak wskazywały na to wyniki poprzedniej edycji badania z 2013 roku. Miejsca zamieszkania nastolatków i lokalizacji szkoły są statystycznie nieistotne.

Największy odsetek uczniów nieczytających występuje wśród osób wywodzących się z domów, w których kapitał kulturowy mierzony poziomem wykształcenia rodziców i wielkością domowych księgozbiorów jest najniższy. Pozycja zawodowa rodziców jest również skorelowana z nieczytaniem – taka sytuacja ma miejsce, kiedy rodzice mają wykształcenie zasadnicze zawodowe – 14% dzieci, których ojciec ma takie wykształcenie nie czyta książek, oraz 19% dzieci, jeśli któryś z rodziców jest robotnikiem pracującym w zakładach przemysłowych albo rzemieślniczych. Jeśli do domowych deficytów kulturowych dodamy płeć (męską) wówczas odsetek nieczytelników się zwiększy. Najwyższy odsetek nieczytających nastolatków występuje w domach, gdzie brakuje książek – 36% ogółu badanych, w tym 38% chłopców i 29% dziewcząt oraz kiedy uczeń nie posiada własnego księgozbioru – 29% w tym 33% chłopców.

45 Z. Zasacka, *Nastoletni czytelnicy...*, s. 48–53; eadem, *Czytelnictwo dzieci i młodzieży...*, s. 56–72.

Najmniejszy odsetek nieczytających nastolatków znajdujemy – z drugiej strony – w rodzinach, w których rodzice mają wykształcenie wyższe (Aneks, R. 3, tabela 5) w 2017 roku – tylko 2% dziewcząt i 13% chłopców ($p < 0,001$).

Obyczaj kolekcjonowania książek w najbliższym środowisku społecznym młodzieży sprzyja uczestnictwu w kulturze czytelniczej i nadal, przez wszystkie lata objęte badaniem, jest jego najlepszym wskaźnikiem. Świadczy o tym kolejna prawidłowość – tylko co dziesiąty chłopiec nie czyta książek, jeśli w jego domu jest minimum 200 woluminów. Jeszcze mniej nieczytających chłopców znajduje się wśród tych, którzy posiadają własne księgozbiory, w grupie mających co najmniej 20 książek, było tylko 7% nieczytających.

Jeśli najwięcej chłopców nieczytających książek planuje dalszą naukę w szkole branżowej, to aż 38% chłopców, którzy planują tam dalszą naukę nie czyta książek, a najmniej (10%) zamierza kontynuować ją w liceum ogólnokształcącym.

Nieczytaniu książek sprzyja też, jak to zostało już wcześniej odnotowane, panujący w domowym otoczeniu sposób życia, w którym stale jest włączony i oglądany telewizor. Wszystkie kolejne pomiary czytelnictwa młodzieży zgodnie przynoszą dowody, że telewizja to największy wróg czytania książek – w gronie nastolatków spędzających przed ekranem telewizora więcej niż pięć godzin jest aż 35% nieczytelników – w tym aż 39% chłopców oraz 26% dziewcząt. Nałogowemu spędzaniu czasu przed komputerem (powyżej pięciu godzin dziennie) towarzyszy również nieczytanie – jest ich w tym gronie 25% nieczytelników, w tym 31% chłopców i 14% dziewcząt. O nieczytaniu świadczą też oceny szkolne z języka polskiego – uczniowie, którzy mieli na koniec poprzedniej klasy tylko ocenę dopuszczającą to w 29% nieczytający, w tym 34% chłopców i 15% dziewcząt.

3.2. Nastolatkowie czytający książki w czasie po szkole

Podstawowym wskaźnikiem aktywności czytelniczej, powtarzającym w kolejnych edycjach badania, jest pytanie o książki czytane (w dowolnym formacie – na papierze czy w wersji cyfrowej) w ciągu ostatniego, od momentu realizacji badania, roku⁴⁶. Najwięcej czytających książki jest wśród dzieci, których rodzice mają wyższe wykształcenie, pełnią wyższe kierownicze stanowiska, są specjalistami, mają wolne zawody (79%) oraz wśród dzieci urzędników biurowych. Najmniej takich czytelników

46 „Czy od początku tego roku (od stycznia 2017 roku) czytałeś / czytałaś książki, po które sięgnęłaś / sięgnąłś dla własnej przyjemności, poza nauką szkolną? Interesują nas książki wszelkiego rodzaju: również powieści, tomiki wierszy, komiksy, poradniki, atlasy, słowniki, encyklopedie, itd. Pytamy o książki w dowolnej postaci: w wersji papierowej i czytane z ekranu, z internetu, e-booki, itp.”

jest w domach robotników i robotnic zatrudnionych w przemyśle, rzemiośle, osób bezrobotnych i poszukujących pracy (pełne wyniki w Aneksie, R. 3, tabela 1).

Czytanie książek jest również zależne od tego jakie inne zajęcia dominują w codzienności nastolatków, szczególnie konkurencję, jak to zostało przedstawione w poprzednim rozdziale, stanowi spędzanie wielu godzin przed ekranem⁴⁷. Wybór lektury książkowej wchodzi w kolizję z nałogowym oglądaniem telewizji, to znaczy powyżej 5 godzin dziennie. W przypadku chłopców i dziewcząt najczęściej czytelników znajdujemy wśród tych, którzy poświęcają telewizji i domowemu kinu najwyżej godzinę dziennie ($p < 0,05$), podobna zależność występuje między czytaniem a ilością czasu poświęcanego komputerowi. Najwięcej czytelników znajdziemy wśród nastolatków spędzających ograniczoną ilość czasu przed ekranem – do 2 godzin dziennie (Aneks, R. 3, tabela 1).

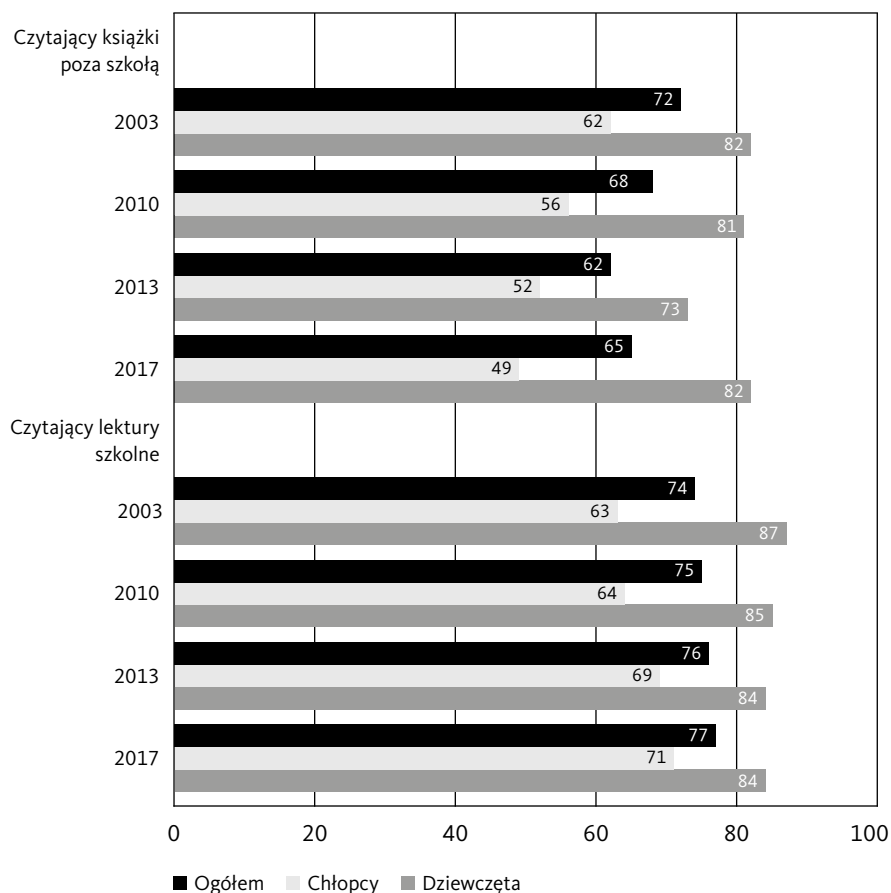
Różnica w odsetkach między czytającymi książki w czasie wolnym chłopcami i dziewczętami zmniejsza się wśród młodzieży mającej liczne własne księgozbiory oraz pochodzącej z rodzin, w których rodzice mają wykształcenie wyższe. W środowiskach, w których rodzice mają wykształcenie zasadnicze zawodowe różnica prawdopodobieństwa bycia czytelnikiem książek w czasie wolnym między chłopcami i dziewczętami wynosi aż 35 punktów procentowych.

Poprzednie trzy badania czytelnictwa młodzieży zastosowały tę samą metodologię i dzięki temu ich wyniki są porównywalne. Na wykresie 3.1 pokazany jest zaobserwowany trend w aktywności czytelniczej dziewcząt i chłopców. Odsetek dziewcząt czytających książki w czasie wolnym utrzymuje się na tym samym poziomie (odnotowano jednorazowy spadek populacji czytających dziewcząt w badaniu z 2013 roku). Odsetek chłopców deklarujących czytanie książek w czasie wolnym spadał systematycznie, z poziomu 62% do 49% w 2017 roku. Różnica szansy bycia czytelnikiem książek w czasie po szkole między dziewczętami i chłopcami wyniosła w 2003 roku 20 punktów procentowych, a dekadę później, w roku 2013 wyniosła już 33 punkty procentowe. Warto wskazać na jeszcze jedną istotną zmianę w społeczno-kulturowych uwarunkowaniach praktyk czytelniczych w czasie wolnym. W porównaniu ze wcześniejszymi badaniami miejsce zamieszkania młodzieży nie ma związku statystycznego z czytaniem książek w czasie wolnym⁴⁸.

47 Rozdz. 2, *Książki w codzienności nastolatków*, s. 24.

48 W poprzednim badaniu odsetek nastolatków mieszkających na wsi i deklarujących czytanie książek poza nauką szkolną był o 10 punktów procentowy niż mieszkańców małych miast a 20 punktów procentowych niż mieszkańców wielkich miast powyżej pół miliona mieszkańców, por. Z. Zasacka, *Czytelnictwo dzieci i młodzieży...*, s. 182.

Wykres 3.1. Odsetki nastolatków czytających książki poza szkolnym obowiązkiem i czytających lektury z podziałem na płeć na podstawie wyników badań czytelnictwa gimnazjalistów w 2003, 2010, 2013 i 2017 roku

3.2.1. Intensywność czytania książek

Pytani o książki czytane w czasie wolnym uczniowie samodzielnie wymieniali tytuły i autorów przeczytanych książek, co pozwoliło na weryfikację podanej przez nich liczby czytanych woluminów. Najwięcej badanych (29%) nastolatków przeczytało w ciągu roku (od stycznia do połowy listopada) 4–9 książek (Aneks, R. 3, tabela 2). Tylko co dziesiąty piętnastolatek czytający książki w czasie wolnym jest czytelnikiem sporadycznym. W tej grupie czytelników więcej jest chłopców, natomiast w grupach czytających więcej niż trzy książki przeważają

dziewczęta. Najmniej czytelników sporadycznych występuje wśród dzieci, których rodzice mają wykształcenie wyższe. Co czwarty nastolatek to intensywny czytelnik – przeczytał więcej niż 9 książek. W tej grupie było 30% dziewcząt i 16% chłopców. Analizując intensywność czytania w czasie wolnym dostrzegamy, że podobnie jak to uchwyciły poprzednie edycje badania czytelnictwa młodzieży, wyróżniają się czytelnicy wielkomięscy, 36% nastolatków mieszkających w miastach liczących 100–500 tysięcy mieszkańców deklarowało (w tym 46% dziewcząt), że czytają w ciągu roku powyżej 9 książek, najmniej takich czytelników znajdziemy wśród mieszkańców wsi: 23% dziewcząt, i tylko 9% chłopców. Z czytaniem intensywnym najmocniej współwystępuje posiadanie przez nastolatka własnego bogatego księgozbioru: 63% uczniów posiadających więcej niż 60 książek należy do takiej grupy czytelników.

3.3. Szkolny obowiązek lekturowy

O tym, czy uczniowie czytają lektury szkolne świadczy ich odpowiedź na pytanie, czy od początku trzeciej klasy gimnazjalnej czytali, w dowolny sposób, niezależnie od formatu i nośnika tekstu oraz niezależnie od strategii czytelniczej (w całości czy we fragmentach), jakąś lekturę szkolną? Pytanie ma charakter inkluzywny, każda strategia czytelnicza jest uwzględniana jako „czytanie lektury szkolnej”, nawet jeśli obejmowało ono tylko kilka stron. Badanie było realizowane w drugiej połowie listopada i uczniowie trzeciej klasy zdążyli czytać niewiele lektur szkolnych: 35% ogółu badanych zadeklarowało, że od początku roku szkolnego przeczytali tylko jedną lekturę, 31% – dwie i 11% trzy utwory książkowe, 7% – 4 lub więcej książek (Aneks, R. 3, tabela 3). Zdecydowana większość badanych uczniów – 77%, zadeklarowała, że czytała co najmniej jedną książkową lekturę szkolną. Warto odnotować, że w poprzedniej edycji badania cztery lata wcześniej, wskaźnik ten utrzymywał się na tym samym poziomie – wyniósł 76%⁴⁹.

Strategie czytania lektur szkolnych są inne niż książek wybieranych samodzielnie. Jak to wykazało badanie jakościowe⁵⁰ czytają „patchworkowo” – lekturę oryginału wspierają streszczeniami, wybierają fragmenty na konkretną lekcję, etc. Większość uczniów (57%) zadeklarowało, że ostatnio czytana lekturę przeczytali całą („od deski do deski”), 16% przyznało się, że czytało ją tylko w fragmentach, a co piąty nie dokończył czytania lektury.

49 Z. Zasacka, *Czytelnictwo dzieci i młodzieży...*, s. 67.

50 Ibidem, s. 127–129.

Czytanie lektur szkolnych jest formą aktywności czytelniczej znacznie słabiej zróżnicowaną społecznie i demograficznie niż czytanie książek w czasie wolnym. W efekcie różnice między różnymi grupami młodzieży są stosunkowo nieduże, jednak nadal płeć najmocniej określa taką aktywność czytelniczą: 71% chłopców i 83% dziewcząt zadeklarowało, że czytało lektury szkolne. Podobnie jak przy czytaniu książek poza szkolnym obowiązkiem występuje istotna statystycznie zależność z poziomem wykształcenia rodziców: najwyższy odsetek uczniów czytających lektury szkolne znajdujemy wśród dzieci osób z wyższym wykształceniem – 82% w przypadku dzieci ojców posiadających takie wykształcenie (88% dziewcząt i 77% chłopców). Zawsze jednak, niezależnie od domowych wpływów socjalizacyjnych, dziewczęta są bardziej niż chłopcy zdyscyplinowane przy realizowaniu szkolnego obowiązku lekturowego.

Odnotowano statystyczną zależność między pozytywnym stosunkiem do czytania książek, a czytaniem lektur szkolnych ($\chi^2 = 186,2$; $p < 0,001$), najmniejszy odsetek czytających znajduje się w grupie tych, co nie lubią czytać – 53% badanych.

3.4. Trendy w aktywności czytelniczej nastolatków

3.4.1. Typy gimnazjalnych czytelników

Aby bliżej przyjrzeć się prawidłowościom zróżnicowań w postawach czytelniczych gimnazjalistów wyodrębniono typy nastoletnich czytelników. Utworzono je na podstawie deklaracji badanych dotyczących trzech obserwowanych w badaniu form aktywności czytelniczej: czytania książek w ciągu roku (od stycznia do połowy listopada), czytania lektur od początku roku szkolnego (od września do połowy listopada), częstotliwości w ciągu roku czytania książek w czasie wolnym. Wyróżniono cztery typy podstawowe czytelników: szkolnych, spontanicznych, aktywnych i systematycznie aktywnych (Aneks, R. 3, tabela 5, tabela 6).

Czytelnicy szkolni to osoby, które zadeklarowały, że czytały lektury szkolne w trzeciej klasie gimnazjum, ale nie czytały żadnej książki poza szkolnym obowiązkiem w ciągu roku, kiedy było realizowane badanie. Uczniowie, którzy nie mają własnych potrzeb czytelniczych, ale jednak realizują szkolny obowiązek lekturowy stanowią 22% ogółu badanych. W tej grupie czytelniczej zdecydowanie przeważają chłopcy – jest ich 31% a dziewcząt zaledwie 13% ($p < 0,05$). Niższa frekwencja chłopców w tej kategorii jest efektem ich znacznie mniejszego zainteresowania czytaniem pozaszkolnym. Szczególnie wyróżniają się wiejscy chłopcy – wśród nich jest 36% czytelników szkolnych. Jeśli stosunkowo pilnie podporządkowują się szkolnemu obowiązkowi lekturowemu, często

nie posiadają już własnych zainteresowań czytelniczych, książka jest nieobecna w ich stylu życia.

Czytelnicy spontaniczni to osoby, które zadeklarowały, że czytały w okresie objętym obserwacją co najmniej jedną książkę w czasie wolnym, ale nie czytały lektur szkolnych. Pomimo, że mają swoje własne wybory lekturowe, w tej grupie są osoby sporadycznie i przypadkowo czytające książki i takie co czytają dużo książek, ale nie mają na tyle zinternalizowanego obowiązku szkolnego i wystarczającej motywacji zewnętrznej, aby rozpocząć lekturę, choćby jednej książki polecanej przez nauczyciela lub świadomie kontestują szkolny obowiązek. W 2017 roku do tej grupy trafił co dziesiąty badany – 11% chłopców, 9% dziewcząt. Jest to nieliczna grupa, której członkowie pochodzą z różnych środowiskach społecznych, trochę mniej z małych miasteczek i wsi. Największy odsetek czytelników spontanicznych (19%) znajdujemy wśród dziewcząt mających największe własne księgozbiory, to znaczy powyżej 60 woluminów – są to więc, te osoby, które kontestują szkolne czytanie, ale mają własną, alternatywną kulturę czytelniczą.

Czytelnicy aktywni to osoby, które mają swoje własne wybory lekturowe i nie rezygnują z czytania lektur szkolnych – w pełni uczestniczą w kulturze książki. Z jednej strony kierują się w czytaniu autonomicznym wyborem i motywacją wewnętrzną ale też nie lekceważą szkolnego obowiązku lekturowego. Tak wyróżniona grupa stanowi 55% ogółu badanych i jest bardziej zróżnicowana – znacznie więcej jest w niej dziewcząt niż chłopców aż o 31 punktów procentowych. Największą szansę na przynależność do kategorii czytelników aktywnych mają dzieci osób mających wykształcenie wyższe – 83% dziewcząt i 54% chłopców, których ojcowie mają takie wykształcenie ($p < 0,05$) – a tylko 67% dziewcząt i 31%, jeśli ich ojcowie mają tylko wykształcenie zasadnicze zawodowe ($p < 0,05$). Różnica szansy znalezienia się w gronie czytelników aktywnych między dziewczętami i chłopcami jest nieco większa w środowiskach o niższym kapitale edukacyjnym rodziny pochodzenia, mierzonym wysokością wykształcenia rodziców.

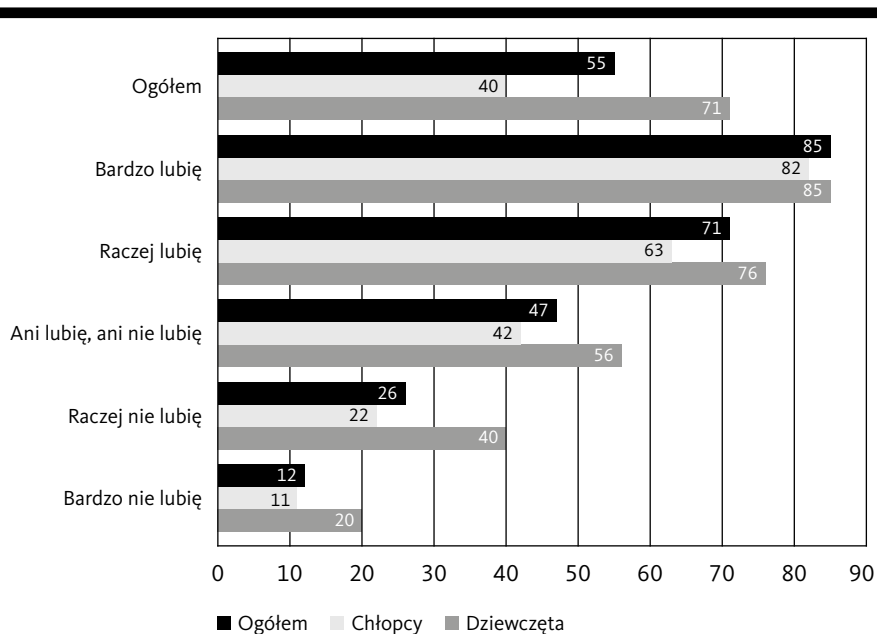
Największe prawdopodobieństwo bycia czytelnikiem aktywnym (85%) należy do dziewcząt, które w ogóle nie oglądają telewizji, mają piątkę z języka polskiego lub bardzo lubią czytać. Najmniejszą szansę mają chłopcy, którzy nie lubią czytać książek (16%), mieli tylko dopuszczającą ocenę z języka polskiego na koniec drugiej klasy, oraz ci, którzy planują dalszą naukę w branżowej szkole, oraz nałogowi telewidzowie (spędzający przed szklanym ekranem więcej niż 5 godzin dziennie).

Szansę bycia aktywnym czytelnikiem najbardziej zwiększa pozytywny stosunek do czytania książek ($\chi^2 = 405,8$; $p < 0,001$). Wśród nastolatków bardzo lubiących czytać znika różnica w aktywności czytelniczej wynikająca z płci.

Osoby lubiące lub bardzo lubiące czytać to te, które odczuwają przyjemność z czytania i kieruje nimi motywacja wewnętrzna. Dopiero taka satysfakcja z czytania niweluje różnicę między dziewczętami i chłopcami jeżeli chodzi o prawdopodobieństwo bycia czytelnikiem aktywnym (wykres 3.2).

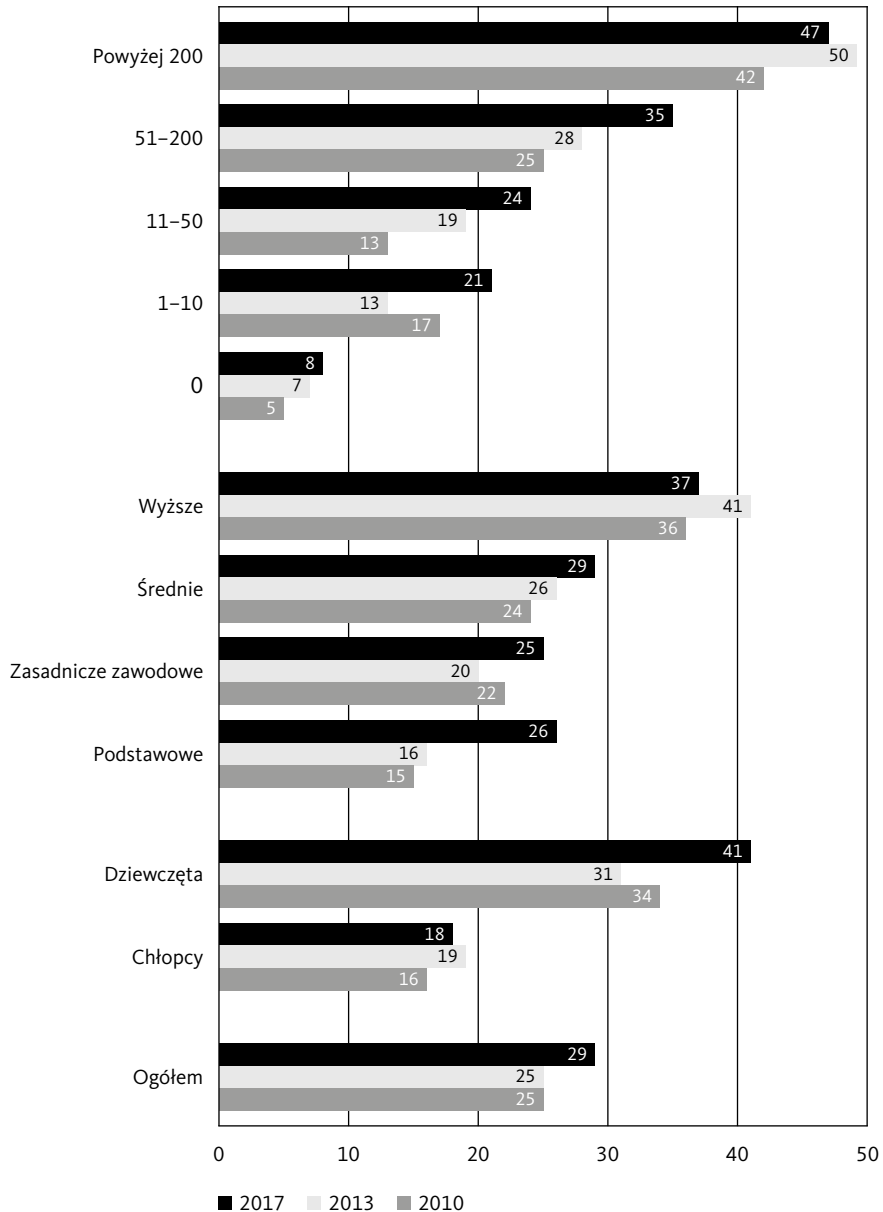
W celu pełniejszej obserwacji prawidłowości towarzyszących aktywności czytelniczej piętnastolatków utworzono kategorię czytelników systematycznie aktywnych. Kategoria ta powstała poprzez dodanie do kategorii czytelników aktywnych jednej cechy: systematycznego (to znaczy co najmniej raz w tygodniu) czytania książek w czasie wolnym. Pozwala ona wyodrębnić takie osoby, w których stylu życia obecne są, zgodnie z ich deklaracjami, praktyki lekturowe. Grupa czytelników systematycznie aktywnych stanowiła w 2017 roku 29% ogółu badanych, z dużą przewagą dziewcząt – 41% i tylko 18% chłopców (Aneks, R. 3, tabela 6; wykres 3.3).

Wykres 3.2. Odsetek czytelników aktywnych (czytających lektury szkolne i książki poza obowiązkiem szkolnym) w podziale na płeć i stosunek do czytania książek, N = 1 794

Wykres 3.3. Odsetek czytelników systematycznie aktywnych (czytających lektury szkolne i książki poza obowiązkiem szkolnym) oraz deklarujących czytanie książek w czasie wolnym co najmniej raz w tygodniu w podziale na płeć, wykształcenie ojca i księgozbiory domowe w latach 2010, 2013, 2017

Przynależność do tej grupy czytelniczej jest uwarunkowana wykształceniem rodziców oraz wielkością księgozbiorów domowych. Te dwie cechy opisujące domowe środowisko socjalizujące nastolatka do czytania najmocniej towarzyszą systematycznej lekturze książkowej. Najwięcej czytelników systematycznie aktywnych występuje w domach gdzie jest więcej niż 200 książek i nastolatek samodzielnie kolekcjonuje książki. Płeć przestaje różnicować prawdopodobieństwo aktywnego i systematycznego czytania tylko w sytuacji, kiedy nastolatki samodzielnie kolekcjonują książki i mają ich duży zbiór, zawierający minimum 60 woluminów. O tym, że są to rzeczywiście systematycznie aktywni czytelnicy świadczy też, że w ich gronie odnotowano najwyższy odsetek (67%) piętnastolatków czytających więcej niż 9 książek rocznie.

Kategoria czytelników systematycznie aktywnych została wykorzystana w trzech badaniach w latach 2010, 2013 i 2017. Analizując zaobserwowane zmiany widać, że w odróżnieniu od wyników z poprzednich badań czytelnictwa⁵¹ w 2010 i 2013 roku nie wykazano w 2017 roku statystycznie istotnej zależności między miejscem zamieszkania uczniów i lokalizacji szkoły, a prawdopodobieństwem bycia czytelnikiem systematycznie aktywnym. Jest to związane ze zmianą wśród wiejskich nastolatków, których aktywność czytelnicza powiększyła się. Druga istotna zmiana została odnotowana dopiero w badaniu z 2017 roku i kieruje naszą uwagę na dziewczęta – które w tym czasie liczniej (szczególnie wobec spadku w 2013 roku), deklarowały systematyczne czytanie książek w czasie po obowiązkach szkolnych, w efekcie populacja systematycznie aktywnych czytelniczek wzrosła o 10 punktów procentowych (wykres 3.3).

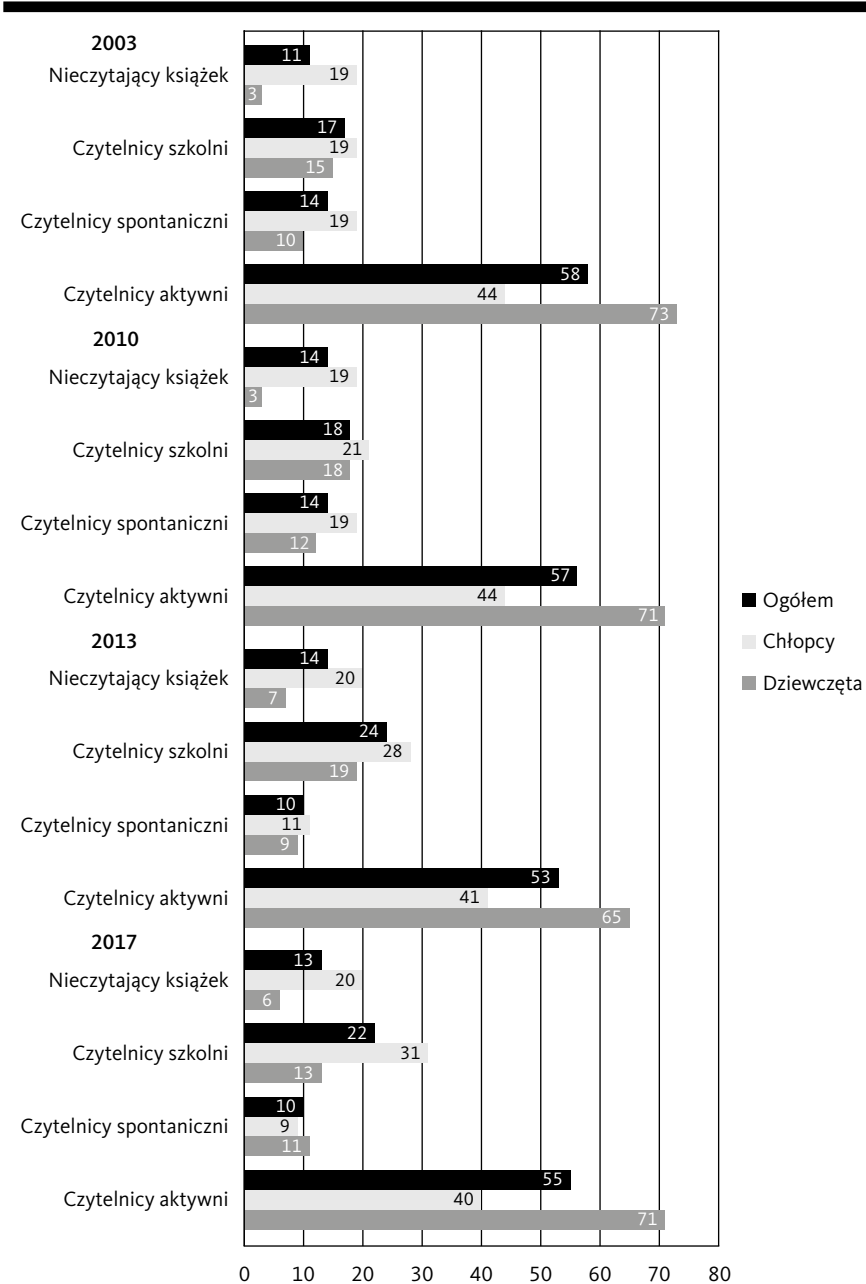
3.4.2. Ciągłość i zmiany w aktywności czytelniczej młodzieży

Obserwując zmiany w aktywności czytelniczej polskich piętnastolatków, uchwycone w czterech pomiarach (wykres 3.3; 3.4) widać odmienną dynamikę dwóch podstawowych wskaźników mówiących o deklaracjach dotyczących czytania książek w szkole i poza szkołą u chłopców i dziewcząt.

Zmiany w aktywności czytelniczej piętnastolatków odnotował pomiar z 2013 roku. Wówczas wśród zauważalnych różnic należy wskazać na wzrost grupy nieczytających książek dziewcząt. Szczególnie wyraźne różnice w analizowanym czasie dotyczyły chłopców, część z nich straciło zainteresowanie

51 Z. Zasacka, *Czytelnictwo dzieci i młodzieży...*, s. 71.

Wykres 3.4. Płeć piętnastolatków i frekwencja nieczytających książek, czytelników szkolnych, czytelników spontanicznych i czytelników aktywnych w latach 2003, 2010, 2013 i 2017 (w procentach)

lekturą poza szkolnymi obowiązkami. W efekcie powiększył się odsetek chłopców czytelników szkolnych. Badanie w 2017 roku przyniosło świadectwo dalszego spadku zainteresowania czytaniem poza szkolnym obowiązkiem wśród chłopców – co zaowocowało kolejnym wzrostem odsetka czytelników szkolnych. Inny kierunek zmian zaobserwowano w aktywności czytelniczej dziewcząt. Jeśli pomiar z 2013 roku wskazał na słabnięcie ich zainteresowania czytaniem pozaszkolnym – to ostatni sondaż dostarczył dowodów na odwrócenie się tej tendencji. W badaniu z 2003 roku – różnica we frekwencji w grupie czytelników aktywnych między nastolatkami, których ojcowie mieli wykształcenie zasadnicze zawodowe i wyższe wyniosła 11 punktów procentowych, w 2010 – 12 punktów, w 2013 aż 23 punkty, kolejny pomiar w 2017 wskazał na różnicę wynoszącą 17 punktów. Porównując wyniki z dwóch pierwszych i dwóch ostatnich pomiarów dostrzegamy, że proces pogłębionego w drugiej dekadzie XXI wieku rozwarstwienia w uczestnictwie w kulturze czytelniczej utrzymuje się. W innym miejscu zróżnicowanie to zniknęło, po raz pierwszy w badaniu z 2017 roku uchwycone zostało zrównanie szans bycia czytelnikiem książek młodzieży wiejskiej i miejskiej.

3.5. Podsumowanie

Podsumowując wyniki opisujące aktywność czytelniczą nastolatków w ciągu ostatnich piętnastu lat widzimy, że w pierwszej połowie drugiej dekady XXI wieku nastąpiło osłabienie zainteresowania lekturą książkową odbywaną w czasie wolnym i poszerzenie grupy osób porzucających czytanie książek. Widoczny jest w tym czasie także stały spadek odsetka chłopców deklarujących czytanie książek w czasie wolnym. Trend ten w przypadku dziewcząt uległ odwróceniu – ostatnie badanie odnotowało wzrost spontanicznej aktywności czytelniczej w czasie po wszelkich obowiązkach, szczególnie czytania systematycznego. W efekcie wskaźniki opisujące aktywność dziewcząt utrzymują się na podobnym poziomie (poza jednorazowym spadkiem odsetka deklaracji o czytaniu książek poza szkolnym obowiązkiem w 2013 roku), co powoduje, że stale w ciągu ostatnich kilkunastu lat poszerza się różnica między odsetkiem dziewcząt i chłopców czytających książki w czasie po szkole.

Warto odnotować, że dziewczęta nie tylko liczniej czytają książki ale też jest ich dwukrotnie więcej w grupie czytelników intensywnych, to znaczy czytających więcej niż 9 książek w ciągu roku. Ostatnie badanie odnotowało równoległe osłabienie różnic między młodzieżą wiejską a miejską w aktywności czytelniczej

szczególnie, w czasie wolnym. Utrzymuje się rozwarstwienie w uczestnictwie w kulturze czytelniczej nastolatków wywodzących się z domów o różnej zasobności kapitału kulturowego, mierzonego wysokością wykształcenia rodziców i zasobnością księgozbiorów domowych.

Stałym trendem potwierdzonym przez wszystkie pomiary prowadzone w ciągu ostatnich kilkunastu lat, jest to, że czytanie książek zajmuje trwałe miejsce w stylu życia tych nastolatków, którzy lubią czytać. Pozytywny stosunek do lektury niweluje różnice między szansą bycia czytelnikiem między dziewczętami i chłopcami. Z drugiej strony, jeśli w codzienności nastolatków oglądanie telewizji zajmuje kilka godzin, wówczas najbardziej spada prawdopodobieństwo, że będą czytali książki.

4. Transmisja wzorów czytelniczych w rodzinie

Socjalizacja do czytania rozpoczyna się w momencie kiedy w otoczeniu dziecka pojawia się tekst i książka⁵². Sposób, w jaki czytanie i teksty są obecne w najbliższym świecie społecznym dziecka zależy od wzorów i norm piśmienności w nim praktykowanych⁵³. Praktyki piśmienne stają się obowiązkowe wraz z rozpoczęciem nauki w szkole, równie istotny jest jednak okres, który poprzedza ten etap. Procesy socjalizacji pierwotnej – transmisji wzorów kulturowych w rodzinie i wśród najbliższych, które jeśli są skuteczne, prowadzą do tego, że praktyki piśmienne (czynności pisania i czytania), w tym także lektura książkowa stają się czynnością „oczywistą”, jedną z wielu aktywności określanych przez wartości uznawane i realizowane. Osoby, które same czytają na własny użytek, szczególnie literaturę piękną, częściej i chętniej czytają również swoim dzieciom oraz

52 M. Sénéchal, L. Young, *The effect of family literacy interventions on children's acquisition of reading from kindergarten to grade 3. A meta-analytic review*, „Review of Educational Research” 2008, t. 78, nr 4, s. 880–907, *The effect of family literacy interventions on children's acquisition of reading from kindergarten to grade 3. A meta-analytic review*, conducted by M. Sénéchal, for the National Center for Family Literacy, Portsmouth (NH) 2008 – https://lincs.ed.gov/publications/pdf/lit_interventions.pdf [28.11.2019]; J. Carpentieri, K. Fairfax-Cholmeley, J. Litster, J. Vorhaus, *Family Literacy in Europe. Using parental support initiatives to enhance early literacy development*, London 2011 – http://ec.europa.eu/assets/eac/education/policy/school/doc/family-literacy_en.pdf [28.11.2019]; P. F. de Jong, P. P. M. Leseman, *Lasting effects of home literacy on reading achievement in school*, „Journal of School Psychology” 2001, t. 39, nr 5, s. 389–414 – <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0022440501000802?via%3Dihub> [28.11.2019]; S. L. Klauda, *The role of parents in adolescents' reading motivation and activity*, „Educational Psychological Revue” 2009, t. 21, nr 4, s. 325–363 – <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007%2Fs10648-009-9112-0.pdf> [28.11.2019].

53 *Situated literacies...*, s. 7–14; S. B. Heath, *Ways with words. Language, life, and work in communities and classrooms*, Cambridge 1984.

umieszczają książki w ich najbliższym otoczeniu⁵⁴. W efekcie praktyki piśmienne, a szczególnie czytelnicze stają się obecne w stylu życia rodziny, co świadczy o tym, że przynależą do jej kulturowego wyposażenia – jak to nazwała Anne Swidler⁵⁵ – repertuaru strategii działania, zestawu podręcznych narzędzi (*cultural toolkit*). Oznacza to wówczas, jak to ujmował Pierre’a Bourdieu⁵⁶, że praktyki czytelnicze mieszczą się w formule tworzącej je, w habitusie, dając jednostce odpowiednie dyspozycje do podjęcia takiej aktywności. Możliwa jest sytuacja odwrotna, kiedy praktyki te są nieobecne w socjalizacji pierwotnej, wówczas jednostka doświadcza przysposobienia do czytania tylko w ramach socjalizacji zinstytucjonalizowanej w przedszkolu, następnie w szkole i w środowisku rówieśniczym.

Skuteczna socjalizacja do czytania powoduje, że w wyposażeniu kulturowym mieszczą się nawyki sięgania po książkę (także każdy dłuższy tekst, również w wersji elektronicznej) w celach instrumentalnych bądź autotelicznych, aby zaspokoić różne potrzeby – ciekawości, relaksu, ucieczki od codzienności, zdobycia informacji, wiedzy, samorozwoju, autoterapii, przeżycia estetycznego, etc. Jeśli czytanie jest praktyką oczywistą wówczas podejmujemy je w różnych okolicznościach i ramach sytuacyjnych: w poszukiwaniu rozrywki w czasie wolnym czy też jako sposób wypełnienia czasu pustego. Wyborowi czytania z wielu innych możliwych czynności w czasie wolnym sprzyja umiejętność czerpania z niego przyjemności. Czytelnik wówczas sięga po książkę nie tylko z obowiązku i konieczności.

Badania poświęcone piśmienności, a szczególnie praktykom i postawom czytelniczym, wskazują na płeć jako czynnik mocno je różnicujący. Uwarunkowania kształtujące czytelnicze odrębności płciowe można analizować z różnych perspektyw teoretycznych: biologicznej oraz psychoanalitycznej, wskazującej na procesy intrapsychiczne kształtowane przede wszystkim w procesach identyfikacji w rodzinie z opiekunami tej samej płci. Dla prezentowanych tu analiz najważniejsza jest perspektywa socjologiczna, która skupia się na społecznych

54 J. Hamston, K. Love, *Reading relationships'. Parents, boys, and reading as cultural practice*, „Australian Journal of Language and Literacy” 2003, t. 26, nr 3, s. 44–58; G. Krraykamp, *Literary socialization and reading preference. Effects of parents, the library and the school*, „Poetics” 2003, nr 31, s. 235–258 – <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.540.8606&rep=rep1&type=pdf> [28.11.2019].

55 A. Swidler, *Culture in action. Symbols and strategies*, „American Sociological Review” 1986, t. 51, nr 2, s. 273–286 – <https://www.csulb.edu/~rdugan2/SOC%20477%20Culture%20readings/culture%20and%20action%20tool%20kit%20swidler.pdf> [28.11.2019].

56 P. Bourdieu, *Dystynkcja. Społeczna krytyka władzy sądzienia*, przeł. P. Biłos, Warszawa 2005.

determinantach uczenia się i tworzenia wyobrażeń ról przypisanych płci⁵⁷. Ważna jest więc teoria społeczno-poznawcza (*social cognitive theory*) Alberta Bandury i Kaya Busseya, która dąży do wyjaśnienia mechanizmów powstawania różnic zachowań związanych z płcią poprzez integrację czynników psychologicznych i społeczno-kulturowych określających powstawanie tożsamości płciowych⁵⁸. Autorzy ci kładą nacisk na procesy socjalizacyjne w środowisku rodzinnym, rówieśniczym, wpływ środków masowego komunikowania i instytucji edukacyjnych, społeczne sankcje nagradzające zachowania przypisywane płci w danej kulturze. Istotne jest według nich, jakim mechanizmom samoregulacji podlegają społecznie przekazywane wzory, w jakim stopniu jednostka im się poddaje, jak je koryguje lub modyfikuje.

4.1. Indeks socjalizacji do czytania – metodologia

W celu bliższego zbadania wpływu środowiska rodzinnego na przebieg procesów socjalizacji do czytania w okresie wczesnego dzieciństwa – skonstruowano indeks socjalizacji. Na indeks ten składa się 8 pytań⁵⁹ (por. wykres 4.1) odwołujących się do wspomnień badanych, dotyczących częstotliwości podejmowania lub obserwowania wybranych czynności w dzieciństwie (w okresie przed

57 K. Bussey, A. Bandura, *Social cognitive theory of gender development and differentiation*, „Psychological Review” 1999, t. 96, nr 4, s. 676–713 – https://www.researchgate.net/profile/Kay_Bussey/publication/12741492_Social_Cognitive_Theory_of_Gender_Development_and_Differentiation/links/0fcfd50e279b2d2dcd000000/Social-Cognitive-Theory-of-Gender-Development-and-Differentiation.pdf [28.11.2019].

58 M. Chomczyńska-Rybaka, *Płeć i szkoła. Od edukacji rodzajowej do pedagogiki rodzaju*, Warszawa 2011; G. J. Hofstede, *Kultury i organizacje. Zaprogramowanie umysłu*, przeł. M. Durska, Warszawa 2007.

59 W każdym z ośmiu pytań odpowiedzi przekodowano w taki sposób, aby wyższe wartości świadczyły o wyższym poziomie indeksu socjalizacji, zatem wartość 5 oznacza „bardzo często” a wartość 1 „bardzo rzadko, nigdy”. Wszystkie osiem pytań charakteryzowało się bardzo niskim odsetkiem braków danych (poniżej 1%). Zastosowano model, który nie uwzględnia jednostek charakteryzujących się brakiem odpowiedzi na którekolwiek z ośmiu pytań. W efekcie zastosowania procedury opisanej poniżej, wartość skali została wyliczona dla 1729 uczniów. Dokonano analizy rzetelności metodą badania wewnętrznej spójności skali za pomocą współczynnika alfa Cronbacha, którego wartość wyniosła 0,79 oraz wartości współczynnika po usunięciu każdej z pozycji budujących skalę, a także korelacji pozycji ze skalą po usunięciu tej pozycji. Skala okazała się rzetelna, a usuwanie poszczególnych pozycji nie poprawiało jej parametrów. W kolejnym kroku przeprowadzono analizę głównych składowych biorąc pod uwagę porządkowy charakter odpowiedzi w prezentowanych uczniowi pytania. Wykorzystano wersję tej analizy używając macierzy korelacji polichorycznych. Analiza potwierdziła jednowymiarowość konstruktów przyjmując regułę decyzyjną w postaci kryterium Kaisera. Wariancja pierwszej składowej (wartość własna) wyniosła 3,6 i stanowiła 45% całej wariancji. Wartości własne pozostałych składowych były mniejsze niż 1. Otrzymaną w ten sposób skalę unormowano, to jest przekształcono liniowo, tak aby miała średnią 5 i odchylenie standardowe 2; K. Bulkowski, *Indeks socjalizacji do czytania w badaniu czytelnictwa młodzieży*, maszynopis niepublikowany.

szkołą lub w pierwszych klasach szkoły podstawowej). Ponieważ są to pytania retrospektywne, na kierunek udzielonych odpowiedzi może wpływać obecny stosunek do czytania i bieżące praktyki czytelnicze. Skala utworzona na podstawie odpowiedzi na pytania została nazwana „indeksem socjalizacji”. Aby lepiej zobrazować wyniki obliczeń, wyliczone dla wszystkich uczniów wartości skali utworzonej z odpowiedzi na pytania podzielono na trzy kategorie, używając jako wartości odcięcia tercyli. Na powstałe w ten sposób grupy składają się osoby, których odpowiedzi na pytania zbierane są w „indeks socjalizacji”, które świadczą o zapamiętanej słabej, średniej, wysokiej intensywności doświadczanych w dzieciństwie zabiegów rodziców i opiekunów wspierających ich uczestnictwo w kulturze czytelniczej, które mogły wpływać na charakter przebiegu procesów socjalizacji do czytania.

4.2. Przystosowanie do czytania w rodzinie dziewcząt i chłopców

Wszystkie prezentowane w niniejszym badaniu wskaźniki opisujące postawy czytelnicze, wskazują na dziewczęta jako aktywniejsze uczestniczki w kulturze czytelniczej niż chłopcy, więcej i chętniej czytające książki. Nie jest to wyłącznie polska specyfika, również badania międzynarodowe potwierdzają tę prawidłowość⁶⁰. Pojawiają się jednak pytania, o przyczyny tej rozbieżności. Społeczno-kulturowa perspektywa obserwowania praktyk czytelniczych, która została przyjęta w badaniu, zakłada znaczenie wpływu środowiska społecznego w przekazywaniu kulturowych wzorów praktyk czytelniczych, a jest ono szczególnie istotne w procesie socjalizacji pierwotnej. Jedną z przyczyn mogą być różnice w przebiegu socjalizacji do czytania w zależności od kapitału kulturowego rodziny oraz odmienne zabiegi wychowawcze stosowane wobec dziewcząt i chłopców⁶¹.

Wykres 4.1 przedstawia rozkład procentowy odpowiedzi uczniów (z podziałem na płeć) na poszczególne pytania indeksu socjalizacji ($p < 0,05$). Większość pytań dotyczy intencjonalnych zabiegów rodzicielskich umożliwiających uczestnictwo dzieci w kulturze czytelniczej, jednak jedno z pytań ma inny charakter,

60 S. Logan, R. Johnston, *Investigating gender differences in reading*, „Educational Review” 2010, t. 62, nr 2, s. 175–187; S. Logan, R. Johnston, *Gender differences in reading ability and attitudes: examining wherethese differences lie*, „Journal of Research in Reading” 2009, t. 32, nr 2, s. 199–214 – <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/j.1467-9817.2008.01389.x> [28.11.2019].

61 K. Bussey, A. Bandura, *Social cognitive theory of gender...*, s. 681–700.

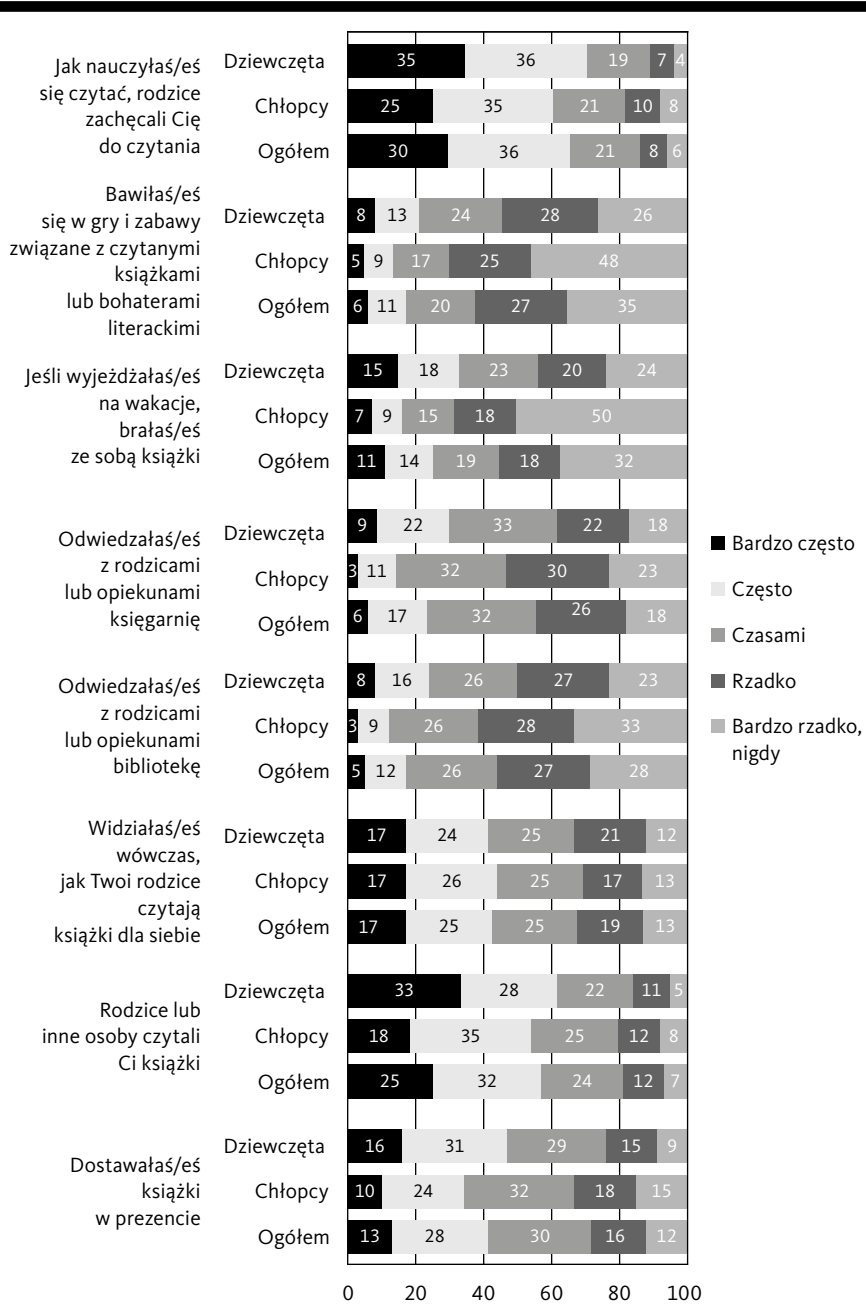

odnosi się do praktyk samych rodziców, czy zostali zapamiętani jako osoby czytające książki. Odpowiedzi uczniów na szczegółowe pytania wskazały na płeć jako na istotny czynnik, który je zróżnicował. Dziewczęta deklarowały znacznie częstsze doświadczanie sytuacji, których dotyczyły prawie wszystkie pytania. Wyjątek stanowiło tylko jedno pytanie o praktyki czytelnicze rodziców, na które uczniowie odpowiadali podobnie, niezależnie od płci (wykres 4.1). Taki sam odsetek dziewcząt i chłopców wskazuje na tych, którzy deklarowali jak zapamiętali rodziców czytających bądź nieczytających książki. I odwrotnie chłopców i dziewczęta najmocniej różnicowały odpowiedzi dotyczące częstotliwości wizyt z rodzicami w księgarni, w bibliotece oraz obyczajnego brania książki na wakacje. Według deklaracji uczniowskich, co drugi chłopiec i tylko co czwarta dziewczyna nigdy nie mieli na wakacjach książek ze sobą. Dziewczęta liczniej niż chłopcy deklarowały, że rodzice czytali im bardzo często książki. Wspomnienia nastolatków sugerują, że rodzice inaczej traktowali córki niż synów w swoich staraniach o to, aby mieli kontakt z książkami. Ciekawe są odpowiedzi na pytanie czy „bawiłaś/eś się w gry i zabawy związane z czytaniem książkami lub bohaterami literackimi?”. Okazuje się, że takie zabawy również częściej pamiętały dziewczęta. Tego typu zabawy mogą rozwijać umiejętność identyfikacji z bohaterem literackim odpowiedzialną za zaangażowanie czytelnicze w lekturę i towarzyszące odbiorowi literatury, a w efekcie za motywację wewnętrzną do czytania. Analiza motywacji czytelniczych dowodzi, że ten wymiar jest mocniej odczuwany przez dziewczęta ale też skorelowany z kapitałem kulturowym rodziców⁶².

Analiza wszystkich odpowiedzi uczniów pozwoliła na wyodrębnienie grupy osób, których deklaracje sugerowały, że doświadczały w dzieciństwie zabiegów rodzicielskich, mogących przynieść procesy socjalizacji o wysokiej intensywności – odsetek takich dziewcząt wyniósł 44%, chłopców 22% – różnica dała aż 21 punktów procentowych na korzyść dziewcząt (tabela 4.1). Odsetek dziewcząt, które zapamiętały zabiegi rodziców mogące w efekcie przynieść niską intensywność procesów socjalizacji do czytania wyniósł 26%, a chłopców 41% – różnica między tymi odsetkami jest mniejsza – 15 punktów procentowych na korzyść chłopców. Można więc wnioskować, że albo rodzice rzeczywiście inaczej przysposabiają do czytania synów niż córki, albo że dziewczęta obecnie bardziej aktywne czytelniczo, inaczej niż chłopcy zapamiętały swoje dziecięce doświadczenia.

62 Rozdz. 7, *Motywacje i zaangażowanie czytelnicze*, s. 87.

Wykres 4.1. Rozkład procentowy odpowiedzi na pytania szczegółowe indeksu socjalizacji z podziałem na płeć badanych, N = 1 794

Tabela 4.1. Poziomy wartości indeksu socjalizacji a płeć badanych nastolatków, N = 1 729 (w procentach)

	Płeć		
	Ogółem	Chłopcy	Dziewczęta
	%	%	%
Niskie wartości	33	41	26
Średnie wartości	33	36	30
Wysokie wartości	33	23	44
Ogółem	100	100	100
Ogółem liczba osób	1 729	885	844

* W tabeli pogrubiono istotnie statystycznie wyższe odsetki ($p < 0,05$).

Tabela 4.2. Poziomy wartości indeksu socjalizacji a wykształcenie ojca badanych nastolatków, N = 1 662 (w procentach)

	Wykształcenie ojca / opiekuna prawnego					
	Ogółem	Brak ojca / opiekuna prawnego	Podstawowe	Zasadnicze zawodowe	Średnie	Wyższe
	%	%	%	%	%	%
Niskie wartości	33	38	48	37	32	22
Średnie wartości	33	35	31	35	35	31
Wysokie wartości	33	27	21	28	33	47
Ogółem%	100	100	100	100	100	100
Ogółem liczba osób	1 662	102	93	616	494	357

* W tabeli pogrubiono istotnie statystycznie wyższe odsetki ($p < 0,05$) względem pozostałych grup traktowanych łącznie.

Obserwujemy kumulację składników budujących wyposażenie kulturowe rodziny pochodzenia oraz kulturę czytelniczą dorastającej młodzieży. Wartości indeksu socjalizacji do czytania są statystycznie zależne od kapitału kulturowego rodziny mierzonego poziomem wykształcenia rodziców i wielkością domowych księgozbiorów – wyraźnie rosną wraz z tym kapitałem (tabela 4.2; 4.3).

Styl życia, w którym codziennie ogląda się przez wiele godzin telewizję bądź gra na komputerze, przekłada się na odpowiedzi uczniów na pytania indeksu socjalizacji do czytania książek i na jego niskie wartości. Nastolatki, których odpowiedzi wskazują na zabiegi rodzicielskie dające w efekcie słabą

intensywność doświadczanych procesów socjalizacji do czytania częściej spędzają swój czas przed ekranem telewizora niż osoby, których odpowiedzi pozwoliły określić wysoką intensywność zabiegów socjalizacyjnych w dzieciństwie.

Tabela 4.3. Poziomy wartości indeksu socjalizacji a wielkość księgozbiorów w domach nastolatków, N = 1 720 (w procentach)

	Liczba książek w gospodarstwie domowym							
	Ogółem	0	1-10	11-50	51-200	200-500	powyżej 500	trudno powiedzieć
	%	%	%	%	%	%	%	%
Niskie wartości	33	62	49	38	22	16	17	25
Średnie wartości	33	27	37	38	34	29	21	36
Wysokie wartości	33	11	14	24	44	55	62	40
Ogółem%	100	100	100	100	100	100	100	100
Ogółem liczba osób	1 720	191	197	444	491	152	105	140

* W tabeli pogrubiono istotnie statystycznie wyższe odsetki ($p < 0,05$) względem pozostałych grup traktowanych łącznie.

Zapamiętane procesy socjalizacji do czytania w dzieciństwie odbijają się na kulturze czytelniczej dorastających nastolatków. W sytuacji, kiedy nastolatki przywołują z pamięci doświadczenia z dzieciństwa, które świadczą o wysokiej intensywności procesów socjalizacji są częściej aktywnymi czytelnikami, zarówno częściej czytają książki poza szkołą jak i lektury szkolne (tabela 4.4). Zaobserwowana prawidłowość dotyczy jednak przede wszystkim dziewcząt, chłopcy są bardziej oporni na wpływ domowych zabiegów przysposabiających do czytania spontanicznego.

Przebieg pamiętanego sposobu przysposabiania do czytania w dzieciństwie ma także statystycznie istotny związek z systematycznym czytaniem książek w czasie poza obowiązkami w wieku dorastania⁶³ ($\chi^2=148,3$; $p < 0,001$). Wśród osób systematycznie aktywnych czytelników⁶⁴, których deklaracje przełożyły

63 Rozdz. 3, *Czytelnicy i nieczytelnicy*, s. 33

64 Systematycznie aktywni czytelnicy to są osoby, które są czytelnikami aktywnymi (czytają lektury po szkole i w ramach szkolnego obowiązku i poza nim) oraz deklarują, że co najmniej raz w tygodniu czytają książki w czasie poza szkolnymi i domowymi obowiązkami.

się na wysoki poziom wartości indeksu socjalizacji stanowią już 54% ogółu nastolatków (w tym 58% dziewcząt i 44% chłopców), natomiast wśród osób, których deklaracje złożyły się na niskie wartości indeksu socjalizacji, znalazło się tylko 26% takich czytelników (w tym 17% dziewcząt i 19% chłopców). Warto podkreślić, że różnica między odsetkiem chłopięcych systematycznych czytelników wspominających zabiegi rodziców, które złożyły się na bardzo intensywne procesy socjalizacji do czytania, a odsetkiem tych którzy zapamiętali ich niską intensywność, wyniósł aż 25 punktów procentowych. Podobna różnica u dziewcząt wyniosła 41 punktów procentowych. Część nastolatków nie czyta książek pomimo starań rodziny, dotyczy to znacznie większej grupy chłopców. Można więc wnioskować, że dziewczęta, które zapamiętały silniejsze wsparcie rodziny we wprowadzaniu ich do kultury czytelniczej, chętniej poddawały się tym wysiłkom.

Tabela 4.4. Poziomy wartości indeksu skali socjalizacji wśród uczniów nieczytających książki, czytających książki poza obowiązkiem szkolnym i w jego ramach, z podziałem na płeć (w procentach)

	Nieczytający książek ogółem	Nieczytający książek (chłopcy)	Nieczytające książek (dziewczęta)	Czytelnicy książek poza nauką szkolną (ogółem)	Chłopcy czytający książki poza nauką szkolną	Dziewczęta czytające książki poza nauką szkolną
	%	%	%	%	%	%
Niskie wartości	60	61	55	29	28	21
Średnie wartości	31	30	33	34	40	31
Wysokie wartości	10	9	13	38	31	48
Ogółem%	100	100	100	100	100	100
Liczba osób	224	178	46	1 337	432	689

* W tabeli pogrubiono istotnie statystycznie wyższe odsetki ($p < 0,05$) względem pozostałych grup traktowanych łącznie.

Na różnice w postawach czytelniczych między dziewczętami i chłopcami wskazuje wyraźnie stosunek młodych do czytania książek – dziewczęta zdecydowanie przeważają wśród tych, którzy są pozytywnie nastawieni do tego zajęcia (tabela 4.5) – chłopcy wśród tych, którzy mają negatywny do niego stosunek.

Tabela 4.5. Rozkład procentowy wyników skali indeksu socjalizacji a stosunek do czytania książek wśród chłopców, N = 885 i wśród dziewcząt, N = 844 (pominięto braki odpowiedzi)

Chłopcy	Poziomy wartości indeksu socjalizacji			
	Ogółem	Niskie wartości	Średnie wartości	Wysokie wartości
Bardzo lubię	7	3	7	16
Raczej lubię	22	15	25	31
Ani lubię, ani nie lubię	28	23	33	30
Raczej nie lubię	25	36	19	14
Bardzo nie lubię	14	22	12	3
Brak odpowiedzi	3	2	4	5
Ogółem %	100	100	100	100
Ogółem liczba osób	885	359	320	206
Dziewczęta	Ogółem	Niskie wartości	Średnie wartości	Wysokie wartości
	%	%	%	%
Bardzo lubię	32	21	28	42
Raczej lubię	36	29	42	37
Ani lubię, ani nie lubię	19	24	19	16
Raczej nie lubię	8	18	6	3
Bardzo nie lubię	2	6	2	0
Brak odpowiedzi	2	2	2	2
Ogółem %	100	100	100	100
Ogółem liczba osób	844	218	256	369

* W tabeli pogrubiono istotnie statystycznie wyższe odsetki ($p < 0,05$) względem pozostałych grup traktowanych łącznie.

Chłopcy są znacznie bardziej ostrożni w deklaracjach, że bardzo lubią czytać, łatwiej im się przyznać, że raczej to lubią. Nawet doświadczanie wysokiej intensywności socjalizacji do czytania w dzieciństwie nie zmniejsza różnicy między dorastającymi chłopcami i dziewczętami. Wpływ deklarowanej intensywności zabiegów rodziców składających się na siłę doświadczania procesów socjalizacji, a następnie na stosunek do czytania jest podobny u dziewcząt i chłopców, różnica prawdopodobieństwa trafienia do populacji lubiących czytać wynosi średnio 32 punkty procentowe między uczniami, których odpowiedzi na szczegółowe pytania przyniosły wysokie wartości indeksu socjalizacji, a tymi co zadeklarowali niskie wartości. Związek zapamiętanych zabiegów rodzicielskich przekładających się na procesy socjalizacyjne jest najmocniejszy

z obecnie deklarowanym stosunkiem do czytania. Z kolei to, czy czytanie jest lubiane, uznawane za atrakcyjne zajęcie najmocniej zwiększa prawdopodobieństwo podjęcia lektury⁶⁵.

4.3. Podsumowanie

Transmisja wzorów kulturowych praktyk czytelniczych w rodzinie zależy od kapitału kulturowego domu rodzinnego (mierzonego przez poziom wykształcenia rodziców oraz wielkość domowych księgozbiorów). Wraz z jego wzrostem rośnie intensywność praktyk wspierających kulturę czytelniczą dzieci. Rodzicielskie zabiegi wychowawcze (czytanie książek w domu, także dzieciom, rozmawianie o książkach, kupowanie ich, odwiedzanie bibliotek, księgarni, etc.), uchwycone w deklaracjach badanych, odbijają się na postawach czytelniczych dorastających nastolatków, na tym, czy lubią czytać książki i na ile książki obecne są w ich codzienności. Przebieg przywoływanego w retrospekcji przysposabiania do czytania w dzieciństwie ma wpływ na pozytywny stosunek do czytania obecnie, a jest to kluczowy predyktor czytania książek poza szkołą oraz bycia systematycznym czytelnikiem (czytającym książki szkolne i pozaszkolne i deklarującym systematyczne czytanie książek w czasie wolnym) w wieku dorastania.

Dziewczęta zapamiętały inny niż chłopcy przebieg procesów socjalizacji do czytania w dzieciństwie. Odpowiedzi nastolatków wskazują na to, że opiekunowie dziewcząt częściej niż opiekunowie chłopców zabierali je do księgarni, biblioteki, czytali im książki i dawali je w prezencie, albo częściej pamiętali o tym, aby dziewczęta miały książki na wakacjach. Można postawić wniosek, że nastolatki, w zależności od płci, byli inaczej w tej kwestii traktowani w dzieciństwie. Wpływ na retrospekcję mogą mieć też obecnie odczuwane postawy czytelnicze – to, że dorastające dziewczęta chętniej i więcej czytają książek. Teoria Bandury i Busseya, głosząca, że drogi socjalizacyjne dziewcząt i chłopców oraz sposoby przejmowania przez nich wzorów kulturowych przebiegają nieco inaczej, znajduje potwierdzenie w efektach – to znaczy w postawach czytelniczych dorastających nastolatków.

Różne sposoby osvajania z kulturą czytelniczą w dzieciństwie nie zmniejszają różnicy w aktywności i zaangażowaniu czytelniczym dorastających chłopców i dziewcząt. Jest to bardzo istotna obserwacja wskazująca na zróżnicowane,

65 Rozdz. 3, *Czytelnicy i nieczytelnicy*, s. 33.

w zależności od płci młodych, wpływy socjalizacyjne środowiska społeczno-kulturowego na rozwój czytelniczej i kulturowej tożsamości dorastającej młodzieży. Szczególnie chłopcy są mniej podatni niż dziewczęta na domowe wpływy socjalizacyjne. Jeśli w środowisku chłopców transmisja wzorów czytelniczych jest słabo obecna to pojawia się minimalna szansa, że staną się czytelnikami, którzy lubią czytać i czytanie jest obecne w ich stylu życia.

5. Młodzieżowe obiegi książek

5.1. Powstawanie młodzieżowych publiczności czytelniczych

Przedmiotem analiz w badaniu są szczególne praktyki czytelnicze – czytanie książek – a w zasadzie takich tekstów, które badani nastolatki uznają za książki. Społeczny obieg książek świadczy o ich obecności w komunikacji społecznej, która nadaje społeczny sens praktykom czytelniczym. Książka pojawia w społecznym obiegu, kiedy nie ograniczamy się do samotnej lektury, ale też pytamy się kogoś o tę książkę, wymieniamy opinie o niej, polecamy ją komuś, wspólnie krytykujemy, dyskutujemy, etc.⁶⁶. Na obieg czytelniczy składa się całość praktyk komunikacyjnych, dzięki którym książki stają się przedmiotem wymiany, komentarza, rekomendacji, spornej lub zgodnie akceptowanej interpretacji czy innych form dyskursu. Komunikacja ta może być bezpośrednia, *face-to-face*, ale też zapośredniczona przez internet, media społecznościowe, blogi, fora, komunikatory, serwisy czytelnicze⁶⁷. Książki są obecne w mediach masowych – dzięki audycjom radiowym, telewizyjnym, recenzjom w prasie drukowanej i elektronicznej, w internecie na blogach i wyspecjalizowanych portalach, etc. O charakterze obiegu książki decyduje kondycja instytucji kultury książki i siła relacji społecznych związanych z książkami w otoczeniu czytelnika. Im słabsze instytucje i więzi, tym trudniej mu podzielić się z kimś swoimi wrażeniami z lektury lub skłonić do niej kogoś innego. Szeroki obieg książki wymaga silnego oparcia instytucjonalnego, także profesjonalnej informacji i źródeł dostępu do niej.

66 Czytanie bywa nazywane jako *social reading* „czytanie społecznościowe, wykorzystujące portale społecznościowe”, W. Kortos, *Social reading w kontekście nowych technologii: historia, rodzaje, projekty*, „Toruńskie Studia Bibliologiczne” 2017, nr 2 (19), s. 212–240 – <https://repozytorium.umk.pl/bitstream/handle/item/5289/TSB.2017.024%2CKortas.pdf?sequence=1> [28.11.2019].

67 J. A. Cordon-Garcia, J. Alonso-Arevalo, R. Gomez-Diaz, D. Linder, *Social reading. Platforms, applications, clouds and tags*, Oxford, Cambridge, New Delhi 2013 – <https://www.sciencedirect.com/book/9781843347262/social-reading#book-description> [28.11.2019].

Wprowadzając pojęcie społecznego obiegu książki inspirowuję się teorią kultury literackiej Stefana Żółkiewskiego⁶⁸, w której procesy komunikacji społecznej sprzężonej z tekstem literackim stanowią spoiwo wszystkich procesów ją budujących. Ten teoretyk, badacz i historyk łączył sferę kultury z rzeczywistością społeczną, tak, aby literatura, nie tracąc swoich immanentnych własności i wartości, była traktowana jako szczególny składnik tej komunikacji społecznej. Krzysztof Dmitruk recenzując studium Żółkiewskiego, tak ujmuje obecność wprowadzanego tu pojęcia:

Istotne znaczenie w koncepcji kultury stworzonej przez Żółkiewskiego ma teoria społecznych obiegów literatury. Połączenie zjawiska krążenia tekstów literackich z sytuacjami komunikacyjnymi, funkcjami społecznymi, potrzebami czytelnickimi i technikami komunikowania – nadaje tej koncepcji walor niezwykłej przydatności [...] ⁶⁹.

Tak jest zwłaszcza w przypadku analiz społecznego obiegu książek, na które składają się przede wszystkim literackie wybory czytelnicze nastolatków⁷⁰. Koncepcja ta ma swoje zastosowanie także w prezentowanym tu badaniu.

W sytuacji, gdy książki i ich odbiór są przedmiotem rozmów w grupie (offline bądź online), następuje też społeczna (re)interpretacja czytanych tekstów, nadawanie im nowych znaczeń. Lektury równoległe przeżywane stanowią źródło sensów, kodów, wspólnych obszarów symbolicznych dla grupy rówieśniczej, rodziny, dla całego pokolenia młodzieży⁷¹. Jeśli grupa społeczna czy osoba, które uczestniczą w komunikacji związanej z czytaniem tekstem są świadome społecznego charakteru jego recepcji to tworzy się podstawa dla powstania publiczności

68 S. Żółkiewski, *Kultura literacka (1918–1932)*, Wrocław 1973; *Publiczność literacka*, pod red. S. Żółkiewskiego i M. Hopfinger, Wrocław 1982.

69 K. Dmitruk, *Kultura literacka (1918–1932)*, „Pamiętnik Literacki” 1975, t. 66, z. 2, s. 309–316 – [http://bazhum.muzhp.pl/media//files/Pamietnik_Literacki_czasopismo_kwartalne_poswiecone_historii_i_krytyce_literatury_polskiej/Pamietnik_Literacki_czasopismo_kwartalne_poswiecone_historii_i_krytyce_literatury_polskiej-r1975-t66-n2-s309-316/Pamietnik_Literacki_czasopismo_kwartalne_poswiecone_historii_i_krytyce_literatury_polskiej-r1975-t66-n2-s309-316/Pamietnik_Literacki_czasopismo_kwartalne_poswiecone_historii_i_krytyce_literatury_polskiej-r1975-t66-n2-s309-316.pdf](http://bazhum.muzhp.pl/media//files/Pamietnik_Literacki_czasopismo_kwartalne_poswiecone_historii_i_krytyce_literatury_polskiej/Pamietnik_Literacki_czasopismo_kwartalne_poswiecone_historii_i_krytyce_literatury_polskiej-r1975-t66-n2/Pamietnik_Literacki_czasopismo_kwartalne_poswiecone_historii_i_krytyce_literatury_polskiej-r1975-t66-n2-s309-316/Pamietnik_Literacki_czasopismo_kwartalne_poswiecone_historii_i_krytyce_literatury_polskiej-r1975-t66-n2-s309-316.pdf) [28.11.2019].

70 M. Maryl, *Technologie literatury. Wpływ nośnika na formę i funkcje przekazów literackich*, „Pamiętnik Literacki” 2010, t. 101, z. 2, s. 157–177 – http://rcin.org.pl/Content/63316/WA248_81275_P-I-30_maryl-technologie_o.pdf [28.11.2019].

71 K. Dmitruk, *Obiegi literatury*, w: *Słownik literatury popularnej*, pod red. T. Żabskiego, Wrocław 2006, s. 414–417; J. Lalewicz, *Socjologia komunikacji literackiej. Problemy rozpowszechniania i odbioru literatury*, Wrocław 1985, s. 55.

czytelniczej⁷². Przywołany tu Stefan Żółkiewski, analizując kulturę literacką, dostrzegł wielopoziomowy charakter publiczności czytelniczej (nazywał ją „publicznością czytającą”) i dowodził, że „jako całość społecznie funkcjonuje jednocześnie czytelniczo w różnych obiegach społecznych [...] odrębnymi ze względu na funkcje społeczne danego obiegu”⁷³. Czytelnicy, w zależności od sytuacji i kontekstu czytania oraz charakteru i funkcji lektury, mogą uczestniczyć w różnych obiegach i publicznościach czytelniczych. Uczestnikami jednej publiczności czytelniczej możemy nazwać np. osoby czytające recenzję najnowszej książki Stephena Kinga w sieci, dokonujące wpisów na forum poświęconym jego twórczości, pożyczające koledze jego książki, a później ją komentujące na portalu społecznościowym i w rozmowie z rodzeństwem⁷⁴. Publicznością czytelniczą nazwiemy tutaj zbiorowość posiadającą wspólne doświadczenia czytelnicze, z którymi jest sprzężona potencjalna bądź rzeczywista wymiana symboliczna⁷⁵.

Młodzieżowe publiczności czytelnicze mają z racji swojej natury przejściowy charakter. Nastolatki, jak wiadomo, przechodzą okres dorastania – intensywnego rozwoju poznawczego, emocjonalnego, biologicznego i społecznego – co nie jest bez wpływu na dynamikę ich postaw czytelniczych. Prezentowane badanie obserwuje piętnastolatków w okresie kształtowania się gustów i oczekiwań czytelniczych, a nie na etapie dojrzałych, trwałych postaw. Choć badane nastolatki mają już za sobą okres dziecięcej socjalizacji do czytania (która w badaniu też została poddana retrospektywnej obserwacji), są już na finiszu swojego dzieciństwa, ale etap dorosłości jest jeszcze przed nimi. Etap rozwoju, owo dorastanie⁷⁶, ma ze swojej natury, przejściowy charakter, ale to, na ile formujące się na nim gusta czy oczekiwania lekturowe są trwałe lub stanowią budulec dorosłych postaw czytelniczych pokaże dopiero przyszłość.

Uczestnictwo w komunikacji społecznej związanej z czytаныmi tekstami jest także budulcem motywacji czytelniczych⁷⁷. Jeśli wymiana związana z czytaną

72 Por. J. Ankudowicz, *Publiczność literacka – publiczność czytająca (kilka uwag o badaniach czytelniczości)*, w: *Publiczność literacka...*, s. 64–65, 105–120.

73 S. Żółkiewski, *Publiczność literacka ...*, s. 64–65; O. Czarnik, *Obiegi społeczne literatury*, w: *Słownik literatury polskiej XX wieku*, zespół red. A. Brodzka [et al.], Wrocław 1992, s. 730–740.

74 *Stan czytelnictwa w Polsce w 2017 roku...*, s. 6.

75 W. Griswold, E. Lenaghan, M. Naffziger, *Readers as audiences*, w: *The handbook of media audiences*, ed. by V. Nightingale, Malden (MA) 2011, s. 19–40.

76 *Psychologia rozwoju człowieka*, [t. 2], *Charakterystyka okresów życia człowieka*, red. nauk. B. Harwas-Napierała, J. Trempała, wyd. 3, Warszawa 2008.

77 U. Schiefele, E. Schaffner, J. Moller, A. Wigfield, *Dimensions of reading...*, s. 431.

książką jest w jakiś sposób nagradzana, np. rozmowa czy inna zapośredniczona forma komunikacji o lekturze przynosi satysfakcję, podnosi prestiż jednostki w grupie bądź poczucie przynależności do niej etc. wówczas stanowi dodatkowe źródło motywacji czytelniczej. Społeczny wymiar czytania może oznaczać współzawodnictwo, również dążenie do zaimponowania innym, albo chęć niepozostania z boku, poza jakimś dyskursem, poza pewnym fragmentem wspólnoty grupowej wymiany. Relacje społeczne towarzyszące praktykom czytelniczym mogą więc wspierać czytanie i stanowić dodatkowe, pozatekstowe przyczyny podjęcia lektury.

Obieg książki inicjują pierwsze informacje o niej, inspiracje czytelnicze. Poszukując okoliczności decydujących, o tym, że nastolatki wybierają określone książki, istotne jest skąd i w jaki sposób dowiedzieli się, że warto je czytać. Większość tych sposobów kieruje naszą uwagę na relacje społeczne i komunikację towarzyszącą czytaniu książek. Opisany poniżej ranking ogniw młodzieżowego obiegu książki i ich społeczno-demograficznych uwarunkowań wskazuje na cechy i sytuacje, które mają na niego największy wpływ. Najpierw przedstawiona jest struktura i uwarunkowania młodzieżowego obiegu książki, a następnie to, jakie książki w jakie trafiają obiegi.

Jeśli skupiamy się tylko na samym przebiegu procesów czytania i recepcji tekstu, widzimy je wówczas jako aktywność intymną, jednak kiedy traktujemy je jako praktykę społeczną uwikłaną w relacje społeczne, widoczne są sytuacyjne konteksty i społeczne powody czytania. Poniższe analizy wyników badania kierują naszą uwagę na kilka wybranych sytuacji związanych ze społecznym obiegiem książki i opisują, jakie miejsce mają określone społeczne relacje budujące ten obieg. W analizie uwzględniono kilka punktów ujmujących społeczne relacje towarzyszące praktykom czytelniczym. Są to: źródła inspiracji kierujących decyzją o podjęciu lektury, wymiana opinii o czytanej książce, sposoby jej zdobycia, w tym pożyczanie lektur od innych.

5.2. Inspiracje czytelnicze – recenzje w sieci, polecenia kolegów i własna kwerenda

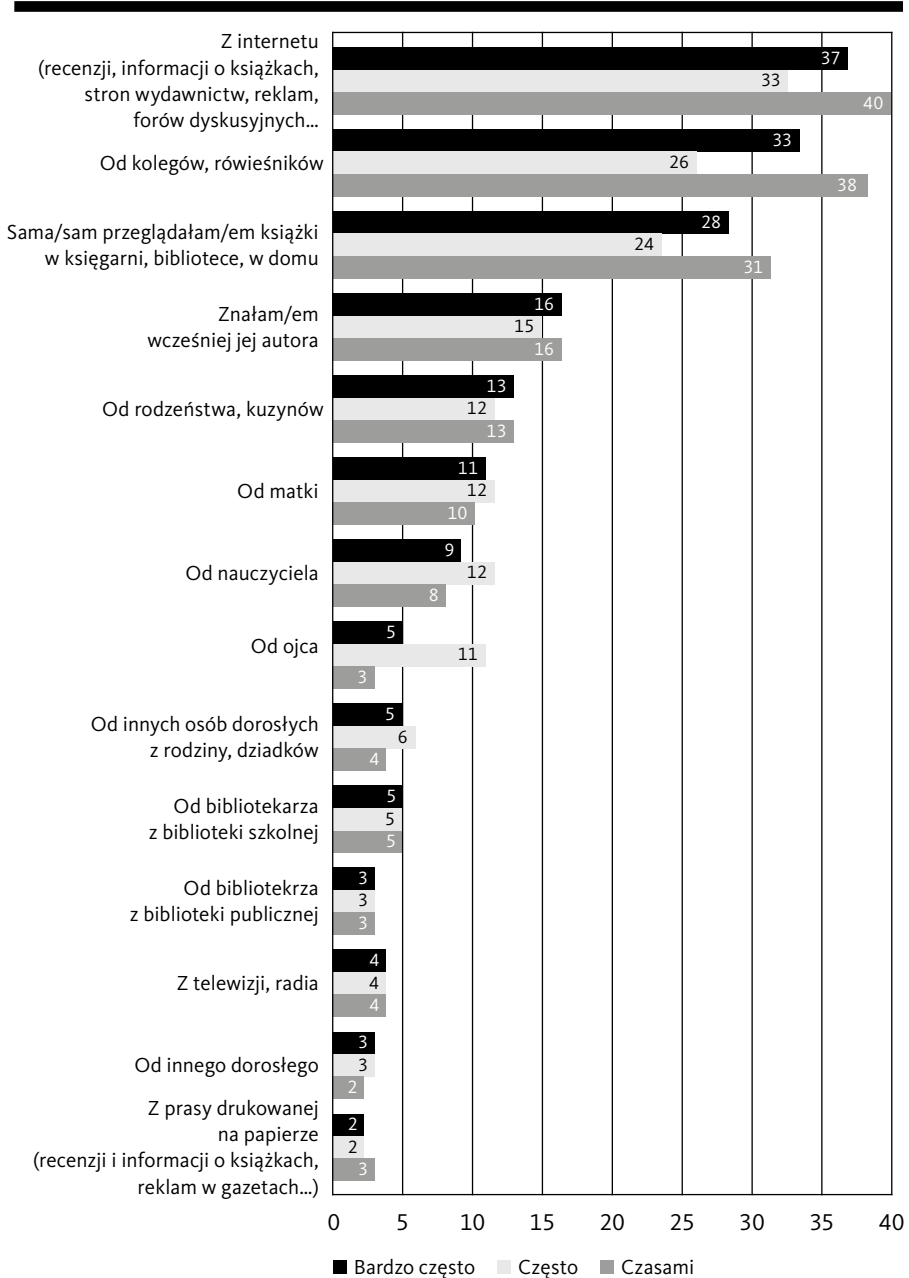
O tym, czy książka trafi do obiegu czytelniczego, rozstrzyga decyzja czytelnika, o tym, że warto po nią sięgnąć. Przyjrzyjmy się, co w przypadku młodzieżowych czytelników zdecydowało, że wybrali określone lektury. Wskazać tu należy na dwa najważniejsze dla nastolatków sposoby pozyskiwania informacji

o czytanych książkach – internet i kontakty z rówieśnikami i kolegami nastoletnich czytelników (wykres 5.1). Obydwa są skorelowane z relacjami społecznymi, pierwszy w sposób zapośredniczony, drugi polega na bezpośrednich interakcjach społecznych.

Największe znaczenie dla piętnastolatków mają odnalezione w sieci dane i opinie o książkach, które warto czytać. Mogą być umieszczane na blogach, witrynach poświęconych książkom, autorom, stronach wydawnictw, na których znajdują się zapowiedzi wydawnicze, informacje o nowościach, reklamy i recenzje książek. Część z internetowych informacji ma również charakter relacyjny, choć są zapośredniczone przez sieć – blogi i fora, portale, pozostawiające przestrzeń do zamieszczania opinii. Większość portali zawierających recenzje książek ma charakter interaktywny, możliwe są komentarze bądź dodawanie własnej oceny czy rekomendacji. Zainteresowani mogą śledzić opinie innych czytelników, szukać takich, które są bliskie ich horyzontom oczekiwań czytelniczych. Aż 37% czytelników kierowało się swoim wyborem lektury czytanej w czasie wolnym sugestiami znalezionymi w sieci. Informacje o książkach w internecie znajdują przede wszystkim dziewczęta, które bardzo lubią czytać albo mają bardzo dobre oceny z języka polskiego (46%). Dziewczęta częściej niż chłopcy korzystają z takich wiadomości (wykres 5.1), ale takich dziewcząt jest mniej w wielkim mieście: aż o 15 punktów procentowych niż czytelniczek mieszkających w małych miasteczkach.

Z poszukiwaniem informacji o książkach w sieci skorelowany jest też kapitał edukacyjny rodziców. Nastolatki, których rodzice mają wykształcenie najwyżej zasadnicze zawodowe najrzadziej korzystają z rad internetowych. Warto odnotować ciekawą zależność istotną statystycznie mówiącą o tym, że aktywnością w korzystaniu z internetowych informacji o czytanych książkach wyróżniają się czytelnicy, w których domach znajdują się średniej wielkości księgozbiory. Korzystanie z sieci jako źródła wiedzy o książkach słabnie w okolicznościach, kiedy nastolatki mają w domu bardzo dużo książek (tylko 20% dziewcząt i 28% chłopców). Natomiast aż co druga dziewczyna, w której domu rodzinnym znajdują się średnio zasobne księgozbiory (mające 53–200 woluminów) inspirowane jest w wyborze lektury wiadomościami znalezionymi w sieci. Można zaryzykować twierdzenie, że mocna reprezentacja tradycyjnej, analogowej kultury czytelniczej w domu rodzinnym osłabia autorytet internetu, jako źródła wiedzy o książkach.

Wykres 5.1. Płeć nastolatków a źródła informacji o książkach czytanych w czasie wolnym, N = 1 794 (w procentach)

Dla dorastających nastolatków grupa rówieśnicza jest bardzo ważną grupą odniesienia⁷⁸ i autorytetem przy podejmowaniu decyzji co warto czytać.

Wymiana informacji o książkach z kolegami i rówieśnikami inspiruje co trzeciego czytelnika przy wyborze lektury. Jest to drugie pod względem popularności źródło wiedzy o lekturach książkowych wykorzystywane przez 26% chłopców i 38% dziewcząt. Jest ono przede wszystkim świadectwem społecznej komunikacji towarzyszącej czytaniu i skutecznie je wspierającej. Taki sposób pozyskiwania wiedzy o tym co warto czytać, jest w większym stopniu cechą wyróżniającą dziewczęcych postaw czytelniczych⁷⁹. Porady koleżeńskie to także najbardziej zależny od środowiska społeczno-kulturowego sposób komunikowania się o książkach. Największy odsetek czytelników, którzy radzą się kolegów, co warto czytać występuje wśród czytelniczek z małych miasteczek i wsi. Również wyróżniają się chłopcy mieszkający w małych miasteczkach – aż 37% chłopięcych czytelników stamtąd słucha się koleżeńskich rekomendacji czytelniczych oraz 41% chłopców ze szkół z małych miasteczek; dla porównania średni odsetek dla chłopców ze szkół z innych miejscowości wynosi 22%. Światy społeczne w małych miastach sprzyjają bezpośredniej komunikacji i tworzeniu się publiczności czytelniczych. Jeśli bierzemy pod uwagę wykształcenie rodziców to najmniejszy odsetek korzystających z koleżeńskich rad zaobserwowano wśród młodych, których rodzice mają wyższe wykształcenie (26% ogółu badanych, kiedy ojcowie mają takie wykształcenie). A więc, można wysnuć wniosek, że w okolicznościach, kiedy środowisko domowe wyposażone jest w mniejszy kapitał kulturowy, a kultura czytelnicza jest w nim słabiej obecna, wówczas ważniejsze stają się relacje rówieśnicze, młodzi korzystają wówczas z inspiracji do uczestnictwa w kulturze czytelniczej poza domem. Taką prawidłowość potwierdzają inne dane. Pomocne są tu informacje uzyskane z odpowiedzi na pytania pełniące funkcje wskaźników społecznego aspektu motywacji czytelniczych. I tak stwierdzenie „chętnie czytam książki polecane przez kolegów i koleżanki” zyskuje potwierdzenie przede wszystkim dziewcząt: 55% badanych uczennic, a tylko 21% chłopców deklaruje, że bardzo lub trochę to zdanie do nich pasuje. W tym przypadku rówieśniczy obieg czytelniczy jest niezależny od domowych zasobów kulturowych i procesów socjalizacyjnych odbywanych w kręgu rodzinnym.

78 K. R. Wentzel, *Social goals and social relationships as motivators of school adjustment*, w: *Social motivation. Understanding children's school adjustment*, ed. by J. Juvonen, K. R. Wentzel, Cambridge, New York 1996, s. 226–247.

79 Z. Zasacka, *Wypożyczenia biblioteczne...*, s. 413–432.

Nastoletni czytelnicy korzystają ze wsparcia bliskich przy wyborze czytanych książek. Najważniejsi z nich są również rówieśnicy w rodzinie, kuzyni, rodzeństwo – 13% czytelników skorzystało z ich pomocy przy wyborze lektury. Taka relacja towarzysząca czytaniu jest obecna w różnych środowiskach społeczno-kulturowych, w których nastolatki dorastają. Jest jednak grupa, w której dwukrotnie częściej rozmawia się o książkach z rodzeństwem i kuzynami – są to czytelnicy lektur szkolnych.

Część młodzieży polega na radach rodziców w wyborze lektury pozaszkolnej (dzieje się to niezależnie od środowiska społecznego, w którym dorasta): ważniejsze są opinie matki – 11% czytelników skorzystało z jej opinii, a tylko 6% z sugestii ojca. Ujawniła się szczególna okoliczność – prawdopodobieństwo, że ojciec skutecznie poleci książkę córce wyniósł zaledwie 3%, znacznie większy odsetek czytających chłopców – 11% – skorzystało z jego rady. Ojcowie, jak widać, raczej nie rozmawiają z córkami o tym, co warto czytać, zapewne rzadko też rozmawiają o innych sprawach, które ich dotyczą. Jednak są tacy, którzy nie poddają się tej regule, pomocny jest tu kapitał kulturowy: wyróżniają się ci, którzy mają wyższe wykształcenie, ojcowie mający wolne zawody, specjaliści z wyższym wykształceniem oraz mieszkający w mieście powyżej 500 tysięcy mieszkańców – aż 10% takich ojców potrafiło zarekomendować lekturę córce. Również wysokie wartości indeksu socjalizacyjnego są skorelowane z większą częstotliwością rozmów o książkach z rodzicami.

Rozmowy z dziadkami i innymi osobami z rodziny dotyczą nielicznych nastolatków – tylko 5% badanych czytało książki polecane przez takie osoby. Rady przekazywane w rodzinnym kręgu są skorelowane z rodzinnymi zabiegami socjalizacyjnymi, które są często podejmowane w dzieciństwie badanej młodzieży.

Nauczyciel, to obok rodziców osoba dorosła, która ma podobny wpływ na nastoletnie spontaniczne wybory lekturowe. Prawdopodobieństwo, że czytający gimnazjalista sięgnie po książkę polecaną przez nauczyciela wynosi 12%, najwyższe jest wśród chłopięcych czytelników niemających w domu ani własnych książek (18% takich chłopców) oraz chłopców mieszkających na wsi (20%). Nauczycielskie rady najmniej istotne są dla dzieci osób z wyższym wykształceniem (8%). A więc nauczyciel może być wsparciem w zainteresowaniu ucznia pozaszkolną lekturą szczególnie wówczas, gdy takiej pomocy uczeń nie znajduje w domu.

Bibliotekarz szkolny potrafi wpłynąć na spontaniczne, pozaszkolne wybory czytelnicze nielicznych czytelników – tylko 5% ogółu uczniów skorzystało z jego pomocy. Najwięcej zainteresowanych takim wsparciem, znajdujemy

wśród wiejskich gimnazjalistów – co dziesiąty chłopiec uczęszczający do wiejskich gimnazjów rozmawia z bibliotekarzem o tym, co warto czytać. Tylko nieliczni pozostali uczniowie sięgają po rady u bibliotekarza szkolnego – a żaden z wielkiego miasta.

Chociaż biblioteki publiczne są istotnym źródłem książek czytanych poza szkolnym obowiązkiem to wpływ bibliotekarza z takich bibliotek na wybór czytanej lektury jest marginalny – dotyczy tylko 3% czytelników: średnio tylko 2% w miastach, 4% uczniów mieszkających na wsi i gimnazjalistów nie mających w ogóle w domu książek. Jest to istotna informacja świadcząca o tym, że nastolatki przychodzą do biblioteki z gotowym pomysłem na lekturę. Część z nich samodzielnie wyszukuje w bibliotece interesujące ich książki, bibliotekarka albo bibliotekarz nie potrafią inspirować nastolatków do wyboru lektur. Warto przyrzeć się bliżej przyczynom tego zjawiska.

Decyzje o lekturze są także podejmowane samodzielnie, w samotności, bez rad innych osób: nastoletni czytelnicy również samodzielnie wyszukują interesujące ich książki, przeglądają oferty księgarskie i biblioteczne, zasoby domowej biblioteczki. W ten sposób podjęło decyzję o wyborze lektury 28% badanych czytelników, w tym więcej dziewcząt (wykres 5.1). Jest to sposób wynajdowania pomysłu, wskazującego na to, co warto przeczytać, bardziej popularny wśród osób, które bardzo lubią czytać oraz które posiadają najbogatsze własne i domowe księgozbiory. Taka strategia czytelnicza jest świadectwem nie tylko samodzielności czytelnika, ale też większego doświadczenia lekturowego, znajomości własnych upodobań i zainteresowań, a także miejsc, gdzie inspiracje czytelnicze można znaleźć.

Jest jeszcze jeden sposób ułatwiający wybór książki do czytania, niewymagający pomocy innych osób – jest nią znajomość autora. Aż 16% czytelników podjęło się lektury książki, której autor był już im znany. W tej grupie czytelniczej znalazło się najmniej uczniów wiejskich, a najwięcej tych, którzy lubią czytać lub mają zasobne księgozbiory oraz ich rodzice mają co najmniej wyższe wykształcenie. A więc, co nie dziwi, jest to sposób wyboru spontanicznej lektury stosowany przez osoby mające już własne i środowiskowe doświadczenie w uczestnictwie w kulturze czytelniczej.

Po czterech latach

Zmiany i ciągłość w sposobach zdobywania informacji o książkach wskazują na wyraźny awans internetu, w 2017 roku okazał się on najważniejszym źródłem inspiracji czytelniczych. Cztery lata wcześniej internet znajdował się wśród

trzech najpopularniejszych źródeł rad o tym co warto czytać, szczególnie istotny był dla chłopców. Częstotliwość korzystania z tej funkcji internetu po czterech latach znacznie wzrosła, średnio o 11 punktów procentowych. Pozostałe źródła porad mają bardzo podobny zasięg, świadczy to o stałości młodzieżowego obiegu książki.

5.3. Zakupy, wypożyczenia, prezenty – sposoby pozyskiwania książek czytanych w czasie wolnym

Nastoletni czytelnicy korzystają z wielu form dostępu do książek. W badaniu z 2017 roku wyróżniało się szczególnie mocno kupowanie. Co trzeci piętnastolatek samodzielnie kupił przynajmniej jedną książkę z dwóch ostatnio przeczytanych⁸⁰. Jednocześnie rodzice kupują nastolatkom książki – dotyczy to 16% czytelników. Okoliczność, kiedy czytana książka mogła zostać kupiona wcześniej, ma w zastosowanym w badaniu pytaniu oddzielną możliwą odpowiedź: „była w domu”. Najważniejszym sposobem zaopatrywania się w książki polskich piętnastolatków są więc samodzielne zakupy. Jeśli uwzględnimy również książki kupowane przez rodziców, to wówczas okazuje się, że co drugi czytający książki w czasie wolnym zdobył je kupując. Jest to pierwsze i dwukrotnie ważniejsze źródło lektur w stosunku do pozostałych (wykres 5.2). Wysoka pozycja zakupów wśród innych form dostępu do książki wskazuje, na to, że w wyborach lekturowych nastolatków powinny dominować nowości albo aktualne wydania znanych już wcześniej tytułów. Porównując z wynikami badania wcześniejszego o cztery lata, dostrzegamy wzrost znaczenia zakupów książkowych wśród dziewcząt – wyniósł aż 14 punktów procentowych. W efekcie obecnie proporcjonalnie więcej dziewcząt (37%) niż chłopców (32%) kupuje sobie książki i je czyta. Kupowanie książek jest nadal częściej praktyką miejską, najmniejszy odsetek nastolatków kupujących książki należy do mieszkańców wsi i uczniów wiejskich szkół. Na wzrost prawdopodobieństwa kupowania sobie książek wpływa przede wszystkim pozytywny stosunek wobec czytania – aż 51% chłopców, którzy bardzo lubią czytać kupuje sobie książki. Odnotowano też związek istotny statystycznie między samodzielnym kupowaniem czytanych książek przez piętnastoletnich uczniów a poziomem wykształcenia ich rodziców ($p < 0,05$), najwyższy odsetek kupujących sobie książki jest wśród dzieci osób z wyższym wykształceniem.

⁸⁰ W badaniu pytano o sposoby uzyskiwania dwóch ostatnio przeczytanych w czasie wolnym książek.

Aż 44% chłopięcych czytelników spontanicznych⁸¹ (takich, którzy nie czytają lektur szkolnych, jedynie czytają książki poza obowiązkiem szkolnym) kupiło i przeczytało co najmniej jedną książkę w 2017 roku.

Biblioteki publiczne, szkolne i prezenty książkowe to trzy sposoby pozyskiwania książek mające zbliżoną popularność, posiadają różne konteksty kulturowe i społeczne uwarunkowania.

Różnica między popularnością biblioteki publicznej i szkolnej jest znikoma, sięga zaledwie 2 punktów procentowych (wykres 5.2 i 5.3). Ciekawe jest to, że korzystanie z biblioteki szkolnej nie ma związku z tym, czy czytelnik lubi czytać, natomiast publicznej tak.

Biblioteki publiczne są źródłem lektur czytanych przez 17% czytelników książek w czasie wolnym. Użytkownicy bibliotek publicznych wyróżniają się tym, że lubią czytać książki

Nowością w porównaniu z wynikami z poprzedniego badania jest wyraźny spadek, aż o 17 punktów procentowych, odsetka czytelniczek znajdujących w bibliotekach publicznych atrakcyjne dla nich lektury, po które sięgają spontanicznie, poza szkolnym obowiązkiem. W 2013 roku (podobnie było w poprzednich dwóch badaniach w 2010 i 2003) było to najważniejsze dla dziewcząt źródło książek czytanych w czasie wolnym, obecnie zajmuje równorzędne miejsce z trzema innymi.

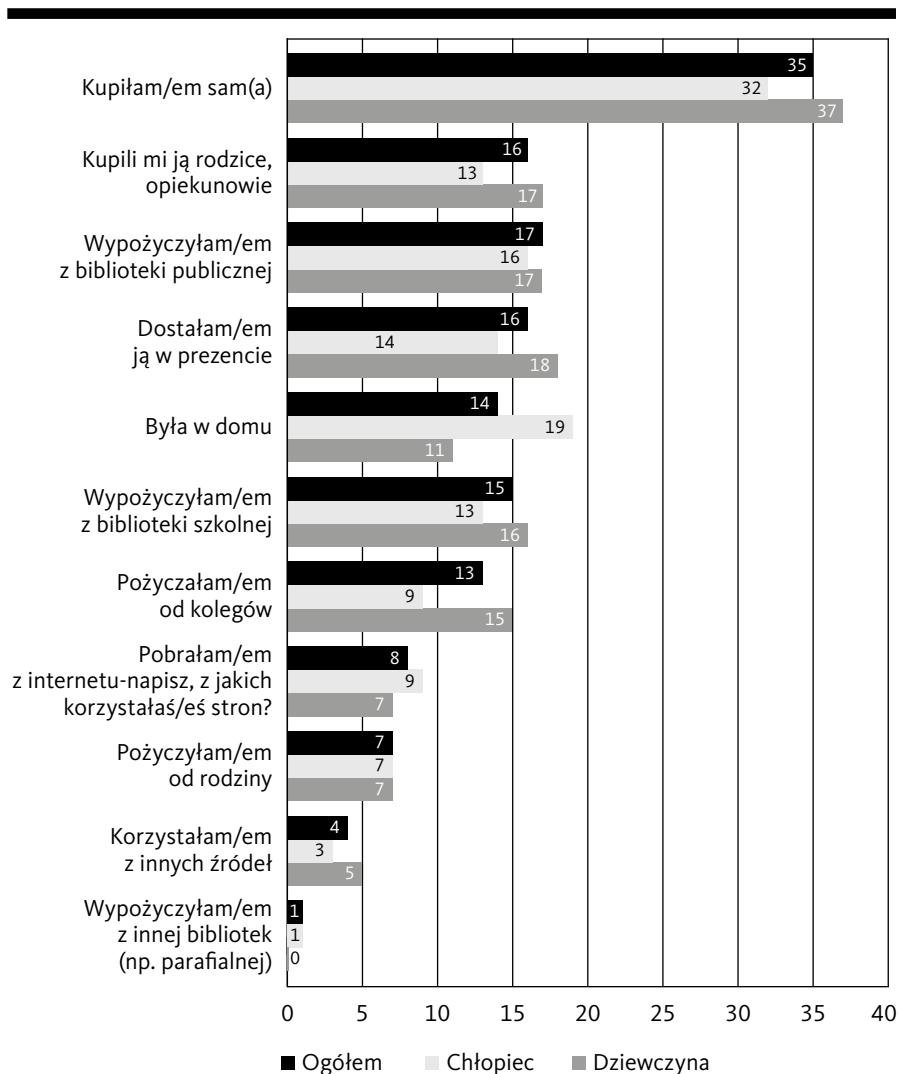
Wśród dziewcząt, mimo że czytają więcej w czasie wolnym niż kilka lat temu, to mniej potrzebne okazały się biblioteki publiczne, a inne formy pozyskiwania książek, przede wszystkim zakupy, zyskały na znaczeniu. W efekcie tej zmiany chłopcy „dogonili” (w porównaniu z wynikami z 2013 roku) dziewczęta – obecnie, podobnie często jak one, korzystają z bibliotek publicznych. Biblioteki są dla nich drugim pod względem ważności źródłem zaopatrywania się w książki.

Wśród gimnazjalistów korzystających z bibliotek publicznych szczególnie wyróżniały się dziewczęta ze szkół wiejskich – wśród nich występuje największy odsetek czerpiących stamtąd lektury spontaniczne: 23% czytelniczek wiejskich, następnie dziewczęta mieszkające w małych miastach – co piąta z nich czytała książki pożyczane z takich bibliotek. Warto odnotować również dużą popularność bibliotek publicznych wśród mieszkańców małych miasteczek oraz dużych miast – od 100 do 500 tysięcy mieszkańców – aż 21% uczniów ze szkół znajdujących się w tych miejscowościach przyznało, że czytane ostatnio książki wypożyczyło z biblioteki publicznej (wykres 5.3). Najniższy odsetek czytających

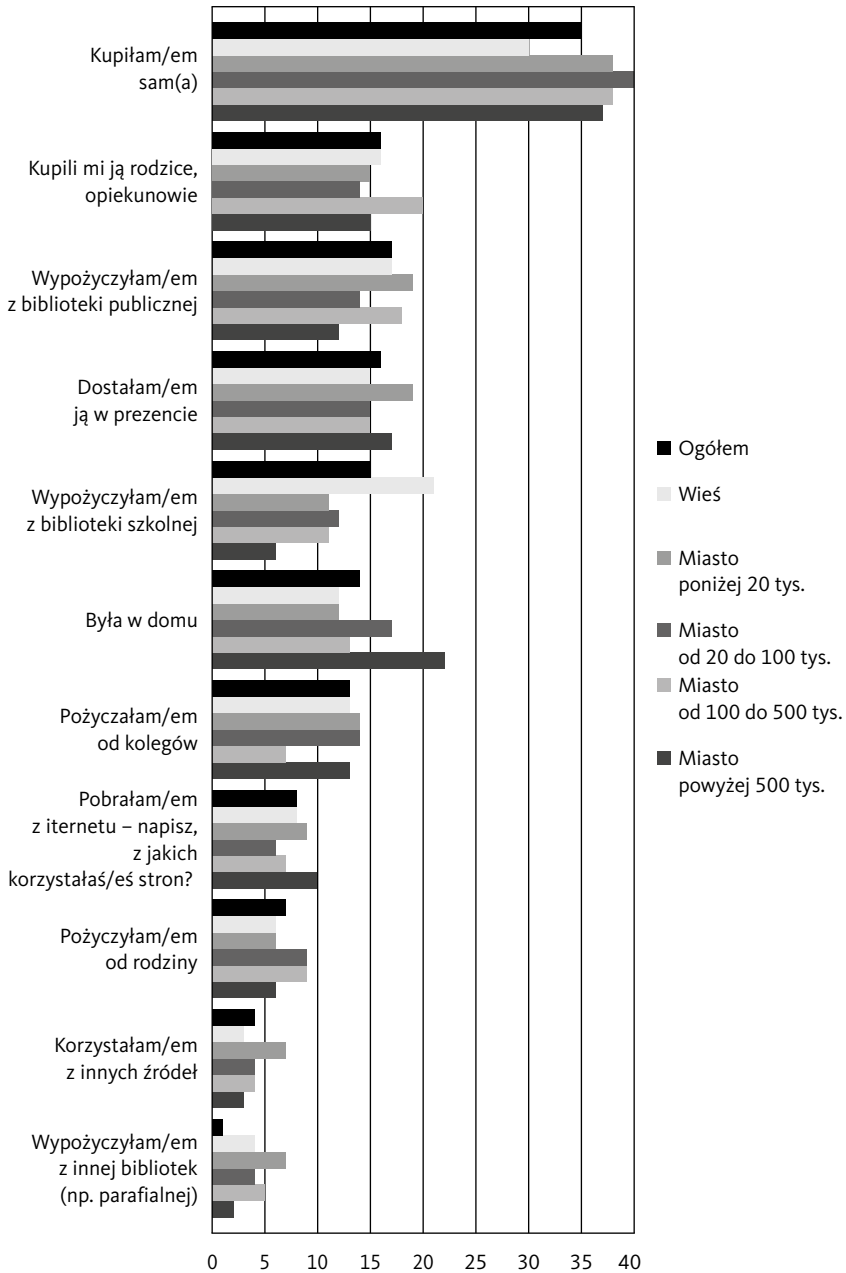
81 Rozdz. 3, *Czytelnicy i nieczytelnicy*, s. 33.

książki z biblioteki publicznej stanowią uczniowie mieszkający w wielkich miastach powyżej pół miliona mieszkańców (6% dziewcząt, 7% chłopców). Drugą, istotną zmianą w porównaniu z wynikami z 2013 roku, jest wzrost znaczenia biblioteki szkolnej jako źródła książek czytanych w czasie wolnym, przy jednocześnie spadku zainteresowania bibliotekami publicznymi.

Wykres 5.2. Płeć nastolatków a sposoby pozyskiwania książek czytanych w czasie wolnym, N = 1 794 (w procentach)

Wykres 5.3. Miejsce zamieszkania a sposoby pozyskiwania książek czytanych w czasie wolnym, N = 1 794 (w procentach)

Jest to sposób dostępu do książek, którego wykorzystane jest najbardziej zróżnicowane i zależne od środowiska społecznego nastolatków. Najwyższy odsetek wypożyczających książki z bibliotek szkolnych należy do uczniów uczęszczających do wiejskich szkół i mieszkających na wsi (21%). W tym przypadku wyjątkowo nie ma różnicy między dziewczęcymi i chłopięcymi czytelnikami w częstotliwości wykorzystywania bibliotek szkolnych. Istnieje też statystycznie istotna zależność między poziomem wykształcenia rodziców, a wypożyczeniem książek z bibliotek szkolnych ($\chi^2=50,5$; $p<0,001$): tylko 5% chłopców i 4% dziewcząt, których ojcowie mają wyższe wykształcenie czerpało książki z bibliotek szkolnych i aż 18% chłopców i 23% dziewcząt, których ojcowie mają wykształcenie zasadnicze zawodowe. Płeć młodzieży najmocniej różnicuje dwa sposoby pozyskiwania książek: czerpanie ich z domowej biblioteczki oraz pożyczanie od kolegów. Oba sposoby są bardziej popularne wśród dziewcząt ($p<0,05$). Najczęściej też znajdują w domu atrakcyjne dla siebie książki czytelnicy, którzy samodzielnie kolekcjonują książki i mają zasobne własne biblioteczki.

Odwrotna sytuacja niż w przypadku korzystania z księgozbioru bibliotek szkolnych ma miejsce w odniesieniu do czytania książek, które otrzymało się w prezencie. Najrzadziej dostają je chłopcy mieszkający na wsi (8%), dużo częściej chłopcy mieszkańcy miast (średnio 17%, $p<0,05$). Warto odnotować, że prezent książkowy, który okazał się udany (bo został przeczytany), dotyczy najczęściej chłopców, którzy mają piątkę z języka polskiego i lubią czytać. Prezenty czytane są dawane w sposób przemyślany, najczęściej trafiają do tych chłopców, którzy bardzo lubią czytać. Dziewczęta dostają książkowe prezenty i czytają je podobnie często, niezależnie od środowiska, w którym dorastają⁸².

Kolejne źródło lektur czytanych w czasie wolnym, z którego skorzystało 13% nastolatków, to pożyczanie książek od kolegów. Wymiana książkowa z kolegami to istotny element społecznego aspektu motywacji czytelniczych, które wspierają czytanie istniejącymi już relacjami społecznymi. Ten wymiar motywacji czytelniczych bardziej odpowiada dziewczętom niż chłopcom. Wymiana koleżeńska odbywa się najrzadziej w rodzinach o wyższym kapitale edukacyjnym – zaledwie 4% chłopców, których rodzice mają wyższe wykształcenie pożyczają książki od kolegów.

Internet jako źródło czytanych w czasie wolnym książek zajmuje, tak samo jak cztery lata temu, ósme miejsce pod względem popularności wśród nastoletnich

82 Rozdz. 4, *Transmisja wzorów czytelniczych w rodzinie*, s. 47.

czytelników i ma podobny wśród nich zasięg – dotyczy 8% czytających książki, w podobnym stopniu dziewcząt i chłopców. A więc, pomimo, że uczniowie czytają coraz więcej informacji poświęconych książkom online, to częściej nie pobierają tych książek z internetu. Jeśli decydują się na taki sposób zdobycia lektury to robią to osoby, które nie mają bogatych księgozbiorów domowych. Żaden chłopięcy czytelnik, który ma w domu więcej niż 500 książek oraz gdy ma więcej niż 60 własnych książek nie pobrał z internetu ostatnio czytanej przez siebie książki. Zrobiło to tylko 5% takich osób mających w domu więcej niż 200 woluminów.

5.4. Drogi lektur spontanicznych do czytelnika

Wykres 5.4 pokazuje, w jaki sposób trafiały do nastoletnich czytelników czytane przez nich książki. Typy książek umieszczone są według ich poczytności – od największej do najmniejszej, pominięto typy, które miały mniej niż 3% czytelników. O poczytności poszczególnych typów książek i jej społeczno-demograficznych uwarunkowaniach piszę dokładniej w rozdziale poświęconym spontanicznym wyborom lekturowym⁸³.

Literatura fantastyczna dla młodzieży, najliczniej czytana przez nastolatków, jest przede wszystkim kupowana – 26% czytelników tego typu literatury kupiło ją samodzielnie. Analiza tytułów czytanych powieści potwierdza przewagę w wyborach lekturowych nowości lub wydań z ostatnich 2–3 lat. Szczególnie często jest kupowana jedna odmiana takiej fantastyki – 37% czytelników literatury science-fiction i dystopii dla nastolatków kupiło ją samodzielnie, 14% wypożyczyło tę literaturę z biblioteki publicznej a 13% pożyczyło takie powieści od rówieśników. Powieści te częściej czytają i kupują dziewczęta. Wypożyczyło takie powieści z bibliotek szkolnych lub publicznych 13% czytelników.

Warto podkreślić, że tak samo liczna grupa czytelnicza wypożyczyła powieści tego typu z bibliotek szkolnych i publicznych; w porównaniu z wynikami sprzed czterech lat oferta bibliotek szkolnych znacznie się poszerzyła.

Dziewczęta znalazły więcej niż chłopcy książek z fantastyki dla młodzieży w bibliotekach szkolnych – 14% czytelniczek takiej literatury (w tym tylko co dziesiąty chłopiec), 13% czytelniczek takich powieści dostało je w prezencie albo kupili im rodzice. Co piąty czytelnik romansów paranormalnych i horrorów dla

83 Rozdz. 8, *Spontaniczne wybory lekturowe nastolatków*, s. 104.

nastolatek z wampirami i wilkołakami kupił co najmniej jedną taką powieść lub znalazł ją (w tym 17% dziewcząt) w bibliotece szkolnej. Warto odnotować, że ta odmiana fantastyki, modnej od lat wśród nastolatków, pojawiła się w szkolnych księgozbiorach. Tego typu literaturę wypożyczyła z biblioteki publicznej tylko grupa 7% czytelniczek.

Literatura taka była zdecydowanie częściej kupowana – aż 37% czytelników tych powieści kupiło je samodzielnie (dodatkowo 7% kupili rodzice), 14% wypożyczyło je z biblioteki publicznej i 13% ze szkolnej. Jest to kolejny przykład na znaczenie dostępu do modnej wśród młodzieży literatury dzięki bibliotekom szkolnym. Warto podkreślić również duże znaczenie obiegu rówieśniczego tej odmiany fantastyki: aż 13% jej czytelników, w tym 16% dziewcząt zdobyło takie powieści pożyczając je od kolegów. Pokazuje to skuteczność tej drogi rozchodzenia się mód czytelniczych wśród nastolatków.

Drugi pod względem popularności dziewczęcy wybór lekturowy to powieści obyczajowe dla młodzieży. W 2017 roku przebojami czytelniczymi były powieści dla nastolatków pisane przez autorów niepolskich, nowości albo kolejne wydania edycji sprzed kilku lat. Powieści te miały sześciokrotnie więcej czytelników niż literatura obyczajowa przeznaczona dla młodzieży autorstwa polskich pisarzy i pisarek. Czytelniczki najczęściej kupowały te książki (28%), pożyczały je od rówieśników (14%) albo dostawały w prezencie, w szkolnej bibliotece znalazło ją 11% czytelniczek. Można w tym upatrywać przyczyn wzrostu skuteczności bibliotek szkolnych w udostępnianiu lektur czytanych poza obowiązkiem szkolnym. W porównaniu z wynikami z poprzedniego badania wskazującego przede wszystkim na polską literaturę obyczajową jako najłatwiej dostępną w tych bibliotekach, jest to nowość⁸⁴. Warto zauważyć, że biblioteki publiczne nie zapewniły swoim użytkownikom możliwości wypożyczenia takich powieści. Zaledwie 9% czytelniczek tej literatury znalazły ją w bibliotekach publicznych. Czytelniczki (11%) nieco częściej wypożyczyły takie powieści z bibliotek szkolnych.

Powieści polskich autorów (czytano w większości najnowsze wydania) występują w innym obiegu. W odróżnieniu do powieści tłumaczonych są prawie nieobecne w wymianie koleżeńskiej, a wypożyczane głównie z bibliotek szkolnych (27% czytelniczek takich powieści) i z bibliotek publicznych (26%).

Literatura fantastyczna dla dorosłych jest bardzo poczytna, szczególnie wśród chłopców, jest też typem literatury najczęściej samodzielnie kupowanej

84 Z. Zasacka, *Wypożyczenia biblioteczne...*, s. 425–431.

przez jej czytelników (aż 30%) i stosunkowo często przez ich rodziców (11%). Warto tu rozróżnić dwie grupy tego gatunku literatury, grupy które są upowszechniane w innych obiegach czytelniczych, w efekcie zdobywają nieco inne publiczności czytelnicze. Pierwsza to powieści pisane przez polskich autorów – są one dostępne przede wszystkim w obiegu bibliotecznym. Druga grupa, mająca znacznie szersze grono czytelników, to literatura fantastyczna autorstwa autorów obcych, najczęściej kupowana.

Kolejne młodzieżowe sposoby znajdowania fantastyki wskazują na dwa źródła: niedawne zakupy rodziców oraz biblioteki publiczne. Literatura fantastyczna dla dorosłych jest również obecna w obiegu rówieśniczym, jednak to dziewczęta znacznie częściej niż chłopcy wymieniają się książkami: 18% czytelniczek takich powieści oraz tylko 4% chłopięcych czytelników polskich autorów i 8% czytelników autorów obcych pożyczyło je od kolegów lub koleżanek.

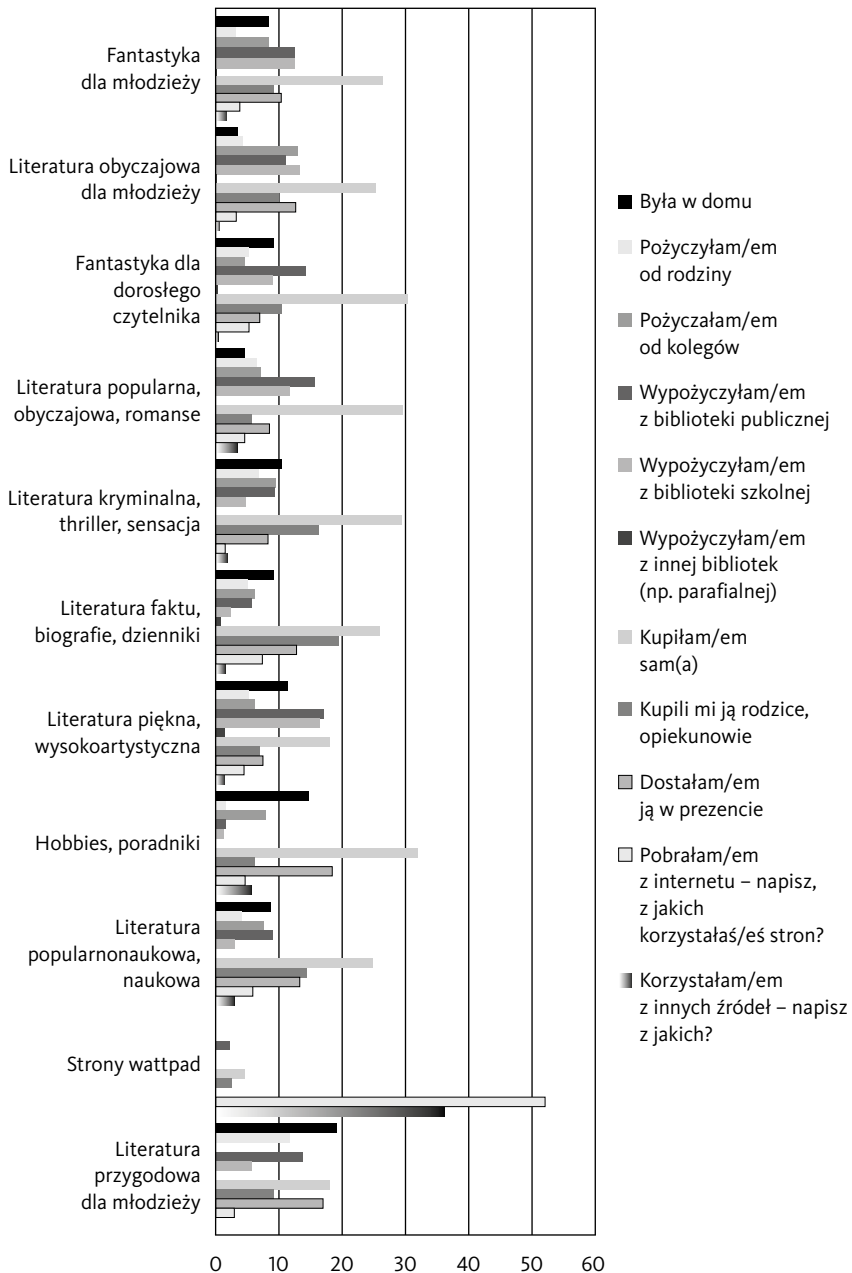
Popularne powieści obyczajowe i romanse to typ książek bardzo poczytny wśród dziewcząt, jest przede wszystkim kupowany przez nie same (30% czytelniczek); 16% znalazło je w bibliotekach publicznych i w bibliotekach szkolnych (12%). Biblioteki publiczne znacznie lepiej odpowiadały na potrzeby czytelniczek tego typu literatury.

Literatura sensacyjno-kryminalna zdobyła 16% czytelników książek w czasie wolnym. Kupowana była przede wszystkim przez nastolatków i ich rodziców; jest to literatura najlepiej obecna w rodzinnym i domowym obiegu książki. Literatura faktu, reportaże, dokumenty, biografie (przede wszystkim sportowców, a szczególnie piłkarzy) to typ publikacji, który trafia do młodzieżowego obiegu czytelniczego poprzez domowe zakupy rodziców (aż 19%) i samych czytelników. Literatura wysokoartystyczna ma stosunkowo ograniczony zasięg czytelniczy, należy do wyborów czytelników mających najwyższe kompetencje i najbogatsze biografie czytelnicze. Czytelnicy najczęściej kupowali ją samodzielnie, albo jeśli nie zdejmowali jej z domowej półki, to znajdowali ją w bibliotekach szkolnych i publicznych.

Należy jeszcze wymienić publikacje popularnonaukowe i naukowe, mające niewielką publiczność czytelniczą. Wśród sposobów pozyskiwania takich książek zdecydowanie dominują zakupy. Jest jeszcze jeden typ literatury, stanowiący margines spontanicznych wyborów, rzadko obecnie kupowany – literatura w obiegu „z drugiej ręki” – powieści przygodowe dla młodzieży – częściej pożyczane od rodziny, brane z biblioteki domowej czy publicznej, niż kupowane.

Wykres 5.4. Najważniejsze typy książek czytanych w czasie wolnym przez nastolatków a sposoby ich pozyskiwania (w procentach)

5.5. Komunikacja o książkach w mediach elektronicznych

Analizy znaczenia internetu i technologii cyfrowych, mediów społecznościowych w przekazywaniu informacji i w komunikacji, podkreślają ich rolę w rozprzestrzenianiu treści poprzez przekraczanie społecznych barier i dystansów, w tworzeniu nowych relacji i sposobów wymiany, a w efekcie nowych publiczności. Procesy te są widoczne także w zmianach społecznego obiegu książek. Internet zawiera nie tylko wielkie zasoby informacji i treści, a technologie cyfrowe umożliwiają dostęp do nich, ale też daje narzędzia komunikacji, współtworzenia, komentowania i przekazywania tekstów. Widoczny jest gwałtowny proces poszerzania się zasięgu i znaczenia wszystkich tych możliwości. Przemiany w młodzieżowym obiegu książki wskazują przede wszystkim na internet jako źródło informacji o lekturach, a także możliwości ich komentowania. Komentowanie czytanych tekstów w internecie to praktyka znacznie rzadsza niż komunikacja bezpośrednia, *face-to-face*. Jeśli tylko 15% nastolatków czytających książki robi to na ekranie, to tylko 11% podejmuje dalszą internetową komunikację o czytanych lekturach.

5.6. Podsumowanie – przenikanie obiegu realnego i wirtualnego

Społeczny obieg książki to nie tylko rozprzestrzenianie i upowszechnianie tekstów, ale też budowanie relacji społecznych towarzyszących praktykom społecznym, a przez to również tworzenie znaczeń, interpretacji tekstów, a w efekcie publiczności czytelniczej i więzi społecznych skorelowanych z czytаныmi tekstami. Znajomość tekstów czytanych, komentowanych i wymienianych pozwala nam opisywać symboliczne spoiwo tych relacji, wskazywać, co jest wspólne dla największych grup młodzieży.

W kulturze czytelniczej nastolatków dominują dwa obiegi, które wzajemnie się przenikają, a nawet pokrywają. W obiegu koleżeńskim dominują relacje bezpośrednie i rozmowy, a rówieśniczy obieg online – wymiana opinii za pośrednictwem komunikatorów i portali społecznościowych – ma mniejszy zasięg. Oba te obiegi są jednocześnie bardziej popularne wśród czytelniczek, i to one w efekcie są aktywniejsze czytelniczo. Obieg internetowy dostarcza najczęściej informacji o książkach, jest kompetentnym źródłem wiedzy o nowościach i o tym, co warto czytać, ale też daje szansę zakupu książki. Kolejne etapy obiegu czytelniczego (zdobycie lektury i jej komentowanie) odbywają się częściej w rzeczywistości.

W spontanicznych wyborach nastolatków są wyraźnie obecne nowości wydawnicze. Badanie z 2017 roku przyniosło liczne świadectwa, że literatura przeznaczona dla niedorosłych odbiorców, wydawana i promowana na świecie, szybko dociera do polskich czytelników. Ważną cechą współczesnego obiegu książki są sposoby pozyskiwania czytanych lektur, wśród których na plan pierwszy wysuwają się zakupy, zwłaszcza dokonywane samodzielnie przez nastolatków. Nowością jest wzrost popularności zakupów książkowych wśród dziewcząt mieszkających na wsi. Warto podkreślić, że wśród kupujących książki są osoby, szczególnie chłopcy, które bardzo lubią czytać. Kupowanie książek staje się świadectwem zaangażowania czytelniczego. Rodzice najchętniej kupują swoim dzieciom, albo raczej dla siebie, poważniejszą literaturę przeznaczoną dla dorosłego czytelnika – literaturę faktu, biografie, literaturę kryminalną i sensacyjną oraz fantastykę dla dorosłego odbiorcy. Książkowe zakupy rodziców i opiekunów to szansa dla nastolatka, aby wejść w „dorosły” obieg książki. Jest to też sposób na budowanie rodzinnego obiegu książki. Zakupy dokonywane przez rodziców wspierają dodatkowo książkowe prezenty. Dziewczęta nieco częściej były tak obdarowywane.

Najwięcej czytelników, którzy znaleźli w bibliotekach szkolnych atrakcyjne dla siebie książki mieszka na wsi i ci, którzy nie mają w ogóle albo mało książek w domu. Jest to trend, który utrzymuje się od lat. Wyniki ostatniej edycji badania wskazują na zmiany w instytucjonalnym dostępie do lektur, na które ma wpływ większa osiągalność książek czytanych poza szkolnym obowiązkiem w bibliotekach szkolnych, szczególnie literatury fantastycznej dla młodzieży. Proces ten sprzyja temu, że literatura popularna dla nastolatków jest lepiej dostępna w środowiskach, do których trudniej docierała wcześniej. Dotyczy to przede wszystkim młodzieży uczęszczającej do szkół wiejskich. Nastoletni czytelnicy znaleźli dla siebie w bibliotekach szkolnych najwięcej literatury pięknej przeznaczonej dla nich – powieści obyczajowych i fantastyki dla młodzieży, w tym przede wszystkim romanse paranormalne i urban fantasy, a nawet współczesną literaturę science-fiction.

Odnotowano spadek zainteresowania bibliotekami publicznymi – w ciągu czterech lat o połowę zmniejszyła się dziewczęca grupa czytelnicza wypożyczająca książki czytane w czasie po szkole. Biblioteki publiczne to przede wszystkim źródło czytanej beletrystyki, literatury obyczajowo-romansowej, wysokoartystycznej klasyki oraz literatury fantastycznej dla dorosłych i dla młodzieżowych czytelników. Użytkownikom bibliotek publicznych najłatwiej było wypożyczyć powieści obyczajowe polskich autorów literatury młodzieżowej.

Gimnazjaliści pożyczają od kolegów i koleżanek prawie wszystkie typy czytanych przez siebie książek. Dziewczęta są aktywniejsze w wymianie książkowej z rówieśnikami, najczęściej pożyczają sobie nawzajem powieści obyczajowe dla młodzieży pisane przez obcych autorów oraz nowości z fantastyki szczególnie fantastyki science-fiction dla młodzieży. Te dwie odmiany gatunkowe są największym przebojem czytelnictwem w 2017 roku i są upowszechniane w rówieśniczym obiegu czytelnictwem, w którym uczestniczą dziewczęta. Wyjątek stanowią teksty beletrystyczne (fanfiki, utwory fantastyczne, romansowo-obyczajowe) znajdujące się na stronach serwisu internetowego wattpad, a więc ściągane z internetu. Tego typu teksty, czytane głównie na smartfonach, to nowość ujawniona w tym badaniu. Takie wybory czytelnicze należą przede wszystkim do dziewcząt, ale mają jeszcze stosunkowo niewielki zasięg.

Różnice w kulturze czytelniczej nastolatków mieszkających na wsi oraz w małych miastach i w ośrodkach wielkomiastowych osłabia jeszcze jeden czynnik – relacje rówieśnicze skorelowane z praktykami czytelniczymi. Potrafią one niwelować deficyty kultury czytelniczej środowiska domowego nastolatków. Pożyczanie książek od kolegów i informacje o tym, co warto czytać (także znalezione w sieci) skutecznie poszerzają instytucjonalny obieg książek (szkolny, biblioteczny) oraz domowe księgozbiory.

6. Strategie czytelnicze nastolatków

6.1. Czytanie na ekranie

Żadnej książki poza nauką szkolną nie przeczytałem z własnej woli. Chyba, że chodzi o artykuły sportowe z internetu. Takie czytam praktycznie codziennie z własnej nieprzymuszonej woli [823]⁸⁵.

Książki, które krążą w różnych obiegach czytelniczych (szkolnych, akademickich, elitarnych, popularnych, młodzieżowych, etc.) coraz częściej dostępne są w postaci cyfrowej⁸⁶. Powszechne stają się usługi umożliwiające udostępnianie

85 Odpowiedź ucznia uczestniczącego w badaniu – [823] to kod ankiety.

86 M. Anderson, *The demographics of device ownership*, Pew Research Center, October 29, 2015 – <https://www.pewinternet.org/2015/10/29/the-demographics-of-device-ownership/> [28.11.2019]; eadem, *Technology device ownership: 2015*, Pew Research Center, October, 2015 – https://www.pewresearch.org/wp-content/uploads/sites/9/2015/10/PI_2015-10-29_device-ownership_FINAL.pdf [28.11.2019]; *Demographics of mobile device ownership and adoption in the United States*, Pew Research Center, Mobile Fact Sheet – <https://www.pewinternet.org/fact-sheet/mobile/> [28.11.2019].

w sieci publikacji cyfrowych, takich jak czasopisma elektroniczne lub e-booki, a także zdigitalizowanych tradycyjnych publikacji papierowych (czasopism, książek, map, zdjęć itp.). Publikacja elektroniczna otrzymuje nową postać, której towarzyszy szereg funkcji, dzięki którym możliwy jest wpływ czytelnika na tekst, dokonywanie komentarzy, śledzenie opinii innych czytelników, recenzji towarzyszących publikacji, etc. W efekcie, jak to formułują badacze najnowszych przemian piśmienności⁸⁷ następuje transformacja od książki w sieci, będącej określonym przedmiotem przeniesionym do środowiska cyfrowego, po książkę jako sieć – system relacji w internecie. Jednak możliwości te w różny sposób są wykorzystywane przez czytelników, jest to zależne od kontekstu, w którym odbywa się czytanie: kompetencji komputerowych czytelnika, charakteru samego tekstu, celu lektury, etc. Dla wielu czytelników czytanie to nadal czynność osobista⁸⁸. Jednak technologiczne rozwiązania nieustannie dostarczają nowych możliwości komunikacji społecznej. Na przykład wówczas, gdy wymiana opinii o książce opuszcza krąg dyskusyjnego klubu książki⁸⁹ i wskakuje w chmurę, która może mieć zasięg nawet globalny. Kolejne informatyczne programy i aplikacje umożliwiają tworzenie tekstów, w tym literackich, które istnieją tylko w środowisku cyfrowym, wykorzystując jego wielopoziomą przestrzeń, multimedia i możliwości współtworzenia utworu⁹⁰. W wyniku tych procesów powstają nowe odmiany i gatunki literatury cyfrowej⁹¹. Jednak nadal e-literatura nie zyskuje masowych publiczności czytelniczych, pozostaje niszowa⁹². Jeśli w literaturze papierowej tekst i forma książki mają charakter konwencjonalny, neutralny to

87 J. A. Cordon-Garcia, J. Alonso-Avévalo, R. Gómez-Díaz, D. Linder, *Social reading: platforms, applications*, Oxford, 2013, s. 15–16; I. Despot, I. Ljevak Lebeda, N. Tomašević, *Social reading – the reader on digital margins*, „Libellarium” 2016, t. 9, nr 1, s. 185–196 – <http://dx.doi.org/10.15291/libellarium.v9i1.269> [28.11.2019].

88 M. Kisilowska, M. Paul, M. Zając, *Jak czytają Polacy? Raport badawczy projektu: Zmiany kultury czytelniczej w Polsce w kontekście upowszechnienia e-tekstów i urządzeń pozwalających z nich korzystać*, Warszawa 2016 – <https://centrumcyfrowe.pl/wp-content/uploads/2016/06/Jak-czytaj%C4%85-Polacy-raport-ko%C5%84cowy.pdf> [28.11.2019].

89 E. Long, *Book-clubs. Women and the uses of reading in everyday life*, Chicago 2003; E. Long, *O społecznej naturze czytania*, przeł. M. Maryl, „Teksty Drugie” 2012, nr 6 (138), s. 136–166.

90 J. D. Bolter, *Przestrzeń pisma. Komputery, hipertekst i remediacja druku*, przekł. A. Małecka, M. Tabaczyński, Kraków 2014; M. Maryl, *Technologie literatury...*, s. 157–178; U. Pawlicka, *Literatura cyfrowa. W stronę podejścia procesualnego*, Gdańsk 2017; N. Mirra, E. Morrell, D. Filipiak, *From digital consumption to digital invention. Toward a new critical theory and practice of multiliteracies*, „Theory Into Practice” 2018, t. 57, nr 1, s. 12–19 – https://www.academia.edu/35760173/From_Digital_Consumption_to_Digital_Invention_Toward_a_New_Critical_Theory_and_Practice_of_Multiliteracies [28.11.2019].

91 M. Maryl, *Życie literackie w sieci: pisarze, instytucje i odbiorcy wobec przemian technologicznych*, Warszawa 2015 – http://rcin.org.pl/Content/62969/WA248_82881_CHC_maryl-zycie_o.pdf [28.11.2019].

92 S. Rotterberg, *Budowanie wspólnoty wokół literatury elektronicznej*, „Teksty Drugie” 2015, nr 3 (153), s. 135–155 – <http://rcin.org.pl/dlibra/docmetadata?id=62469&from=publication> [28.11.2019].

wraz z przenoszeniem tekstów literackich w przestrzeń cyfrową i na nośniki cyfrowe pojawia się znaczenie „tekstury” jako miejsca generowania znaczeń, różnych sposobów użytkowania czyli interpretowania tekstu⁹³. W sytuacji tworzenia tekstów, według wymagań określonego programu komputerowego i zastosowanego interfejsu, a nie tylko poprzez wprowadzanie tekstów drukowanych do internetu, uruchomiony zostaje cały mechanizm wizualizacji (działań tekstotwórczych, komunikacyjnych, wyszukiwawczych) na tekście, który także reguluje sytuację komunikacyjną, jaką jest odbiór tekstu cyfrowego. Okoliczności te zmieniają praktyki czytelnicze w zależności od formatu czytanego tekstu, wymagają innych kompetencji, ale też przyzwyczajień, preferencji.

Wszystkie te procesy mają wpływ na praktyki czytelnicze: na sam proces czytania i rozumienia tekstu. Określają też społeczny obieg publikacji cyfrowej: informacji o niej, miejsce, w którym jest czytana, dostęp do niej, dzielenie się nią czy komunikację społeczną z nią związaną. Czytanie tekstów cyfrowych ma wiele zalet – wolny dostęp do książek, wygodę, łatwość wyszukiwania, niskie koszty⁹⁴. Korzyści z czytania na ekranie w stosunku do czytania na papierze są analizowane z różnych perspektyw, najczęstszym celem badań jest jakość procesów rozumienia i jej wpływ na postępy edukacyjne. Wnioski są różne, zależnie od tego kim są badane osoby, czytanie jakiego typu tekstu (informacyjnego, literackiego itp.) jest analizowane i jaka metodologia w badaniu została zastosowana⁹⁵. Odnotowano na przykład, że z punktu widzenia rozwoju kognitywnego, pozytywne jest czytanie hipertekstów⁹⁶. Jednocześnie badacze cyfrowych praktyk czytelniczych wskazują na minusy pojawiające się w trakcie takiego czytania: czytelnik napotyka wiele pokus wykorzystania urządzenia, z którego korzysta do innych celów, w efekcie uwaga jego łatwo może zostać rozproszona. Cyfrowi czytelnicy wykonują często równoległe szereg czynności,

93 E. Szczęsna, *Cyfrowa semiopoetyka*, Warszawa 2018; P. Celiński, *Interefejsy. Cyfrowa technologia w komunikowaniu*, Wrocław 2018.

94 M. Kisilowska, M. Paul, M. Zając, *Jak czytają Polacy...*, s. 167–180.

95 N. S. Baron, *Words onscreen. The fate of reading in a digital world*, New York, London 2015. Badania śledzące postępy edukacyjne sugerują, że medium ma znaczenie i czytanie online przynosi mniej korzyści niż bardziej tradycyjne media. Jednocześnie analizy wyników badania PISA dostarczają dowodów, że młodzi ludzie, którzy są aktywni jako czytelnicy online (czytają maile, komunikują się przez internet, czytają wiadomości, korzystają z internetowych encyklopedii, uczestniczą w dyskusjach na forach, czytają blogi, szukają w sieci informacji) są bardziej sprawnymi czytelnikami niż ci, którzy rzadko czytają online.

96 M. Andrew, J. Taylorson, D. J. Langille, A. Grange, N. Williams, *Student attitudes towards technology and their preferences for learning tools/devices at two universities in the UAE*, „Journal of Information Technology Education. Research” 2018, t. 17, s. 309–344 – <http://www.jite.org/documents/Vol17/JITEv17ResearchP309-344Andrew4370.pdf> [28.11.2019].

szczególnie jeśli urządzenie, na którym tekst jest czytany, ma dostęp do internetu. Multitasking, jeśli towarzyszy czytaniu, spowalnia jego przebieg i osłabia koncentrację na tekście, w efekcie utrudnia wydajność, efektywność i szybkość czytania⁹⁷. Również mają znaczenie kompetencje komputerowe, oswojenie z urządzeniem elektronicznym, na którym czytany jest e-tekst. Czytanie na papierze ma cały czas unikalne korzyści sprzyjające lepszemu rozumieniu tekstu⁹⁸. Czytanie tradycyjne dla wielu osób posiada cechy czytania literackiego, gdzie kluczową rolę w recepcji pełni uruchomiona wyobraźnia czytelnika, która przenosi go w świat przedstawiony⁹⁹. Z zalet związanych z tradycyjnym czytaniem najczęściej wymienia się dwie: fizyczny kontakt z książką jako materialnym przedmiotem oraz towarzyszące mu techniki czytania: tradycyjne robienie notatek, podkreślenia. Warto wskazać na wyniki najnowszych badań prowadzonych wśród studentów australijskich dotyczących preferencji związanych ze sposobem uczenia się¹⁰⁰: mając do wyboru ocenę czytania na ekranie i książek papierowych, wybrali te drugie, uzasadniając, że nauka z tekstem papierowym pomaga lepiej zapamiętywać informacje. Jednak wyjaśnienie tych różnic wymaga pogłębionych badań uwzględniających kompetencje i wcześniejsze doświadczenia ucznia z pracą z tekstami cyfrowymi oraz tego, jaki jest związek efektów różnych strategii czytania z określonymi celami dydaktycznymi¹⁰¹.

Badani nastolatkiem to generacja dorastająca wśród mediów i nowoczesnych technologii cyfrowych – są w oczywisty dla nich sposób podłączeni do internetu.

97 R. Ackerman, M. Goldsmith, *Metacognitive regulation of text learning. On screen versus on paper*, „Journal of Experimental Psychology” 2011, t. 17, nr 1, s. 18–32 – https://www.researchgate.net/publication/50890509_Metacognitive_Regulation_of_Text_Learning_On_Screen_Versus_on_Paper/download [28.11.2019]; L. E. Levine, B. M. Waite, L. L. Bowman, *Mobile media use, multitasking and distractibility*, „International Journal of Cyber Behavior, Psychology and Learning” 2012, t. 2, nr 3, s. 15–29 – https://pdfs.semanticscholar.org/a4f2/c472fb28793fde9995277e9d1fa080e2200c.pdf?_ga=2.103017092.52012240.1562765350-263130821.1562765350 [28.11.2019].

98 A. Mangen, B. R. Walgermo, K. Bronnack, *Reading linear texts on paper versus computer screen: effects on reading comprehension*, „International Journal of Educational Research” 2013, t. 58, s. 61–68 – <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0883035512001127> [28.11.2019]; N. Davidovitz, Y. Yossel-Eisenbach, *On technology and students reading habits and their pedagogical significance*, „International Journal of Current Innovation Research” 2018, t. 4, nr 1, s.1005–1014 – https://journalijcir.com/sites/default/files/issue-files/00682-A-2018_O.pdf [28.11.2019]; F. Jabr, *The reading brain in the digital age. The science of paper versus screens*, „Scientific American” 2013 – <https://www.scientificamerican.com/article/reading-paper-screens/> [28.11.2019]. *The Reading Brain in the Digital Age: Why Paper Still Beats Screens*, „Scientific American” 2013, t. 309, nr 5 – <https://www.scientificamerican.com/article/the-reading-brain-in-the-digital-age-why-paper-still-beats-screens/> [28.11.2019].

99 S. Rotterberg, *Budowanie wspólnoty...*, s. 138–143.

100 L. Rutherford, L. Waller, M. Merga [et al.], *Contours of teenagers' reading in the digital era. Scoping the research*, „New Review of Children's Literature and Librarianship” 2017, t. 23, nr 1, s. 27–46 – <http://dro.deakin.edu.au/eserv/DU:30086505/rutherford-contoursof-post-2017.pdf> [28.11.2019].

101 M. Andrew, J. Taylorson, D. J. Langille [et al.], *Student attitudes towards technology...*

Korzystają z aplikacji i serwisów typu wattpad umożliwiających czytanie i współtworzenie tekstów na telefonie komórkowym i tablecie¹⁰², potwierdzają tę tendencję również wyniki opisywanego badania. Analiza spontanicznych wyborów czytelniczych polskich piętnastolatków ujawniła grupę czytelników będących odbiorcami literatury cyfrowej w serwisie wattpad¹⁰³. Aplikacja taka pozwala czytelnikowi uczestniczyć w całym procesie obiegu książki, od samodzielnego dopisywania kolejnych fragmentów utworów, współtworzenia tekstów z innymi, często anonimowymi osobami, czytanie twórczości innych, dzielenie się opiniami o czytanych tekstach, publiczne ocenianie go, rekomendowanie, upowszechnianie innym. Proces ten zyskał miano czytania społecznościowego (*social reading*)¹⁰⁴. Mamy tu także do czynienia ze „społecznie usieciowionym” (*socially networked*) czytaniem, które zyskuje wiele nowych funkcji i cech.

Strategia czytelnicza – czytanie na ekranie czy papierze – zależy obecnie od wyboru, który ograniczają tylko ramy sytuacyjne lektury. W tym miejscu pojawia się pytanie: jakie strategie czytelnicze wybierają polscy uczniowie – czytanie na ekranie czy na papierze, w dwóch różnych sytuacjach komunikacji czytelniczej: w ramach szkolnego obowiązku i poza nim?

W prezentowanym badaniu kwestia różnic w efektach czytania na ekranie i druku na papierze nie jest podejmowana, ale sam zasięg tych praktyk oraz preferencje i nawyki z nimi związane. Nastolatki mają powszechny dostęp do komputerów, smartfonów, internetu¹⁰⁵. Jednocześnie w szkole nadal korzystają z zeszytów, a podręczniki elektroniczne są stosowane rzadko¹⁰⁶, podobnie tak jak teksty cyfrowe, z których najchętniej na lekcjach wykorzystuje się prezentacje multimedialne, a uczniowie są biernymi odbiorcami, rzadko twórcami treści internetowych. Również książki czytane poza szkołą nastolatkowie częściej czytają w wersji papierowej, sfera druku na papierze nadal jest dla nich oczywista.

102 *Młodzi i media. Nowe media a uczestnictwo w kulturze*, Raport Centrum Badań nad Kulturą Popularną SWPS, oprac. M. Filiciak, M. Danielewicz, M. Halawa [et al.], Warszawa 2010 – http://www.swps.pl/images/stories/dokumenty/RAPORT_SWPS_mlodzi_i_media.pdf; P. Siuda, G. D. Stunża, Dąbrowska [et al.], *Dzieci sieci 2.0 – kompetencje komunikacyjne młodych*, Gdańsk 2013 – http://otworz-siazke.pl/images/ksiazki/dzieci_sieci_2_0/dzieci_sieci_2_0.pdf [28.11.2019].

103 Rozdz. 8, *Spontaniczne wybory lektorowe nastolatków*, s. 104.

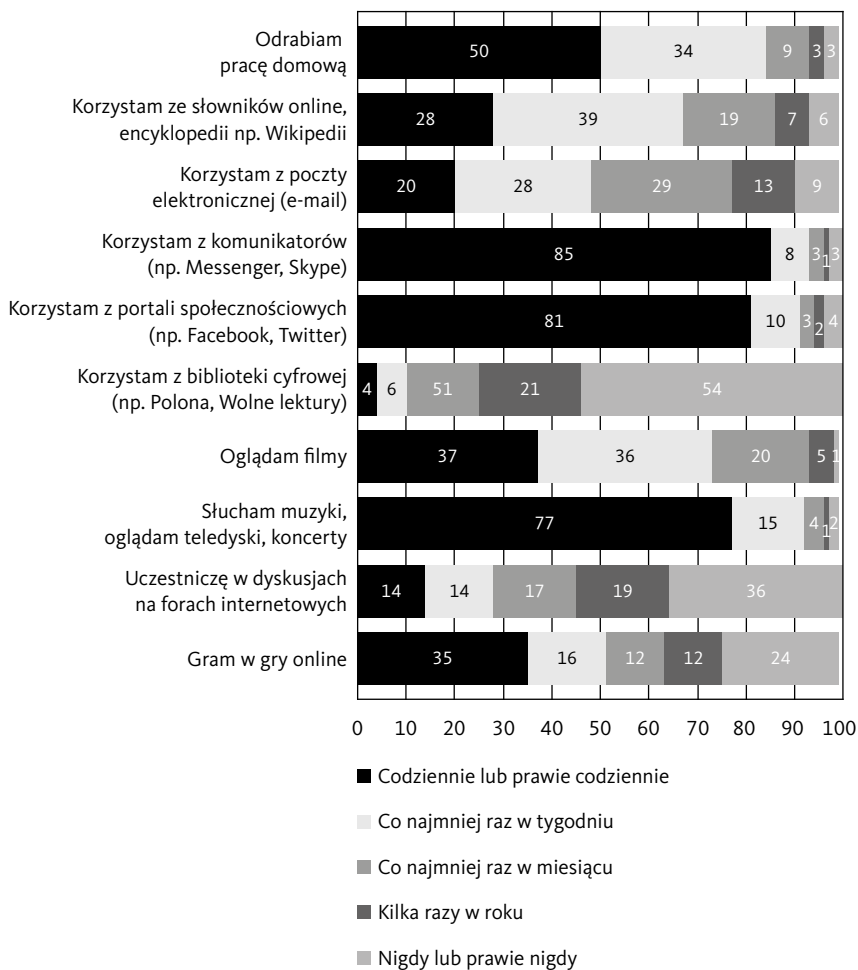
104 W. Kortas, *Social reading...*, s. 211.

105 Rozdz. 2, *Książki w codzienności nastolatków*, s. 24.

106 *Polska szkoła w dobie cyfryzacji. Diagnoza 2017*, Raport opracowany przez zespół badawczy Wydziału Pedagogicznego Uniwersytetu Warszawskiego oraz PCG Edukacja pod red. prof. M. Plebańskiej, Warszawa 2017 – https://www.cyfrowobezpieczni.pl/uploads/filemanager/raporty/RAPORT_CYFRYZACJA_SZKOL_2017.pdf [28.11.2019]

Wykres 6.1. Częstotliwość wybranych czynności wykonywanych przy użyciu komputerów, tabletów, N = 1 794 (w procentach)

Przyjrzyjmy się najpierw wynikom badania czytelnictwa młodzieży z 2017 roku: do jakich czynności komputery są najczęściej wykorzystywane (wykres 6.1). Młodzi przede wszystkim stale komunikują się z innymi za pośrednictwem różnych komunikatorów, portali społecznościowych, następnie słuchają muzyki, oglądają teledyski.

Zdecydowana większość uczniów (84%) jednocześnie systematycznie używa komputera do swoich celów edukacyjnych, prac związanych z nauką szkolną. Wśród statystycznie istotnych różnic w częstotliwości używania komputerów

między dziewczętami i chłopcami znajdują się praktyki związane z piśmiennością i korzystaniem z tekstów dostępnych w sieci. Dziewczęta liczniej, podobnie jak w 2013 roku, korzystają ze słowników i encyklopedii online (Wikipedia, itp.) – 72% dziewcząt i 63% chłopców robi to co najmniej raz w miesiącu ($p < 0,05$). Czytanie słowników i encyklopedii jest skorelowane z czytaniem książek. Najwięcej (74%) osób czytających encyklopedie online jest wśród osób deklarujących czytanie książek w czasie wolnym i lektur szkolnych oraz czytanie książek co najmniej raz w tygodniu, to jest czytelników systematycznie aktywnych¹⁰⁷.

Prawdopodobieństwo czytania encyklopedii i słowników online jest takie samo dla dziewcząt i chłopców, ale dopiero w sytuacji, kiedy aktywnie uczestniczą w kulturze czytelniczej. Biblioteki cyfrowe nie są powszechnie znane albo też nie są wystarczająco atrakcyjne dla uczniów – aż 48% dziewcząt i 59% chłopców twierdzi, że z nich nie korzysta. Czerpanie tekstów z zasobów cyfrowych jest najczęstsze wśród osób, które dużo czytają i lubią to robić.

Piętnastolatki, którzy lubią czytać i czytają książki chętniej też korzystają z tekstów cyfrowych, poszukując informacji zarówno potrzebnych do nauki, jak i zainteresowań pozaszkolnych. Obyczaj grania w gry komputerowe (a jest to chłopięca rozrywka)¹⁰⁸ jest skorelowany z nieczytaniem książek: prawdopodobieństwo, że chłopiec nieczytający książek (lektur szkolnych i czytanych w czasie wolnym) będzie codziennym graczem wyniosło 66%, podczas gdy w grupie wszystkich chłopców 58%.

6.2. Strategie czytania lektur szkolnych

Większość uczniów – 77%, w tym 71% chłopców i 81% dziewcząt czytało co najmniej jedną lekturę szkolną w danym roku szkolnym (do połowy listopada). Jak przebiegały strategie czytelnicze uczniów? Większość (57%) zadeklarowało, że przeczytali cały („od deski do deski”) polecony przez nauczyciela utwór; 16% przyznało się, że czytało go we fragmentach a 21% nie dokończyło czytania lektury szkolnej do końca. Różnice między chłopcami i dziewczętami były tu nieistotne statystycznie.

Uczniowie w zdecydowanej przewadze czytają lektury szkolne w postaci tradycyjnej, drukowanej na papierze (tabela 6.1). Wybór ekranu najmocniej jest skorelowany ze stosunkiem do czytania – aż 36% uczniów, którzy czytali

107 Rozdz. 3, *Czytelnicy i nieczytelnicy*, s. 33.

108 Rozdz. 2, *Książki w codzienności nastolatków*, s. 24.

tekst cyfrowy to są osoby, które bardzo nie lubią czytać. Czytanie na ekranie jest również bardziej prawdopodobne wśród uczniów, w których codzienności dominuje obcowanie z ekranem – telewizora albo komputera – aż 26% uczniów, którzy średnio więcej niż 3 godziny dziennie spędzają przed TV albo komputerem czytało lekturę na ekranie urządzenia elektronicznego. Nadal wyraźne są różnice między dziewczętami i chłopcami: przede wszystkim dziewczęta chętniej niż chłopcy wybierają wersję papierową czytanego utworu. Więcej chłopców – 23% czytających lektury szkolne i tylko 12% dziewcząt wybrało formaty cyfrowe tekstów i najczęściej czytały je na telefonie, następnie na komputerze, co dziesiąta czytająca na ekranie korzystała z czytnika książek. Istotna różnica w strategiach czytelniczych nastolatków wskazuje na dziewczynki, dla których smartfon jest podstawowym urządzeniem, w którym znajdowały i czytały książki bądź ich fragmenty¹⁰⁹. Chłopcy zaś korzystali z komputera i komórki podobnie często, z tym, że w porównaniu z dziewczętami znacznie częściej wybierali swój komputer i tablet, a czytnik książek był używany tylko przez nielicznych.

Tabela 6.1. Płeć badanych, a rodzaj urządzenia, na którym uczniowie czytali lektury szkolne w wersji cyfrowej i książki czytane w czasie wolnym w wersji cyfrowej (w procentach)

Rodzaj urządzenia, na którym czytana jest książka	Czytający lektury szkolne w wersji cyfrowej			Czytający książki w czasie wolnym w wersji cyfrowej ¹¹⁰		
	Ogółem	Chłopcy	Dziewczęta	Ogółem	Chłopcy	Dziewczęta
	%	%	%	%	%	%
Laptop, komputer stacjonarny	40	47	29	41	57	25
Tablet (np. Iconia, Galaxytab, iPad)	10	11	8	10	10	9
Czytnik książek (np. Nook, Trekstor, Kindle)	6	3	10	8	6	10
Telefon komórkowy (smartfon, iPhone, etc.)	54	48	63	62	42	80
Nie pamiętam	3	3	2	2	3	1
Brak danych	1	1	1	1	1	1
Ogółem liczba osób	240	153	88	250	121	129

* W tabeli pogrubiono istotnie statystycznie wyższe odsetki ($p < 0,05$).

109 *Polskie badanie EU Kids Online 2018...*, s. 17–20.

110 Procenty nie sumują się do 100 bowiem uczniowie wskazywali kilka odpowiedzi.

Pomimo, że usługi bibliotek cyfrowych zwiększają dostęp do lektur szkolnych oraz uczniowie powszechnie mają w domu komputery, to jak wskazują wyniki badania, nawyki czytelnicze nastolatków są jeszcze nadal tradycyjne, chętniej, sięgają po papier drukowany niż czytają z ekranu, zwłaszcza jeśli mają czytać literaturę piękną.

6.3. Strategie czytania książek poza obowiązkiem szkolnym

Nastolatkwie deklarowali, w jakim formacie czytali dwie ostatnie lektury czytane w czasie poza obowiązkiem szkolnym. Dostrzegamy podobne prawidłowości jak przy czytaniu lektur szkolnych: młodzi rzadziej, szczególnie dziewczęta, czytali książki na ekranie: 18% dziewcząt czytało co najmniej jedną książkę w wersji cyfrowej i 27% chłopców. Czytelnicy cyfrowi są obecni we wszystkich środowiskach społecznych, jedna cecha ich wyróżnia – wśród nich jest mniej osób lubiących lub bardzo lubiących czytać. Wśród dziewcząt najwięcej czytających na ekranie jest czytelniczek spontanicznych – a więc takich osób, które czytają książki w czasie wolnym, ale omijają czytanie lektur szkolnych. W przypadku chłopców, najwięcej czytelników cyfrowych jest wśród uczniów, którzy planują dalszą naukę w technikum, zaś najmniej tych, co chcą ją kontynuować w liceum ogólnokształcącym. Jeśli w badaniu z 2013 roku odnotowano zależność statystyczną między prawdopodobieństwem czytania cyfrowych książek a kapitałem edukacyjnym rodziców¹¹¹, to już w pomiarze z 2017 roku taka zależność zniknęła. Pozostał inny czynnik towarzyszący czytaniu tradycyjnych wersji książek – jest nią pozytywny stosunek ucznia do kultury czytelniczej, jego zakorzenienie w niej.

Płeć czytelników cyfrowych różnicuje wybór urządzenia, na którym czytają książki – dla dziewcząt najwygodniejszy jest telefon komórkowy – aż 80% spontanicznie, bez obowiązku szkolnego czytających elektroniczne książki robi to na ekranie swojego smartfona, a tylko 42% takich chłopców ($p < 0,05$) (tabela 6.1). Należy się tutaj odwołać do analizy książek czytanych w czasie wolnym¹¹² – znajdziemy tam kategorię książek czytanych za pośrednictwem serwisu wappad – i to jest wybór dziewczęcy. Wszystkie teksty uznawane przez czytelniczki za książki poznawane dzięki wappad są czytane na telefonie: dodatkowo

111 Z. Zasacka, *Praktyki czytelnicze na ekranie – wyniki badania czytelnictwa dzieci i młodzieży*, „Edukacja” 2015, nr 2 (133), s. 68–84 – <http://www.edukacja.ibe.edu.pl/images/numery/2015/2-5-zasacka-praktyki-czytelnicze-na-ekranie.pdf> [28.11.2019].

112 Rozdz. 8, *Spontaniczne wybory lekturowe nastolatków*, s. 104.

jeszcze co dziesiąta czytelniczka tych tekstów czytała je na ekranie komputera. Chłopcy, którzy częściej grają w gry cyfrowe na komputerze są bardziej oswojeni z czytaniem właśnie na jego ekranie. Czytali w ten sposób różnego typu publikacje, ale największa część e-tekstów należała do komiksów i publikacji hobbistyczno-poradnikowych.

6.4. Podsumowanie

Jeśli nastolatki powszechnie wykorzystują źródła cyfrowe do wynajdywania informacji potrzebnych zarówno do nauki szkolnej jak i związanych z zainteresowaniami pozaszkolnymi, to w sytuacji kiedy podejmują się lektury dłuższych tekstów, takich jak książka, to wówczas w zdecydowanej większości sięgają po ich wersję drukowaną.

Polscy piętnastolatki, jeśli mają możliwość wyboru, najczęściej nadal preferują lekturę książek w formacie tradycyjnym – drukowanych na papierze. Widoczne są odmienne strategie czytelnicze podejmowane przez dziewczęta i przez chłopców. Wszystkie wskaźniki śledzące wybór formatu czytanych książek przynoszą dane, że dziewczęta, mimo, że chętniej i więcej czytają, to częściej sięgają po wersje papierowe. Jeśli jednak czytelniczki czytają teksty cyfrowe to najczęściej na ekranie telefonu – chłopcom jest wygodniej robić to na ekranie komputerowym. Badanie z 2017 roku przynosi istotną konkluzję: wyborowi czytania na papierze towarzyszy wyższy kapitał kulturowy rodziny pochodzenia (mierzony wykształceniem rodziców i zasobnością domowych księgozbiorów) i lepsze zakorzenienie w kulturze czytelniczej – oznaczające pozytywny stosunek do czytania, potrzebę kolekcjonowania książek i systematyczne ich czytanie. Uczniowie wybierający ekran, sięgają po łatwiejszą dla siebie wersję i lepiej dostępną – czytanie na podręcznym ekranie – zamiast poszukiwania książki w bibliotece domowej, szkolnej bądź publicznej.

7. Motywacje i zaangażowanie czytelnicze

7.1. Powody czytania – wytrwałość, przyjaźń z protagonistą literackim, szkolne zaliczenie i rozmowa z koleżanką

Czytelnik rozpoczyna lekturę w określonych ramach sytuacyjnych, z zasobem doświadczenia związanego z czytaniem oraz pewną kompetencją czytelniczą

i wiedzą. Ponieważ czytanie jest wymagającym zajęciem¹¹³, i w sytuacji, kiedy mamy możliwość wyboru, czytać czy nie, decyduje motywacja czytelnicza. Motywacja musi być na tyle silna, aby wygrać z konkurencją i podjęty wysiłek opłacił się czytelnikowi, co w przypadku nastolatków stanowi poważne wyzwanie. Teoretycy motywacji zwracają uwagę na to, jakie znaczenie ma nasza decyzja w okolicznościach, kiedy mamy alternatywne zajęcia¹¹⁴. Nawet osoba bardzo kompetentna i mająca rozwinięte umiejętności czytelnicze, jeśli nie będzie miała odpowiedniego przekonania, że warto rozpocząć czytanie i że ten trud przyniesie jej nagrodę, to znaczy, jeśli nie będzie miała odpowiedniej motywacji czytelniczej – wówczas nie podejmie się czytania.

W celu rozpoznania prawidłowości i przyczyn rozpoczęcia lektury bądź rezygnacji z niej, przydatna jest analiza motywacji czytelniczych i zaangażowania czytelniczego nastolatków.

Motywacje czytelnicze, w przyjętym tu rozumieniu, są to osobiste cele, wartości, przekonania dotyczące praktyk czytelniczych jednostki¹¹⁵. John T. Guthrie i Alan Wigfield¹¹⁶ wskazują na pewne umiejętności i skłonności, które stanowią o wstępnych warunkach rozpoczęcia lektury. Ci, którzy lepiej oceniają swoje umiejętności czytelnicze – w efekcie czytają więcej. Osoby, które coraz więcej czytają, także najmocniej odczuwają pozytywne skutki wynikające z czytania – poszerzają swoje poznawcze i językowe możliwości oraz kompetencje sprzyjające rozumieniu i interpretacji tekstu. Mamy do czynienia z „efektem Mateusza” (*Matthew effect*)¹¹⁷ – lepsi w czytaniu stają się coraz lepsi, w rezultacie poszerza się wraz z wiekiem luka między dobrymi a słabymi czytelnikami.

Motywacje czytelnicze są dzielone przez badaczy na motywację bieżącą (*current*) i habitualną (*habitual*). Motywacja bieżąca odnosi się do intencji czytania

113 R. M. Ryan, E. L. Deci, *Intrinsic and extrinsic motivations: classic definitions and new directions*, „Contemporary Educational Psychology” 2000, nr 25, s. 54–67 – <https://mmrg.pbworks.com/f/Ryan,+Deci+00.pdf> [28.11.2019].

114 J. Eccles, J. A. Wigfield, *Motivational beliefs, values and goals*, „Annual Review of Psychology” 2002, t. 53, s. 109–132 – https://www.researchgate.net/publication/281345525_Motivational_Beliefs_Values_and_Goals/link/Oc9605162df8d72538000000/download [28.11.2019].

115 A. Wigfield, J. T. Guthrie, *Relations of children's motivation for reading...*, s. 420–432.

116 J. T. Guthrie, A. Wigfield, *Engagement and motivation in reading...*, s. 403–422; P. J. Dunston, L. B. Gambrell, *Motivating adolescents learners to read, w: Literacy instruction for adolescents. Research based practice*, ed. by K. D. Wood, W. E. Blanton, New York 2009, s. 269–286.

117 R. K. Merton, *The Matthew effect in science*, „Science” 1968, t. 159, nr 3810, s. 56–63 – <http://www.garfield.library.upenn.edu/merton/matthew1.pdf> [28.11.2019]; K. E. Stanovich, *Matthew effects in reading. Some consequences of individual differences in the acquisition of literacy*, „Reading Research Quarterly” 1986, t. 21, nr 4, s. 360–407 – https://src.psychologytoday.com/files/u81/Stanovich_1986_.pdf [28.11.2019].

określonego tekstu w danej sytuacji¹¹⁸. Motywacja habitualna jest efektem socjalizacji do czytania i określa na ile ma ono swoje miejsce w codzienności czytelnika. Osoba, która systematycznie, w sposób powtarzalny, odczuwa potrzebę lektury w podobnych sytuacjach, posiada motywację habitualną. Motywacje takie badali John T. Guthrie i Allan Wigfield, którzy zastosowali stworzone przez siebie narzędzie badawcze Motivation for Reading Questionnaire (MRQ)¹¹⁹. Narzędzie to zostało zaadaptowane do celów badania czytelnictwa dzieci i młodzieży i wykorzystane do pomiaru motywacji czytelniczych polskich nastolatków. U podstaw jego budowy stoi założenie o wielowymiarowej¹²⁰ naturze czytania i kierujących nim motywacji czytelniczych, którą buduje szereg, skorelowanych ze sobą czynników. Czytanie to zespół umiejętności¹²¹ – dosłownego odczytywania tekstu, odnajdywania znaczeń symbolicznych i wykorzystanie tych umiejętności do określonych celów w specyficznych kontekstach¹²². Tak obserwując czytanie dotykamy procesów psychomotorycznych i poznawczych oraz procesów zachodzących w wymiarze emocjonalnym, estetycznym. W przypadku analizy motywacji czytelniczych szczególnie obserwowane są procesy emocjonalno-motywacyjne, konieczne do pokonywania trudności w czytaniu. Czytanie to też praktyka społeczna, która mieści się w społeczno-kulturowym kontekście¹²³ i jest efektem procesów socjalizacyjnych. W przyjętej tu koncepcji i następnie wykorzystanej do pomiaru motywacji czytelniczych młodzieży uwzględniono cztery podstawowe wymiary. Są to: samoocena własnych możliwości i umiejętności czytelniczych, motywacje wewnętrzne, motywacje zewnętrzne, społeczny aspekt czytania. Przy konstruowaniu narzędzi badawczych i planu analiz oraz interpretacji wyników uwzględniono ową wielowymiarowość czytania¹²⁴.

W badaniu czytelnictwa młodzieży zastosowano zaadaptowane narzędzie MRQ pomiaru motywacji czytelniczych podzielonych na następujące wymiary:

118 U. Schiefele, E. Schaffner, J. Möller, A. Wigfield, *Dimensions of reading...*, s. 427–463.

119 A. Wigfield, J. T. Guthrie, *Relations of children's motivation for reading...*, s. 422–432.

120 Ibidem, s. 420–432; U. Schiefele, E. Schaffner, J. Möller, A. Wigfield, *Dimensions of reading...*, s. 427–463.

121 A. Brzezińska, *Gotowość do czytania i pisanania...*, s. 30–38.

122 *Handbook of adolescent literacy research*, ed. by L. Christenbury, R. Bomer, P. Smagorinsky, New York, London 2006, s. 8.

123 *Situated literacies...*, s. 7–13.

124 Międzynarodowe Badanie Postępów Biegłości w Czytaniu (Progress in International Reading Literacy Study, PIRLS) stosuje zespoły wskaźników mierzone przy pomocy skal: postawa wobec czytania i wobec siebie jako czytelnika będącą samooceną umiejętności czytania; por. K. Konarzewski, *Wyniki międzynarodowego badania osiągnięć czwartoklasistów w czytaniu*, Warszawa 2017 – <https://www.ibe.edu.pl/download/PIRLS2017/Prezentacja%20prof.%20Konarzewskiego.pdf> [28.11.2019].

- pierwszy dotyczy samooceny efektywności czytelniczej i skłonności do podejmowania lub unikania trudnych wyzwań w czytaniu;
- drugi to zestaw czynników budujących motywację wewnętrzną do czytania, dotyczy naszego stosunku do tekstu i lektury, w tym zaciekawienia tekstem, umiejętności czerpania satysfakcji z zaangażowania się w lekturę;
- trzeci oznacza motywację zewnętrzną, a więc czytanie dla przewidywanej nagrody, pochwały, oceny, a także skłonność do podejmowania współzawodnictwa w czytaniu;
- czwarty oznacza kontekst społeczny, a więc okoliczności, kiedy czytamy ze względu na relacje i interakcje społeczne.

Wszystkie te wymiary są ze sobą skorelowane, mają nawzajem na siebie wpływ¹²⁵. Charakterystyki wymiarów motywacji czytelniczych.

1. Samoocena ucznia jako czytelnika i samoocena jego umiejętności czytelniczych, oznacza też gotowość do pokonywania trudności i wyzwań. Dotyczy ona indywidualnego przekonania o własnych umiejętnościach i skuteczności czytelniczej określonego tekstu¹²⁶. O samoocenie decyduje wiara we własne siły i skłonność do podejmowania określonych celów i zadań. Na samoocenę mają wpływ wcześniejsze doświadczenia związane z czytaniem podobnych tekstów oraz ocena, zachęta i wsparcie od innych. Kluczowe dla samooceny są informacje zwrotne dotyczące naszych umiejętności, są to efekty naszego czytania bądź opinie osób istotnych w określonej sytuacji czytelniczej. Widać tu korelację ze społecznym wymiarem czytania. Wyniki badań dowodzą, że uczniowie, którzy mają wysoką samoocenę własnych umiejętności czytelniczych, podejmują się trudniejszych zadań, otrzymują lepsze wyniki w ich wykonywaniu, i potrafią kontynuować czynności i kończyć zadania, jeśli nawet napotykać trudności¹²⁷. Źródłem dodatkowych motywacji jest przeczytanie, zrozumienie i wykorzystanie trudnego tekstu. Odwrotną postawą jest unikanie wysiłku napotykanego przy czytaniu i omijanie trudniejszych w ocenie czytelnika tekstów.

125 U. Schiefele, E. Schaffner, J. Möller, A. Wigfield, *Dimensions of reading...*, s. 427–463.

126 A. Bandura, *Self-efficacy: the exercise of control*, New York 1997; W. H. Freeman; D. H. Schunk, *Self-efficacy for reading and writing. Influence of modeling, goal setting, and self-evaluation*, „Reading and Writing Quarterly” 2003, t. 19, nr 2, s. 159–172 – https://libres.uncg.edu/ir/uncg/f/D_Schunk_Self_2003.pdf [28.11.2019].

127 D. H. Schunk, J. M. Rice, *Strategy fading and progress feedback. Effects on self-efficacy and comprehension among students receiving remedial reading services*, „Journal of Special Education” 1993, t. 27, nr 3, s. 257–276 – <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.905.6129&rep=rep1&type=pdf> [28.11.2019].

Przykładowe stwierdzenia wskaźnikowe użyte w kwestionariuszu składające się na wymiar samooceny umiejętności czytelniczych:

Lubię, kiedy problemy zawarte w książce zmuszają mnie do myślenia; Potrafię skupić się na czytaniu dłużej niż parę minut; Trudno mi jest doczytać książkę do końca; Jestem lepsza / lepszy w czytaniu niż większość kolegów / koleżanek w klasie.

2. Motywacja wewnętrzna decyduje o powodach podjęcia lektury, które są związane z samym tekstem¹²⁸. Istotne jest przede wszystkim znaczenie jakie jest przypisywane czytaniu, na ile mamy świadomość, że czytanie przyniesie nam satysfakcję, na ile jesteśmy przekonani, że czytanie jest dla nas zajęciem przydatnym, atrakcyjnym. Z motywacji wewnętrznej wynika zaciekawienie tekstem oraz zaangażowanie (*involvement*) w czytanie określonego utworu, np. czytanie literackie, który cechują m.in. wyobrażenie świata przedstawionego, śledzenie napięcia, akcji; w tym też odbiór emocjonalny, identyfikacja i współodczuwanie z bohaterem. W sytuacji czytania tekstu informacyjnego do czytania motywuje potrzeba dowiedzenia się czegoś nowego na konkretny temat. Osoby, które są zmotywowane wewnętrznie i zaciekawione tekstem odczuwają potrzebę jego poznania, gotowe są pokonywać trudności, jeśli je napotykają w trakcie lektury¹²⁹.

Przykładowe wskaźniki z dwunastu stwierdzeń obecnych w kwestionariuszu:

Czytanie jest moim ulubionym zajęciem; Czytam, aby dowiedzieć się czegoś nowego na tematy, które mnie interesują; Lubię czytać długie, wciągające powieści; Jeśli w szkole mówimy o czymś ciekawym, czytam więcej na ten temat; Lubię czytać fikcyjne opowieści i wyobrażać sobie, że jestem ich bohaterem; Lubię czytać, aby dowiedzieć się czegoś nowego; Jeśli książka jest ciekawa, to nie przeszkadza mi, że trudno się ją czyta; Kiedy czytam opisywane historie stają mi przed oczami; Bohaterowie ulubionych książek stają się moimi przyjaciółmi.

128 A. Wigfield, J. Guthrie, *Relations of children's motivation for reading...*, s. 420–432; J. Brophy, *Motywowanie uczniów do nauki*, [tłum. K. Kruszewski], Warszawa 2002; J. T. Guthrie, A. Wigfield, *Engagement and motivation in reading...*, s. 403–422.

129 R. M. Ryan, E. L. Deci, *Intrinsic and extrinsic motivations...*, s. 54–67; E. Schaffner, U. Schiefele, H. Ulferts, *Reading amount as a mediator of the effects of intrinsic and extrinsic reading motivation on reading comprehension*, „Reading Research Quarterly” 2013, t. 48, nr 4, s. 369–385 – <https://ila.onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1002/rrq.52> [28.11.2019].

3. Motywacja zewnętrzna. Czytelnik motywowany zewnętrznymi rozpoczyna lekturę oczekując korzyści, np. nagrody, pochwały. Chętnie podejmuje współzawodnictwo. Czyta nie ze względu na zainteresowanie tekstem, ale ponieważ oczekuje rezultatów wynikających z wykonania czynności, najbardziej typowe to czytanie na zaliczenie i w oczekiwaniu na oceny w szkole. W realiach szkolnych stopnie to ważny motywator, mobilizujący ucznia do wysiłku i zaangażowania w lekturę¹³⁰.

Przykładowe wskaźniki z siedmiu stwierdzeń zweryfikowanych testem alfa Cronbacha obecnych w kwestionariuszu:

Czytam, aby mieć lepsze stopnie; Lubię, gdy tylko ja znam odpowiedź na pytanie dotyczące lektury; Stopnie z języka polskiego odzwierciedlają moje umiejętności; Czytam wszystko, co zadaje nauczyciel; Staram się przeczytać lekturę szkolną szybciej niż inni uczniowie; Zawsze staram się skończyć czytanie szkolnych lektur na czas.

4. Wymiar społeczny. Ważnym bodźcem stymulującym czytanie są społeczne relacje i komunikacja towarzyszące tej praktyce. O wymiarze społecznym świadczy obecność praktyk czytelniczych w interakcjach i komunikacji w najbliższym świecie społecznym czytelnika¹³¹. Na przykład wymiana opinii i tekstów, korzystanie z rad czytelniczych osób, które są ważne dla czytelnika, prestiż czytania w grupie odniesienia¹³². Istotnym impulsem do czytania może być potrzeba poznania tekstów, o których inni rozmawiają i które znają – aby być w kręgu „wtajemniczonych”¹³³. Społeczny wymiar motywacji czytelniczych odpowiada też transakcyjnej teorii czytania Luise M. Rosenblatt¹³⁴. Ten wymiar wskazuje na czytanie jako praktykę społeczną – nie tylko intymne zajęcie skupione na

130 L. Baker, A. Wigfield, *Dimensions of children's motivation for reading and their relations to reading activity and reading achievement*, „Reading Research Quarterly” 1999, t. 34, nr 4, s. 452–477 – <https://pdfs.semanticscholar.org/766b/373db913c56ab2f3c78202bce7cd25572af0.pdf> [28.11.2019]; J. T. Guthrie, S. Alao, *Designing contexts to increase motivations for reading*, „Educational Psychologist” 1997, t. 32, nr 2, s. 95–105.

131 L. B. Gambrell, S. S. Mazzoni, J. F. Almasi, *Promoting collaboration, social interaction and engagement...*, s. 119–139.

132 K. R. Wentzel, A. Wigfield, *Academic and social motivational influences...*, s. 155–173; K. Wentzel, *Social-motivational processes and interpersonal relationships...*, s. 76–97.

133 D. H. Schunk, *Peer models and children's behavioral change...*, s. 149–174; J. Guthrie, K. Cox, *Classroom conditions for motivation...*, s. 283–302; G. Ivey, P. H. Johnston, *Engagement with young adult literature...*, s. 255–275.

134 L. M. Rosenblatt, *The reader, the text, the poem...*

introspekcji. Odnosi się do społeczno-kulturowego kontekstu czytania i społecznych sytuacji towarzyszących czytaniu – o których świadczy społeczny obieg książki także analizowany w prezentowanym badaniu¹³⁵. Analiza tego obiegu wskazuje na wpływ opinii rówieśników w podejmowaniu decyzji przy wyborze książki czytanej w czasie wolnym, pożyczanie książek od innych i na prezenty książkowe jako społeczne źródło czytanych lektur. Coraz liczniejsze są także wymiany opinii o czytanych książkach na forach i portalach społecznościowych w internecie¹³⁶.

Wskaźniki obecne w kwestionariuszu:

Chętnie opowiadam rodzinie o tym, co czytam; Lubię wymieniać się książkami z koleżankami i kolegami; Mam taką osobę, z którą często rozmawiam o książkach; Lubię rozmawiać z innymi o książkach; Lubię wyrażać opinie o przeczytanych książkach; Chętnie czytam książki polecane przez kolegów/koleżanki.

Motywacje czytelnicze – ciągłość i zmiany

W celu analizy wyników pomiaru motywacji czytelniczych młodzieży z 2017 roku dokonano odniesienia do pierwszego pomiaru z 2013 roku. Wyniki pierwszego pomiaru motywacji czytelniczych polskich nastolatków stały się w efekcie kategorią referencyjną – śledzono czy wystąpiły zmiany i w jakim kierunku, w ciągu czterech lat między dwoma pomiarami, w sile odczuwania czterech wymiarów powodów czytania.

7. 2. Metodologia badania motywacji czytelniczych w 2017 roku.

Opis konstrukcji modelu analizy¹³⁷

Model analizy wyników pomiaru motywacji czytelniczych zbudowano w oparciu o dwa zbiory danych badań czytelnictwa młodzieży realizowanych w 2013 i 2017 roku. W pierwszej kolejności połączono zbiory danych uwzględniając zmienne

135 Rozdz. 8, *Spontaniczne wybory lekturowe nastolatków*, s. 104.

136 E. Birr Moje, M. Overby, N. Tysvaer, K. Morris, *The complex world of adolescent literacy. Myths, motivations, and mysteries*, „Harvard Educational Review” 2008, t. 78, nr 1, s. 107–154 – <http://www-personal.umich.edu/~moje/pdf/Journal/TheComplexWorldOfAdolescentLiteracy.pdf> [28.11.2019].

137 Konstrukcję modelu analizy motywacji czytelniczych w 2017 roku oraz obliczenia statystyczne wykonał Krzysztof Bulkowski.

służące do budowy modelu oraz podstawowe zmienne charakteryzujące pozycję społeczno-demograficzną badanych.

Do budowy czterech skal (nazywanych tu: Samoocena, Motywacja wewnętrzna, Motywacja zewnętrzna, Motywacja społeczna) skorzystano z 38 pytań, które przyporządkowano do odpowiednich konstruktów¹³⁸. W pierwszym kroku przypisano każde pytanie do jednej z czterech skal, biorąc pod uwagę teorię sformułowaną przez Alana Wigfielda i Johna T. Guthrie. Liczebności stwierdzeń wskaźnikowych w poszczególnych skalach we wstępnej wersji modelu wyglądały następująco: samoocena – 9, motywacja wewnętrzna – 12, motywacja zewnętrzna – 10, motywacja społeczna – 7. Wobec każdego stwierdzenia wskaźnikowego uczeń mógł ustosunkować się wybierając jedną z czterech odpowiedzi: *Bardzo do mnie pasuje*; *Trochę do mnie pasuje*; *Trochę do mnie nie pasuje*; *Bardzo do mnie nie pasuje*. W prezentowanych modelach przyjęto porządkowy charakter skali odpowiedzi na każde pytanie. Dodatkowo w stwierdzeniach „negatywnych” odwrócono skalę odpowiedzi. W kolejnym kroku odwrócono 32 stwierdzenia wskaźnikowe, w ten sposób, by odpowiedziom, które powinny świadczyć o wyższym poziomie motywacji mierzonym przez daną skalę były przypisane większe wartości (kolejno 4, 3, 2, 1).

Oprócz uzyskanych zmiennych ciągłych reprezentujących dane rodzaje motywacji, stworzono również zmienne przypisujące każdego ucznia do jednej z czterech kategorii danego rodzaju motywacji. Dzielenie uczniów na kategorie odbywało się na podstawie średniej i odchylenia standardowego zmiennej reprezentującej daną motywację, które zostały wyliczone dla danych z 2017 roku. Podstawę podziału wyników na danej skali stanowiły: różnica między średnią a odchyleniem standardowym, średnia skali, suma średniej i odchylenia standardowego. Na ich podstawie dla każdej skali motywacji wyróżniono cztery grupy uczniów mających poziom danej motywacji: „bardzo niski”, „niski”, „wysoki”, „bardzo wysoki”. Te same wartości „punktów odcięcia” zostały zastosowane dla danych z 2013 i 2017 roku.

Braki danych

Następnie przeanalizowano braki danych w odpowiedziach uczniów dla każdej z edycji badania i każdej ze skal oddzielnie. Usunięto jednostki obserwacji, które

138 Nie wszystkie pytania zostały wykorzystane w ostatecznym modelu. Część spośród 38 stwierdzeń wskaźnikowych nie była obecna w pomiarze w 2013 roku (4 stwierdzenia wskaźnikowe). Sześć stwierdzeń wskaźnikowych nie było używanych w ostatecznym modelu w 2013 roku – zdecydowano jednak jeszcze raz włączyć je do analizy i do wstępnej wersji modelu.

na choć jednym zestawie pytań tworzących daną skalę, miały ponad połowę braków danych¹³⁹.

Modele zastosowane ostatecznie do konstrukcji skal uwzględniają jednostki obserwacji, które zawierają braki danych – oznacza to, że wartość zmiennej reprezentującej dany konstrukt jest wyliczana nawet jeśli na kilku pytaniach tworzących skalę są braki danych.

Rzetelność i jednowymiarowość skal

Dla każdej skali został wyliczony współczynnik alfa Cronbacha, jego wersja po usunięciu każdej z pozycji budujących skalę oraz korelacja pozycji ze skalą po usunięciu tej pozycji. Wyliczenie odbywało się oddzielnie na danych z 2013 i z 2017 roku. Na tej podstawie usunięto 5 pozycji.

Ostateczne współczynniki alfa Cronbacha dla poszczególnych skal to:

- Samoocena: 0.7074 w 2017 roku (6 stwierdzeń wskaźnikowych, dalej nazywanych „wskaźnikami”), 0.74 w 2013 roku (6 wskaźników);
- Motywacja wewnętrzna: 0.8864 w 2017 roku (12 wskaźników), 0.89 w 2013 roku (12 wskaźników);
- Motywacja zewnętrzna: 0.78 w 2017 roku (7 wskaźników), 0.79 w 2013 roku (7 wskaźników);
- Motywacja społeczna: 0.88 w 2017 roku (6 wskaźników), 0.82 w 2013 roku (4 wskaźników).

W kolejnym kroku oddzielnie dla każdej edycji badania i oddzielnie dla zestawu pozycji budujących każdą kolejną skalę przeprowadzono eksploracyjną analizę czynnikową, starając się znaleźć wstępne potwierdzenie dla jednowymiarowości każdego z konstruktów. W tym celu zastosowano kryterium Kaisera. W każdej ze skal zdecydowanie wskazywało ono na ich jednowymiarowość. Przeprowadzono również inne wstępne analizy mające na celu lepsze poznanie struktury wyników: wielogrupową (zmienna: *edycja*) confirmacyjną analizę czynnikową na każdej ze skal oddzielnie, a także estymację modelu wielogrupowej confirmacyjnej analizy czynnikowej uwzględniającego cztery skale na raz.

¹³⁹ Usunięto dla edycji 2013 5 jednostek na 1816, które były pierwotnie w zbiorze; dla edycji 2017 9 jednostek na 1794, które były pierwotnie w zbiorze.

Konstrukcja ostatecznej wersji modelu i obliczenie wartości skal

Do estymacji ostatecznej wersji skal wykorzystano pakiet Unidimensional Item Response Theory (UIRT)¹⁴⁰ w oprogramowaniu Stata. Wykorzystywany jest do estymacji modeli jednowymiarowych IRT. Cztery tak powstałe tu modele wykorzystują metodę GRM (Graded Response Model), która jest rozszerzeniem modelu 2PL uwzględniającą porządkowy charakter skal poszczególnych pozycji. Ze względu na konieczność estymowania wyników dwóch edycji na raz wykorzystano model wielogrupowy (edycją referencyjną była ta przeprowadzona w 2017 roku).

Do obliczenia wartości zmiennych pakiet wykorzystuje algorytm EM¹⁴¹ stosujący metodę MML (Marginal Maximum Likelihood Estimation) zaproponowaną przez Bocka i Aitkina¹⁴². Wraz z estymatorem EAP (Expected a Posteriori) otrzymano również dla każdej jednostki obserwacji błędy standardowe¹⁴³.

Zróznicowanie funkcjonowania pozycji (DIF)

Biorąc pod uwagę dwa badania wykonano analizę zróznicowanego funkcjonowania pozycji DIF¹⁴⁴. Dla kilku pozycji stwierdzono niewielkie różnice w funkcjonowaniu pomiędzy tymi badaniami.

Unormowanie skali oraz zmienna kategoryalna

Skale zostały poddane przekształceniu liniowemu mającemu na celu unormowanie do zadanych wartości. Edycją referencyjną było badanie przeprowadzone w 2017 roku. Każda ze skal ma średnią w 2017 roku równą 10 i odchylenie standardowe równe 2. Dla każdej z czterech skal stworzono zmienną kategoryalną mającą cztery wartości (pierwsza kategoria to jednostki obserwacji z wartościami skali poniżej jednego odchylenia standardowego (2017) od średniej (2017); druga kategoria to jednostki mieszczące się w granicach jednego

140 B. Kondrtek, *UIRT: Stata module to fit unidimensional Item Response Theory models*, „Statistical Software Components” S458247 Boston 2016 – <https://econpapers.repec.org/RePEc:boc:bocode:s458247> [28.11.2019].

141 A. P. Dempster; N. M. Laird; D. B. Rubin, *Maximum likelihood from incomplete data via the EM algorithm*, „Journal of the Royal Statistical Society. Series B (Methodological)” 1977, t. 39, nr 1, s. 1–38 – <https://www.cse.iitb.ac.in/~pjyothi/cs753/EM.pdf> [28.11.2019].

142 R. D. Bock, M. Aitkin, *Marginal maximum likelihood estimation of item parameters. Application of an EM algorithm*, „Psychometrika” 1981, t. 46, nr 4, s. 443–459 – <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007%2FBF02293801.pdf> [28.11.2019].

143 B. Kondrtek, *UIRT: Stata module...*

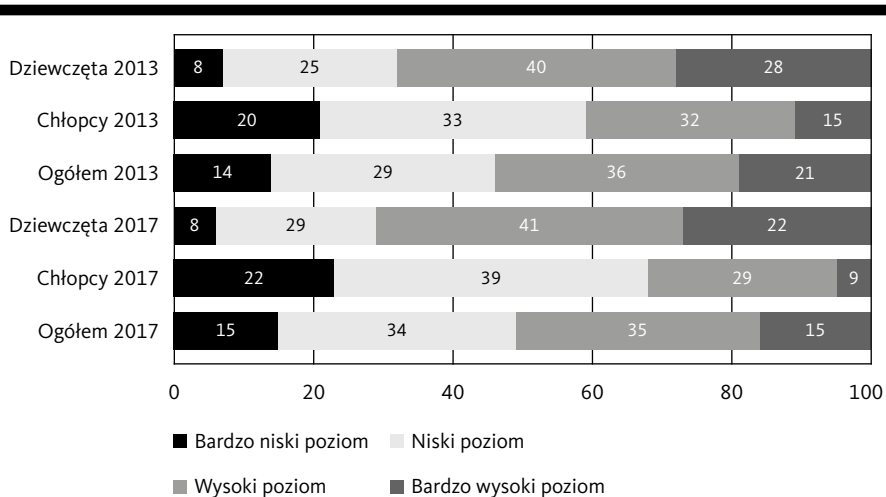
144 H. Wainer, *Model-based standardized measurement of an item's differential impact*, w: *Differential Item Functioning*, ed. by P. W. Holland, H. Wainer, Hillsdale 1993, s. 123–135.

odchylenia poniżej średniej; trzecia kategoria to jednostki z wynikami skali większymi niż średnia jednak mieszczące się w granicach jednego odchylenia standardowego; czwarta kategoria to jednostki mające wartości przekraczające 1 odchylenie standardowe powyżej średniej. Należy pamiętać, że również dla wyników z 2013 roku wartościami odcięcia były ustalone dla referencyjnej edycji 2017 wartości (8, 10, 12). Wszystkie przedstawione wyniki uwzględniają istniejącą w zbiorach z obu edycji wagę analityczną.

7.3 Motywacje czytelnicze młodzieży w 2017 roku

7.3.1 Samoocena umiejętności czytelniczych

Wykres 7.1. Odsetki uczniów w czterech odczuwanych poziomach „Samooceny umiejętności czytelniczych” (poziomy: „bardzo niski”, „niski”, „wysoki”, „bardzo wysoki”) z podziałem na płeć

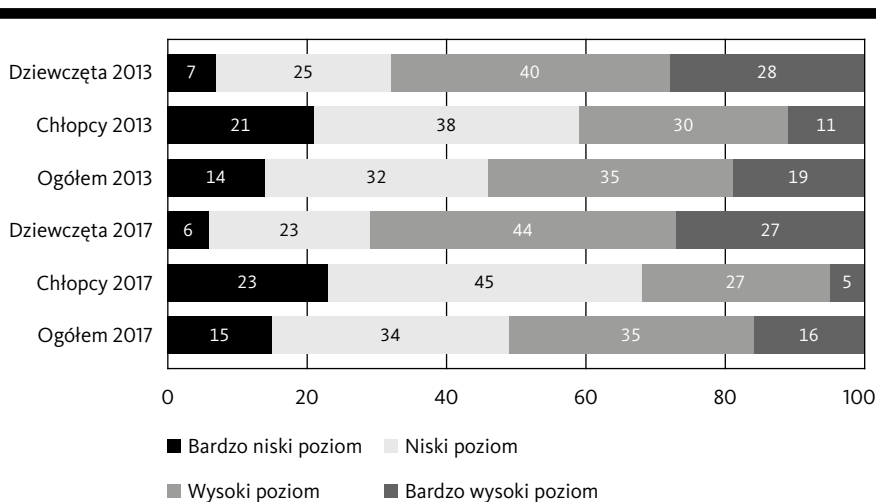
Analiza różnic w sile odczuwania wymiaru motywacji świadczącego o samoocenie umiejętności czytelniczych wskazuje na wzrost w 2017 roku (w porównaniu z 2013) odsetka nastolatków odczuwających bardzo słabą i słabą samoocenę. W 2013 roku łącznie na słabą i bardzo słabą samoocenę wskazały odpowiedzi 43%, w 2017 roku 49% badanych. W 2013 roku odpowiedzi 57% respondentów dowodziły wysokiej i bardzo wysokiej samooceny umiejętności, w następnym roku tylko 50%. Spadek samooceny umiejętności czytelniczych jest efektem odpowiedzi chłopców, które świadczyły o zmniejszeniu o 9 punktów procentowych odsetka tych, którzy oceniali siebie wysoko i bardzo wysoko, u dziewcząt

ten spadek był mniejszy, wyniósł 5 punktów procentowych. Można więc stwierdzić, że w ciągu ostatnich czterech lat, nastąpiło osłabienie impulsu sprzyjającego gotowości do podejmowania lektury, wynikającego z samooceny własnej efektywności czytelniczej oraz wzrost znaczenia napotykaných w czytaniu trudności.

Szczegółowe stwierdzenie wskaźnikowe dotyczące tej kwestii brzmiące *Lubię, kiedy problemy zawarte w książce zmuszają mnie do myślenia* nadal w podobnym stopniu pasuje do badanej młodzieży, i mocno różnicuje dziewczęta i chłopców. Aż o 24 punkty procentowe mniejszy jest odsetek chłopców niż dziewcząt, którzy deklarują, że lubią taką sytuację. O słabnącej różnicy między uczennicami i uczniami w samoocenie własnych umiejętności czytelniczych świadczy kolejny wskaźnik: *Trudno mi jest doczytać książkę do końca*. Różnica między dziewczętami i chłopcami, do których sytuacja ta pasuje – z siedmiu punktów w 2013 zmniejszyła się do czterech punktów procentowych w 2017 roku.

7.3.2. Motywacje wewnętrzne

Wykres 7.2. Odsetki uczniów w czterech odczuwanych poziomach „Czytelniczych motywacji wewnętrznych” (poziomy: „bardzo niski”, „niski”, „wysoki”, „bardzo wysoki”) z podziałem na płeć

Porównując wyniki dwóch pomiarów motywacji zrealizowanych w 2013 i 2017 roku zaobserwowano niewielki spadek odsetka (3 punkty procentowe) grupy wyróżnionej w całej badanej populacji nastolatków, która zadeklarowała, że najmocniej odczuwa wewnętrzne motywacje czytelnicze. Jest on efektem

osłabienia siły odczuwania motywacji wewnętrznej u chłopców – w 2017 roku nastąpił spadek o 9 punktów procentowych odsetka chłopców deklarujących mocne i bardzo mocne odczuwanie takiej motywacji. Odnotowano jednocześnie niewielki wzrost odsetka takich deklaracji z 68% do 71% wśród dziewcząt. Nieduży, ale jednak wzrost – to jest jedyna okoliczność, kiedy pomiar czterech wymiarów wykazał zmianę korzystną – zwiększenie siły odczuwania motywacji wewnętrznych u dziewcząt. A więc, w przypadku deklarowanych motywacji wewnętrznych wektory zmiany u dziewcząt i chłopców miały przeciwne kierunki. Zaobserwowano stosunkowo nieduże osłabienie motywacji wewnętrznych najsilniej odpowiedzialnych za zaangażowanie czytelnicze¹⁴⁵ u wszystkich nastolatków i znaczne powiększenie przewagi odsetka grupy dziewcząt nad chłopcami, którzy deklarowali mocną i bardzo mocną siłę odczuwania motywacji wewnętrznych – z 27 punktów w 2013 roku do 38 punktów procentowych w 2017 roku.

Przyglądając się zmianom, które wystąpiły w wynikach mierzonych szczegółowymi stwierdzeniami wskaźnikowymi, należy wymienić największą odnotowaną różnicę wskazującą na wzrost grupy o słabej motywacji wewnętrznej. Wystąpiła ona w odpowiedziach dotyczących stwierdzenia wskaźnikowego mówiącego o emocjonalnym stosunku do czytania – *Czytanie jest moim ulubionym zajęciem*. W 2017 roku 43% badanych zadeklarowało, że to stwierdzenie bardzo do nich nie pasuje, w tym 58% chłopców i 26% dziewcząt. Cztery lata wcześniej takich odpowiedzi udzieliło tylko 37% ogółu, w tym 49% chłopców i 24% dziewcząt.

Kolejny przykład to spadek o 5 punktów procentowych odsetka osób, które do stwierdzenia *Czytam, aby dowiedzieć się czegoś nowego* ustosunkowało się pozytywnie. W 2013 roku 34% badanych odpowiedziało, że to stwierdzenie bardzo do nich pasuje (30% chłopców, 39% dziewcząt), w ostatnim badaniu już tylko 29% (w tym 26% chłopców i 33% dziewcząt). Jest to wskaźnik mówiący o bodźcu decydującym o zaangażowaniu czytelniczym, którego siła wykazała trend spadkowy. Dziewczęta znacznie mocniej odczuwają wewnętrzne motywacje czytelnicze niż chłopcy – i jest to prawidłowość, która jest jeszcze bardziej widoczna w 2017 roku. W ciągu czterech lat różnica ta jeszcze się powiększyła. Najmocniej wskazują na tę prawidłowość wskaźniki szczegółowe dotyczące zaangażowania w czytanie. Stwierdzenie *Lubię czytać długie wciągające historie* mocno podzieliło te dwie grupy,

145 J. T. Guthrie, A. Wigfield, *Engagement and motivation in reading...*, s. 403–422.

różnica między odsetkiem dziewcząt i chłopców potwierdzających, że taka sytuacja do nich pasuje wyniosła aż 35 punktów procentowych na korzyść dziewcząt.

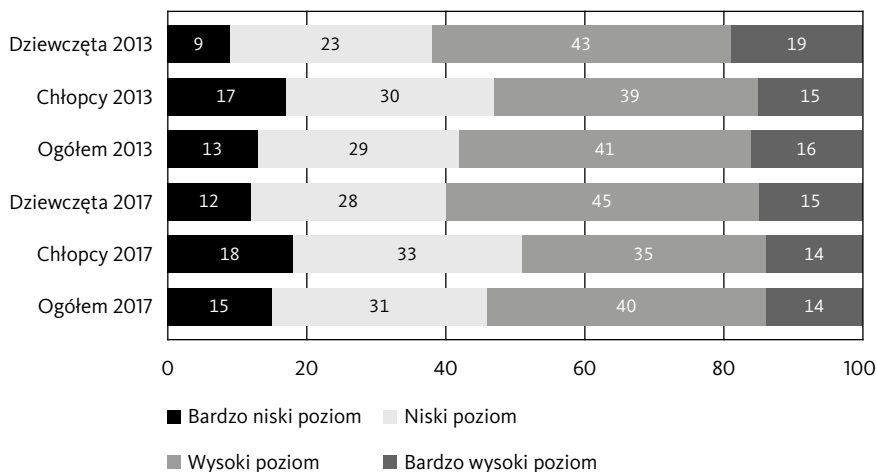
Istotny wskaźnik szczegółowy motywacji wewnętrznych mówiący o ciekawości zaspokajanej lekturą, bada efekty coraz większej konkurencji ze strony innych mediów dostarczających wiedzy i informacji. Odpowiedzi dziewcząt i chłopców dotyczące stwierdzenia: *Czytam, aby dowiedzieć się czegoś nowego na tematy, które mnie interesują* wyraźnie zróżnicowały obie grupy: 3/4 dziewcząt przyznało, że ono do nich pasuje, a tylko 59% chłopców. W porównaniu z poprzednim pomiarem różnica ta nie uległa zmianie, mimo niewielkiego spadku (2 punkty procentowe) odsetka osób odczuwających pozytywnie oddziaływanie takiego bodźca.

Należy zwrócić uwagę na wyniki odpowiedzi przypisanych trzem szczegółowym wskaźnikom mówiącym o satysfakcji czerpanej z umiejętności odpowiedzialnych za czytanie literackie. Analiza zmian, które nastąpiły pomiędzy dwoma pomiarami wskazuje na powiększenie się różnicy pomiędzy odsetkiem dziewcząt i chłopców, którzy mocno odczuwają motywacje wewnętrzne odnoszące się do recepcji literatury oraz wskazują na przeciwne wektory zmiany u obu płci. U dziewcząt wzrasta o kilka punktów procentowych odsetek osób deklarujących, że te stwierdzenia do nich pasują, odsetek takich chłopców spada. Różnica odsetków w populacjach dziewcząt i chłopców, wskazujących na grupy osób mocno lub bardzo mocno odczuwających wyróżnione owymi wskaźnikami motywacje, powiększyła się o kilka punktów procentowych. Są to następujące stwierdzenia: *Kiedy czytam opisywane historie stają mi przed oczami; Bohaterowie ulubionych księżek stają się moimi przyjaciółmi; Nie lubię, kiedy w czytanych opowieściach występuje zbyt dużo postaci*. Szczególnie ciekawe jest pierwsze stwierdzenie – różnica odsetka między grupą osób odpowiadających, że jest ono adekwatne dla ich sposobu czytania w populacji dziewcząt i chłopców wyniosła aż 28 punktów procentowych – i powiększyła się w ciągu czterech lat o 6 punktów, na korzyść dziewcząt. Świadczy to, o tym, że ważna umiejętność dla czytania tekstu literackiego, wyobrażenia sobie czytanych historii, jest cechą zdecydowanej większości dziewcząt – 79%, a tylko 51% chłopców potrafi zaangażować się w taki sposób w lekturę. Ujawnia się też trend wzmacniania się siły odczuwania u dziewcząt motywacji wewnętrznych, szczególnie tych, które pomagają w recepcji literatury pięknej – u chłopców prawidłowość ta ma odwrotny kierunek.

7.3.3. Motywacje zewnętrzne

W przypadku siły odczuwania motywacji zewnętrznych odnotowano w 2017 roku nieduży, na granicy błędu statystycznego, trzypunktowy spadek udziału uczniów, którzy zadeklarowali odczuwanie mocnych i bardzo mocnych motywacji zewnętrznych. Było to efektem spadku odsetka chłopców (o pięć punktów procentowych) i odsetka dziewcząt (o trzy punkty procentowe) odczuwających dużą i bardzo dużą siłę motywacji zewnętrznych.

Wykres 7.3. Odsetki uczniów w czterech odczuwanych poziomach „Czytelniczych motywacji zewnętrznych” (poziomy: „bardzo niski”, „niski”, „wysoki”, „bardzo wysoki”) z podziałem na płeć

Analiza odpowiedzi oceniających poszczególne stwierdzenia wskaźnikowe wskazuje na dwa z nich, które wyraźnie straciły na znaczeniu wśród nastolatków. Jest to stwierdzenie: *Czytam lektury szkolne, aby mieć lepsze stopnie* – odsetek gimnazjalistów deklarujących, że bardzo i trochę do nich pasuje wyniósł w 2013 roku 71, aby spaść w 2017 roku do 64, spadek ten był podobny wśród chłopców i dziewcząt. Warto też odnotować wzrost odsetka kontestatorów stopni jako nagrody wartej czytania lektur szkolnych: w ciągu czterech lat z 14 do 21 wzrósł odsetek chłopców, 6 do 13 odsetek dziewcząt, odpowiadających, że powyższe stwierdzenie bardzo do nich nie pasuje.

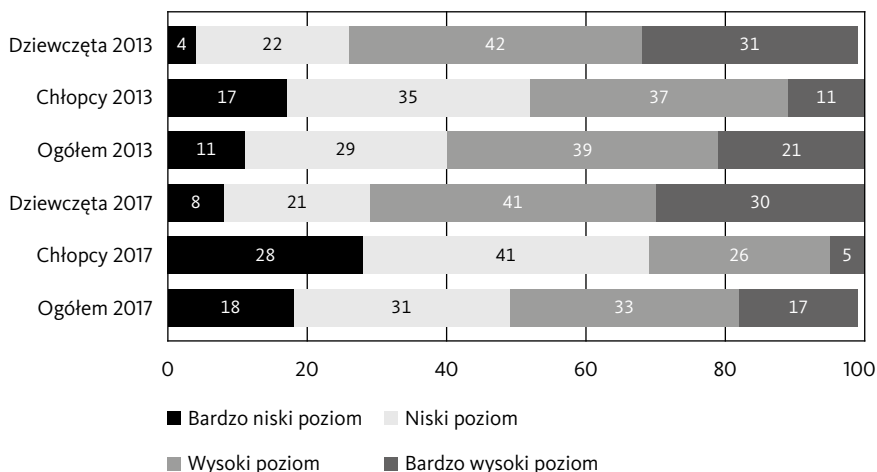
Różnica w sile odczuwania motywacji zewnętrznych między chłopcami i dziewczętami utrzymuje się na podobnym poziomie w obu pomiarach – tylko jeden wskaźnik jeszcze mocniej podzielił uczniów i uczennice, co jest skutkiem

większego spadku znaczenie tego motywatora wśród chłopców. Jest to stwierdzenie *Staram się skończyć czytanie lektur szkolnych na czas* – odsetek dziewcząt, do których on nie pasuje utrzymał się na tym samym poziomie 38%, u chłopców wzrósł o 3 punkty procentowe, w efekcie różnica odsetka dziewcząt i chłopców deklarujących słabe motywacje w realizacji obowiązku lekturowego osiągnęła 16 punktów procentowych.

7.3.4. Wymiar społeczny

Czwarty wymiar motywacji czytelniczych ma charakter społeczny. Komunikacja i interakcje społeczne stanowiące impuls do podjęcia lektury wyraźnie straciły w ciągu ostatnich czterech lat na znaczeniu – w tym czasie zmniejszyła się aż o 10 punktów procentowych grupa tych nastolatków, dla których społeczne powody czytania miały duże znaczenie. Zmiana ta była wynikiem zmniejszenia się znaczenia relacji społecznych jako bodźców do podjęcia lektury zarówno dla chłopców jak i dla dziewcząt, choć dla tych pierwszych spadek był wyraźniejszy i następował ze znacznie niższego, w porównaniu z dziewczętami, poziomu.

Wykres 7.4. Odsetki uczniów w czterech odczuwanych poziomach „Wymiaru społecznego motywacji czytelniczych” (poziomy: „bardzo niski”, „niski”, „wysoki”, „bardzo wysoki”) z podziałem na płeć

W 2017 roku zmniejszyła się aż o 16 punktów procentowych, w porównaniu z wynikami z poprzedniego pomiaru, grupa tych chłopców, którzy deklarowali duże znaczenie społecznego wymiaru czytania. Jest to największa odnotowana

zmiana w motywacjach czytelniczych, będąca efektem wzrostu o aż 11 punktów procentowych grupy tych chłopców, dla których społeczny wymiar ma najmniejsze znaczenie. Aż 69% liczy grupa chłopców deklarujących małe i bardzo małe znaczenie wymiaru społecznego czytania, gdy grupa takich dziewcząt osiągnęła tylko 29% – w tym przypadku różnica między płciami była bardzo duża – wyniosła aż 40 punktów procentowych.

Obserwując poszczególne wskaźniki widać największy wzrost odpowiedzi negatywnych na stwierdzenie *Lubię rozmawiać z innymi o książkach* – w 2017 roku aż 34% przyznało, że to zdanie bardzo do nich nie pasuje, w 2013 roku tylko 28%, w tym 39% chłopców, 17% dziewcząt. Równie widoczna zmiana dotyczyła stosunku do zdania *Lubię się wymieniać książkami z kolegami* – w 2013 roku 32% ogółu badanych, w tym tylko 18% chłopców oraz 47% dziewcząt przyznało, że to zdanie bardzo lub trochę do nich pasuje, a w 2017 roku już tylko 26% ogółu, w tym 11% chłopców i 42% dziewcząt – różnica przekroczyła 30 punktów procentowych. Społeczny wymiar motywacji czytelniczych, ważny bodziec w społecznym obiegu książki dorastających nastolatków, wyraźnie traci na sile; dodatkowo powiększa się różnica w jego znaczeniu dla stymulowania praktyk czytelniczych wśród dziewcząt i chłopców.

7.4 Podsumowanie

Pomiar motywacji czytelniczych, dokonany w 2017 roku, wykazał spadek motywacji czytelniczych we wszystkich wymiarach. Odnotowano osłabienie siły motywacji u wszystkich nastolatków, proces ten był wyraźniejszy u chłopców, u dziewcząt zaś zmiany w odczuwaniu motywacji wewnętrznych miały przeciwny kierunek. Oznacza to, że tylko jeden wymiar motywacji – ten, który jest odpowiedzialny za umiejętności czerpania satysfakcji z zaangażowania się w lekturę wzrósł, ale wyłącznie u dziewcząt. Czytelniczki potrafią odnajdywać nowe i silne powody, zwłaszcza dla czytania literackiego. Na ten trend wskazuje szczególnie wzrost odczuwania przez dziewczęta przyjemności z czytania „wciągających” historii. Słabnie u obu płci ciekawość poznania czegoś nowego zaspakajana przez czytanie książek. Zaobserwowane zmiany w sile odczuwania motywacji czytelniczych wskazują, że czytanie coraz wyraźniej napotyka na przeszkody, które młodzi czytelnicy nie zawsze potrafią i chcą przezwyciężyć. Czytanie wydaje im się coraz trudniejsze, a nagroda za ten wysiłek, na przykład stopnie szkolne, tracą dla nich na znaczeniu. Słabnie także znaczenie koleżeńskie i rodzinnego wsparcia, stanowiącego bodziec do czytania. Społeczne

znaczenie czytania traci swoją moc szczególnie dla chłopców. W efekcie rośnie grupa chłopców bardzo niechętnych czytaniu i uznających, że nie jest to zajęcie dla nich.

8. Spontaniczne wybory lekturowe nastolatków

8.1. Książki czytane przez młodzież – metodologia badania

Po raz czwarty polscy nastolatki kończący obowiązkowy etap edukacji, w wieku 15–16 lat, odpowiadali na pytanie dotyczące książkowych wyborów lekturowych dokonywanych w czasie wolnym, poza obowiązkami edukacyjnymi, w ciągu ostatniego roku od momentu realizacji badania (od 1 stycznia do połowy listopada 2017 roku). Pytanie miało charakter otwarty i odpowiedzi były kodowane metodą „sędziów kompetentnych”¹⁴⁶. Czytane książki na finalnym etapie kodowania otrzymanych odpowiedzi zostały podzielone na „typy książek”. Typy zostały wyróżnione na podstawie tych samych zasad, które były wykorzystane w poprzednich edycjach badania, co umożliwiła porównywanie wyborów czytelniczych obserwowanych w kolejnych latach¹⁴⁷. Wyodrębnione typy książek powstały jako wypadkowa kryteriów literaturoznawczych, estetyczno-formalnych i doświadczeń badań czytelniczych młodzieży oraz tych, które są odbiciem sposobów definiowania i opisywania książek przez samych czytelników i ich wyobrażeń o czytanych lekturach, aktualizowanych danymi z rynku książki i o bieżących nowościach trafiających do społecznego obiegu czytelniczego. Kryterium klasyfikacji książek zyskało nazwę – „kryterium tematyczno-gatunkowe” – podobnie jak to zastosowała wcześniej Danuta Świerczyńska-Jelonek¹⁴⁸.

146 W procesie kodowania uczestniczyło pięć osób w roli sędziów (dr Olga Dawidowicz-Chymkowska, dr Dominika Michalak, dr Grażyna Lewandowicz-Nosal, dr Grażyna Walczewska-Klimczak, dr Zofia Zasacka), doświadczonych badaczek czytelnictwa i ekspertek od literatury. Kodowanie polegało na identyfikacji i weryfikacji prawidłowego brzmienia wymienianych przez respondentów tytułów i autorów, następnie każdej książce przypisywano jeden symbol opisany w kluczu kodowym. Klucz kodowy był kontynuacją tego, który zastosowano w poprzednich edycjach badania (por. Z. Zasacka, *Nastoletni czytelnicy...*, s. 97–98; eadem, *Czytelnictwo dzieci i młodzieży...*, s. 87–88), uwzględniał on zmiany w wyborach książkowych, które nastąpiły w 2017 roku. Zakodowane książki na kolejnych etapach ponownego kodowania w procesie analiz zostały połączone w „typy czytanych książek”. Efekty końcowe ponownego kodowania przedstawione są na wykresie 8.1. W celu weryfikacji rzetelności i zgodności kodowania przeprowadzono kontrolę pracy wszystkich koderów przez osobę koordynującą kodowanie i weryfikującą jego efekty oraz ujednolicającą rozbieżności.

147 Z. Zasacka, *Nastoletni czytelnicy...*, s. 97; eadem, *Czytelnictwo dzieci i młodzieży...*, s. 87–88.

148 D. Świerczyńska-Jelonek, *Książka w życiu współczesnych nastolatków*, w: *Nastolatki i kultura w drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych*, pod red. A. Przeclawskiej i L. Rowickiego, Warszawa 2000, s. 101–135.

Przedstawione tu typy książek nie odpowiadają literaturoznawczej analizie genologicznej badającej rodzaje, gatunki i odmiany literackie – są poszerzone o doświadczenia empirycznych badań czytelnictwa.

Przedstawiona tu klasyfikacja książek obejmuje olbrzymie spektrum tytułów wymienionych przez badanych uczniów. Prezentacja frekwencji poszczególnych typów książek i wybieranych tytułów przedstawionych na tle innych poczytnych wyborów nastoletnich czytelników pozwala na śledzenie rzeczywistych zainteresowań i preferencji lekturowych nastolatków. Jednocześnie ukazuje jakie książki i jacy autorzy zyskali szerszą grupę odbiorców, jakie utwory stanowią potencjalnie wspólny obszar doświadczeń kulturowych współczesnej młodzieży. Ta sama metodologia zastosowana do analizy spontanicznych wyborów lekturowych nastolatków i użyta w kolejnych edycjach badania czytelnictwa młodzieży pozwala na obserwacje wspólnego pola symbolicznego łączącego dorastających czytelników oraz trendów w ich preferencjach lekturowych.

8.1.1. Typy książek w wyborach lekturowych młodzieży

Lektury nastolatków zostały podzielone zgodnie z przedstawionym wyżej sposobem klasyfikacji. Każdy wymieniony przez respondenta tytuł otrzymał jeden symbol i został dołączony do jednego typu książek – w efekcie wyróżnione typy są rozłączne. Taka metoda wymusza klasyfikację poszczególnych lektur, tylko do jednej „szuflady” – co jest w wielu przypadkach trudnym zadaniem, szczególnie w sytuacji coraz częstszego przenikania się gatunków, gdzie granice między ich odmianami są nieostre. Wymusza na „sędziach” dzielących czytane tytuły bliższe przyjrzenie się poszczególnym książkom. I tak na rozstrzygnięcie czy klasyfikowany tytuł autora piszącego zróżnicowaną prozę obyczajową należy na przykład do typu nazwanego „literatura obyczajowa dla młodzieży” czy też „literatura popularna romansowo-obyczajowa dla dorosłego czytelnika” wpływa wiek głównych bohaterów książki. Decydujące jest to dla kogo autor pisze swoje książki, szczególnie w przypadku literatury pięknej. Również często wydawcy definiują wprost czytelnika, określając go w rekomendacji wydawniczej, przypisując publikacji określoną nazwę np.: „literatura dla młodzieży, fantastyka, science-fiction”. Klasyfikacje dokonywane przez sędziów są wielokrotnie skomplikowane, bowiem coraz więcej jest na rynku wydawniczym twórczości mającej wielu adresatów np. literatury, nazywanej przez wydawców i anglosaskich

ekspertów „new adult fiction”¹⁴⁹. Przykładem takiej literatury jest powieść *Just One Day and Just One Year* autorstwa Gayle Forman, piszącej poczytne książki dla młodzieży. Powieść jest poświęcona doświadczeniom młodych, już pełnoletnich bohaterów, wchodzących w dorosłe życie – rozpoczynających pracę zawodową, nawiązujących związki partnerskie, w odróżnieniu od literatury nazywanej „young adult literature”, w której główni bohaterowie uczęszczają jeszcze do szkół średnich i najczęściej są w wieku 15–18 lat. W tym, jak i w wielu innych przypadkach powieści, także science-fiction i urban fantasy, pisanych w formie cyklu 2–3 tomów, mamy do czynienia z dorastaniem protagonistów: w momencie rozpoczęcia głównej akcji są wieku 16, ale w kolejnych tomach dorastają, mają już 18 lat; (np. cykl powieści Veroniki Roth zaczynający się tomem *Niezgodna*) lub na jej początku mają około 18 lat (np. *Never, never* Taryn Fisher, Colleen Hoover), jednocześnie część fabuły rozgrywa się w czasie, gdy bohaterowie są znacznie młodsi, mają na przykład 14 lat. Tematyka opisywana w powieściach oraz problemy, które rozwiązują bohaterowie są „poważne”, nie są to przygody, które mogą być przypisane do „młodzieżowej” literatury i nastoletniego wieku, a relacje męsko-damskie bardzo szybko nabierają „dorosłego” charakteru. Proza, w której bohaterami są nastoletni młodzi dorośli, może być czytana zarówno przez młodzież szkolną jak i dorosłych czytelników. Pojawia się kwestia „dorosłości”¹⁵⁰ i sposobu, w jaki jest przedstawiana w czytanej przez nastolatki beletrystyce. Młodzi bohaterowie książek są aktorami w sytuacjach i przeżyciach, z których część jest przypisanych okresowi dorastania np. charakteryzuje ich zależność od decyzji dorosłych i często (w powieściach realistycznych) mieszkają z nimi bądź w szkolnym internacie, brakuje im niezależności finansowej, uczęszczają jeszcze do szkoły. Jednocześnie w fabułach tych powieści nie ma doświadczeń zastrzeżonych dla dorosłych. Młodzi, którzy po przejściu różnych etapów inicjacji, w tym też seksualnej, stają przed zadaniami typowymi dla dorosłości – takimi jak walka o ratowanie życia innych, podejmowanie decyzji o losie swoim (popelnianie samobójstwa) i innych ludzi, czy jak w powieściach science-fiction uczestnictwo w bitwach, zawodach na śmierć i życie, zdobywanie żywności dla rodziny i środków niezbędnych do przeżycia itp.

Widoczne są dwa nurty wyborów lekturowych nastoletnich czytelników. Pierwszy stanowi literatura piękna realistyczna, obyczajowa, nastawiona na

149 M. Ames, *Engaging „apolitical” adolescents. Analyzing the popularity and educational potential of dystopian literature post-9/11*, „The High School Journal” 2013, t. 97, nr 1, s. 3–20 – https://thekeep.eiu.edu/eng_fac/11/ [28.11.2019].

150 M. Cart, *Young adult literature...*, s. 59–64.

ukazywanie relacji rówieśniczych młodych bohaterów i ich kontekstu społecznego, prowadzenie rozwiniętych wątków psychologicznych, opisywanie emocji. Drugi nurt reprezentuje literatura uciekająca od rzeczywistości, tworząca własny świat przedstawiony, nie dbający o zasady realizmu, w którym relacje rówieśnicze są bardzo istotne.

Przedstawiam szczegółowo mapę tytułów wybranych przez nastoletnich czytelników w roku 2017, skupiając się na tych, które znalazły szerszą publiczność czytelniczą oraz odnoszą się do ich wcześniejszej poczytności. Kolejność prezentacji wyróżnionych typów książek zależy od ich poczytności, tematyki oraz przypisywanego im odbiorcy. Analizuję tu książki wskazane jako wybrane poza obowiązkiem szkolnym ucznia, choć mogą zdarzyć się również takie sytuacje jak w odpowiedzi ucznia:

Kamienie na szaniec – czytałem 2 razy, raz dla przyjemności a raz jako lektura [259]¹⁵¹.

8.2. Literatura dla młodych odbiorców

8.2.1. Fantastyka dla młodzieży

Najliczniej reprezentowana w wyborach lekturowych nastolatków jest literatura fantastyczna przeznaczona dla niedorośliwych odbiorców. Oferta wielu odmian fantastyki na rynku książki spotyka się z dużym zainteresowaniem młodzieży. Jest to obszar literatury wspólny dla nastoletnich czytelników obu płci – chociaż dziewczęta w swoich wyborach lekturowych znajdują w nim więcej niż chłopcy atrakcyjnych dla siebie odmian literackich (wykres 8.1). W celu dokładniejszej analizy podobieństw różnic i między czytelniczymi preferencjami nastolatków wyodrębniono odmiany fantastyki przeznaczonej dla nich i obecne w ich spontanicznych wyborach lekturowych.

8.2.1.1. Fantastyka przygodowa dla młodzieży – Harry Potter, Hobbit, Percy Jackson i inni bohaterowie nieprawdopodobnych przygód

Od czasu premiery pierwszych trzech tomów cyklu przygód Harry’ego Pottera fantastyka przygodowa i baśniowa dla młodzieży, w tym także thriller fantastyczny,

151 Tytuły, które występują na listach lektur oraz te, które koledzy z klasy respondenta wymieniali jako czytane w ramach obowiązku szkolnego, chociaż wymienione w pytaniu o lektury spontaniczne zostały zaklasyfikowane do kategorii „lektury szkolne w gimnazjum” albo „lektury szkolne w szkole podstawowej”. Podkreślam, że prezentowane w tym rozdziale tytuły zostały uznane przez respondentów za książki.

ma najmocniejszą pozycję wśród literatury chętnie czytanej przez nastoletnich czytelników¹⁵². Fantastyka przedstawia świat, który nie może istnieć w rzeczywistości, a nastoletni protagoniści, często sami posiadają nadprzyrodzoną moc, muszą się zmierzyć z ponadnaturalnymi siłami, spotykają anioły, elfy, demony, czarownice, ludzi o nadzwyczajnych umiejętnościach, przeżywają nieprawdopodobne przygody, w fantastyczny sposób walczą z przeszkodami i złem, a w tym wszystkim – często odnajdują pierwszą miłość. Jest to typ literatury najbardziej atrakcyjny dla 31% nastoletnich czytelników – szczególnie dla chłopców, bowiem aż 36% chłopięcych czytelników wybrało dla siebie jakiś tytuł, a 27% czytelniczek. Dla chłopców był to też najważniejszy typ czytanych przez nich książek.

W tym segmencie wyborów lekturowych mieści się kanon preferencji nastolatków, który uformował się w ciągu ostatnich kilkunastu lat. Czołowe miejsce zajmuje w nim dwójka autorów Joanne Kathleen Rowling oraz John Ronald Reuel Tolkien. Cykl powieściowy poświęcony przygodom Harry’ego Pottera jest niezmiennie od lat najpoczytniejszy, już od pierwszej edycji badania czytelnictwa młodzieży¹⁵³ (tabela 8.1), a kolejne jego tomy czytane są równie chętnie przez młodszych nastolatków. Czytelnicy, pomimo dorastania, nadal po nie sięgają¹⁵⁴. Czytelnicy cyklu autorstwa Rowling wymieniają różne jego tomy, robią to niezależnie od ich płci (12% czytających w czasie wolnym chłopców i 13% takich dziewcząt), czytają go uczniowie z różnych środowisk, najczęściej z małych miasteczek, czytający dużo książek. Wyborom czytelniczym powieści Rowling towarzyszą najczęściej inne powieści fantastyczne, choć często z zupełnie różnych odmian, tylko nieliczni wymieniają jedynie ten cykl.

Charakterystyczne odpowiedzi uczniów czytających różne tomy cyklu Rowling i towarzyszące im inne wybory czytelnicze, najczęściej z literatury fantastycznej:

Stephen King – To, J. K. Rowling – Harry Potter, Rupi Kaur – Mleko i miód, Lemony Snicket – Seria niefortunnych zdarzeń, Kiera Cass – Rywalki, Książę i gwardzista; Zwierzęta nocy Austin Wright – thriller [97].

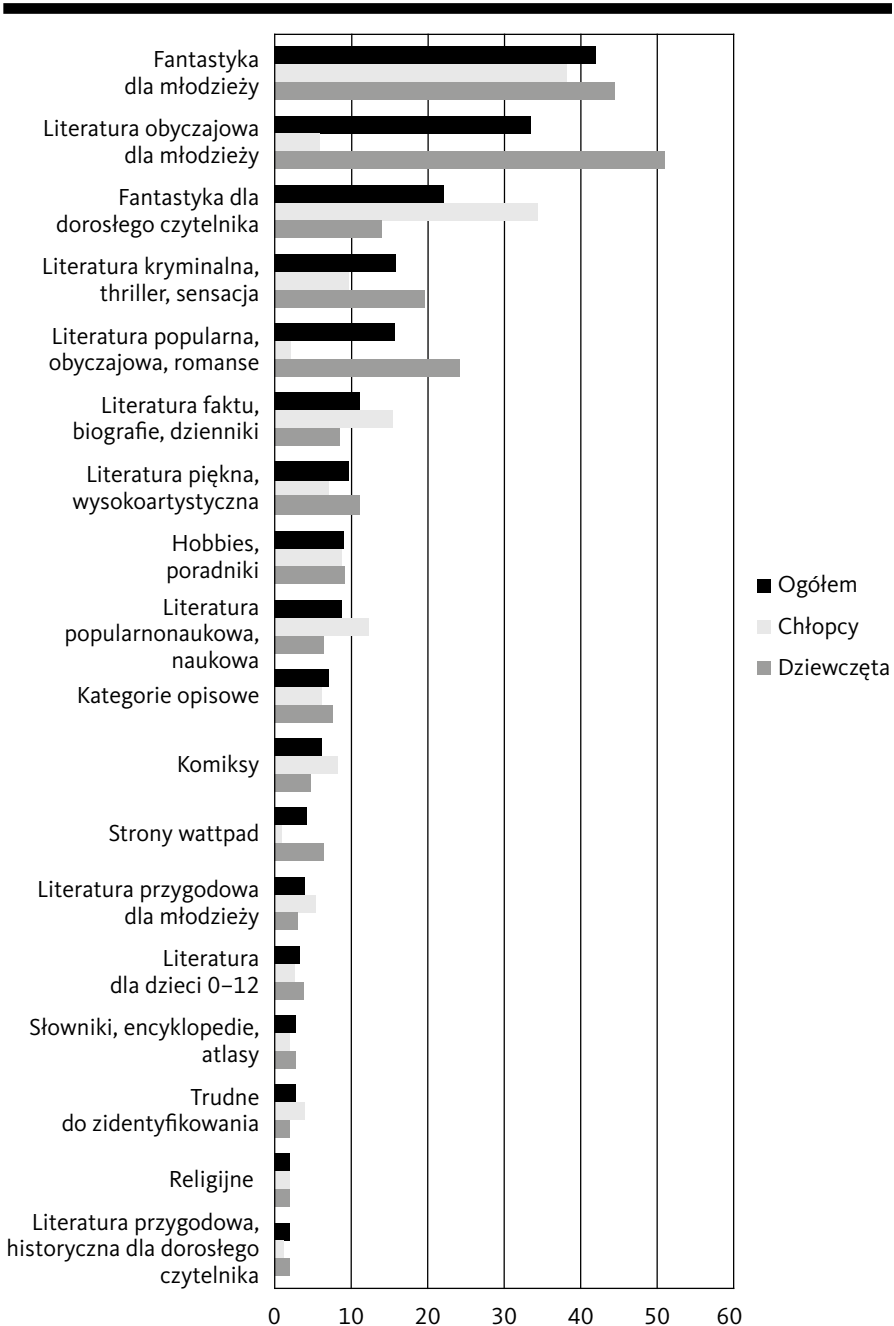
Harry Potter i więzień Azkabanu – J. K. Rowling, Harry Potter i Zakon Feniksa – J. K. Rowling, James Dashner – Więzień labiryntu: Rozkaz zagłady; Więzień labiryntu: Próby ognia [41].

152 W Polsce powieści ukazywały się w latach 2000–2008 nakładem wydawnictwa Media Rodzina w tłumaczeniu Andrzeja Polkowskiego; M. Cart, *Young adult literature...*, s. 95–98.

153 Z. Zasacka, *Nastoletni czytelnicy...*, s. 102–103.

154 Z. Zasacka, *Czytelnictwo dzieci i młodzieży...*, s. 101–103.

Wykres 8.1. Płeć nastolatków a typy książek czytanych w czasie wolnym, N = 1 159 (w procentach)

Drugi kanoniczny autor z tej odmiany fantastyki to Tolkien i jego powieść przeznaczona dla niedorośłego odbiorcy – *Hobbit* – należy od lat do kilku stałe i najczęściej czytanych przez nastolatków książek¹⁵⁵. *Hobbit* też bywał wybierany przez nauczycieli jako lektura w pierwszych klasach gimnazjum. Jest to rzadki przykład, kiedy oba czytelnicze obiegi – spontaniczny i szkolny – zazębiają się. Należy odnotować, że *Hobbit* to przede wszystkim chłopięcy wybór lekturowy: aż 12% chłopięcych czytelników wskazało na niego jako na książkę, którą czytali w ciągu ostatniego roku, jednocześnie tylko 2% czytających dziewcząt. Jest to bardzo ważny dla chłopców tytuł, warto podkreślić, że czytają go osoby z bardzo różnych środowisk społecznych, jednak częściej mieszkańcy wsi i ci, których rodzice mają wykształcenie poniżej wyższego. Również nie jest to zazwyczaj książka wymieniana jako jedyna czytana, tylko 8 czytelników wymieniło wyłącznie *Hobbita*.

Kolejne utwory z fantastyki przygodowo-baśniowej dla nastolatków, które były uznawane przez nastoletnich czytelników w ciągu ostatnich lat, i najdłużej obecne w obiegu czytelniczym¹⁵⁶, to *Opowieści z Narni* Clive’a Staplesa Lewisa – wskazało na nie kilku czytelników. Wśród autorów najpoczytniejszych – podobnie jak w badaniu z 2013 roku – znajdują się cykle historii przygodowych autorstwa Ricka Riordana, oparte na mitologiach greckiej i rzymskiej (aż 2,5% czytelników), z których najpopularniejszy jest *Percy Jackson i Bogowie Olimpijscy* (jest to również wybór częściej chłopięcy) oraz John Flanagan i dwa cykle powieści *Zwiadowcy* i *Drużyna Kandra* (wskazał na niego 1% czytelników). Wyjątek stanowi powieść, thriller dla nastolatków, która miała w 2017 roku również 1% czytelników (nie była częścią cyklu, ale miała kontynuację w kolejnej powieści *Osobliwy dom pani Peregrine Ransoma Riggsa*). Cykle to częsty sposób publikowania powieści dla niedorośłych odbiorców¹⁵⁷. Po kilku czytelników mieli jeszcze autorzy, znani od lat, stanowiący najlepszą klasykę gatunku: Neil Gaiman (m.in. *Koralina*), Lemony Snicket (*Seria niefortunnych zdarzeń*), Brandon Mull (*Baśniobór*), Christopher Paolini (cykl *Dziedzictwo*, mniej poczytny niż kilka lat temu), Pierdomenico Baccalario (cykl *Ulysses Moore*), młodzieżowe powieści Terry’go Pratchetta (np. *Spryciarz z Londynu*), poważniejsza, bliska powieści

155 Z. Zasacka, *Czytelnictwo dzieci i młodzieży...*, s. 101–103, eadem, *Nastolatki i książki...*, s. 29–31.

156 Z. Zasacka, *Lektury szkolne i pozaszkolne – ciągłość i zmiany w postawach czytelniczych gimnazjalistów*, w: *Polonistyka dziś – kształcenie dla jutra*, t. 2, red. nauk. K. Biedrzycki, W. Bobiński, A. Janus-Sitarz, R. Przybylska, Kraków 2014, s. 214–225.

157 M. Rogoż, *Fantastycznie obecne. Anglojęzyczne bestsellerowe cykle powieściowe dla dzieci i młodzieży we współczesnej polskiej przestrzeni medialnej*, Kraków 2015.

problemowej o dorastaniu *Most do Therabithi* autorstwa Katherine Paterson. Z nowszych tytułów kilku czytelników wskazało: Josepha Delaney (*Kroniki Wardshow*), Kerstin Gier (m.in. *Trylogia czasu*), Brandona Sandersona (*Archiwum burzowego światła*), cykl Suzanne Collins przeznaczony dla młodszych nastolatków *Kroniki Podziemia* (m.in. *Gregor i tajemne znaki*), w którym, podobnie jak w *Igrzyskach śmierci* jest obecny motyw okrutnej śmierci.

Fantastyka przygodowa dla nastolatków pisana przez polskich autorów stanowi margines w spontanicznych wyborach czytelniczych w 2017 roku. Jest to w większości proza dla starszych dzieci, badani kilkakrotnie wymienili powieść *Net, Felix i Nika* Rafała Kosika, książki z cyklu *Magiczne drzewo* Andrzeja Maleszki. Pojedyncze wskazania miały powieści Roberta Kościuszki (*Samson*), Justyny Drzewickiej (cykl *Niepowszedni*), Danuty Terakowskiej (*Władca Lewawu*), Marcina Mortki (*Dom pod pękniętym niebem* – thriller dla młodzieży z elementami nadnaturalnymi) oraz Marcina Szczygielskiego,

*Świetnie zarysowani bohaterowie, wartka i zaskakująca akcja, niesamowicie plastyczne plenery plus klimat i sceneria przypominająca amerykańskie miasteczko – kojarząca się z klasycznymi filmami grozy dla młodzieży i dorosłych*¹⁵⁸.

Polska proza poszukuje wzorców amerykańskich, są one odniesieniem i potencjalną zachętą dla czytelnika, nie potrafi się jednak przebić do masowego dorastającego odbiorcy.

W celu zilustrowania jakich jeszcze wyborów dokonują ci czytelnicy, którzy dużo czytają fantastyki przygodowo-baśniowej, przywołuję przykłady odpowiedzi uczniowskich. Widoczne jest w wyborach czytelniczych wymieszanie literatury bliższej młodszemu 13–15-letniemu odbiorcy z trudniejszą, taką jak powieści Andrzeja Sapkowskiego i Dmitra Glukhovskogo, tylko nieliczni, którzy dużo czytają książek ograniczają się tylko do fantastyki przygodowej. Badana młodzież znajduje się wyraźnie w przejściowym okresie biografii czytelniczej – jeszcze korzysta z zasobów literatury wcześniej poznawanej, ciągów dalszych cykli dla nieco młodszych niż oni sami nastolatków, czytanych zapewne wcześniej, z którymi zdążyli się już zaprzyjaźnić, jednocześnie poszukuje poważniejszych doznań czytelniczych, lektur o trudniejszej tematyce dla dojrzałego czytelnika.

158 Sklep empik.com – <https://www.empik.com/dom-pod-pekniety-m-niebem-mortka-marcin,p1080714724,ksiazka-p> [28.11.2019].

Tabela 8.1. Autorzy najpoczytniejsi w 2017 roku, N = 1 159

	%	Liczba osób
Joanne K. Rowling	13	150
J. R. R. Tolkien	8	94
John Green	7	69
Paula Hawkins	6	64
Andrzej Sapkowski	6	63
Cassandra Clare	5	58
Gayle Forman	4	46
Stephen King	4	47
Glukhovskiy Dmitry	3	38
Veronica Roth	3	38
Stephenie Meyer	3	38
Susanne Collins	3	37
Anne Todd (seria <i>After</i>)	3	30
Nicolas Sparks	2	28
Rick Riordan	2	28
James Dashner	2	25
Federico Moccia	2	24
Jay Asher	2	24
Kiera Cass	2	23
Rosie West	2	24
E. L. James	2	21
Colleen Hoover, Tarryn Fisher (<i>Never, never</i>)	2	21
Yoyo Moyes	2	20
George Martin	2	20
Becca Fitzpatrick	2	20
Ewa Nowak	2	20
Barbara Rosiek	2	19
John Flanagan	1,5	18
Rupi Kaur (<i>Mleko i miód</i>)	1,5	16
Christiane F.	1,5	15
Dan Brown	1	14
		1 159

Przykłady dające wgląd w spektrum wyborów czytelniczych intensywnych czytelników, wśród których obecna jest fantastyka baśniowo-przygodowa (warto zwrócić uwagę, że niektóre tytuły są czytane w angielskiej wersji językowej oraz w wielotomowych cyklach):

Stanisław Lem: Bajki robotów, Cyberiada, bajki fantastyczne, Glukhovskiy: trylogia Metro; No game no life, fantasy przygodowa, psychologiczna, Rick Riordan pięć tomów: Olimpijczy herosi lub inne książki, Tolkien: Hobbit, Władca pierścieni, fantasy Sapkowski pięć tomów Wiedźmina, cztery tomy Gra Endera, różne poradniki [269].

Seria niefortunnych zdarzeń – Lemony Snicket, Coraline-Neil Gaimon, Harry Potter – J. K. Rowling, Hobbit – J. R. R. Tolkien, Władca pierścieni – J. R. R. Tolkien, Osobliwy dom pani Peregrine – Ransom Riggs, The Beatrice letters – Lemony Snicket [278].

Jak już wspomniano, czytelnicy fantastyki przygodowej to chłopcy – 31% (27% dziewcząt). Warto podkreślić, że chłopcy wybierający taką literaturę wywodzą się ze wszystkich środowisk społecznych, wśród czytelniczek istnieje większe zróżnicowanie – znacznie ich jest więcej wśród dziewcząt pochodzących z rodzin mających wyższe wykształcenie (34%) niż zasadnicze zawodowe (22%). Zainteresowanie fantastyką nasila się u nastolatków obu płci wraz ze wzrostem liczby posiadanych książek w domu, w efekcie co drugi posiadacz własnej biblioteczki mającej co najmniej 30 książek czyta taką literaturę.

8.2.1.2. Proza science-fiction, postapokaliptyczna i dystopijna dla młodzieży

Kolejna pod względem poczytności odmiana fantastyki dla niedorosłego odbiorcy to powieści science-fiction, proza postapokaliptyczna i dystopijna. Wskazało na nią 11% czytelników książek w czasie wolnym, w tym 15% dziewcząt i 6% chłopców.

Jest to odmiana fantastyki przeznaczona dla młodzieżowego czytelnika, wywodząca się z science-fiction, mającej długą i bogatą historię¹⁵⁹ (proza Aldousa Huxleya, Herberta George'a Wellsa, Arkadija i Borysa Strugackich).

159 D. Seed, *Science fiction*, przeł. A. Drozdowski, Łódź 2018; M. Leś, *Fantastyka socjologiczna. Poetyka i myślenie utopijne*, Białystok 2008; A. Smuszkiewicz, *Stereotyp fabularny fantastyki naukowej*, Wrocław 1980; A. Smuszkiewicz, *Utopia; Utopia literacka; Utopia naukowo-techniczna*, w: A. Niewiadowski, A. Smuszkiewicz, *Leksykon polskiej literatury fantastycznonaukowej*, Poznań 1990, s. 354–358; A. Smuszkiewicz, *Dystopia*, w: ibidem, s. 263.

Science-fiction jest postrzegana współcześnie jako ten gatunek, który podejmuje problemy dotyczące natury człowieka, cywilizacji, tolerancji, czy erozji społeczeństwa obywatelskiego, krytycznego osądu współczesności¹⁶⁰. Ten segment literatury fantastycznej rozwinął się po 2012 roku dzięki powodzeniu cyklu Suzanne Collins, zapoczątkowanego tomem *Igrzyska śmierci*, który został sfilmowany i stał się międzynarodowym bestsellerem. Świat przedstawiony w takiej prozie to przestrzeń alternatywna reprezentująca epokę po zagładzie, wojnie, katastrofie ekologicznej, etc. W tym podgatunku stosowane są powtarzalne schematy fabularne np. ludzie, którzy przeżyli apokalipsę poddawani są radykalnej inżynierii społecznej i żyją według bezwzględnych zasad, część z nich zaczyna się buntować i planuje rebelię wobec narzuconego porządku. Nastoletni protagoniści powieści post-apokaliptycznych, mimo młodego wieku, wydają się być znacznie starsi. Muszą zmierzać się z zadaniami i problemami bardzo dorosłymi, wydani są na walkę na śmierć i życie, poddawani okrutnym próbom, a nawet torturom, otoczeni intrygami w świecie tkwiącym w ciągłym zagrożeniu. Nastoletni bohaterowie, tak jak to jest w powieściach Veroniki Roth, Jamesa Dashnera, Kiery Cass, Tahereh Mafi, Victorii Aveyard, Lois Lowry i innych, przechodzą niebezpieczne próby i testy, bezwzględną selekcję. Tak jak w reality show, są obserwowani z ukrycia przez tajemniczych sędziów. Wspólną cechą tych powieści jest akcja, przygotowania do walki i walka (bądź turniej czy zawody), rozgrywane się w napięciu, tempie, narastającej grozie. Najczęściej używany schemat fabularny polega na tym, że nagrodą w turnieju jest uratowane własne życie lub przyjaciół. Obok walki zewnętrznej, toczy się druga, wewnętrzna walka bohaterów. Muszą oni przezwyciężyć swoje słabości, samotność, sprawdzić przyjaźń, lojalność przyjaciół, doświadczyć pierwszej miłości. Narracja – budowana z napięciem – skupiona jest na akcji, nie brak nagłych zwrotów i przygód. Wszystkie te cechy odpowiadają klasycznym thrillerom, z dodanymi elementami baśniowymi.

Większość czytanych przez nastolatków powieści zawiera powyższe składniki budujące fabułę, świat wyobrażony i sposób narracji, najważniejsi są jednak główni bohaterowie: osoby w wieku badanej młodzieży – mają 16, najwyżej

160 P. Frelik, *Kultury wizualne science fiction*, Kraków 2017, s. 9–20; K. Olkusz, *Mikrodistopie jako konstrukty społeczno-polityczne w narracjach postapokaliptycznych*, „Studia Neofilologiczne” 2018, z. 14, s. 33–45 – <http://dlibra.bg.ajd.czyst.pl:8080/publication/5844> [28.11.2019]; L. M. Nijkowski, *Świat po apokalipsie. Społeczeństwo w świetle postapokaliptycznych tekstów kultury popularnej*, Warszawa 2018.

18 lat i są postawieni przed wyjątkowymi misjami, na swojej drodze napotykają wrogów i przyjaciół, inicjację miłosną. Kołem napędowym większości fabuł powieściowych jest wątek miłosny. Niektóre z powieści, jak to jest w *Niezgodnej* Veroniki Roth, rozpoczynają się w dniu urodzin głównych bohaterów. Dzień ten jest momentem przełomowym, czasem inicjacji – wyboru dalszej drogi życia i własnej tożsamości. Budowanie własnej tożsamości, szukanie odpowiedzi kim jestem i kim mogę być, proces dochodzenia do samostanowienia jest ważną osią problemową opisywanych w powieściach przygód. Wątek romantyczny i główni protagoniści (tak jak w *Igrzyskach śmierci*), czyni większość tych książek bardziej atrakcyjnymi dla czytelniczek. Wyróżnia się tutaj pierwszy tom cyklu *Więzień labiryntu* Jamesa Dashnera, w którym obecni są przede wszystkim chłopięcy bohaterowie, a wątek romantyczny pojawi się dopiero w kolejnych tomach cyklu.

W tym zbiorze literatury fantastycznej bardzo poczytny jest nadal cykl Suzanne Collins, popularnością wyróżnia się cykl powieści Veroniki Roth: *Niezgodna, Zbuntowana, Wierna; Cztery* (czytana przez 3% czytelników, częściej dziewcząt)¹⁶¹. Cykl ten można zaliczyć do socjologicznej odmiany science-fiction. Świat wykreowany przez Roth to wizja społeczeństwa podzielonego na frakcje, które w pełni kontrolują życie jednostki, jej wybory a nawet marzenia. Pierwszy tom to droga bohaterki w poszukiwaniu tożsamości, ona i pozostali bohaterowie przechodzą szereg inicjacji, dążą do samookreślenia, próbują siebie i innych. Tak jak przy pozostałych odmianach młodzieżowej fantastyki powieści powstają w cyklach, najpopularniejszym zestawem jest trylogia.

Kolejny cykl pod względem poczytności jest autorstwa Jamesa Dashnera (2% czytelników z przewagą chłopców) i rozpoczyna go powieść *Więzień labiryntu* następnie tytuły to *Lek na śmierć, Próby ognia, Rozkaz zagłady*.

Jest jeszcze grupa kilku autorów, którzy zyskali po kilkunastu czytelników. Do najpoczytniejszych należy Kiera Cass (2% czytelników – *Rywalki, Jedyna, Korona, Następczyni*). Jej powieści mają znacznie lżejszy charakter, rozgrywają się w scenerii pałacowych intryg i mają romansowe tło. Podobną poczytność ma cykl autorstwa Tahereh Mafi *Dotyk Julii* (trylogia *Sekret Julii, Dar Julii, Julia. Trzy tajemnice*).

Po kilku czytelników mają kolejne cykle. Są to powieści autorstwa Lois Lowry, piszącej również poważniejszą literaturę dla dzieci. Najczęściej wymieniane jej tytuły to: *Dawca, Skrawki błękitu*. Kolejna autorka to Lauren Olivier (7 razy

161 Por. Z. Zasacka, *Czytelnictwo dzieci i młodzieży...*, s. 101–103.

dziś, Delirium, Pandemonium, Requiem) i czytany już od prawie 10 lat, pionier tej odmiany literackiej, Michael Grant i jego cykl powieści *Gone: Zniknęli*; Leigh Bordugo *Szóstka, Królestwo kanciarzy 5*. Następni autorzy i ich powieści, którzy kilkakrotnie byli wskazywani przez nastoletnich czytelników to wymieniona już Victoria Aveyard (*Czerwona Królowa*), Aprilynne Pike (*Skrzydła Laurel*), Layla Wheldon (*Dance sing love*), Sarah J. Maas (*Ocalona, Szklany tron*), Cecelia Ahern (*Alarm*), Alexandra Bracken (*Mroczne umysły*). Kilku czytelników wymieniło *Grę Endera* Orsona Scotta Carda (pierwszy tom *Sagi Endera*), klasyczną powieść science-fiction z lat 80. XX wieku, której popularność wróciła razem z modą na tę odmianę fantastyki. Wybrano jeszcze *Plagę samobójców* Suzanne Young.

Powieści postapokaliptyczne liczniej wybierane są przez dziewczęta, przede wszystkim czytelniczki o bogatych doświadczeniach lekturowych, czytające bardzo intensywnie.

Charakterystyczny przykład tytułów czytanych przez dziewczynę, fankę fantastyki, znamienna jest obecność w jej wyborach aż siedmiu różnych trylogii:

Trylogia Dotyk Julii, trylogia Igrzyska śmierci, Rywalki – trylogia Następczyni, Klejnot; Zmierzch, Miasto kości – 5 tomów, Czerwona królowa – trylogia, Harry Potter i przekłute dziecko [719].

Publiczność czytelnicza literatury postapokaliptycznej wyróżnia się nie tylko tym, że przeważają w niej dziewczęta – ale także tym, że najwięcej czytelniczek tej literatury znajdziemy w miastach mających 100–500 tysięcy mieszkańców oraz w rodzinach, w których rodzice mają wyższe wykształcenie. Różnica między prawdopodobieństwem bycia czytelniczką tej literatury dla dziewcząt z rodzin o zasadniczym zawodowym i wyższym nie jest zbyt duża – sięga tylko 9 punktów procentowych. Ta odmiana fantastyki, należąca do lektury wymagającej, skierowanej do odbiorców o bogatszej biografii czytelniczej, znalazła drogę do czytelników wywodzących się z różnych światów społecznych.

8.2.1.3 *Paranormalne romanse, urban fantasy, horrory wampiryczne dla nastolatków – upadłe anioły i wampiry ciągle żywe*

Trzecia odmiana fantastyki dla nastolatków, widoczna w wyborach lekturowych badanej młodzieży, to romanse paranormalne i urban fantasy, thrillery fantastyczno-romantyczne, których osią narracji są wątki fabularne opisujące walki, intrygi i współzawodnictwa między ziemskimi i nieziemskimi postaciami: aniołami, wampirami, duchami, wilkołakami. Występują w nich młodzi

bohaterowie, którzy ulegają intensywnym namiętnościom, rywalizacji w świecie grozy i tajemnicy. W doświadczeniach bohaterów tej prozy najważniejsze są emocje, a szczególnie fascynacja miłosna, nieznaną ograniczeń i tabu. Akcja opowieści rozgrywa się w mrocznej scenerii, częsta jest stylizacja na jakąś epokę historyczną. Świat, w którym toczy się fabuła, w dekoracjach stylizowanych na okres w przeszłości lub przyszłości, jest zaledwie zarysowany, istotniejsze są wzajemne zmagania bohaterów, opisy ich wyglądu i charakteru oraz relacji między nimi. Większość bohaterów literackich występujących w tych powieściach, chociaż jest obdarzona nadprzyrodzonymi właściwościami i pochodzi z zaświatów, to bardzo przypomina współczesnych nastolatków. Opisywana grupa powieści była czytana przez 9% nastolatków deklarujących czytanie książek w czasie wolnym – był to jednak wybór dziewczęcy – 14% czytelniczek, a zaledwie 1% męskich czytelników. Jest to nurt literatury fantastycznej, który zdobył olbrzymią popularność zapoczątkowaną cyklem powieściowym Stephenie Meyer (*Zmierzch, Księżyc w nowiu, Zaćmienie, Przed świtem, Intruz*), i pociągnął za sobą wielu kontynuatorów i naśladowców. Powieści Meyer nadal znajdują się wśród najpoczytniejszych (3% czytelników)¹⁶². W 2017 roku wśród najpoczytniejszych autorów znalazła się Cassandra Clare, autorka znana w Polsce od 2009 roku¹⁶³. Jej twórczość to odmiana urban fantasy – odbywająca się w scenografii wielkiego miasta, podobnego do Chicago. Kilku jej powieściom towarzyszą serialowe ekranizacje telewizyjne. Grupa czytająca jej książki to 5% czytelników. Cytat reklamowy pierwszego tomu *Mechaniczny Anioł* doskonale chwytą istotę tej odmiany fantastyki: sposób budowania napięcia, dominujące wątki romantyczne i charakterystykę bohaterki będącej rówieśnicą badanych czytelniczek.

Magia jest niebezpieczna, ale miłość jeszcze bardziej. Kiedy szesnastoletnia Tessa Gray pokonuje ocean, żeby odnaleźć brata, celem jej podróży jest Anglia za czasów panowania królowej Wiktorii. W londyńskim Podziemnym Świecie, w którym po ulicach przemykają wampiry, czarownicy i inne nadnaturalne istoty, czeka na nią coś strasznego [...] Wkrótce Tessę zaczynają fascynować dwaj przyjaciele: James, którego krucha uroda skrywa groźny sekret, i niebieskooki Will, zniechęcający do siebie wszystkich swym sarkastycznym humorem i zmiennymi nastrojami [...], Tessa

162 Ibidem, s. 101–103.

163 Czytano kolejno wydawane powieści z cyklu *Dary anioła* tomy m.in. *Miasto szkła, Miasto kości, Miasto upadłych aniołów, Miasto popiołów, Miasto darów anioła* oraz trylogię *Diabelskie maszyny* (*Mechaniczny anioł, Mechaniczny księżyc*, etc.); cykl *Mroczne intrzygi* (np. tom *Władca cieni*).

uświadamia sobie, że będzie musiała wybierać między ratowaniem brata a pomaganiem nowym przyjaciółom, którzy próbują ratować świat... i że miłość potrafi być najbardziej niebezpieczną magią¹⁶⁴.

Z licznej grupy autorów piszących powieści pasujące do tej odmiany fantastyki z zainteresowaniem spotkał się cykl powieści *Szeptem* (*Crescendo, Cisza, Finale*) autorstwa Becci Fitzpatrick (tabela 8.1). Po kilku czytelników miały kolejne cykle, w większości znane już z poprzedniej edycji badania czytelnictwa nastolatków: m.in. *Pamiętniki wampirów* Lisy Jane Smith, które jako pierwsze, po powieściach Meyer, zyskały duże grono czytelników. Kolejne to powieści autorów: Rachel Caine (*Wampiry z Morganville*), Aprilynne Pike (*Skrzydła Laurel*), Maggi Stiefvater (*Drżenie*), Isabel Abedi (*Nawiedzony dom*), Lauren Kate (*Upadli*), Margaret Stohl (*Kroniki obdarzonych, Piękne istoty*), Alyson Noël (*Nieśmiertelni, Ever*). Wymieniano jeszcze powieści: *Dwórnicy* Sarah J. Maas, *Dziewczyny z Hex Hall* Rachel Hawkins – w której szesnastoletnia bohaterka jest czarownicą, cykl *Wodospady cienia* C. C. Hunter (pseudonim amerykańskiej autorki Christie Craig).

Przykładowy profil wyborów czytelnich dziewczyny bardzo dużo czytającej fantastyki młodzieżowej (co najmniej 6 serii), zawierającej wątki romantyczne, w tym dużo urban fantasy:

Pani noc – Cassandra Clare, Szeptem – Becca Fitzpatrick (cała seria), Miasto kości – Cassandra Clare (cała seria), Dziewczyny z Hex Hall – opowieść fantasy (cała seria), Dotyk Julii i Dar Julii – książka fantasy, Rywalki – romans (cała seria), Klejnot – romans, Dom nocy – cała seria – Cast, przeróżne opowiadania z aplikacji wattpad [4].

Publiczność czytelnicza tej odmiany fantastyki jest stosunkowo jednorodna, składa się w zdecydowanej większości z dziewcząt, wywodzących się ze wszystkich środowisk społecznych, kapitał kulturowy wyniesiony z domu nie zwiększa prawdopodobieństwa wyboru takiej literatury.

8.3. Fantastyka dla dorosłego czytelnika – Władca pierścieni, Wiedźmin, Metro 2033

Kolejny pod względem poczytności typ literatury fantastycznej to fantastyka dla dorosłych. Nastoletnia publiczność fantastyki dla dorosłego odbiorcy stanowi

164 <https://www.smyk.com/p/mechaniczny-aniol-i6080086> [26.11.2019].

22% ogółu spontanicznych czytelników, jest to literatura bardziej atrakcyjna dla chłopców – 35% czytających w czasie po szkole i 14% dziewcząt.

Widoczny jest spadek zainteresowania tym typem literatury – w porównaniu z wynikami z 2013 roku – tym razem część czytelników odnalazło teksty dla siebie bliskie wśród innych odmian literatury fantastycznej przeznaczonej dla niedorosłych odbiorców. Wśród wyborów z fantastyki dla dorosłych odbiorców widoczne są raczej kontynuacje, niż nowe odkrycia oraz wyraźna jest dominacja literatury obcej – zdobyła ona 17% czytelników (25% chłopców i 12% dziewcząt). Na czele plejady autorów czytanych przez nastoletnich czytelników od lat znajduje się J. R. R. Tolkien i *Władca pierścieni* – aż 4% czytelników zadeklarowało czytanie tej powieści (7% chłopców i 2% dziewcząt). Kolejnym pisarzem, od lat chętnie czytany przez młodych, jest Andrzej Sapkowski (6% czytelników – 13% chłopców i 2% dziewcząt) – jego saga o Wiedźminie (m.in. *Król elfów*, *Czas pogardy*, *Pani Jeziora*), wymieniano jeszcze zbiory opowiadań *Miecz przeznaczenia*, *Ostatnie życzenie*. Do grupy najpoczytniejszych autorów nadal należy Stephen King (wskazało na niego 4% czytelników, trochę więcej dziewcząt), najczęściej wymieniano świeżo wznowioną powieść *To*, oraz jeszcze kilkanaście innych tytułów m.in. *Carrie*, *Lśnienie*, *Cmętarz zwieźąt* [!], *Worek kości*, *Stukostrachy*. W tym przypadku wyraźna jest zbieżność gustów literackich polskich dorosłych i niedorosłych czytelników – w badaniu stanu czytelnictwa wśród Polaków powyżej piętnastego roku życia twórczość Kinga była w 2017 roku najpoczytniejsza¹⁶⁵.

Z autorów, którzy wyróżnili się szerszym zainteresowaniem nastoletnich czytelników należy wymienić dwóch: pierwszy, to Dmitry Glukhovsky, przedstawiciel poczytnego nurtu literatury post-apokaliptycznej, czytany od momentu pojawienia się jego debiutanckiej powieści. Wymieniano: *Metro 2033*, *Metro 2034*, *Metro 2035*. Na jego twórczość wskazało łącznie 3% uczniów czytających książki w czasie wolnym, byli to przede wszystkim chłopcy. Czytelników znalazła też powieściowa kontynuacja wątków Glukhovsky'ego z serii *Metro 2033* i cyklu *Moskiewskie tunele* – *Ciemne tunele* autorstwa Siergieja Antonowa.

Przykładowy profil czytelniczy chłopca, który poświęca bardzo dużo czasu komputerowi (więcej niż 6 godzin) i śledzi następującą twórczość, czytając ją także na ekranie (zapis oryginalny):

Metro 2033, 2034, 2035 – Dmitry Glukhovsky, gat. post-apo; *Uniwersum metro 2033; W mrok (+ pozostałe części: Do światła; Poza horyzont)* – nie pamiętam

165 Stan czytelnictwa w Polsce w 2017 roku..., s. 68–69.

autora, gat. post-apo; *Uniwersum Metro 2033, Korzenie niebios – Tulio arebob*, gat. post-apo; *Uniwersum 2033 Echo zeszłego świata*; plus 3 książki z serii polskich opowiadań z *Uniwersum Metro 2033* [1235].

Saga o Wiedźminie i powieść *Metro 2033* zyskały międzynarodowe powodzenie w dużym stopniu dzięki popularności i reklamie gier wideo powstałych w oparciu o motywy z obu powieści¹⁶⁶. Wśród wyborów czytelniczych nastolatków znalazło się więcej powieści, których światy są wykorzystane przez twórców gier komputerowych, albo jak w przypadku cyklu *World of Warcraft*, np. *Illidan* autorstwa Williama Kinga – to adaptacja książkowa filmowego *Warcraft* i gry (Massively multiplayer online game) *World of Warcraft*.

George Martin to autor należący to autorów, których publiczność czytelnicza przekroczyła 1% ogółu czytelników (tabela 8.1), wymieniano różne tomy z cyklu *Pieśni lodu i ognia* (np. *Gra o tron, Uczta dla wron, Nawałnica mieczy*). Pozostali autorzy prozy fantastycznej dla dorosłych byli czytani przez 4% czytelników, w tym 7% czytelników chłopięcych i 2% czytelniczek. Był to zbiór różnych utworów i z różnych nurtów m.in. *Skrytobójca* Robina Hobba, różne powieści Ursuli le Guin, Terry'ego Pratchetta, Trudi Canavan, Howarda Phillipsa Lovecrafta.

Znacznie słabiej, w porównaniu z wynikami z poprzednich badań, a zwłaszcza badania z roku 2010¹⁶⁷, w spontanicznych wyborach lekturowych nastolatków jest obecna polska literatura fantastyczna (8% ogółu czytelników – 16% chłopców i tylko 3% dziewcząt). Nadal liczną publiczność czytelniczą ma twórczość Sapkowskiego (6% ogółu, w tym aż 13% chłopców i tylko 2% dziewcząt). Warto podkreślić, że czytają go chłopcy ze wszystkich środowisk społecznych. Zniknęli popularni w 2010 roku Jacek Komuda, Jarosław Grzędowicz, Jacek Dukaj. Zaledwie 2% czytelników zdobyli pozostali polscy autorzy (3% chłopięcych, 1% dziewczęcych): po kilku z nich wskazało na różne utwory Stanisława Lema (*Eden*) oraz zbiory opowiadań *Wilcze leże, Zagadka Kuby Rozpruwacza, Wampir z M3* Andrzeja Pilipiuka, cykl powieści *Kłamca* Jakuba Ćwieka.

Na prawdopodobieństwo trafienia do chłopięcej publiczności czytelniczej polskiej fantastyki nadal ma wpływ przede wszystkim wykształcenie rodziców badanych nastolatków: 10% synów ojców mających zasadnicze zawodowe wykształcenie wybrało tę odmianę beletrystyki i 22% synów ojców

166 *Kondycja polskiej branży gier*^{17...}, s. 58–61.

167 Z. Zasacka, *Nastolatki i książki...*, s. 20–35; eadem, *Ciągłość i zmiany w postawach czytelniczych młodzieży (z ogólnopolskich badań czytelnictwa gimnazjalistów, w: Między dzieciństwem a dorosłością. Młodzież w bibliotece, pod red. A. M. Krajewskiej, Warszawa 2012, s. 93–104.*

z wyższym wykształceniem. Jednocześnie, aż co czwarty chłopięcy czytelnik czytał fantastykę obcą – różnice między nimi są jeszcze większe – 36% czytelników to synowie ojców z wyższym wykształceniem a 19% z zasadniczym zawodowym.

Czytaniu obcej fantastyki towarzyszy intensywne uczestnictwo w kulturze czytelniczej przejawiające się kolekcjonowaniem książek i pozytywnym stosunkiem do czytania. Aż 54% czytających obcą fantastykę chłopców deklaruje, że bardzo lubi czytać książki i posiada własne księgozbiory przekraczające 60 woluminów. Warto odnotować, że miejsce zamieszkania chłopięcych czytelników nie ma statystycznie istotnego wpływu na wybór fantastyki dla dorosłych odbiorców. Jest to nowe zjawisko, wybór takiej literatury był cechą charakterystyczną czytelników wielkomiejskich¹⁶⁸. Dwunastoprocentowa dziewczęca publiczność fantastyki obcej jest podobnie zróżnicowana, chociaż w tym przypadku widoczny jest mniejszy odsetek (9%) czytelniczek mieszkających na wsi. Kiedy analizujemy społeczne zróżnicowanie całej publiczności czytającej fantastykę dla dorosłych to najmniej czytelników znajdujemy wśród żeńskiej młodzieży mieszkającej na wsi (17%), o 13 punktów procentowych mniej niż wśród młodzieży wielkomiejskiej. Jest to efektem mniejszego zainteresowania taką literaturą wśród wiejskich uczennic. Publiczność fantastyki nadal najmocniej różnicuje poziom wykształcenia rodziców, w tej grupie znalazło się tylko 17% dzieci, których ojcowie mają zasadnicze zawodowe wykształcenie i aż 32% dzieci ojców mających wyższe wykształcenie¹⁶⁹. Pojawiła się też interesująca prawidłowość – między wielkością domowego księgozbioru, a czytaniem takiej fantastyki nie odnotowano istotnej statystycznie zależności. Z drugiej strony, wśród nastolatków posiadających własne, większe niż 60 woluminów księgozbiory, aż 45% stanowili czytelnicy fantastyki dla dorosłych, w tym 39% dziewcząt i aż 58% chłopców ($p < 0,05$). Wybór fantastyki dla dorosłych nadal jest wyznacznikiem intensywnej kultury czytelniczej i zaangażowania czytelniczego.

8.4. Literatura obyczajowa dla młodzieży – love story w szkolnym mundurku

Co trzeci czytelnik książek w czasie wolnym wybrał powieść obyczajową przeznaczoną dla młodzieży – jest to pod względem popularności drugi typ

168 Z. Zasacka, *Spoleczne wymiary czytelniczych preferencji literackich*, „Roczniki Nauk Społecznych” 2017, t. 9 (45), nr 4, s. 4–14 – https://www.researchgate.net/publication/327502160_Spoleczne_wymiary_czytelniczych_preferencji_literackich/link/5b9f5a23299bf13e6037cfd1/download [28.11.2019].

169 Ibidem.

literatury. Jest to typ literatury czytany przez dziewczęta – aż 51% czytelniczek sięgnęło po co najmniej jedną taką książkę, a tylko 9% chłopców. Obserwujemy wzrost zainteresowania beletrystyką, choć lekko i przystępnie napisaną, to jednak zawierającą poważne treści. W czytanej przez nastolatków prozie nieletni bohaterowie napotykać w swoim życiu poważne problemy: trudne relacje z bliskimi, nieuleczalną chorobę, utratę najbliższych z rodziny, są zmuszeni zmierzyć się z sytuacjami przekraczającymi ich siły i możliwości działania, muszą podejmować dorosłe decyzje. Tak duża poczytność tego typu literatury w 2017 roku jest efektem zwiększonego, w porównaniu z poprzednimi badaniami, zainteresowania powieściami obcych autorów – z których szczególnie wyróżniono twórczość Johna Greena. Aż 11% dziewcząt czytających książki w czasie wolnym i 1% chłopców czytało jego powieści, przede wszystkim jedną z nich – *Gwiazd naszych win*. Green jest ceniony przez krytyków, literaturoznawców¹⁷⁰ i czytelników już od czasu debiutanckiej powieści *Szukając Alaski* (wydanej w Polsce po raz pierwszy w 2005 roku). Popularność jego prozy wzrosła dzięki sukcesowi ekranizacji powieści *Gwiazd naszych win*. Jest to dramatyczna historia dwójki nastolatków umierających na raka, ale starających się zachować radość i sens życia, a nawet zakochujących się w sobie. Love story, miłość z dramatycznymi przeszkodami rozgrywająca się w środowisku uczniowskim to wzór na szereg poczytnych powieści.

Autorzy i ich powieści, które zyskały szerszą publiczność czytelniczą, co oznacza w prezentowanym badaniu, co najmniej 1% czytelników to Gail Forman i jej dwutomowy cykl *Zostań jeśli kochasz; Wróć jeśli pamiętasz*, następnie Federico Moccia (*Trzy metry nad niebem*), Jay Asher (*13 powodów*) – historia o poważniejszej tematyce poświęconej szkolnemu mobbingowi, kończy się samobójstwem głównej bohaterki, oraz powieść Colleen Hoover, Tarryn Fisher *Never, never* melodramat z elementami fantastycznymi. Nieuleczalna choroba głównej bohaterki przeżywającej romans to wątek fabularny wykorzystany w kilku powieściach, m.in. w książce *Ponad wszystko* Nicoli Yoon (1% czytelników), czy w powieści, na którą wskazało kilku czytelników *Moje serce należy do ciebie* – Alessio Puleo.

*Największy fenomen książkowy tego roku! Powieść, która doczekała się miliarda odsłon w serwisie wattpad*¹⁷¹ tak wydawnictwo reklamuje (na okładce swoją

170 G. Leszczyński, *Bunt czytelników...*, s. 25–26, 137–138.

171 <https://www.znak.com.pl/ksiazka/after-plomien-pod-moja-skora-anna-todd-6003> [26.11.2019].

książkę) – pierwszy tom cyklu *After* – autorstwa Anne Todd, który zdobył aż 3% czytelniczek. Cykl powieści miał swój początek na stronach serwisu internetowego wattpad, gdzie zyskał dużą popularność, następnie powstała klasyczna książka drukowana, a po niej film. Jest to romansowa historia, w której główna bohaterka ma 18 lat, zaczyna studia i pełen emocji oraz dramatów namiętny romans, z bohaterem typu bad gay, którego pierwowzorem miał być jeden z chłopców z zespołu *One Direction*. Tytuł cyklu jest w języku angielskim, tak jak to najczęściej ma miejsce w publikacjach na serwisie wattpad.

Wśród lżejszej literatury, kończących się happy endem komedii romantycznych dla nastolatków, najpoczytniejsze są książki Kasie West (*Chłopak z sąsiedztwa*, *Chłopak do wzięcia*, *Chłopak na zastępstwo*, *P.S. I like you*) – które miały aż 2% dziewczęcą publiczność czytelniczą. Po kilka czytelniczek wybierało kolejne autorki: Zoe Sugg (*Girl Online*) „o przyjaźni, chłopcach, szkolnych dramatach, swojej szalonej rodzinie”, Kirsty Moseley (np. *Chłopak, który zakradał się do mnie przez okno*).

Typowe przykłady wyborów lekturowych czytelniczek sięgających tylko po obcą literaturę obyczajowo-romansowo dla dziewcząt i kobiet, bowiem te dwa typy literatury są wybierane najczęściej obok siebie:

Ponad wszystko; Ostatnia piosenka; Dla ciebie wszystko – komedie romantyczne, Nicholas Sparks; Chłopak który zakradł się do mnie przez okno; Chłopak który chciał zacząć od nowa; Chłopak który o mnie walczył – komedie romantyczne [423].

Gwiazd naszych wina, Hopeless, Pięćdziesiąt twarzy Greya – całą trylogię, Zanim się pojawiłeś, Uwięzani, Love Rosie, Ponad wszystko, Pamiętnik narkomanki, We dwoje [200].

Stosunkowo nieliczna w wyborach czytelniczych jest poważniejsza literatura o walorach artystycznych, w których wątki romantyczne nie są najważniejsze. Należy wymienić mającą kilku czytelników powieść Marcusa Zusaka *Złodziejka czasu*, następnie *Stowarzyszenie umarłych poetów* Nancy H. Kleinbaum; *Buszującego w zbożu* Jerome D. Salinger (oba ostatnie tytuły bywają także czytane jako lektury szkolne w gimnazjum); dokumentalną historię *Dzieci z Dworca* ZOO Christiane F.

Literatura obyczajowa dla młodzieży pisana przez polskich autorów znacznie straciła na popularności. W 2017 roku miała tylko pięcioprocentową publiczność czytelniczą, w tym 7% czytelniczek i 1% czytelników. Literatura poświęcona narkomanii wśród nastolatków: – Barbary Rosiek i Anny Onichimowskiej powoli zmniejsza swoją obecność w obiegu czytelniczym. I tak w 2013 roku na prozę

Barbary Rosiek wskazało 5,7% czytelników¹⁷², a w 2017 roku tylko 1,5%. W efekcie tylko dwie polskie autorki przekroczyły próg szerszej popularności – co oznacza w tym badaniu osiągnięcie minimum 1% czytelników książek w czasie po szkolnych obowiązkach. Była to Barbara Rosiek i tylko jedna jej książka *Pamiętnik narkomanki* oraz Ewa Nowak, której powieści zdobyły 1,5% publiczności czytelniczej. Czytelniczki Nowak wymieniły kilkanaście tytułów, najczęściej *Zerwij z nią*, *Moja Ananke*, *Rezerwat niebieskich ptaków*, *Bransoletka i kamyk*. Po kilku czytelników miały książki Beaty Andrzejczuk (m.in. *Pamiętnik nastolatki*), powieści Beaty Ostrowskiej (*Zła dziewczyna*, *Świat do góry nogami*), Marty Fox (*Więc nie wiń mnie za to*, *Iza Anoreczka* z cyklu *Pierwsza miłość*). Pozostała polska literatura obyczajowa dla młodzieży, która była czytana przez badanych uczniów, stanowi zaledwie kilku autorów wymienianych w sumie przez kilkunastu czytelników¹⁷³.

Literatura obyczajowa dla młodzieży ma bardzo liczną dziewczęcą publiczność czytelniczą, wywodzącą się ze wszystkich środowisk społecznych, w tym więcej nastolatek z domów o niższym kapitale kulturowym, mniejszy odsetek czytelniczek takich powieści należy do dziewcząt mieszkających w wielkich miastach, np. 52% czytelniczek mieszkających na wsi i tylko 44% w miastach mających 100–500 tysięcy mieszkańców.

8.5. Wattpad – być jak Cassandra Clare

Nastoletni czytelnicy to prawie wszyscy posiadacze smartfonów, oswojeni ze środowiskiem cyfrowej piśmienności. Bardzo interesującym zjawiskiem i po raz pierwszy ujawnionym w ilościowym badaniu czytelnictwa młodzieży są praktyki czytelnicze wykorzystujące serwisy internetowe upowszechniające twórczość amatorskich autorów. Najczęściej badani (4% czytelników) wymieniali serwis wattpad – jako ten, na którym zostały umieszczone czytane przez nich utwory. Wattpad to działająca od 2006 roku strona internetowa oraz aplikacja mobilna w łatwy sposób umożliwiająca publikację opowiadań, wierszy, *fan fiction* i wielu innych gatunków literackich przez amatorów, nieznanych bądź znanych już pisarzy. Na polskiej stronie można znaleźć wszystkie możliwości jakie oferuje serwis, który jest i stroną internetową i aplikacją mobilną dającą szansę czytania, publikowania różnych utworów literackich, uczestniczenia w społecznościach

172 Z. Zasacka, *Czytelnictwo dzieci i młodzieży...*, s. 103.

173 Pojedynczy czytelnicy wymieniali książki: *5 sekund do 10* Małgorzaty Ward, *Okularnicę* Elżbiety Wojnarowskiej, *Najlepszy powód by żyć* Augusty Docher (Beaty Majewskiej), polska powieść, w której autorka na wzór anglosaskich pisarzy pisze lekko o dramatycznych wydarzeniach.

czytelniczo-pisarskich, w konkursach pisarskich itd.¹⁷⁴ Użytkownicy dostają powiadomienia (które mogą być widoczne na telefonie mobilnym), gdy pojawi się nowy odcinek ich ulubionej historii; tworzą na wappadzie swój profil, własną bibliotekę – zbiór wybranych tekstów. Teksty i społeczności czytelniczo-pisarskie są poszufladkowane według kilkunastu „gatunków” i odmian tematycznych twórczości obecnej na serwisie np. romans, fanfiction, science-fiction, „o wilkołakach”, tajemnica, fantasy, etc.

Oto odpowiedź czytelniczki znajdującej na wappadzie dużo tekstów, oto ich tytuły:

Mój mały chłopczyk (romans), Rider (akcja), Wróg mojego brata (romans), Z innej bajki (romans), Córka milionera (romans), Heal me (dla nastolatków), Catch me (druga część Heal me), Zdejmij kaptur (akcja), Dobre wrażenie (romans) – książki z aplikacji wappad [401].

Aktywność na serwisie stymuluje nie tylko bierne czytanie, ale też komunikację między czytelnikami i autorami, tworzenie informacji zwrotnych o czytanych tekstach, dodawanie własnych kontynuacji etc. Wymiana opinii w ramach społeczności czytelniczej to najmocniejszy akcent dopingujący użytkowników do współuczestniczenia w zbiorowej recepcji tekstów. Młodzi pisarze są motywowani do umieszczania na serwisie swojej twórczości potencjalną publicznością czytelniczą i nadzieją na sukces. Sami też mobilizują się do reklamowania własnych utworów, podawania linków na innych portalach społecznościowych, prowadzonych przez siebie blogach, etc.

Badani uczniowie spontanicznie relacjonując swoje książkowe doświadczenia lekturowe wskazywali również na teksty czytane przy wykorzystaniu tej aplikacji. Byli pytani o czytanie książek i 4% uznało czytanie tekstów z serwisów typu wappad właśnie za taką praktykę, trudno ocenić, ile osób – użytkowników tego serwisu i innych do niego podobnych – nie zdefiniowało w ten sposób tej sytuacji czytelniczej, nie uznało czytanych tamże tekstów za „książki”.

Oto charakterystyczna odpowiedź, kiedy czytelniczka wprost określa teksty czytane poprzez aplikację wappad jako „książki”:

Książki na portalu w internecie wappad są to najczęściej książki z serii romantycznej [230, dziewczyna, wieś, brak w domu książek].

174 https://www.wattpad.com/?locale=pl_PL [26.11.2019].

Warto w tym kontekście przywołać sposoby opisywania owego „czytania na wattpadzie” przez badanych uczniów i to, jakie teksty tam wynajdywali. Użytkownicy wattpada wskazywali, że przeglądali różne opisy tekstów i często napotykali na interesujące teksty przypadkowo.

Przykłady odpowiedzi dziewcząt, które czytały tylko teksty na tym serwisie:

Czytałam na aplikacji opowiadania napisane przez innych użytkowników. Były czasami krótkie, bywały też długie. Treść odnosiła się do życia nastolatków [1656].

Były to książki na aplikacji mobilnej wattpad. Książki piszą nastolatki w każdym wieku. Opowiadają swoje historie z życia lub piszą wymyślone historie. Ja czytam książki tak zwane fanfiction. Są to historie wymyślone o swoich idolach [1093].

Autorzy czytanych na serwisie tekstów są najczęściej nieznani, funkcjonują pod pseudonimami, tak też odpowiadały badane czytelniczki, nie pamiętały autora lub wymieniały tylko jego pseudonim. Niektóre teksty są pisane przez osoby znane czytelniczkom, przez „koleżanki z klasy”, ale pisują tam także autorzy wydający popularne książki jak Colleen Hoover czy Anna Todd. Jednak w zdecydowanej większości są to nieznani amatorzy.

[...] wiele powieści amatorskich z nieokreślonymi autorami na różne tematy, czytane w formie elektronicznej na portalach typu wattpad, Before I go to sleep (po angielsku) [1271].

Wśród wskazań badanych czytelniczek powtarza się kilka tytułów serii *Dirty girl*, *Mute*, *Wires*, *Ezarelowa szkoła sarkazmu*. Przykład, który ukazuje czytelniczkę czytającą różne teksty w różnych formatach, które łączy tematyka romansowa – są to powieści autorki Colleen Hoover, również publikującej na wattpad, twórczości występującej równolegle w trzech formatach: jako książka drukowana na papierze, e-book i krótkie opowiadania na wattpadzie:

Confess Colleen Hoover, Harry Potter i przekłete dziecko, Maybe someday – Colleen Hoover, It ends with us – C. Hoover, Ode mnie dla was Monty Roberts, Never, never – C. Hoover T. Fisher, Nie mogę cię kochać – serwis wattpad, November 9 – C. Hoover, Ugly love – C. Hoover [193].

Świadectwem przenikania literatury funkcjonującej w obiegu papierowym do sieci jest także twórczość Cassandra Clare, której fani poszukują fanficków związanych z jej powieściami¹⁷⁵. Oto przykład wyborów lekturowych fanki tej pisarki:

4 Pani noc – Cassandra Clare, Szeptem – Becca Fitzpatrick (cała seria), Miasto kości – Cassandra Clare (cała seria), Dziewczyny z Hex Hall – opowieść fantazy (cała seria), Dotyk Julii i Dar Julii – książka fantazy, Rywalki – romans (cała seria), Klejnot – romans, Dom nocy – cała seria – Cast, przeróżne opowiadania z aplikacji wattpad [4].

Powieści opublikowane w tradycyjnej wersji książkowej wykorzystywane są na wattpad, np. *Wszyscy byliśmy za młodzi* – to tytuł grupy „romantyczno-obyczajowych historii” – których przesłaniem jest cytat z książki Nicoli Yoon, *Ponad wszystko* – „Może dorastanie wiąże się z rozczarowywaniem ludzi, których kochamy”¹⁷⁶.

Nie ma żadnych tematów tabu na serwisie wattpad, m.in. są „szuflady” na historii LGBT, np. *Powiedzcie moim gwiazdom* opowiadania o charakterze erotycznym, które również wymieniali badani uczniowie.

Grupa czytelników korzystająca z serwisu, która zadeklarowała czytanie na nim książek jest stosunkowo niewielka to tylko 4–6% dziewcząt i 1% chłopców zbyt mała, aby wskazywać na statystycznie istotne cechy – jedynie można odnotować, że najwięcej takich użytkowników mieszka w miastach liczących 100–500 tysięcy mieszkańców, tam też jest najwięcej aktywnych czytelników.

8.6. Lektury dzieciństwa

8.6.1. Ciąg dalszy dziecięcych lektur – literatura dla dzieci

W analizie książek czytanych wyróżniono typy literatury przeznaczone dla dzieci i młodszych nastolatków. Badani piętnastolatki wyraźnie wyrosły z dziecięcych lektur, albo wracają do nich tylko wyjątkowo. Tylko nieliczni – 3% czytelników – wymieniali różne tytuły, które zdobywały pojedyncze wskazania¹⁷⁷.

175 <https://www.wattpad.com/stories/cassandraclare/hot> [26.11.2019]; <https://www.wattpad.com/231059350-shadow-hunters-cassandra-clare> [26.11.2019]; <https://www.wattpad.com/stories/divergent> [26.11.2019].

176 <https://www.wattpad.com/317412574-wszyscy-byli%C5%9Bmy-za-m%C5%82odzi-%E2%9C%93-00> z opowiadania na wattpad „wszyscy byliśmy za młodzi” [26.11.2019].

177 Były to lektury znane zapewne z dzieciństwa, wymieniano przede wszystkim klasykę np. *Przygody Tomka Sawyera*, *Yankes na dworze króla* Marka Twaina, *Kubusia Puchatka* Alexandra A. Milne,

Przykład czytelnika czytającego różne utwory, także komiksy, w tym książki dla najmłodszych:

Stowarzyszenie umarłych poetów, Kubuś Puchatek – książka z serii przygodowe, Przygody Mikołajka – książka z serii przygodowe, Prize Kattlef, Exitus Letalis Kattlef, Naruto – Masashi Kishimoto, Bleach – przygodowy, Dragon ball – przygodowy, Fairy Tail – przygodowy [628].

Czytelnicy książek dla dzieci wywodzą się z wielu środowisk społecznych, jednak jest ich najwięcej wśród uczniów, którzy uczęszczają do szkół ulokowanych w małych miasteczkach do 20 tysięcy mieszkańców.

8.6.2. Stare i nowe przygody dla nastolatków

Literatura przygodowa dla młodzieży, która nie należy do fantastyki to margines wyborów czytelnicznych gimnazjalistów – 4% ogółu czytelników (6% chłopców i 3% dziewcząt). Są to przede wszystkim tytuły kiedyś bardzo poczytne, trafiające na listy szkolnych lektur uzupełniających i obecne w bibliotekach publicznych lub domowych biblioteczkach. Można wyróżnić dwie grupy takich powieści – pierwszą stanowi obca klasyka, na którą wskazało kilku czytelników, były to takie powieści jak m.in. *Wyspa skarbów* Luisa Stevensona, *15-letni kapitan* Juliusza Verne'a. Z literatury nowszej pojawiło się kilka wskazań np. książka z serii *Tim Diamond* Anthony'go Horowitza. Druga grupa czytana przez kilkunastu nastolatków, to polska literatura sprzed kilkadziesiąt lat, będąca już także klasyką i mająca niewielkie grono czytelnicze i pojedyncze wybory¹⁷⁸.

Nieliczną grupę czytelników literatury przygodowej wyróżnia uczestnictwo w domowo-rodzinnym obiegu książek – najwięcej osób, które wybrało takie książki znajdujemy wśród nastolatków mających bogate, powyżej 500 woluminów, domowe biblioteczki. Mogli tam znaleźć lektury, które należały do rodziców bądź dziadków¹⁷⁹.

Dzieci z Bullerbyn, Bracia Lwie Serce Astrid Lindgren. Wskazywano nawet bajki, zapewne powroty do lektur z najmłodszych lat, były to m.in. *Calineczka; Czerwony Kapturek; Śmierć* – braci Grimm; z mniej znanych *Rodzina Penderwicków na Gardam Street* Jeanne Birdsall.

178 Wymieniano m.in. powieści: *Pan Samochodzik i księga strachów* Zbigniewa Nienackiego; *Klub włóczykiów, Sposób na Alcybiadesa* Edmunda Niziurskiego; *Do przerwy 0 : 1* Adama Bahdaja, *Tomek w dorzeczu Amazonki* Alfreda Szklarskiego.

179 Z. Zasacka, *Czytelnictwo dzieci i młodzieży...*, s. 43–54.

8.7. Książki dla dorosłych czytelników: beletrystyka, literatura faktu, publikacje popularnonaukowe

8.7.1. Dramatyczne romanse młodych kobiet – współczesne pisarki E. L. James, Hoover, Moyes, Glines i in. dla swoich czytelniczek

Dwa typy literatury: kryminalno-sensacyjna i obyczajowo-romansowa zyskały podobnie liczne grono czytelników – 16%. Proza obyczajowo-romansowa to mocno reprezentowany na rynku książki i stale obecny na listach bestsellerów gatunek literacki, najpoczytniejsze powieści często zostają ekranizowane. Ten typ książek obejmuje przede wszystkim tak zwaną literaturę „kobiecą”, w której dominują wątki romantyczne, opisy relacji psychologicznych i społecznych ujętych na tle obyczajowym¹⁸⁰. Istotne są namiętności i emocje jakie mają towarzyszyć recepcji tej literatury, powieści takie są reklamowane wprost: *jedna z tych powieści, którą czyta się z zapasem chusteczek higienicznych*¹⁸¹.

W 2017 roku, podobnie jak w badaniu z 2013 roku, czytelniczki najliczniej wybierały powieści E. L. James i jej trylogię *50 twarzy Greya* oraz Nicholasa Sparksa (2% czytelników) – wymienili 11 jego tytułów, m.in. *List w butelce*, *Pamiętnik*, *Spójrz na mnie*, *Okularnica*, *Najdłuższa podróż*, *Ostania piosenka*. Gimnazjalistki, w swoich wyborach, są podobne do swoich starszych koleżanek oraz mam, które również najchętniej czytają tych autorów¹⁸². Trzecią pisarką również posiadającą dwuprocentową publiczność czytelniczą jest brytyjska autorka bestsellerów Jojo Moyes, której powieść *Zanim się pojawiłeś* – historia romansu młodej kobiety i niepełnosprawnego mężczyzny – zdobyła najwięcej czytelniczek. Wśród nowych trendów w wyborach lekturowych widoczna jest obecność literatury, niekiedy nazywanej „new adult literature”. Jest to proza, w której bohaterami są pełnoletni młodzi dorośli wkraczający w dorosłe życie i jednocześnie przeżywający namiętne romanse. Tego typu literaturę czytana przez nastolatki reprezentują m.in. Abi Glines – *Ocal mnie*, *Wybierz mnie*, *Dotknij mnie*, *Grając w miłość*; Meredith Walters *Wróć za mną*, *Twoim śladem*, Collen Hoover (czytano jej m.in. *Ugly love*, *Hopeless*).

180 J. A. Radway, *Reading the romance. Women, patriarchy, and popular literature*, Chapel Hill, London 1991.

181 Reklama na portalu Tania Książka powieści *Love, Rosie* Cecelii Ahern – <https://www.taniaksiążka.pl/ksiazka/love-rosie-cecelia-ahern> [26.11.2019].

182 Por. *Stan czytelnictwa w Polsce w 2017 roku...*, s. 70; I. Koryś, J. Kopec, Z. Zasacka, R. Chymkowski, *Stan czytelnictwa w 2016 roku*, Warszawa 2017, s. 73.

Przykład wyborów romansowych powieści obyczajowych dla młodych dorosłych czytanych przez fankę Colleen Hoover (warto zauważyć, że niektóre z tych tekstów czyta na serwisie wattpad):

Confess Colleen Hoover, Harry Potter i przekłute dziecko, Maybe someday – Colleen Hoover, It ends with us – C. Hoover, Ode mnie dla was – Monty Roberts, Never, never C. Hoover T. Fisher, Nie mogę cię kochać – serwis wattpad, November 9 C. Hoover, Ugly love – C. Hoover [193].

Czytano jeszcze kilkanaście autorek romansów obyczajowych, z których najczęściej wymieniane to Cecelia Ahern (*P. S. Kocham Cię, Love Rosie*), Jessica Sorensen (*Przypadki Callie i Kaydena*), Tarryn Fisher (*Mimo naszych kłamstw, Mimo twoich łez, Mimo moich win*), Jodi Picoult (m.in. *Bez mojej zgody*), Danielle Steel (*Tully*), Paulina Simmons (m.in. *Samotna gwiazda*) i inne. Polski romans znajduje się na marginesie czytelnicych wyborów.

Charakterystyczny profil dziewczyny czytającej romansowe powieści obyczajowe:

Seria After – Anna Todd; Before – Anna Todd; Chłopak, który chciał zacząć od nowa oraz Chłopak, który o mnie walczył – Kirsty Moseley; Uratuj mnie; Zanim się pojawiłeś – Jojo Moyes [447].

Cechą charakterystyczną dziewczęcej publiczności czytającej popularną literaturę romansową jest większe prawdopodobieństwo przynależności do niej nastolatek o niższym kapitale kulturowym, np. trafia tam więcej dziewcząt, których matki mają zasadnicze wykształcenie (28%) niż tych, których matki mają wyższe wykształcenie (19%). Również posiadanie większego domowego księgozbioru nie towarzyszy większemu zainteresowaniu taką literaturą. Można więc wnioskować, że powieści tego typu są w społecznym obiegu książki, który dociera do osób dziedziczących skromniejszy kapitał kulturowy.

8.7.2. Powieść historyczna – proza wojenna, przygody w stylizowanych dekoracjach

W analizach wyborów czytelnicych nastolatków wyróżniono też typy książek, które zyskały stosunkowo niedużą część młodzieżowej publiczności czytelnicych. Należą do niej odmiana literatury prozatorskiej o tematyce historycznej

powstałej w XX i XXI wieku. Jest to powieść historyczna¹⁸³ lub proza zawierająca rozbudowane tło i wątki historyczne, w której świat przedstawiony stara się rekonstruować epokę z przeszłości, lata II wojny światowej, czasy starożytne, Polskę średniowieczną itp. Są to powieści, których fabuły mogą mieć różny charakter: przygodowo-sensacyjny albo romantyczno-obyczajowy, jednak w sposób fabularyzowany starają się opisywać różne okresy historyczne i jej bohaterów, albo tworzą zupełnie fikcyjne uniwersa z mniejszą dbałością o ich wartość dokumentalną i prawdę historyczną. Proza ta jest przeznaczona dla dorosłych czytelników i nastolatkiem nie muszą być ich głównymi bohaterami. Jednak w większości publikacje te mają charakter „familiijny”, tak jak filmy zrealizowane na ich podstawie, mogą mieć odbiorców wśród osób z różnych pokoleń. Na ten typ książek wskazało jednak niecałe 2% nastoletnich czytelników (aż 6% – wśród uczniów mających największe domowe biblioteczki, to znaczy powyżej 500 książek). W wyborach nastoletników znalazły się przede wszystkim opowieści budowane na tle II wojny światowej. W trakcie kodowania „sędziowie kompetentni” zakwalifikowały do tego typu, czytana przez kilku nastoletników, powieść *Słowik* autorstwa Kristin Hannah. Opowiada ona o losach wojennych dwóch siostr i walce francuskiego oporu w czasie II wojny światowej. Jest reklamowana jako historia „wielkiej wojny i miłości” – ma poważniejszą tematykę. Charakter przygodowo-sensacyjny posiada następną powieść wskazana przez nastoletników: *Czas honoru* – Jarosława Sokoła, opisująca akcje i perypetie żołnierzy polskiego ruchu oporu. Ten typ literatury, choć wyraźnie obecny wśród księgarskich bestsellerów, nie znalazł licznych nastoletnich wyborów czytelnicy. Zniknęła z wyborów czytelnicy również literatura dawniejsza np. Zofii Kossak-Szczuckiej, Hanny Malewskiej czy Jana Dobraczyńskiego.

8.7.3. Literatura sensacyjno-kryminalna – wspólne wybory z rodzicami

Powieści sensacyjno-kryminalne mają stałą publiczność – podobnie jak w poprzedniej edycji badania czytelnictwa gimnazjalistów – wskazało na nie 16% czytelników. Nastoletni czytelnicy, tak jak czytelnicy starsi i dorośli¹⁸⁴ poddali się wpływowi „wydarzenia czytelnicy” z 2016 roku, kiedy to thriller psychologiczny *Dziewczyna z pociągu* i jego ekranizacja zyskały dużą popularność wśród polskich odbiorców. Kolejny rok, przyniósł następną powieść (*Zapisane*

183 A. Mazurkiewicz, *Polska współczesna powieść historyczna i kultura popularna (prolegomena)*, „Czytanie Literatury. Łódzkie Studia Literaturoznawcze” 2016, nr 5, s. 13–36 – <https://czasopisma.uni.lodz.pl/czytanieliteratury/article/view/1308> [28.11.2019].

184 *Stan czytelnictwa w Polsce w 2016 roku...*, s. 72.

w wodzie) i podtrzymał dużą poczytność autorki¹⁸⁵, również wśród nastolatków, którzy włączyli się w „dorosły” obieg tych tytułów – w efekcie aż 5% czytelników zadeklarowało czytanie jednej z jej książek.

Nastolatkwowie, podobnie jak dorośli czytelnicy, również chętnie czytali powieści Dana Browna (m.in. *Inferno, Zaginiony symbol, Cyfrową twierdzę*)¹⁸⁶, płodnego autora bestsellerów wymieniło 1,4% czytelników. W nastoletnich wyborach widoczna jest klasyka kryminału, na jej czele Agatha Christie, której poczytność potwierdziły wszystkie pomiary czytelnictwa gimnazjalistów, (1% czytelników) (m.in. *I nie było już nikogo, Niemy świadek, 13 prac Herkulesa*), z literatury sensacyjnej m.in. Tom Clancy, Frederick Forsyth (*Akta Odessy*).

Przykład profilu czytelniczego chłopca czytającego klasykę literatury sensacyjnej:

Zwierzchnik – Tom Clancy; Spisek Akwitanii – Robert Ludlum; Naval; Pieśń ognia i lodu – George R. R. Martin; Wyścig z czasem – Tom Clancy; Front w Normandii; Historia kompanii E. [993].

Jo Nesbø ma wyraźną grupę fanów (1% czytelników) – wśród odpowiedzi znajdujemy czytelników wskazujących, że przeczytali „wszystkie książki autorstwa Jo Nesbø” [1335]¹⁸⁷ albo co najmniej kilka z nich. Z autorów skandynawskiego kryminału wymieniono jeszcze Camillę Läckberg. Po kilku czytelników mieli autorzy znani od lat: Alex Kava, Harlain Coben, Carlos Ruis Zafon (*Cień wiatru*). Wymieniono jeszcze *House of Cards* Michaela Dobbsa, kryminały Tess Geritsen i in. W sumie 15% czytelników sięgnęło po literaturę sensacyjno-kryminalną obcych autorów. Zaledwie 1% czytelników wybrało polskich autorów i najpopularniejszy był Remigiusz Mróz (zdobył 9 czytelników), czytano *Behawiorystę, Kasację, Zaginięcie*. Wskazywano jeszcze różne książki, m.in. *Całe zdanie nieboszczyka*, chętnie od lat czytanej Joanny Chmielewskiej, *Złam prawo* Łukasza Gołębińskiego.

Charakterystyczne jest to, że czytelnicy literatury tego typu najczęściej wymieniali po kilka tytułów:

185 Stan czytelnictwa w Polsce w 2017 roku..., s. 68–70.

186 Ibidem, s. 106.

187 O. Dawidowicz-Chymkowska, *Wybory lekturowe lekturowe czytelników książek*, w: O. Dawidowicz-Chymkowska, D. Michalak, *Stan czytelnictwa w Polsce w 2012 roku. Transmisja kultury pisma*, Warszawa 2015, s. 129–218.

Agata Christie – Pierwsze, drugie zapnij mi obuwie, Carrie Vaughn – Kitty i nocna godzina, Kitty i nocny Waszyngton, Alex Kava – Kolekcjoner, Łowca dusz, Żywioty, J. T. Ellison – Złodziej dłoni, Steven King – Stukostrachy, Łowca snów, Miasteczko Salem, Joyland, To, Lśnienie, Cmętarz zwieżąt [1160].

Co dziesiąty czytający w czasie wolnym chłopiec i co piąta czytelniczka sięgnęły po powieść sensacyjno-kryminalną. Dziewczęta chętnie wybierają kryminał polski i skandynawski, również thriller psychologiczny to częściej wybór dziewczęcy, chłopcy zaś sięgają częściej po literaturę sensacyjną. Nowym zjawiskiem w 2017 roku jest to, że literatura ta jest czytana podobnie często w różnych światach społecznych – niezależnie od miejsca zamieszkania i wykształcenia rodziców czytelników¹⁸⁸. Natomiast czytelnicy takiej prozy to znacznie częściej osoby bardzo lubiące czytać.

8.7.4. Literatura wysokoartystyczna – przewaga twórczości współczesnej obcych autorów

W badaniach czytelnictwa, w procesie klasyfikacji czytanej literatury pięknej, wyróżnia się kategoria „literatura piękna, wysokoartystyczna dla dorosłego odbiorcy”. Według przyjętej definicji są to utwory literackie, którym literaturoznawcy i krytycy literaccy przypisałiby dużą wartość artystyczną i intelektualną, wyróżniające się oryginalnością formalną i tematyczną, zdobywające nominacje do nagród literackich i posiadające uznane literackie walory artystyczne¹⁸⁹. Ten segment literatury jest dodatkowo dzielony na literaturę dawną, powstałą przed 1918 rokiem oraz tę, która weszła w obieg czytelniczy po tej cezurze. Nie oznacza to, że wśród literatury gatunkowej – np. powieści kryminalnych czy literatury fantastycznej nie ma dzieł posiadających „uznane wartości artystyczne”. Jednak za „wysokoartystyczną” są tu uznawane te utwory, które umykają schematom fabularnym przypisanym do określonego gatunku. Literatura wysokoartystyczna to kategoria obecna od wielu lat w tradycji badań czytelnictwa prowadzonych w Bibliotece Narodowej¹⁹⁰ – pomimo kłopotów w wyodrębnieniu współczesnej

188 Por. Z. Zasacka, *Społeczne wymiary...*, s. 273–284.

189 Por. *Słowniczek*, w: *Stan czytelnictwa w Polsce w 2016...*, s. 5–7.

190 „Dokonując koniecznej klasyfikacji, staraliśmy się mniej opierać na własnym guście i subiektywnej ocenie walorów poszczególnych tekstów, ale raczej szukać kryteriów intersubiektywnych, przede wszystkim to, jak dana książka funkcjonuje w społecznym dyskursie (np. w przypadku książki starszych – czy weszła do kanonu literatury pięknej, w przypadku nowszych – w jakim tonie i przez kogo pisane są te recenzje, do jakich innych utworów się je porównuje, a nawet jak klasyfikują ją księgarze”, O. Dawidowicz-Chymkowska, *Trwałość i zmienność tekstowego świata – całokształt wyborów czytelników i nabywców książek*, w: *Społeczny zasięg książki w Polsce w 2010...*, s. 212.

literatury jej przypisanej, związanych nie tylko z brakiem jednoznacznych kryteriów wartościowania, ale też poprzez coraz częstsze łamanie granic gatunkowych oraz istnienia wielu utworów z pogranicza między literaturą artystyczną a popularną. W przypadku wątpliwości przy klasyfikacji decyzja „sędziów kompetentnych” jest rozstrzygająca, a ponieważ w wyborach nastolatków współczesna trudniejsza literatura piękna stanowi niewielki margines, zadanie to było wykonalne.

W wyborach lekturowych nastolatków traci wyraźnie swoją pozycję klasyka, literatura powstała przed 1918 rokiem¹⁹¹, a coraz częściej jest czytana współczesna proza z lat późniejszych, powstała po 1945 roku. Literatura dawna zawęża swoją nastoletnią publiczność czytelniczną, która odchodzi do strefy lektur szkolnych. Nadal poza Henrykiem Sienkiewiczem¹⁹², na którego wskazało już tylko kilku czytelników, pozostała twórczość klasyczna znajduje tylko pojedynczych odbiorców. Czytelnicy wymienili kilkanaście tytułów z literatury dawnej, co wypełniło spektrum tego typu twórczości, a wybory te wydają się być przypadkowe i są bardzo rozproszone. I tak, podobnie jak w poprzedniej edycji badania, są w tej grupie różne tomy *Trylogii* Sienkiewicza, następnie *Lalka* Bolesława Prusa, *Śluby panieńskie* Aleksandra Fredry, *Kordian* Juliusza Słowackiego, *Dzieje grzechu* Stefana Żeromskiego, z literatury obcej dramaty Wiliama Szekspira i kilka wskazań na lektury z liceum, np. *Antygonę* Sofoklesa. Od lat swoich czytelników posiada dziewiętnastowieczna proza angielska¹⁹³ – kilka dziewcząt czytało powieści Emily Brontë (*Dziwne losy Jane Eyre*, *Wichrowe wzgórza*) i Jane Austen (*Rozważna i romantyczna*, *Mansfield Park*, *Emma*). Czytano jeszcze kilkanaście powieści, były to m.in. *Anna Karenina* Lwa Tołstoja, *Katedra NMP w Paryżu* Wiktora Hugo, *Portret Doriany Greya* Oskara Wilde’a, z prozy powstałej po 1918 roku m.in.: *Wielki Gatsby* Francisa Scotta Fitzgeralda, *Pożegnanie z Afryką* Karen Blixen.

Z polskiej literatury powstałej po 1918 roku do nastoletniego obiegu czytelniczego, objętego badaniem w 2017 roku, trafiło zaledwie kilka tytułów m.in. *Kariera Nikodema Dyzmy* Tadeusza Dołęgi-Mostowicza, *Pornografia*, *Trans-Atlantyk* Witolda Gombrowicza, z prozy nowszej powstałej po 1945 roku i zaklasyfikowanej do literatury wysokoartystycznej, pojawiło się też tylko kilka

191 Z. Zasacka, *Nastoletni czytelnicy...*, s. 106.

192 Por. Z. Zasacka, *Czytelnictwo dzieci i młodzieży...*, s. 68–69; eadem, *Antynomie szkolnych i pozaszkolnych lektur*, „Polonistyka. Innowacje” 2015, nr 2, s. 35–50 – <http://pressto.amu.edu.pl/index.php/pi/article/download/4189/4255> [28.11.2019].

193 Por. Z. Zasacka *Nastoletni czytelnicy...*, s. 106; eadem, *Nastolatki i książki...*, s. 20–35.

wskazań literatury będącej również w obiegu szkolnym: dramaty Sławomira Mrożka, Tadeusza Różewicza (*Kartoteka*), opowiadania Idy Fink. Polska literatura najnowsza jest praktycznie nieobecna w wyborach spontanicznych młodzieży.

Znacznie więcej czytelników ma tłumaczona literatura i ta, która jest bliższa współczesności. W 2017 roku z prozy autorów obcych, powstałej po 1945 roku, czytano powieści m.in. *Śniadanie u Tiffany'ego* Trumana Capote, *Mechaniczną pomarańczę* Anthony Burgessa, z nowszej literatury m.in. *Amerykańską sielankę* Philipa Rotha, z najnowszych: *Małe życie* Hanya Yaganhira, *Genialną przyjaciółkę* Eleny Ferrante i inne.

Przykładowy profil czytelniczki sięgającej po literaturę młodzieżową, ale też po wysokoartystyczną:

Lolita – Nabokov, *My dzieci z dworca ZOO* – Christiane F., *Władca pierścieni* – J. R. R. Tolkien, *Kordian* – J. Słowacki, *Sen srebrny Salomei* – J. Słowacki, *Przygody Sherlocka Holmesa* – A. Doyle, *Portret Doriana Greya* – O. Wilde, *seria Harry Potter* – J. K. Rowling, *Przygody Hucka Finna* – Mark Twain [801].

Poezja, jak tego dowodzą kolejne edycje badania czytelnictwa młodzieży, posiada od lat niewielką grupę pozaszkolnych czytelników – w 2017 roku tylko 3% osób czytających książki poza szkolnym obowiązkiem deklarowało czytanie poezji z książek, w tym więcej dziewcząt 5% i tylko 1% chłopców. W opisywanym badaniu niespodzianką jest jeden tytuł, który zdobył szerszą publiczność czytelniczą – 1% publiczności czytającej w czasie wolnym, i to przede wszystkim dziewczęcej – *Mleko i Miód (Milk and Honey)* autorstwa Rupi Kaur. Tom ten – opublikowany na zasadzie *self-publishing* w 2014 roku – szybko stał się bestsellerem w Nowym Jorku, na polskim rynku to nowość opublikowana w 2017 roku. Jest to proza poetycka i wiersze pełne zmysłowości, emocji. Niektóre z czytelniczek tego tomu nazywały ją „książką z cytatami”.

Poezja, którą wymieniali uczniowie w zdecydowanej większości jest też obecna w obiegu szkolnym. Wybory te były rozproszone, wskazywano na tomiki i pojedyncze wiersze, m.in: Cypriana Kamila Norwida, Słowackiego (*Sen srebrny Salomei*), *Pana Cogito* Zbigniewa Herberta, *Miłość szczęśliwa i inne wiersze* Wisławy Szymborskiej, *Wiersze* Konstantego Idefonsa Gałczyńskiego, Tadeusza Różewicza.

Przykładowy profil czytelniczy nastolatka intensywnie czytającego przede wszystkim literaturę trudniejszą, ambitniejszą dla dorosłego odbiorcy, w większości uznaną przez krytyków, w tym także literaturę faktu:

Żeby nie było śladów Cezary Łazarkiewicz, Kariera Nikodema Dyzmy Tadeusz Dołęga-Mostowicz, Wielki Gatsby F. Scott Fitzgerald, Wichrowe wzgórze Emily Brontë, Orlando Virginia Woolf, Anna Karenina Lew Tołstoj, Pornografia Trans-Atlantyk Witold Gombrowicz, Północ i południe Elisabeth Gask, Rok 1984 George'a Orwella [1282].

Co dziesiąty nastoletni czytelnik deklaruje czytanie literatury wysokoartystycznej – trochę więcej dziewcząt (o 4 punkty procentowe). Czytelników tych wyróżnia posiadanie w domu bardzo zasobnych księgozbiorów – wraz ze wzrostem książek w domowej bibliotece przybywa czytelników literatury obiegu elitarnego.

8.7.5. Publikacje popularnonaukowe i naukowe – losy II wojny światowej, tematyka medyczna

Książki popularnonaukowe i naukowe stanowiły wybory 9% czytelników, w większości są bardzo rozproszone, dotyczą różnej problematyki. Wyróżniła się tylko jedna dziedzina: część badanych było zainteresowanych publikacjami o tematyce historycznej, najczęściej z okresu II wojny światowej, wybrało ją 4% czytelników (6% chłopców, 2% dziewcząt).

Przykład odpowiedzi nastoletniego czytelnika, interesującego się historią, przede wszystkim dotyczącą ostatniej wojny, który czytał w większości książki o takiej tematyce, ale z różnych gatunków:

Tomasz Sobański – Ucieczki oświęcimskie, Jonas Jonasson – Stulatak, który wyskoczył przez okno i zniknął, Halina Rudnicka – Chłopcy ze Starówki, Joachim Bornschein – Gestapo-Müller: technokrata terroru [734].

Kilku czytelników potwierdziło swoimi wyborami zainteresowania medyczne. Wyróżniła się tu książka, którą czytało kilka osób – *Sztynwniak* Mary Roach popularnonaukowa opowieść o nieboszczykach, bliższa literaturze faktu. Wymieniano podręczniki do nauki języków. Kolejna dyscyplina nauki, która była obecna w wyborach lekturowych uczniów to ekonomia.

W dziewięcioprocentowej grupie czytelniczej wybierającej literaturę popularnonaukową i naukową przeważają chłopcy (13%) nad dziewczętami (7%). Prawdopodobieństwo wyboru literatury popularnonaukowej jest dwukrotnie większe dla uczniów wywodzących się z rodzin, w których rodzice mają wykształcenie wyższe.

8.7.6. Literatura faktu – biografie sportowców, wspomnienia wojenne, opowieści youtubera i in.

Literatura faktu zdobyła 11% ogółu czytelników, częściej jednak wskazywali na nią chłopcy – 16%, tylko 9% dziewcząt. Największe uznanie miały biografie, autobiografie, wywiady-rzeki. Młodzi czytelnicy najchętniej wybierali takie publikacje, które były poświęcone znanym sportowcom – aż 8% czytających chłopców i 1% dziewcząt dokonało takiego wyboru. Najliczniejsze były książki, w których bohaterami byli piłkarze i zespoły piłki nożnej, biografie polskich i zagranicznych zawodników np. Roberta Lewandowskiego. Kilku czytelników wskazało na książkę *Obsesja doskonałości. Zostań legendą sportu* Dawida Piątkowskiego.

Typowy profil czytelniczy chłopca dużo czytającego i opisującego interesujące go książki o sporcie i publikacje biograficzne:

Iker Casillas – Skromność mistrza – biografia najlepszego hiszpańskiego bramkarza; Jerzy Dudek. Nierealna kariera – biografia polskiego bramkarza, i innych sportowców, biografie Michaela Phelpsa, Michaela Jordana; Bez granic! 50 inspirujących rozważań Nicka Vujicica – Nick Vujicic [1197].

Kolejna grupa czytanych biografii to odbicie życia i kariery celebrytów, prezydentów i gwiazd kultury popularnej. Tylko kilku czytelników wybrało biografie osób, które mają osiągnięcia naukowe, np. twórców komputerów *Innowatorzy* autorstwa Waltera Isaacsona. Pojedyncze wskazania dotyczyły różnych artystów, mówi o tym odpowiedź czytelniczki:

Były to książki na temat tańca. Biografie tancerzy lub książki o danym stylu tańczym [1229].

Kilkanaście wskazań miały książki o tematyce historycznej, przede wszystkim wspomnienia, relacje i literatura faktu z okresu II wojny światowej.

Przykład czytelnika o profilu lekturowym, w którym obecne są publikacje dokumentalne:

Queen. Królewska historia – Mark Blake, Biała gorączka – Jacek Hugo Bader, Otto Skorzeny pierwszy komandos III Rzeszy, Historia kina, Tyrani i dyktatorzy. Prawdziwe historie – Nigel Cawthorne [731].

Autorzy, których twórczość znajduje popularność w internecie, chętnie też publikują w sposób tradycyjny, drukowany na papierze. Wśród wyborów czytelnicznych znalazła się autobiografia twórcy programów w internecie: *Historia i felietony Youtubera. Cały ten Rock* – autorstwa Remigiusza Maciaszka i Michała Wojtasa.

Znacznie mniej, niż to uchwyciły poprzednie badania czytelnictwa, popularne są książki będące relacjami z egzotycznych podróży. Również reportaż był ubogo reprezentowany w lekturach nastolatków. Prześladowanie i nietolerancja religijna to temat kilku czytanych książek dokumentalnych. Podobnie publicystyka o tematyce politycznej i społecznej to tylko margines zainteresowań czytelnicznych młodych czytelników.

Czytelnicy literatury faktu to znacznie częściej chłopcy, którzy bardzo chętnie czytają biografie sportowców. Jest to dla nich trzeci pod względem popularności typ książek czytanych w czasie wolnym i pierwszy po literaturze fantastycznej – dla dziewcząt jest dopiero ósmy. Najwięcej chłopięcych czytelników literatury faktu znajdziemy w wielkich miastach (25%); z kolei prawdopodobieństwo podjęcia takiej lektury przez dziewczęta rośnie wraz z poziomem wykształcenia rodziców.

8.7.7. Hobby i poradniki – koreański makijaż i techniki młodego jeźdźca

Dla współczesnych nastolatków internet jest codziennym medium komunikacyjnym i dostarczającym informacji. Pomimo bogatej oferty materiałów informacyjnych, aktualnych porad zawartych w internecie, część nastolatków wybiera teksty publikowane w wersji książkowej, które stanowią źródło informacji o interesujących ich tematach i uprawianych aktywnościach. Warto zwrócić uwagę na strategię czytelnicze towarzyszące wyborom literatury poradnikowej. Czytelnicy zaciekawieni jakimś tematem, równolegle szukają interesujących ich treści publikowanych w różnych formatach i mediach:

[...] *poradniki dotyczące zdrowego gotowania, stylu życia, książki obyczajowe o życiu np. o młodziży na studiach, blogi (w internecie) wszelkiego rodzaju, felietony* [1106].

W wyborach czytelnicznych nastolatków obecne są przede wszystkim publikacje poradnikowe dotyczące uprawianego przez nich hobby oraz lubianego sportu. Wybierano poradniki poświęcone tresurze i pielęgnacji psów, hodowli zwierząt, ptaków egzotycznych, rybek, część poradników dotyczyła stylu życia,

zdrowego odżywiania, diet. Kilka wskazań zdobyły poradniki poświęcone „rozwojowi indywidualnemu”, częściej w kontekście trenowania własnej sportowej sprawności.

Obsesja doskonałości – Dawida Piątkowskiego; Ego vs ja – Dawida Piątkowskiego; Król jest tylko jeden? – Marcin Harasimowicz; Larry vs Magic. Kiedy rządziłyśmy NBA; książki o rozwoju fizycznym; Michael Jordan – Latający Byk [1758].

Poprzez wybory lekturowe ujawniło się jedno modne wśród dziewcząt hobby – sztuka makijażu. Kilka czytelniczek wybrało poradniki psychologiczno-życiowe, dotyczące relacji męsko-damskich¹⁹⁴. Kilkoro czytelników wymieniło poradniki stylu życia, książki kucharskie np. *Z serca na talerz* Jamie’go Oliviera.

Grupa czytelnicza zainteresowana książkową literaturą hobbistyczno-poradnikową zawiera podobny odsetek chłopców i dziewcząt, wywodzą się z różnych środowisk. Jedynie wyróżnili się mieszkańcy wielkich, powyżej pół miliona mieszkańców, to w ich gronie najczęściej czytano publikacje stanowiące rozwinięcie zainteresowań i źródło porad.

8.7.8. Komiksy – mangi, light novels, Deathnote, Deadpool,

Tokyo Ghost i in.

Specyfiką polskich nastoletnich czytelników jest stosunkowo nieliczna publiczność czytająca komiksy i ten trend jest obserwowany przez wszystkie cztery badania czytelnictwa młodzieży. Jednak jeśli nastolatki zaczynają czytać komiksy, to sięgają nie tylko po pojedynczy „zeszyt”, ale cały ich zbiór lub serię odnalezioną w internecie. Czytelnicy wybierali przede wszystkim japońskie komiksy typu manga, wielu typów i odmian tematycznych.

Warto zauważyć, że na podstawie większości uniwersów komiksowych mang (tak jak to się dzieje również przy komiksach innego rodzaju) powstają również filmy animowane oraz powieści ilustrowane – *light novels*, którym towarzyszą internetowe społeczności – pozwalające na wymianę opinii, śledzenia dodatkowych wątków i informacji związanym z uniwersum mangi. Badani uczniowie czytali np. *Log Horizon* japońską serię powieści ilustrowanych napisaną przez Mamare Touno; *No Game No Life* – serię *light noveli*, napisanych

¹⁹⁴ Czytelniczki wymieniły m.in. *Jak zatrzymać faceta* – blogerki Anny Ślęzak. Czytano jeszcze inne poradniki o tej tematyce: *Jak być kobietą z klasą; Jak żyć szczęśliwie; Jak znaleźć przyjaciół i zjeść sobie ludzi*.

i zilustrowanych przez Yū Kamię, mających też swój serial telewizyjny. Czytelnik jednej serii komiksu często korzystał z różnych form uczestnictwa w uniwersum danego tytułu, a więc o recepcji stanowiło nie tylko czytanie, ale też oglądanie, pisanie:

Death Note – komiks, kryminał, dramat, manga; No game no life – nowela, fantasy, komedia; Noragami – komiks, manga, akcja, komedia; Steins; Gate – nowela, dramat, kryminał; Highschool – komiks, manga, nadprzyrodzone; komedia [1556].

Część komiksów jest obecnych tylko w internecie, większość w języku angielskim:

Legend of Maxx – Jessie Mc Minn – jest to komiks internetowy, który tworzy narracje do gry, która jej nie ma; jest tylko w języku angielskim [1228].

Kilkunastu czytelników wybrało komiks amerykański.

Przykład profilu czytelniczego chłopca, intensywnego czytelnika i zwolennika amerykańskich komiksów, ale też literatury fantastycznej:

Neil Gaiman: Gwiazdny pył; Neil Gaiman: Mitologia nordycka; zbiór komiksów Kapitan Ameryka; zbiór komiksów Wolverine; zbiór komiksów Spider-Man; C. S. Lewis – Narnia; Czarownica, lew i stara szafa; James Dashner – Więzień labiryntu; Nerve [189].

Polski komiks znalazł się na marginesie czytelnicznych wyborów, miał tylko kilku czytelników, wymieniono *Kajko i Kokosza* Janusza Christy, *Torgala* Huberta Ronka. Kolejna edycja badania czytelnictwa nastolatków ukazuje, jak kurczy się młodzieżowa grupa odbiorców polskiego komiksu, a rośnie znaczenie komiksów japońskich i amerykańskich dostępnych w internecie.

Wybór komiksów nie jest przypisany do statusu społecznego nastolatków, ale do indywidualnego stylu życia, w którym silnie obecna jest kultura obrazkowa i media cyfrowe, wspierane kulturowaną w domu kulturą czytelniczną. Wśród czytelników komiksów zdecydowanie najwięcej (18%) jest nastolatków oglądających filmy (w TV, na komputerze, etc.) oraz tych, którzy spędzają wiele godzin (więcej niż 5 godzin) przed komputerem oraz tych, w których domach kolekcjonuje się książki i są zasobne księgozbiory, powyżej 500 egzemplarzy, albo, gdy uczeń ma bogaty własny księgozbiór.

8.7.9. Publikacje religijne

Typ książek religijnych został wyróżniony ze względu na tematykę – obejmuje teksty z różnych gatunków literackich i publikacje o różnym charakterze. Tematem książek religijnych są opisy doświadczeń religijnych, osobiste wyznanie lub relacja z przeżyć innych, wyznania wiary, prezentujące rozważania dotyczące przeżyć i refleksji o charakterze religijnym. Mogą to też być różne formy katechezy, ewangelizacji czy też wykładu teologicznego, ale też utwory beletrystyczne, w których doświadczenia religijne są osią całej fabuły i refleksji. Publikacje tego typu stanowią od lat margines uczniowskich wyborów czytelniczych. W 2017 roku wskazało na nie, tak jak w badaniu z 2013 roku tylko 2% czytelników. Najważniejszym wyborem w tej kategorii, podobnie jak w poprzednich badaniach, jest Biblia – 10 czytelników zadeklarowało, że czytało Stary lub Nowy Testament, pojedynczy czytelnicy wymienili poszczególne Ewangelie (np. wg świętego Jana) lub Księgę Rodzaju¹⁹⁵. Uczniowie, którzy deklarowali czytanie Biblii w zdecydowanej większości nie wymieniali już innych lektur. Pozostali czytelnicy wskazywali na beletrystykę i różnorodną literaturę faktu o tematyce religijnej, wymieniono czytana od lat *Chatę* Paula Younga. Kilka osób wskazało na *Niebo istnieje... Naprawdę!* książkę autobiograficzną, której autorami są Todd Burpo i Lynn Vincent, reklamowaną na okładce jako „prawdziwa historia” „O chłopcu, który odwiedził niebo”. Warto wymienić książkę o charakterze autobiograficznym *Bez granic! 50 inspirujących rozważań Nicka Vujicica*, w której autor opisuje, w jaki sposób pokonał ograniczenia wynikające z niepełnosprawności i jak wiara w Boga mu w tym pomogła. Kolejny przykład to *Jesteś cudem* Reginy Brett, autorki felietonów dotyczących rozwoju osobistego, która rozważania dotyczące pracy na sobą toczy z perspektywy wiary i człowieka wierzącego. Następną w tej grupie to książka ks. Jana Malińskiego *Zanim powiesz kocham*, zawierająca porady jak żyć po katolicku, skierowane do młodzieży. Z kolei z beletrystyki o tematyce religijnej czytano powieść, której akcja rozgrywa się 30 lat po śmierci Chrystusa *Teofil* Michaela D. O'Briena.

Warto odnotować, że w deklaracjach objętych sondażem z 2017 roku, ujawnił się nowy sposób czytania książek o tematyce religijnej, nie tyle nastawiony na katechizację i poznawanie żywotów świętych, ile na używanie tekstów religijnych do samorozwoju, poszukiwań odpowiedzi na pytania dotyczące wiary i jej obecności w codziennym życiu.

195 Z. Zasacka, *Czytelnictwo dzieci i młodzieży...*, s. 109.

Przykład obecności literatury religijnej w preferencjach czytelniczych nastolatka:

Biografia Mameda Khalidowa, biografia Kuby Błaszczkowskiego, Bóg w wielkim mieście, Biblia Bez granic! 50 inspirujących rozważań Nicka Vujicica – Nick Vujicic [291].

8.8. Spontaniczny kanon lektur

Spontaniczne wybory lekturowe nastolatków były obserwowane czterokrotnie: w 2003, 2010, 2013, 2017 roku – co pozwala uchwycić zachodzące zmiany na przestrzeni piętnastu lat XXI wieku. Kolejne pomiary zostały przeprowadzone w sposób gwarantujący możliwość porównywania wyników i uogólniania ich na całą populację piętnastolatków. Okres między badaniami to czas gwałtownych zmian, w rozwoju i upowszechnieniu nowoczesnych technologii przechowywania, odtwarzania i udostępniania informacji, w tym tekstów kultury. Zmiany te dotarły do Polski z pewnym opóźnieniem a przez to ich tempo było szczególnie dynamiczne. Towarzyszyły im intensywne procesy globalizacji, w których uczestniczyły polska kultura i ekonomia¹⁹⁶. Wszystkie te zjawiska umożliwiały przenikanie tekstów kultury ponad granicami państw, powstawały coraz sprawniejsze kanały dystrybucji, przekazu i reklamy utworów mających swoje premiery w różnych miejscach globu równocześnie¹⁹⁷. Kazimierz Krzysztofek określił te zjawiska jako efekt synergiczny rynku, techniki i wolności przepływów¹⁹⁸. Lata objęte obserwacją to także czas zmian i nowych trendów

196 E. Wnuk-Lipiński, *Oblicza globalizacji – konceptualizacja pojęcia*, w: *Globalizacja. I co dalej?*, praca zbiorowa pod red. S. Amsterdamskiego, Warszawa 2004, s. 15–29; A. Giddens, *Nowoczesność i tożsamość. „Ja” i społeczeństwo w epoce późnej ponowoczesności*, Warszawa 2002; A. Jawłowska, *Globalizacja i świadomość globalna*, w: *Globalizacja. I co dalej?*..., s. 118–143; Z. Bauman, *Globalizacja. I co z tego dla ludzi wynika*, przeł. A. Klekot, Warszawa 2006.

197 *Global Media Report 2015 Mc Kinsey @ Company Global Media Trend Report 2014* – https://www.mckinsey.com/~media/McKinsey/Industries/Media%20and%20Entertainment/Our%20Insights/Global%20Media%20Report%202015%20-%20New/McKinsey%20Global%20Media%20Report%202015_final.ashx [28.11.2019]; *2016 Top Markets Report. Media and Entertainment. A Market Assessment Tool for U.S. Exporters*, U.S. Department of Commerce, International Trade Administration, Industry and Analysis (I&A) – https://www.trade.gov/topmarkets/pdf/Media_and_Entertainment_Top_Markets_Report.pdf [28.11.2019]; R. Wischenbart, *The business of books 2016. Between the first and the second phase of transformation. An overview of market trends in North America, Europe, Asia and Latin America, and a look beyond books. White Paper, Summer 2016, presented by the Frankfurt Book Fair Business Club*, Frankfurt am Main 2016 – https://fill-livrelecture.org/wp-content/uploads/2016/07/white_paper_business_of_books_june_2016.pdf [28.11.2019].

198 K. Krzysztofek, *Globalna kultura i globalne zarządzanie*, „Sprawy Międzynarodowe” 2000, t. 53, nr 1, s. 67–86 – <http://digit.pism.pl/publication/1424> [28.11.2019].

w literaturze współczesnej, a szczególnie tej, która jest przeznaczona dla niedorośłego odbiorcy¹⁹⁹. W masowym obiegu pojawiły się nowe odmiany literatury dla niego. Świadczy o tym obecność wśród bestsellerów powieści postapokaliptycznych i *urban fantasy* dla młodzieży. Jednak istotą tej przemiany jest nie tyle nowatorstwo formalne, ale wprowadzenie do popularnej literatury rozrywkowej poważniejszego, psychologicznego oblicza. Za intrygą fabularną ukryta jest refleksja, ważne pytania egzystencjalne, o sens życia, hierarchię wartości, tożsamość²⁰⁰.

Tym procesom towarzyszą zmiany socjologiczne związane z dorosłością, obserwujemy proces przesuwania się granicy wieku młodych dorosłych w podejmowaniu decyzji o założeniu rodziny, wyborze zawodu, wyjściu z domu²⁰¹. Zjawisko to, nazywane przez socjologów odracaniem dorosłości, przejawia się m.in. słabnięciem normatywnych nacisków dotyczących rodzaju i sekwencji zadań rozwojowych oraz podejmowania ról typowych kiedyś dla dojrzałego etapu życia. Z drugiej strony wzory osobowe i stylów życia propagowane przez teksty kultury popularnej mają wpływ na budowanie tożsamości współczesnych nastolatków, np. potrzeby kształtowania własnego wizerunku, „podobania się” innym²⁰². Literatura piękna skierowana do niedorośłego odbiorcy z jednej strony, stara się odpowiadać na jego pytania tożsamościowe, a z drugiej może je formować. Badani czytelnicy to dorastająca młodzież, już pożegnali dzieciństwo, jednak etap dorosłości jest jeszcze przed nimi. Stoją przed wyborem szkoły, który może otwierać lub domykać dalsze etapy edukacji, determinować przyszły zawód, a więc pytania dotyczące tożsamości są im szczególnie bliskie.

Wyniki ostatnich dwóch badań czytelnictwa młodzieży z 2013 i 2017 roku przynoszą świadectwo efektów globalnych przepływów tekstów kultury wchodzących w czytelniczy obieg książki w Polsce. Spontaniczny kanon książek wybieranych samodzielnie przez nastolatki jest świadectwem ich zainteresowań czytelniczych, nie determinowanych obowiązkiem szkolnym i poleceniem nauczyciela, ale szeregiem innych czynników. Istotny jest dostęp do lektur i informacji o nich,

199 M. Rogoż, *Fantastycznie obecne...*, s. 239–250.

200 G. Leszczyński, *Bunt czytelników...*, s. 135–146.

201 Ścieżki wkraczania w dorosłość, red. nauk. A. I. Brzezińska i W. Syska, Poznań 2016; A. Łysak, *Na rozdrożu. Młodzież wobec wyborów życiowych*, w: *Psychologiczne i społeczne dylematy młodzieży XXI wieku*, pod red. G. E. Kwiatkowskiej i M. Filipiaka, Lublin 2009.

202 M. Bernasiewicz, *Młodzież i popkultura. Dyskursy światopoglądowe, recepcja i opór*, Katowice 2009, s. 30–33.

charakter obecności książek i wzorów praktyk czytelniczych w najbliższym środowisku społecznym czytelnika. Następnie ważne są ukształtowane we wcześniejszej biografii czytelniczej horyzonty oczekiwań nastoletnich czytelników, ich gusty i preferencje lekturowe. Na spontaniczny kanon wyborów lekturowych, w przyjętym tu rozumieniu, składają się najpoczytniejsze książki i autorzy. Kanon ten pozwala wytyczyć obszar wspólnego dla nastoletnich czytelników uniwersum symbolicznego czerpanego z lektur książkowych odbywanych poza szkolnym obowiązkiem. Opis wyborów lekturowych zaś odpowiada na pytanie, jakie trendy współczesnej literatury znajdują odbicie w spontanicznych wyborach czytelniczych.

Tabela 8.2 zawiera zestawienie autorów, którzy zdobyli co najmniej 2% czytelników książek poza szkolnym obowiązkiem, w co najmniej dwóch pomiarach z czterech realizowanych w latach 2003, 2010, 2013, 2017 oraz tych, którzy w 2013 roku i w ostatnim badaniu mieli minimum 3% takich czytelników.

Wyraźny jest trend wskazujący na fantastykę dla niedorosłych czytelników jako ten typ literatury, który łączy największą część nastoletniej publiczności czytelniczej. Trzy równoległe odmiany tego gatunku literackiego ujawniły się w obrębie wyborów literatury fantastycznej. Pierwsza – to fantastyka przygodowa, którą olbrzymie zainteresowanie zostało uruchomione popularnością cyklu Joanne Rowling o przygodach Harry’ego Pottera, od pierwszego badania w 2003 roku to najpoczytniejszy tytuł i zainteresowanie nim nie słabnie. Do grupy, najchętniej czytanych w ciągu ostatnich piętnastu lat, autorów takiej literatury dołączyli John Flanagan, Brandon Mull, Rick Riordan.

Druga odmiana fantastyki, łącząca grozę gotycką z baśnią i szkolnym *love story*²⁰³ zyskała na popularności dzięki ekranizowanemu cyklowi Stephenie Meyer – paranormalnego romansu – rozpoczynającego modę czytelniczą na taką literaturę i osiagającą rekordy popularności zdobywając aż 22% czytelników! Podobnie, jak kiedyś pierwszy tom Harry’ego Pottera, wzbudził olbrzymie zainteresowanie, tym razem przede wszystkim dziewcząt. W wyborach polskich czytelników, zwłaszcza czytelniczek, nurt ten obejmuje duży zbiór powieści. W 2017 roku wyróżniła się *urban fantasy*, a z niej szczególnie dwie autorki – Cassandra Clare, (zainteresowanie czytelnicze jej trylogią *Miasto aniołów* było

²⁰³ A. Gemra, *Frankenstein forever? Trwałość i zmienność motywów grozy w horrorze*, „Literatura i Kultura Popularna” 2005, t. 12, s. 29–42.

już widoczne w 2010 roku) oraz Becca Fitzpatrick i najpopularniejsza jej powieść *Szeptem*.

Trzecia odmiana to science-fiction²⁰⁴ dla niedorosłych odbiorców, na którą składają się kolejne pododmiany: *cyberpunk*, *steampunk*, dystopie czy proza postapokaliptyczna, *speculative fiction*, fantastyka socjologiczna. Jednak to dystopie stały się przyczyną wzrostu publiczności czytelniczej, zwłaszcza wśród dziewcząt. W badaniu w 2010 roku zostały zaobserwowane wybory czytelnicze wskazujące na fantastyczne thrillery, pełne brutalnych scen, o cechach prozy postapokaliptycznej²⁰⁵: serię *Gone*, Michaela Granta, *Numery*; *Przyszłość* Rachel Ward, *Igrzyska śmierci* Suzanne Collins, mające wówczas jeszcze wąskie grono czytelnicze. Kolejne badanie z 2013 roku odnotowuje kolejną modę czytelniczą, którą spowodowała ekranizacja cyklu powieści Collins. Po upływie kolejnych czterech lat proza postapokaliptyczna jest reprezentowana w wyborach czytelniczych nastolatków przez kilkadziesiąt powieści, pisanych w cyklach mających kilka tomów, w grupie najpoczytniejszych autorów są cztery nazwiska: Suzanne Collins, Veronica Roth, James Dashner, Kiera Cass.

Warto tu przy okazji odnotować kolejny trend charakteryzujący wybory czytelnicze nastolatków: wszystkie nowe powieści trafiające do szerszego obiegu czytelniczego, w tym do spontanicznego kanonu, są autorstwa pisarzy obcych.

W ciągu pierwszej dekady objętej badaniami fantastyka dla dorosłych traciła czytelników. Część czytelników ceniących literaturę fantastyczną wybrała tę, w której bohaterami są ich rówieśnicy. Zmalało też od 2013 roku zainteresowanie twórczością polską. Jedynie Andrzej Sapkowski stale należał do pierwszej czwórki najliczniej czytanych autorów. Dzięki stabilnej i licznej publiczności w kanonie młodzieżowych wyborów lekturowych obecni są dwaj autorzy J. R. R. Tolkien, przede wszystkim jako autor *Władcy pierścieni* i *Hobbita* oraz Stephen King, i jego kilkadziesiąt powieści. W tym typie literatury widoczne jest przenikanie uniwersów fabularnych powieści i popularnych gier komputerowych, dotyczy to najpoczytniejszych autorów Dmitry Gluckhovskiy'ego, Andrzeja Sapkowskiego.

204 T. Smejls, *Geneza i historia literatury cyberpunkowej*, „Literatura i Kultura Popularna” 2005, s. 43–59.

205 L. Nijakowski, *Świat po apokalipsie...*

Tabela 8.2. Autorzy najliczniej czytani przez gimnazjalistów w czasie wolnym, w latach 2017, 2013, 2010, 2003* (w procentach)

Najpoczytniejsi autorzy	2017	2013	2010	2003
Joanne K. Rowling	13	15	11	13
J. R. R. Tolkien	8	10	8	13
Andrzej Sapkowski	6	6	5	3
Stephen King	4	5	2	3
Stephenie Meyer	3	10	22	
John Green	7			
Paula Hawkins	6			
Suzanne Collins	3	7		
Cassandra Clare	5	2		
Pablo Coelho		2	7	4
Christiane F.		4	6	7
Barbara Rosiek		6	6	7
Małgorzata Musierowicz			2	5
Krystyna Siesicka			3	4
Gayle Forman	4			
Dmitry Gluckhovsky	3	3		
Dan Brown	2	3		
John Flanagan	2	3		
E. L. James	2	3		
Veronica Roth	3			
Anne Todd	3			

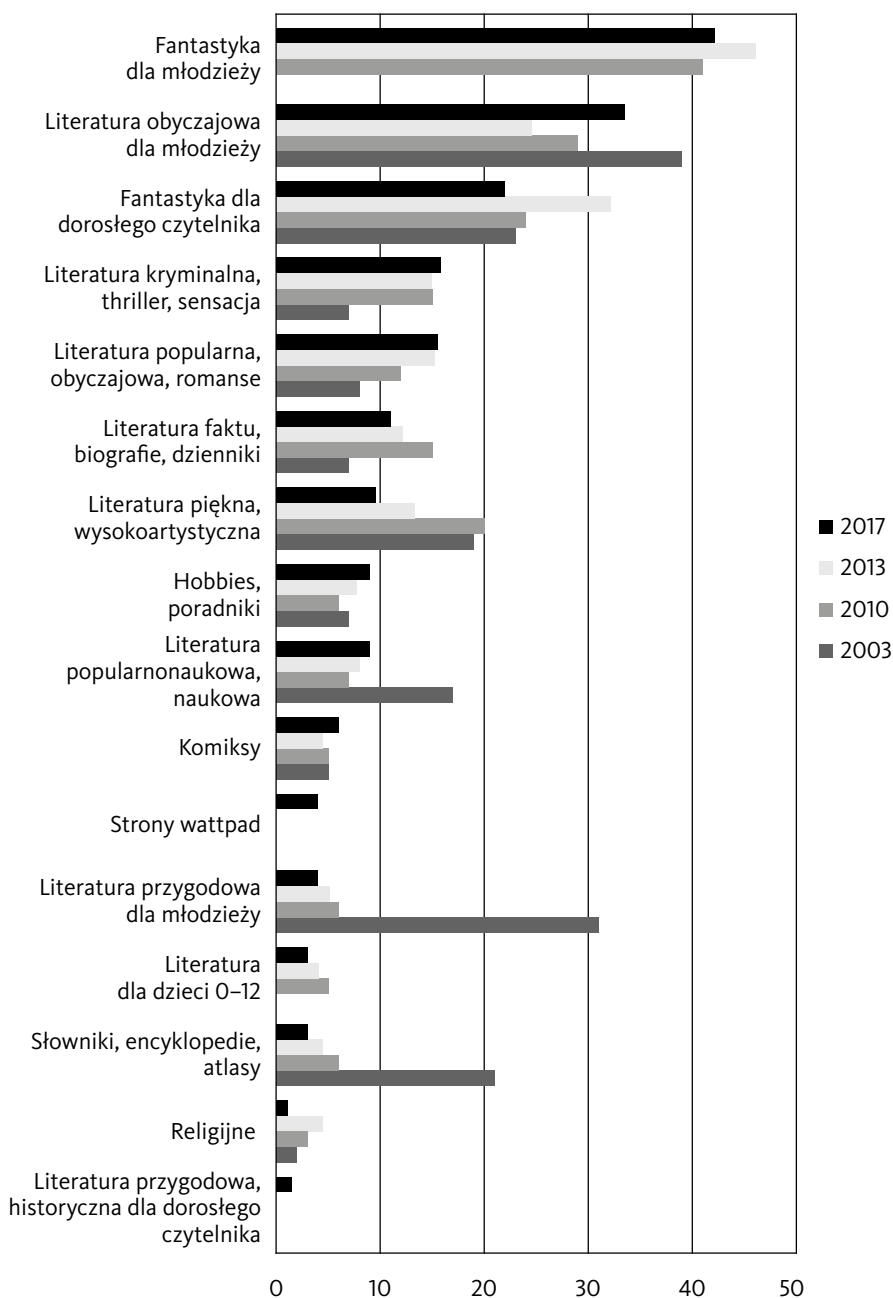
* W zestawieniu umieszczono autorów książek czytanych poza szkolnym obowiązkiem, przez co najmniej 2% czytelników, w co najmniej dwóch badaniach oraz dodatkowo tych autorów, którzy byli czytani co najmniej przez 3% czytelników w 2017 roku

Kanon spontanicznych wyborów to także literatura realistyczna, obyczajowa. W pierwszej dekadzie XXI wieku najliczniej czytane były polskie autorki, poczytne wcześniej jeszcze w latach PRL: Małgorzata Musierowicz, Krystyna Siesicka i Barbara Rosiek²⁰⁶. Książki poświęcone narkomanii i nałogom wśród nastolatków należały do najpoczytniejszych wśród powieści obyczajowych dla młodzieży. W ostatnim badaniu *Pamiętnik narkomanki* zniknął z masowego obiegu czytelniczego, miał wówczas stosunkowo niedużą (1,5%) publiczność

206 Z. Zasacka, *Nastoletni czytelnicy...*, s. 101–102.

Wykres 8.3. Typy książek czytanych przez nastoletnich czytelników w czasie poza szkolnymi obowiązkami w 2003, 2010, 2013, 2017 (w procentach)

czytelniczą. W 2017 roku proces ten objął również powieści Musierowicz i Siesickiej, które zniknęły już z szerszego obiegu, przestały być czytane też jako lektury szkolne. W ostatnim badaniu miały tylko pojedynczych czytelników, w efekcie stopniowo znikając z masowego obiegu szkolnego i spontanicznego. Ujawnił się proces słabnięcia szerszego zainteresowania czytelniczego polską literaturą dla młodzieży. Literatura obyczajowa poruszająca problemy dorastania, relacji rówieśniczych, rodzinnych oraz pierwszych miłości jest jednak nadal bardzo ważna dla nastolatków. Po stopniowym kurczeniu się publiczności czytelniczej tego typu literatury – co odnotowało badanie z 2010 i 2013 roku – ostatni pomiar wskazał na nowy kierunek zmian – ponowny wzrost zainteresowania (wykres 8.3). W miejsce polskiej literatury pojawiła się licznie reprezentowana literatura pisana przez autorów obcych. W masowym obiegu krążą John Green, Gayle Forman, Jay Asher, piszący powieści o melodramatycznym charakterze i trudnych doświadczeniach nastoletnich bohaterów, takich jak ciężka choroba, śmierć bliskich, samobójstwo. Powieści te opisują realia rzeczywistości amerykańskiego społeczeństwa z klasy średniej i wyższej. Nastoletnie czytelniczki są zainteresowane coraz szerszą grupą autorów literatury psychologiczno-obyczajowej, piszących dla tak zwanych młodych dorosłych, których wiek coraz elastyczniej się poszerza²⁰⁷.

Wśród poczytnych autorów wśród nastolatków znajdują się także twórcy, których proza romansowo-obyczajowa przeznaczona jest przede wszystkim dla starszych czytelników – Anne Todd, Federico Moccia, Nicolas Sparks, E. L. James. W 2017 roku w kanonie utrzymuje się jeszcze przez cztery lata cykl erotycznych powieści zapoczątkowany tomem *Pięćdziesiąt twarzy Greya* E. L. James. Jest to przebój mody czytelniczej sprzed kilku lat, który połączył różne pokolenia czytelnicze²⁰⁸, w różnych krajach. Stanowi przykład skuteczności zabiegów marketingowych, które efektywnie dystrybuują i reklamują teksty kultury po całym globie sprzyjając procesom globalizacji.

Zainteresowanie nastoletnich czytelników literaturą dla dorosłych odbiorców uległo również zmianom – maleje publiczność czytająca literaturę piękną, wysokoartystyczną: przede wszystkim słabnie atrakcyjność literatury klasycznej, dawnej, więcej czytelników posiada literatura najnowsza – jednak wybory lekturowe są tutaj bardzo rozproszone, nie trafiają do masowego obiegu. To kurczenie się obiegu elitarnego literatury artystycznej, szczególnie klasyki, jest

207 M. Cart, *Young adult literature...*, s. 119.

208 *Stan czytelnictwa w Polsce w 2017 roku...*, s. 60

trendem wspólnym dla dorosłych i młodzieżowych czytelników²⁰⁹. Dorosłych i młodych czytelników połączył także wybór literatury sensacyjno-kryminalnej i thrillerów – świadczy o tym obecność wśród najpoczytniejszych autorów prozy Stephena Kinga, Pauli Hawkins, Dana Browna²¹⁰. Jest to dowód, że ekranizacja książek jest skutecznym motorem rozprzestrzeniania się mody na książki.

9. Satysfakcje z czytania – atrybuty udanej lektury i style odbioru

9.1. Książki polecane przez nastoletnich czytelników

Szczegółowy opis spontanicznych wyborów lekturowych nastolatków kieruje naszą uwagę na czytanie literatury pięknej. Kolejnym zadaniem jest rozpoznanie przyczyn wyboru określonych utworów, które teksty i dlaczego są przez nastoletnich czytelników szczególnie cenione.

Emocjonalno-poznawczym komponentem budującym postawy czytelnicze są oczekiwania wobec czytanych książek, które kształtuje wcześniejsza biografia czytelnicza, doświadczenia w recepcji różnych typów publikacji i literatury. Wiąże się z nimi poznawczy (kompetencje czytelnicze służące interpretacji utworów w różnych gatunkach i o rozmaitej tematyce, dokonywaniu ocen i klasyfikacji np. moralnych) i emocjonalny komponent postaw czytelniczych – to znaczy nastawienie do określonych gatunków i tematów, przekonanie, że je cenię, lubię, są z jakichś powodów warte czytania²¹¹. Emocjonalny komponent postaw czytelniczych to także emocje towarzyszące lekturze. Sposoby analizy emocjonalnego charakteru lektury czerpią inspiracje z będących pod wpływem kognitywistyki studiów nad odbiorem literatury i rezonansu czytelniczego²¹². Czytanie dostarcza obu możliwych przyczyn powstawania emocji – poznawczych i poza poznawczych (pierwotniejszych, wynikłych z fizjologicznych stanów

209 Por. Z. Zasacka, *Czytelnicy i ich wybory lekturowe w 2017 roku*, w: *Stan czytelnictwa w Polsce w 2017 roku...*, s. 76.

210 *Stan czytelnictwa w Polsce w 2017 roku...*, s. 66–76.

211 M. Rembowska-Płuciennik, *Emocje w odbiorze literatury – perspektywy kognitywistyczne*, „Ruch Literacki” 2014, t. 55, nr 6, s. 563–575 – <http://journals.pan.pl/dlibra/publication/96289/edition/83036/content> [28.11.2019]; V. Nell, *Lost in a book. The psychology of reading for pleasure*, New Haven, London 1988; R. Gerrig, *Experiencing narrative worlds. On the psychological activities of reading*, New Haven, London 1993; K. Oatley, *A taxonomy of the emotions of literary response and a theory of identification in fictional narrative*, „Poetics” 1994, t. 23, s. 53–74 – https://www.academia.edu/861474/A_taxonomy_of_the_emotions_of_literary_response_and_a_theory_of_identification_in_fictional_narrative [28.11.2019].

212 M. Rembowska-Płuciennik, *Poetyka intersubiektywności. Kognitywistyczna teoria narracji a proza XX wieku*, Toruń 2012.

organizmu i percepcji ich zmian). Magdalena Rembowska-Płuciennik analizując funkcje emocji w zaangażowaniu w odbiór literatury zauważa:

Doznaniowe nacechowanie lektury to czynnik realnie sprzyjający kontynuacji czytania, który w efekcie zwiększa szansę na podjęcie zrationalizowanego namysłu nad utworem. Brak takiego pobudzenia, owocujący nudą, odmowa dalszego czytania są także rodzajem oddźwięku, realnie straszącym nauczycieli i uczniów na lekcjach literatury²¹³.

W prezentowanych tu analizach przyjęto wyobrażenie o satysfakcjonującej lekturze jako operacjonalizację horyzontu oczekiwań nastoletnich czytelników. W celu bliższego poznania, jakie lektury są szczególnie cenione przez nastolatków i dlaczego, badani uczniowie zostali poproszeni o wskazanie książki wartej polecenia kolegom oraz o uzasadnienie swojej decyzji. Gimnazjaliści odpowiadali na dwa otwarte pytania – wpisywali samodzielnie do ankiety audytoryjnej krótkie odpowiedzi. Następnie ich odpowiedzi były kodowane przez „sędziów kompetentnych”²¹⁴ wykorzystujących klucze kodowe. Książki polecane były kodowane w analogiczny sposób jak książki czytane w czasie wolnym, dodatkowo uwzględniono polecane lektury szkolne. Do kodowania uczniowskich uzasadnień dokonano wyboru zastosowano klucze kodowe z poprzednich edycji badania, uwzględniające jednak zmiany, które pojawiły w kolejnych edycjach²¹⁵. Analizowano aksjologiczny sens uczniowskich wypowiedzi. W przyjętym tu ujęciu wykorzystano socjologiczne rozumienie wartości, które odnosi się do:

całości doświadczenia ludzkiego, zewnętrznego i wewnętrznego, zarówno praktycznej działalności człowieka, jak i jego wyobraźni, intuicji i rozumowania moralnego²¹⁶.

Wartości rozumiane jako cele – to preferowane stany rzeczy, odczuć. Są to, powołując się na Stefana Nowaka: „pewne obrazy czy wizje stanów czy

213 M. Rembowska-Płuciennik, *Emocje w odbiorze literatury...*, s. 568.

214 Rozdz. 8, *Spontaniczne wybory lekurowe nastolatków*, s. 104.

215 Z. Zasacka, *Dlaczego czytamy powieści – kilka implikacji dla badaczy czytania dla przyjemności*, „Przegląd Humanistyczny” 2009, t. 55, nr 3 (414), s. 88–93; eadem, *Nastoletni czytelnicy...*, s. 151–166; eadem, *Reading satisfaction...*, s. 40–64.

216 M. Ziółkowski, *Wartości*, w: *Encyklopedia socjologii*, [t.] 4, 5–Ż, kom. red. Z. Bokszański [et al.], red. nauk. K. W. Frieske [et al.], Warszawa 2002, s. 289–297.

procesów pożądaných, uznanych za właściwe, słuszne, czy też takie, jakich by się chciało”²¹⁷.

Odpowiedzi nastolatków zawierające uzasadnienia wyboru książkowej rekomendacji są traktowane za Michałem Głowińskim²¹⁸ jako świadectwa i normy lektury. Wybór określonej książki i towarzyszący jej opis doświadczania lektury, to przykład w jaki sposób była czytana przez rekomendującego. Tworzenie uzasadnienia uruchamia pewną strategię poznawczą wobec tekstu, która wynika z przesłanek w nim zawartych oraz z doświadczenia, kompetencji czytelnika oraz z norm i wartości przypisywanym preferowanemu stylowi odbioru. Styl odbioru, w przyjętym rozumieniu, jest to sposób kierowania uwagi na wybrane elementy obecne w tekście i przypisywanie im określonych funkcji. Takie ujęcie bliskie jest koncepcjom „używania literatury”, które stosowała Lisa Felski, czy też transakcyjnej teorii odbioru Luise M. Rosenblatt²¹⁹.

Tylko część badanych uczniów – 42% – potrafiła wskazać książkę, którą by chciała polecić rówieśnikom i kolegom do przeczytania. Wśród osób, które poleciły książki zdecydowanie przeważały dziewczęta (56%, a tylko 28% chłopców) – było ich dwukrotnie więcej niż chłopców! Były to częściej osoby, które lubią i bardzo lubią czytać, czytają systematycznie książki, są aktywnymi czytelnikami. Z kolei na wybór rekomendacji miały wpływ dotychczasowe doświadczenia czytelnicze badanych, to co zdążyli już sami poznać. Świadczy o tym podobieństwo obu list: książek najczęściej czytanych poza szkołą i polecanych. Rekomendacje nie stanowią jednak odwzorowania wyborów czytelniczych. Obecne są wśród nich również książki czytane jako lektury szkolne, legitymizowane w trakcie nauki w szkole. Pojawiały się też lektury ze wcześniejszych etapów biografii czytelniczej – ze szkoły podstawowej, z dzieciństwa. Czytelnicy, którzy dokonywali selekcji książek wartych polecenia posługiwali się różnymi przesłankami. Niektórzy przyznawali wprost, że kierowali się własnym gustem podkreślając, że polecają taki, a nie inny tytuł, bo takie książki ich interesują – albo jest to ich ulubiona z jakiegoś powodu książka bądź książki:

[*trylogia Więzień labiryntu – 3 części, trylogia Igrzyska śmierci – 4 części*] – [...] *Mam duży problem z wyborem książek, ponieważ najczęściej nie podoba mi się ich*

217 S. Nowak, *Postawy, wartości i aspiracje społeczeństwa polskiego. Przesłanki do prognozy na tle przemian dotychczasowych*, w: *Spółczesność polskie czasu kryzysu. Przeobrażenia świadomości i warianty zachowań*, praca zbiorowa pod red. S. Nowaka, Warszawa 1984, s. 403.

218 M. Głowiński, *Style odbioru. Szkice o komunikacji literackiej*, Kraków 1977, s. 116–138.

219 L. Felski, *Uses of literature*, Oxford 2008; L. M. Rosenblatt, *The reader, the text, the poem...*

fabuła, jednak te dwie trylogie mnie zaskoczyły i zaciągnęły do czytania, nie mogę przestać o nich myśleć [110].

Inni badani uważają, wprost dali znać o tym w swojej krótkiej wypowiedzi, że polecana lektura, powinna podobać się kolegom, bo jest szczególnie atrakcyjna dla młodzieży.

Typowy przykład, odpowiedzi czytelniczki, która poleca literaturę obyczajową dla nastolatków (*Ponad wszystko* Nicoli Yoon), zakładając, że powinna pasować do horyzontu oczekiwań kolegów:

[...] poleciłabym właśnie tę książkę, ponieważ może się spodobać osobom w podobnym wieku [215].

Pojedyncze osoby dają wyraz temu, że są świadome zróżnicowanych zainteresowań i gustów czytelniczych kolegów. Czytelniczka polecała kilka książek różnych typów:

[...] każda z tych książek jest w innej tematyce i myślę, że każdy wybrałby sobie coś co do niego pasuje [150].

Większość badanych wskazywało na pewne atrybuty, jako na te, które w ich opinii mogą decydować o atrakcyjności lektury i o tym, że mogą również odpowiadać innym. Odpowiedzi, które są rozwinięte i wykraczają poza ogólne, w zdecydowanej większości nakierowane są na wymienienie tych właściwości polecanego tytułu, które zapewniają satysfakcję z czytania. Sugerują też, w jaki sposób warto czytać daną książkę, czego w niej szukać, aby lektura była udana, a więc polecają określony styl odbioru danego utworu.

Tabela 9.1 przedstawia zestawienie ukazujące najczęściej polecane typy książek z podziałem na płeć, która najmocniej determinuje czytelnicze gusta i oczekiwania wobec czytanych tekstów. Dziewczęta dwukrotnie częściej niż chłopcy polecały książki, a więc zbiór rekomendowanych przez nie tytułów był większy. Uczennice najchętniej czytały i polecały literaturę obyczajową dla młodzieży, a zaraz potem fantastykę dla młodzieży. Dla chłopców fantastyka – przygodowa oraz dla dorosłych odbiorców to najważniejsze preferencje i rekomendacje, dodatkowo jeszcze literatura niebeletrystyczna stanowiąca poszerzenie ich zainteresowań. Dla największej grupy chłopców, potrafiących polecić kolegom lekturę, autorem najbardziej wartym czytania jest J. R. R. Tolkien i Andrzej

Tabela 9.1. Typy książek polecanych przez nastolatków z podziałem na płeć, N = 746 (w procentach)

Typy książek polecanych	Płeć		
	Ogółem	Chłopcy	Dziewczęta
Fantastyka dla młodzieży, w tym trzy odmiany gatunku:	30	27	32
Fantastyka przygodowa dla młodzieży	20	24	18
Dystopie, science-fiction, powieści postapokaliptyczne dla młodzieży	8	4	9
Romans paranormalny dla młodzieży	7	0	11
Literatura obyczajowa dla młodzieży	24	4	35
Lektury szkolne	14	19	11
Fantastyka dla dorosłego czytelnika	13	25	7
Literatura popularna, obyczajowa, romanse	10	1	14
Literatura faktu, biografie, popularnonaukowe, hobbies	10	15	7
Literatura piękna, wysokoartystyczna	8	9	8
Kryminał, thriller, sensacja	8	5	10
Literatura dla dzieci 0–12	2	2	2
Literatura przygodowa dla młodzieży	2	3	1
Strony wattpad	2	0	2
Komiksy	1	1	1
Literatura popularna, przygodowa, historyczna	1	1	1
Religijne	1	0	1

* W tabeli pogrubiono istotnie statystycznie wyższe odsetki ($p < 0,05$)

Sapkowski, następnie Dmitri Gluckhovsky, a z fantastyki przygodowej John Flanagan. Podobnie często przez nastolatków obu płci wybierane są powieści Joanne K. Rowling. W dziewczęcych rekomendacjach wygrywają autorzy powieści obyczajowych dla młodzieży: John Green, Nicola Yoon, Jay Asher, a z powieści postapokaliptycznych należących do fantastyki dla młodzieży – James Dashner, z romansu paranormalnego Cassandra Clare, Nicolas Sparks z romansu obyczajowego. Lektury szkolne, to po fantastyce młodzieżowej, najczęściej polecany typ literatury, co jest zasługą przede wszystkim chłopięcych wyborów. Niezmiennie od lat, na pierwszym miejscu, jako najbardziej przez uczniów ceniona i chwalona lektura z gimnazjum, są *Kamienie na szaniec* Aleksandra Kamińskiego (tabela 9.2). Jeszcze kilkanaście osób wymieniło *Oskara i panią Różę* Emmanuela Schmitta, utwór, który mógł być w szkole czytany też jako

Tabela 9.2. Autorzy i książki najczęściej polecani przez nastolatków (w procentach)

Autorzy i książki najczęściej polecani	Ogółem	Chłopcy	Dziewczęta
Joanne K. Rowling (cykl <i>Harry Potter</i>)	6	7	6
Andrzej Sapkowski (<i>Wiedźmin</i> i in.)	4	9	1
J. R. R. Tolkien (<i>Władca pierścieni, Hobbit</i>)	4	9	4
John Green (<i>Gwiazd naszych wina</i>)	4	1	5
James Dashner (cykl <i>Więzień labiryntu</i>)	3	2	3
Cassandra Clare (m.in. cykl <i>Dary anioła</i>)	3	-	4
Aleksander Kamiński (<i>Kamienie na szaniec</i>) (lektura szkolna)	3	2	4
Nicola Yoon (<i>Ponad wszystko</i>)	3	-	5
Veronica Roth (cykl <i>Niezdorna</i>)	2	-	2
Nicolas Sparks (<i>Pamiętnik</i> i in.)	2	-	3
Jay Asher (<i>13 powodów</i>)	2	1	3
Dmitry Gluckchovsky (<i>Metro 2033</i>)	2	5	-
John Flanagan (cykl <i>Zwiadowcy</i>)	2	5	1
Rick Riordan (m.in. seria <i>Percy Jackson i bogowie olimpijscy</i>)	2	2	2
Henryk Sienkiewicz (<i>Krzyżacy, Quo vadis</i>) (lektury szkolne)	1	1	2
Agatha Christie (różne powieści)	1	1	1
Becca Fitzpatrick (<i>Szeptem</i> i in.)	1	1	1
Stephen King (różne powieści)	1	1	2
Emmanuel Schmitt (<i>Oskar i pani Róża</i>) (lektura szkolna)	1	1	1
Juliusz Słowacki <i>Balladyna i inne utwory</i> (lektura szkolna)	1	1	-
Stephenie Meyer (cykl <i>Zmierzch</i>)	1	-	2
Barbara Rosiek (<i>Pamiętnik narkomanki</i>)	1	0	1
George R. Martin (<i>Gra o tron</i>)	1	2	0
Antoine de Saint-Exupéry (<i>Mały książe</i>) (lektura szkolna)	1	1	1
Marcus Zusak (<i>Złodziejka książek</i>)	1	1	1
Susan Collins (cykl <i>Igrzyska śmierci</i>)	1	-	1
Stefan Żeromski <i>Szyfowe prace</i> (lektura szkolna)	1	1	-
E. L. James (<i>50 twarzy Greya</i>)	1	-	1
Ogółem liczba osób	746	261	485

* W tabeli pogrubiono istotnie statystycznie wyższe odsetki ($p < 0,05$)

lektura szkolna²²⁰; na pozostałe lektury wskazywało tylko po 1–5 osób: *Mały książę* Antoine de Saint-Exupéry, *Balladyna* i poezja Juliusza Słowackiego, *Quo vadis* i *Krzyżacy* Henryka Sienkiewicza, *Szyfrowe prace* Stefana Żeromskiego, *Romeo i Julia* Williama Szekspira, *Pamiętnik z powstania warszawskiego* Mirona Białoszewskiego, *Ten obcy* Ireny Jurgielewiczowej, *Stary człowiek i morze* Ernesta Hemingwaya. Jeszcze kilkunastu uczniów wymieniło lektury ze szkoły podstawowej: *Chłopców z placu Broni* Ferenc Molnára, *W pustyni i w puszczy* Henryka Sienkiewicza, *Opowieści z Narni* S. C. Lewisa.

9.2. Pierwszy krok – wciągając w czytanie

Nastolatki są zgodni, że pierwszą niezbywalną cechą lektury, dzięki której może stać się atrakcyjna dla innych, jest to, że potrafi czytelnika czymś zaciekawić i jest tak napisana, że w trakcie czytania utrzymuje i skupia jego uwagę. Ciekawość – to kluczowy składnik motywacji wewnętrznych²²¹.

Przykład argumentacji, gdzie są obecne dwie właściwości: ogólne określenie dotyczące „ciekawej” tematyki i wartość jaką jest uznanie społeczne²²²:

[*Wiedźmin – Andrzej Sapkowski*] *Ciekawa tematyka, została wydana gra na podstawie tej książki, która jest uważana za jedną z najlepszych gier na świecie. Wielu rówieśnikom by się spodobała* [603].

Tabela 9.3 pokazuje ilościowe zestawienie częstotliwości formułowania określonych argumentów i przypisywania pewnych wartości polecanym książkom. Chłopcy i dziewczęta podobnie często stosowali ogólne określenia.

Przykładowe, najbardziej typowe, ogólne rekomendacje:

[*Młody Samuraj, Harry Potter, Percy Jackson*] – *ponieważ te książki bardzo mnie wciągnęły. Potrafiłem przeczytać całą książkę w kilka godzin* [155].

[*Rywalki – Kiera Cass, Szeptem – Fitzpatrick, Gwiazd naszych win – John Green*] – *ponieważ bardzo mnie zainteresowały przeczytałam je w krótkim okresie czasu i sięgałam po kolejne części* [76].

220 Z. Zasacka, *Czytelnictwo dzieci i młodzieży...*, s. 134.

221 Rozdz. 7, *Motywacje i zaangażowanie czytelnicze*, s. 87.

222 J. Kościuch, *Kwestionariusz Wartości Milona Rokeacha*, „*Studia Philosophiae Christianae*” 1983, t. 19, nr 1, s. 224–231 – http://bazhum.muzhp.pl/media//files/Studia_Philosophiae_Christianae/Studia_Philosophiae_Christianae-r1983-t19-n1/Studia_Philosophiae_Christianae-r1983-t19-n1-s224-231/Studia_Philosophiae_Christianae-r1983-t19-n1-s224-231.pdf [28.11.2019].

Kolejny przykład odpowiedzi zawierającej ogólnie opisywane walory lekturowe, dodatkowo jeszcze wybrana cecha decydująca o przyczynie, dlaczego jest ona „ciekawa”:

[*Osobliwy dom pani Peregrine – Ransom Riggs*] *Poleciłabym akurat tę książkę, ponieważ pojawia się w niej wątek polski, jest bardzo ciekawa i czyta się ją „jednym tchem”* [1067].

A więc, dwa najpowszechniej używane przez polecających książki określenia to, „ciekawa” i „wciągą”, również najczęściej występują razem: *ta książka jest bardzo ciekawa, że trudno przestać czytać* [124]. Dla nastolatków ciekawość, którą może zaspokoić lektura – to pierwszy krok do jej podjęcia oraz szansa na zaangażowanie się w nią. Odwołują się wprost do wewnętrznej motywacji czytelniczej związanej z treścią utworu – co druga osoba polecająca lektury wskazała na ten aspekt. Argumenty wykorzystane do rekomendacji lektur wskazują również na aspekt motywacyjny – wymiary zaangażowania czytelniczego²²³. To znaczy mówią jak badani sami postrzegają składniki budujące powody czytania, jakie są prawidłowości związane z czerpaniem satysfakcji z tego zajęcia. A więc, zgodnie z odpowiedziami badanych uczniów, polecany tekst, niezależnie od jego gatunku i tematyki, powinien najpierw czymś zaciekawić czytelnika, ale musi być tak napisany, aby mógł wciągnąć w lekturę i nie można byłoby się od niego oderwać.

Typowa, dotycząca tego aspektu odpowiedź czytelniczki polecającej kryminał Tess Geritsen:

[...] *ponieważ ma bardzo wciągającą fabułę, a sposób, w jaki książka została napisana sprawia, że nie jesteśmy w stanie przestać ją czytać* [232].

Uczniowie są świadomi, co może podobać się rówieśnikom, nawet tym mającym niewielkie doświadczenie czytelnicze.

Charakterystyczna rekomendacja dwóch, bardzo poczytnych wśród chłopców cykli powieściowych:

[*Percy Jackson – Rick Riordan, Dziennik cwaniaczka – Jeff Kinney*] *Obie książki nauczyły mnie miłości do czytania. Są to luźne, ciekawe historie dla młodzieży, które*

223 Rozdz. 7, *Motywacje i zaangażowanie czytelnicze*, s. 87.

wciągają bezpowrotnie. Bardzo polecam szczególnie tym osobom, które dopiero zaczynają przygodę z literaturą, lub są tak uparte jak ja [1272].

Respondenci pozostają najczęściej jednak przy ogólnych określeniach, nie precyzują jakie zabiegi artystyczne powodują, że lektura jest „lekka”:

[Ten obcy – Irena Jurgielwiczowa] – Jeśli przeczytała te książki tak oporna do czytania osoba jak ja, to uważam, że jest interesująca. Podobała mi się ich lekkość, mimo, że poruszały niektóre, nietatwe tematy [394].

Sprzyja temu sytuacja, kiedy tematyka jest „interesująca” i koło się zamyka.

Rekomendacja, która dowodzi, w jaki sposób przedstawiony świat fantastyczny potrafi zaciekawić czytelnika i jak sprzyja zaangażowaniu w lekturę:

[Trylogia metro 2033, 2034, 2035 Dmitrija Glukhovskijego] – Książka została osadzona w czasach post apokaliptycznych. Świat ten został przedstawiony w bardzo ciekawy sposób a akcja w utworze została napisana w sposób, który nie pozwalał oderwać się od czytania tej lektury [1237].

Nieliczne odpowiedzi odnoszą się wprost do horyzontów oczekiwań kolegów, projekcja uwzględnia indywidualizację gustów.

Charakterystyczne odwołanie do konkretnych preferencji literackich, bowiem nie każda nawet najlepsza książka musi się podobać wszystkim:

[...] jeżeli ktoś lubi naprawdę dobre książki „post-apo” to zdecydowanie musi zapoznać się z serią Metro [168].

[Powieści Johna Greena] bardzo przyjemnie się czyta, opowiadają o miłości i przygodach, ale myślę, że są dedykowane [!] bardziej dziewczynom, kobietom [891].

9.3. Co trzyma czytelnika w napięciu – zwroty akcji, przygody, fantastyczny świat, mroczna tajemnica, love story, wzruszenie, dreszcze emocji i intrygująca fabuła

Cechom wskazującym na walory lekturowe, oznaczające, że czytanie danego utworu nas wciąga i nie możemy się od niego oderwać, bo tak jest interesująca, towarzyszą kolejne, bardziej precyzyjne określenia i wyjaśnienia. Dalsze

argumenty można podzielić na cztery duże grupy wartości przypisywanych satysfakcjonującej lekturze: wartości hedonistyczno-rozrywkowe, wartości etyczno-moralne, wartości poznawcze²²⁴, wartości artystyczno-estetyczne. Każda z tych grup kieruje naszą uwagę na inny sposób „używania” literatury przypisany do określonego stylu odbioru, każda z nich wyjaśnia nam, na czym owo „wciąganie” czyli zaangażowanie w lekturę polega, jakie korzyści z czytania konkretnej książki można według nastolatków czerpać. Różne argumenty mogą występować równolegle, bowiem jeden tekst może być czytany na kilka sposobów i dostarczać wielu satysfakcji, za sprawą różnych dostrzeganych w nim wartości.

9.3.1. Atrakcyjne zabiegi narracyjne

Pierwsza grupa argumentów kieruje uwagę na wartości rozrywkowe, przypisane do odpowiadającego mu stylu czytania. Są to wartości hedonistyczne, nastawione na doświadczanie przyjemności. Opis odpowiadającego im sposobu „używania literatury” został wykorzystany jako rekomendacja przez 35% polecających książki. Określa go satysfakcja czerpana z czytania, która najczęściej możliwa jest w trakcie czytania literackiego (*literary reading*)²²⁵ – świadczy o umiejętności zaangażowania (*involvement*) się w czytany utwór²²⁶. Badani wymieniali szereg czynników składających się na recepcję utworu literackiego: identyfikację i współodczuwanie z bohaterem, przywoływanie (ewokowanie) emocji, wyobrażanie sobie świata przedstawionego, ciągu dalszego historii, „przeniesienie się” do tego świata, podejmowanie gry z konwencją fabularną²²⁷, np. śledzenie suspensu i zwrotów akcji, rozwiązywanie tajemnicy zawartej w tekście, odnajdywanie humoru, doświadczanie „klimatu” opisywanej fabuły – najlepiej „mrocznego” i fantastycznego, grozy.

Dla nastoletnich czytelników najważniejszą cechą odpowiadającą rozrywkowemu sposobowi czytania jest sama fabuła – obecna w niej szybka akcja, najlepiej pełna zwrotów, zaskoczeń, przygód i niespodzianek, suspensu, zagadek. Na te cechy polecanej książki wskazało aż 13% osób polecających książki

224 Z. Zasacka, *Reading satisfaction...*, s. 40–64.

225 D. Miall, D. Kuiken, *Beyond text theory. Understanding literary response*, „Discourse Process” 1994, t. 17, s. 337–352 – https://sites.ualberta.ca/~dmiall/MiallPub/Miall_BeyondText_1994.htm [28.11.2019]; D. Miall, D. Kuiken, *What is literariness? Three components of literary reading*, „Discourse Process” 1999, t. 28, s. 121–138 – http://www.neurohumanitiestudies.eu/archivio/What_is_literariness_Three_components_of_literary_reading_.pdf [28.11.2019].

226 Rozdz. 7, *Motywy i zaangażowanie czytelnicze*, s. 87.

227 R. Gerrig, *Experiencing narrative worlds...*, s. 157–195; A. Martuszewska, *Radosne gry. O grach/zabawach literackich*, Gdańsk 2007.

(tabela 9.3). Uczniowie w sposób skondensowany wskazują na ten aspekt tekstu, który pomaga preferowanemu przez nich stylowi odbioru.

Przykładowe odpowiedzi:

[Wiedźmin] – Poleciłbym ją z tego powodu, że jest w niej wiele akcji, jest bardzo ciekawa i jest związana z grą [1474].

[Zapisane w wodzie – Pauli Hawkins] Poleciłabym tę książkę znajomym, ponieważ jest kryminałem i to bardzo dobrze napisanym. Jest w niej dużo wątków, co moim zdaniem jest świetne. Przy tej książce nie można się nudzić. Ciągle są jakieś zwroty akcji [409].

W bardziej rozwiniętych odpowiedziach, które są jednak nieliczne, pojawia się więcej cech atrakcyjnej fabuły.

Przykład odpowiedzi, w której czytelniczka dostrzega też artystyczne zabiegi narracyjne, powtarza się także „zwrot akcji”:

[Papierowe miasta] Poleciłabym akurat tę książkę ze względu na zakończenie. Nie kończy się jak typowa książka młodzieżowo-romantyczna, tylko zachodzi pod koniec nagły zwrot akcji. Postacie również są przedstawione w ciekawy sposób i można nawet uronić łezkę, gdy główna bohaterka znika. Czujemy się od początku książki bardzo z nią związane [440].

W tej grupie dostrzeganych przez nastolatków zalet i stosowanych określeń polecanych książek znajduje się też „intrygująca” fabuła:

[Dary anioła – cała trylogia – Cassandra Clare] Uważam, że ta książka jest ciekawa, interesujące wątki, niebezpieczne przygody bohaterów na pewno zachęcają do przeczytania. Występuje również element homoseksualnej miłości między dwoma mężczyznami, co moim zdaniem jest wciągające, intrygujące i ciekawe. Jest ona również pisana takim językiem, że przyjemnie i łatwo się ją czyta [531].

W tej grupie wymienianych zalet związanych z zabiegami narracyjnymi, które są przypisane do rozrywkowego sposobu czytania najczęściej wymieniane były historia kryminalna, suspens i zagadki. W tym kontekście istotna jest szczególna funkcja czytania: czerpanie przyjemności ze śledzenia i rozwiązywania tajemnicy. Satysfakcję przynoszą emocje uruchomiane podczas odbioru (np. lęk, empatia) oraz wykonywane zadania poznawcze.

Typowe odpowiedzi, które są świadectwem zaangażowania w czytanie i emocji uruchamianych w trakcie lektury w rozrywkowym stylu czytania:

Moim zdaniem Sherlock Holmes to książka, która nakłania do myślenia. Sprawia, że możemy sami rozwiązywać zagadki, czuć się jak detektyw. Czujemy się jako jeden z bohaterów pomagający Sherlockowi w rozwiązywaniu spraw [702].

[Ściana sekretów] – Poleciłabym tę książkę ponieważ jest to thriller psychologiczny i bardzo wciągga. Znajdziemy w niej dużo akcji, zagadek, pytań, niewyjaśnionych sytuacji. Czytając ją nie mogłam się oderwać i przewracałam kolejne kartki by dostać odpowiedzi na nurtujące mnie pytania związane z tą książką [1224].

Rysują się dwa sposoby „używania” literatury wykorzystujące jej funkcje rozrywkowe, które generują inne oczekiwania. Pierwszy częściej towarzyszy dziewczęcemu stylowi czytania, gdzie satysfakcjonująca lektura sprzyja takim formom zaangażowania w czytanie, które pozwalają na współprzeżywanie z bohaterem literackim, identyfikację z nim i odczuwanie silnych emocji, wzruszenie i empatię, w drugim ważniejsza jest przygodowa akcja, humor i fantastyczna aura – to częściej horyzont chłopięcych oczekiwań.

9.3.2. Odbiór emocjonalny – wzruszenie

Wartości rozrywko-hedonistyczne częściej znajdują się w dziewczęcych rekomendacjach, za sprawą cenionej przez czytelniczki recepcji, której towarzyszą emocje. Dziewczęta częściej (8%) niż chłopcy (2%) wskazują wprost na ten aspekt odbioru literatury, kiedy jak to określają, mogą się wzruszyć, przeżyć silne emocje. Czytelniczki szczególnie cenią recepcję, która umożliwia empatię, współodczuwanie z bohaterem literackim. Emocje buduje także rozrywkowo-ekscytacyjny odbiór, w którym pojawia się napięcie, lęk, gra powadzona z tekstem – np. śledzenie suspensu w czytanej książce. Emocje są najczęściej opisywane bardzo ogólnie, przez przymiotnik „wzruszający”:

[Zanim się pojawiłeś] – ponieważ jest bardzo wzruszająca. Love, Rosie – ponieważ jest bardzo zabawna i wzruszająca [534].

Emocje przywoływane podczas lektury mogą mieć różne przyczyny i charakter, badani nie zawsze je opisują precyzyjnie, najczęściej ograniczają się do ogólnego określenia.

Polecenia dwóch poczytnych wśród nastolatków powieści – thrillera i romansu:

[*It – Stephen King*] *Nie należy traktować tego jak książkę a raczej doświadczenie. Wciąga i wywołuje wiele emocji* [144].

[*Trylogia Love me with lies – Taryn Fisher*] *Trzyma w napięciu do ostatniej strony. Rozbudza mnóstwo emocji* [784].

Według badanych wzruszenie powinno towarzyszyć szczególnym cechom utworu – najlepiej romantycznym wątkom. Aż 11% czytelniczek polecało książki ze względu na romansową historię obecną w książce, był to argument zupełnie nieistotny dla chłopców.

Charakterystyczne połączenie tych dwóch cech: romantycznego wątku fabularnego i emocji wynikających z ich recepcji²²⁸, czytelniczka w typowy sposób poleca trzy najczęściej czytane powieści obyczajowe dla młodzieży:

[*Zanim się pojawiłeś, Gwiazd naszych wina, Love, Rosie*] *poleciłabym te książki przede wszystkim dziewczynom, ponieważ są to książki z tematyką miłosną. Są to książki bardzo piękne, bardzo wzruszające, po prostu idealne do czytania. Każda z nich ma ciekawą tematykę, dlatego właśnie te książki najbardziej bym polecała* [861].

Źródłem wzruszeń jest według czytelniczek „autentyczność” opisywanych uczuć, to że są przekonujące.

Przykład takiego uzasadnienia czytelniczki, która ceni sobie pozytywne wzruszenia czerpane z odbioru romantycznych historii, obok dostrzeganych wartości poznawczych (wiarygodnie opisuje określone wartości) i poleca hit czytelniczy autorstwa Gayle Forman:

[*Zostań jeśli kochasz*] *ponieważ pokazuje prawdziwe życie nastolatki, która pragnie w życiu robić to, co kocha, dostaje się do swojej szkoły, która spełni jej marzenia. Pokazuje miłość, przyjaźń, rodzinę i wsparcie. Ten melodramat naprawdę wzrusza do łez. Ja zakochałam się w tej książce* [934].

228 D. S. Miall, *Beyond the schema given. Affective comprehension of literary narratives*, „Cognition and Emotion” 1989, t. 3, nr 1, s. 55–78 – https://sites.ualberta.ca/~dmiall/reading/Beyond_s.htm [28.11.2019]; J. M. Mouwa, L. Van Leijenhof, N. Saabb, M. S. Danelb, P. van den Broe, *Contributions of emotion understanding to narrative comprehension in children and adults*, „European Journal of Developmental Psychology” 2019, t. 16, nr 1, s. 66–81 – <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/17405629.2017.1334548?needAccess=true> [28.11.2019].

Wątki romantyczne w fabule dostarczają też rozrywki rozumianej jako przyjemne spędzenie czasu przy lekturze, pozwalają uruchomić procesy zaangażowania się w czytanie:

[*Colleen Hoover – Confess, November*] *Książki te opowiadają o nieprawdopodobnych historiach miłosnych, gdzie dwoje bohaterów poznaje się przez przypadek, lecz później okazuje się, że coś ich wcześniej łączyło. Książki są bardzo wciągające i bardzo przyjemnie się je czyta* [195].

Dziewcząt nie zniechęca smutna, poważna czy trudna tematyka, opowiadana historia wcale nie musi być lekka, prosta i kończyć się *happy endem*. Najpoczytniejsza powieść obyczajowa *Gwiazd naszych win* nie może mieć szczęśliwego finału, a jej fabuła polega na wywoływaniu u czytelników współczucia wobec bohaterów, którzy są śmiertelnie chorzy.

Typowa rekomendacja książki Johna Greena:

Gwiazd naszych win – ponieważ jest bardzo wciągająca, jest „wyciskaczem łez” [165].

Wzruszenie jest najczęściej efektem współodczuwania z bohaterem, empatii, ale też czasami pogłębionej refleksji aksjologicznej i taki odbiór towarzyszy nie tylko współczesnym młodzieżowym melodramatom:

[*Złodziejka księzek – Marcus Zusak*] *Książka jest bardzo wzruszająca, opowiada o życiu ludzi podczas wojny. Pokazuje jak ciężko było wtedy ludziom przetrwać i ile cierpieli* [512].

Dziewczęta nie wstydzą się emocji, wzruszeń, a nawet łez, przeżyć. Wzruszenie najłatwiej pojawia się przy historiach melodramatycznych.

Polecenie romansów autorstwa cenionego przez nastolatki autora:

[*List w butelce – Nicolas Sparks*] *jest to książka dla osób, które lubią czytać o miłości. Mi osobiście się bardzo podobała i nie raz po policzku spłynęła mi łza. Książka bardzo poruszająca i ciekawa, zachęcam do przeczytania* [92].

[*Szczęściarz, Pamiętnik – Nicholas Sparks*] *Pierwsza to wspianała i wzruszająca historia pewnego żołnierza. Opowiada o miłości i oddaniu. Druga pokazuje historię dwójki zakochanych z „odmiennych światów”* [427].

Kolejne źródło emocji to zabiegi fabularne niosące grozę, thriller. Przyjemnością wówczas jest, jak to określa Noël Carroll, lęk przed czymś strasznym²²⁹. Czytelnicy nazywają to dreszczem emocji.

[Artur Conan Doyle – Studium w szkarłacie] Jest to bardzo interesująca książka o tematyce kryminalnej. Samo przeczytanie kilku stron przyprawia o dreszcze. Studium w szkarłacie jest powieścią idealną dla osób szukających dreszczyku emocji podczas czytania. Ma ona charakter bardzo inteligentny i samo jej rozpoczęcie zachęca czytelnika do analizowania każdego punktu zaczepienia i samodzielnego odkrywania [793].

9.3.3. Świetna dawka humoru

Humor jako zachęta do lektury to atrybut chłopięcego sposobu „używania” literatury. Badani potrafią odnaleźć go w tekstach różnych gatunków.

Przykład rekomendacji prozy Andrzeja Sapkowskiego należącej do najbardziej cenionych utworów, szczególnie przez chłopców oraz druga odpowiedź dotycząca książki popularyzującej historię:

[Siedmioksiąg, saga Wiedźmina – Andrzej Sapkowski] – Myślę, że dużo osób zaciekawiałoby tematyka. W książce występuje także humor, który jest ważny dla osób w moim wieku. Dzieje się ona w czasach średniowiecza, więc przybliży kulturę, słownictwo, pobudza mocno wyobraźnię [435].

[Absurdy PRL-u] – polecam tę książkę, gdyż przede wszystkim jest to świetna dawka humoru oraz lekcja historii. Napisana jest w bardzo przejrzysty sposób co sprawia, że bardzo lekko i przyjemnie się ją czyta. Poza tym są zawarte historie z życia wzięte, co tym bardziej ułatwia czytanie i rozumienie [1134].

Książka, jak już zostało powiedziane, według nastoletnich czytelników, nie powinna być nudna, więc humor to ułatwi:

[Moje serce i inne czarne dziury – Jasmine Warga] jest bardzo aktualna, wiele osób boryka się z problemami podobnymi do trosk głównej bohaterki. Nie nudzi czytelnika, jest w niej dużo pozytywnego humoru [114].

[Stulatek, który wyszedł przez okno i zniknął] – [...] jest bardzo zabawna i idealna dla fanów czarnego humoru, który potęguje w młodzieży [105].

Chcę tutaj zwrócić uwagę na interesujące sformułowanie polecenia, jedne z najbardziej rozwiniętych, odzwierciedlające szereg elementów sposobu czytania nastawionego na wartości rozrywkowe, zawierające dwa wymiary motywacji czytelniczych (o których więcej piszę w rozdziale im poświęconym): wewnętrznych motywacji czytelniczych i społecznego wymiaru czytania. Znajdziemy w nim także eskapistyczny sposób czytania pozwalający „na chwilę oderwać się od rzeczywistości, od problemów, być kimś zupełnie innym”, czemu sprzyjają takie cechy fabuły jak właśnie dynamiczna i zmienna akcja, możliwość „wzucia” się w bohatera:

[seria Więzień labiryntu – James Dashner, seria Percy Jackson i bogowie olimpijscy, seria Olimpijscy herosi, seria Magnus Chase i bogowie Asgardu, seria Apollo i boskie próby – Rick Riordan] – Ponieważ te książki są bardzo ciekawe, często śmieszą i zaskakują czytelnika. Czytelnik może wczuć się w bohatera, na chwilę oderwać się od rzeczywistości, od problemów, być zupełnie kimś innym. W tych książkach przeważa dynamiczna akcja i nagła zmiana wydarzeń, dlatego czytelnik nie będzie się nudził. Może też poszerzyć swoją wyobraźnię i zyskać nową wiedzę. Poza tym, po przeczytaniu tych książek może dyskutować na ich temat z innymi [512].

9.3.4. Eskapistyczne funkcje literatury

Eskapistyczne funkcje literatury, przypisane do rozrywkowego stylu czytania w polecanej książce, dostrzegła spora grupa badanych – 7% polecających (tabela 9.3). To ci, którzy ceniąc funkcję rozrywkową rekomendowanych książek, wskazują na aspekty odbioru, które umożliwiają m.in. przeniesienie się w inny świat, identyfikację z bohaterem, w efekcie odprężenie się, relaks, przewyciężenie nudy, przyjemne wypełnienie czasu:

[Cassandra Clare – Dary anioła: Miasto kości] [...] to ciekawa opowieść o życiu nastolatków, którzy muszą bronić świat przed demonami. Uważam, że każdemu spodobałaby się ponieważ jest lekką opowieścią. Idealną do czytania w wolnych chwilach, gdy chcemy po prostu odpocząć [1711].

W tej grupie argumentów zachwalających polecaną książkę za jej funkcję eskapistyczną szczególnie odpowiedzialne są te cechy, które pozwalają „zatopić się

lekturze” i przenieść w świat w niej przedstawiony²³⁰ – w czym pomocne jest współodczuwanie z bohaterami literackimi i identyfikacja z nimi²³¹.

[*Miasto kości, Miasto popiołów, cała seria Dary anioła*] ponieważ jest bardzo ciekawa i wciągająca. Podczas czytania czujemy się, jakbyśmy byli razem z bohaterami [109].

[*Wybrani*] – książka ta jest ciekawa i bardzo wciągająca, można się utożsamić z bohaterką, jest to nasza rówieśniczka [858].

9.3.5. Fantastyczny świat przedstawiony

Badani nastolatki, szczególnie chłopcy, najliczniej polecali literaturę fantastyczną. Wśród cech polecanych utworów, ze względu na ich rozrywkowe walory, istotne miejsce zajmuje fantastyczny świat przedstawiony – 5% badanych uznało je za istotny (tabela 9.3). Tylko część poleceń literatury fantastycznej przypisanych jest do rozrywkowego sposobu czytania. Rekomendujący najczęściej znajdują w tej literaturze różnego typu wartości, nie tylko rozrywkowe i eskapistyczne, ale również etyczne lub artystyczne. Jednocześnie różnym odmianom literatury fantastycznej czytanych przez nastolatki odpowiadają adekwatne horyzonty oczekiwań np. inne posiada romans paranormalny i urban fantasy, inaczej są odczytywane powieści postapokaliptyczne, a jeszcze inne potrzeby czytelnicze zaspokaja fantastyka przygodowa dla młodszych czytelników. Na plan pierwszy, biorąc pod uwagę wartości rozrywkowe i rozrywkowy sposób czytania, wysuwa się literatura fantastyczno-przygodowa i romans paranormalny dla młodzieży. Nastolatki cenią sobie fantastykę, za to, że pozwala „działać wyobraźni na pełnych obrotach”. Wspólne dla sformułowanych poleceń wszystkich odmian fantastyki jest podkreślenie, w pierwszym rzędzie obecności „wciągającej” akcji i bohaterów literackich, z którymi można się identyfikować.

Saga Wiedźmin – ponieważ są wciągające, rozwijają zasób słów jest to fantastyka i można często pomarzyć i rozwija się wyobraźnia oraz pochodzi ta książka/ki z Polski i są bardzo fajne [206].

230 V. Nell, *Lost in a book...*, s. 71–73, 198–225; R. J. Gerrig, *Experiencing narrative worlds...*, s. 157–195.

231 H. R. Jauss, *Wzorce interakcji w procesie identyfikacji z bohaterem*, w: *Współczesna myśl literaturoznawcza w Republice Federalnej Niemiec. Antologia*, wybór, oprac. i wstępem opatrzył H. Orłowski; przeł. M. Łukasiewicz, W. Bialik, M. Przybecki, Warszawa 1986, s. 178–190.

Zamiast podsumowania rozrywkowego stylu czytania i przypisywanych mu wartości w polecanych lekturach podaję odpowiedź czytelnika polecającego literaturę fantastyczną, dla którego największą przyjemność niesie możliwość transportacji do świata przedstawionego, a także proces interpretacji, w którym poszukiwana jest analogia do świata realnego:

[Gra Endera – Orson Scott Card; trylogia Niezgodna – Veronica Roth; seria Harry Potter – J. K. Rowling] – Gra Endera jest moją ulubioną książką, do której wracam niezwykle często. W każdym jej fragmencie znajduję odzwierciedlenie do życia w „normalnym” świecie. Nieważne, na której stronie ją otworzę, bo już po kilku przeczytanych zdaniach odrywam się od rzeczywistości i przenoszę do świata przedstawionego. Zdecydowanie polecam ją wszystkim fanom sci-fi oraz psychologicznych książek [1332].

9.4. Lektura skłania do refleksji – w poszukiwaniu etycznego przesłania

Drugi sposób używania literatury najczęściej zaobserwowany wśród nastolatków wskazuje na odczytanie w niej przesłania etycznego. Czytelnicy znajdują i cenią w utworze obecność sensów aksjologicznych, etycznych, filozoficznych. Taka postawa została wykorzystana do polecenia książek przez 24% rekomendujących osób, w tym tylko 13% chłopców i aż 29% dziewcząt (tabela 9.3). Takie odczytanie polecanych książek odpowiada stylowi instrumentalnemu, który został wyróżniony przez Michała Głowińskiego. W tym stylu lektura staje się czynnością użyteczną²³². Uczniowie, podobnie, jak we wcześniej analizowanych odpowiedziach, najczęściej są dosyć lakoniczni i wspominają o tym, że polecana literatura „skłania do przemyśleń”, używają też ogólnych sformułowań.

[Teenage Dirtbag, After, Mleko i miód] Dwie pierwsze są bardzo ciekawe, wzruszające i trzymające w napięciu. Trzecia podoba mi się i zmusza do przemyśleń [192].

[Chata] – Poleciłabym te książki, gdyż daje dużo do myślenia. Częściowo można dostać odpowiedzi na nurtujące nas pytania. Można z niej wiele wynieść. W pewien sposób wpływ na nasze życie i postrzeganie różnych spraw [789].

232 M. Głowiński, *Style odbioru...*, s. 130.

Literatura staje się źródłem wiedzy, rad, refleksji, mądrości²³³, wskazówek moralnych oraz wzorów postaw, które są ucieleśnieniem określonych wartości. Michał Głowiński analizując potoczne style odbioru wskazuje:

[że] mamy tu więc do czynienia z lekturą pojętą jako czynność utylitarna, odwołująca się do światopoglądu potocznego, przy tym nie tyle moralistyczna, ile – moralizatorska. W konsekwencji dzieło – często niezależnie od rzeczywistego swego charakteru – staje się w trakcie odbioru czymś w rodzaju przykładu budującego, elementem *sui generis* dydaktyki [...]²³⁴.

Wśród tych wartości pojawia się przyjaźń, przeciwstawianie się złu, wytrwałe dążenie do celu wbrew napotykanym przeciwnościom.

[*Kamienie na szaniec*] poleciłabym ze względu na ciekawą fabułę. Ukazanie, że dążenie do celu zbliża nas do niego. Warto wiedzieć czego się chce. Książka ta przekazuje wiele mądrości, które można wykorzystać w życiu [231].

[*Siłaczka – Stefan Żeromski*] Poleciłabym tę książkę, ponieważ uczy ona wielu ważnych wartości. Zmusza do głębszych refleksji [599].

W tym sposobie „używania” literatury ważne jest dla czytelników, aby utwór skłaniał „do myślenia”, wychodzenia dalej, nie tylko do pogłębionej interpretacji tekstu, ile jego ekstrapolacji do dalszych rozważań, zadawania pytań, poszukiwania odpowiedzi, „refleksji” i etycznych wniosków²³⁵. Na taki sposób czytania i „używania” literatury wskazuje Marta Nussbaum²³⁶. W uczniowskich odpowiedziach pojawiło się szereg odcieni i konkretnych sensów aksjologicznego przesłania.

[*Zabić drozda*] – ponieważ pokazuje jak trudne jest życie, gdy cały świat stoi przeciwko tobie. W ten sposób ludzie uczą się szanować innych ludzi [1455].

233 Por. D. Michalak, J. Kopeć, *Potoczne definicje wiarygodnej informacji, ciekawej opowieści i mądrości*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” 2019, t. 49, s. 119–152 – https://rocznik.bn.org.pl/upload/pdf/39765_Rocznik_49_s.%20119-152.pdf [28.11.2019].

234 M. Głowiński, *Style odbioru...*, s. 130.

235 Por. Z. Zasacka, *Reading satisfaction...*, s. 40–64.

236 A. Głąb, *Rozum w świecie praktyki. Poglądy filozoficzne Marthy C. Nussbaum*, Warszawa 2010, s. 129–130; M. Nussbaum, *Czytać, aby żyć*, [przekł. A. Bielik-Robson], „Teksty Drugie” 2002, nr 1/2 (73/74), s. 7–24 – [http://bazhum.muzhp.pl/media//files/Teksty_Drugie_teoria_literatury_krytyka_interpretacja/Teksty_Drugie_teoria_literatury_krytyka_interpretacja-r2002-t-n1_2_\(73_74\)/Teksty_Drugie_teoria_literatury_krytyka_interpretacja-r2002-t-n1_2_\(73_74\)-s7-24/Teksty_Drugie_teoria_literatury_krytyka_interpretacja-r2002-t-n1_2_\(73_74\)-s7-24.pdf](http://bazhum.muzhp.pl/media//files/Teksty_Drugie_teoria_literatury_krytyka_interpretacja/Teksty_Drugie_teoria_literatury_krytyka_interpretacja-r2002-t-n1_2_(73_74)/Teksty_Drugie_teoria_literatury_krytyka_interpretacja-r2002-t-n1_2_(73_74)-s7-24/Teksty_Drugie_teoria_literatury_krytyka_interpretacja-r2002-t-n1_2_(73_74)-s7-24.pdf) [28.11.2019].

Najbardziej polecam książkę „Oskar i Pani Róża”, ponieważ zawiera piękne myśli filozoficzne. Niesie ze sobą ważne treści, dotyczące życia i śmierci [1068].

W kilku rekomendacjach przywołano prozę Małgorzaty Musierowicz, kilka lat temu bardzo poczytnej, teraz znajdującej się na marginesie mód czytelnicy, ale nadal cenionej. W poniższej odpowiedzi znajdziemy nazwane wartości, które są szczególnie cenne dla nastolatków, obok wartości etycznych, także poznawcze:

Seria książek M. Musierowicz jest bardzo ciekawa i wciągająca. Przedstawia codzienne problemy, takie które mogą spotkać każdego z nas. Uważam, że najpiękniejszym elementem w tych książkach jest to, że uczą one cieszyć się z małych rzeczy, docenić to co mamy pod ręką. Najważniejszą wartością przedstawioną w książkach jest rodzina, miłość i szczęście. Seria rozbudzi w czytelnikach świadomość tego, że nie zauważamy u nas rzeczy, które dla niektórych są najcenniejsze. Dodatkowo książka przedstawia prawdziwe życie [...] i tradycje. Gdy się ją czyta można poczuć ciepło rodzinne jakiego potrzebujemy [19].

Wartość, która ma dla młodych czytelników szczególną wagę to „przyjaźń” – i to ona jest najczęściej poddawana refleksji. Rekomendujący książki są przekonani, że może ona być także istotna dla kolegów, wiąże się z innymi wartościami jak lojalność, szacunek, zaufanie. Wśród polecanych tekstów najwięcej dotyczy literatury, która podejmuje problemy relacji przyjacielskich. Warto zauważyć, że cykl powieści Joanne K. Rowling będący w kanonie czytelnicy nastolatków jest szczególnie ceniony za obecność w nim takich wartości, a zwłaszcza, to w jaki sposób jest tam ukazana przyjaźń.

[Serię Harry Potter – J. K. Rowling] książka ta pomaga w zrozumieniu wielu rzeczy. Można spojrzeć na wszystko z innej strony. Przyjaźń została ukazana w cudowny sposób. Pomaga spojrzeć na ludzi i świat w inny sposób [1468].

Serię Harry'ego Pottera mogę polecić każdemu, nie ważne ile ma lat. Książka uczy, pokazuje prawdziwą przyjaźń, miłość, że bycie dobrym nie zawsze jest łatwe, ale wychodzi na dobre, że trzeba zaufać też innym ludziom, bo samemu nic nie zdziałasz [450].

Kilka poleceń zyskała lektura szkolna ze szkoły podstawowej właśnie ze względu na aksjologiczne przesłanie, w którym te dwie wartości – przyjaźń i miłość pełnią najważniejszą rolę:

[*Chłopcy z placu Broni*] – książka zmusza nas do przemyśleń, wewnętrznych refleksji na temat przyjaźni i miłości oraz szacunku i wyrozumiałości [593].

Warto przywołać polecenia powieści najpoczytniejszego autora literatury obyczajowej dla młodzieży, w których przyjaźń jest ukazana jako wartość o wyjątkowej sile.

[*Gwiazd naszych wina* – John Green] ta książka pokazuje nam, że warto walczyć. Przedstawia to tak, że z każdego problemu można wyjść. Że, gdy mamy ludzi, którzy nas wspierają będzie dobrze, a z najgorszych stanów wyjdziemy. [Gdy jest] osoba, która będzie nas podnosić na duchu [431].

Również miłość – to wartość stawiana często przez młodych „ponad wszystko”.

[*Ponad wszystko* – Nicola Yoon] – Wybrałam dlatego, że ukazuje to, że miłość czasem jest dla nas ważniejsza od naszego zdrowia i że w jej imię jesteśmy w stanie dużo poświęcić. Pokazuje też życie osoby, która jest chora i nie może wszystkiego, co my nastolatkowie, robić. Książka pokazuje też, że nie pieniądze grają dużą rolę, a miłość, szczęście i rodzina [507].

Badani wykorzystywali różne gatunki i odmiany literatury w poszukiwaniu w niej aksjologicznych znaczeń. Najczęściej jednak była to proza obyczajowa dla młodzieży i dorosłych, którą najchętniej czytały dziewczęta. Ze względu na przesłanie aksjologiczne, najczęściej polecano literaturę obyczajową i melodramatyczną, a to jest właśnie dziewczęcy wybór lekturowy. Poszukując aksjologicznych przesłań często jednocześnie dostrzegali w polecanym utworze także wartości poznawcze, dokumentalne, dostarczające wiedzy o sprawach istotnych. Kilkunastu czytelników poleciło *Oskara i panią Różę* Érica-Emmanuela Schmitta ze względu na przesłanie etyczne.

Najbardziej polecam książkę Oskar i pani Róża, ponieważ zawiera piękne myśli filozoficzne. Niesie ze sobą ważne treści, dotyczące życia i śmierci [...] [1068].

Tylko dla nielicznych, zaledwie kilkunastu osób – literatura jest nośnikiem trudnych problemów współczesności lub zachęca do refleksji nad wydarzeniami z historii, nie tylko własnej. Niektórzy potrafią takie problemy odnaleźć w utworach przez większość używanych do celów rozrywkowych i eskapistycznych.

[*Koniec gry, Tęczowa książeczka; Dary anioła – Cassandra Clare*] – ponieważ we wszystkich trzech pojawiają się tematy LGBTQ; mam wrażenie, że pomogłoby to w problemie tolerancji i homofobii. Ostatnia seria to również bardzo dobra fantastyka [1117].

[*Cała seria Wiedźmina Andrzeja Sapkowskiego*] – Ma bardzo ciekawą historię i porusza interesujące tematy okrutności świata. Na przykład rasizmu [1099].

Łączenie w jednej rekomendacji walorów rozrywkowych z aksjologicznym przesłaniem znajdujemy najczęściej w poleceniach fantastyki.

[*Akademia wampirów; W szponach mrozu; Pocałunek cienia*] – ponieważ są one bardzo ciekawe, pozwalają nam się przenieść w miejsce i wczuć się w nie. Pokazują, że wszystko co mamy to przyjaźń, miłość bliskich nam osób i że nie ważne, co się stanie, one zawsze będą z nami [217].

Wskazówki moralne stają się bardziej przekonujące, ważne dla czytelnika, jeśli może się utożsamić z bohaterem literackim, jest w czymś do niego podobny np. jest się jego rówieśnikiem.

Przykład takiej zależności, z bardzo charakterystycznym dla nastoletnich rekomendacji, pozytywnym, budującym nadzieję wnioskiem:

[*książki Roberta Muchamore*] Ponieważ przedstawia ona chłopca bardzo zbliżonego do mnie wiekiem i charakterem. Mówi nam ten utwór o bardzo trudnej sytuacji głównego bohatera, który mimo przeszkód stawianych mu przez los, on zawsze znajduje rozwiązanie. Myślę, że w dzisiejszych czasach, poprzez jego zachowanie moglibyśmy się wiele nauczyć [588].

Możliwość „wczucia się” w sytuację bohatera uruchamia czytelnicze emocje empatyczne, jest to emocjonalny odbiór nakierowany na wartości etyczno-moralne. Jest to proces angażujący refleksję i emocje – pisze o tym Marta Nussbaum²³⁷ – którego początkiem jest wiedza o cudzych doświadczeniach. Taki styl odbioru czytelniczego literatury pięknej sprzyja przyjmowaniu przez czytelników perspektywy etycznej, aby nie tylko wynosili z danego dzieła tezę

237 M. Nussbaum, *Czytać, aby żyć...*, s. 7–24.

mającą sens etyczny, „prawdę moralną”, ale potrafili doświadczyć i wyobrazić sobie daną sytuację, poddali się procesowi angażującemu ich emocje²³⁸.

[*Złodziejka księzek – Marcus Zusak*] *Książka jest bardzo wzruszająca, opowiada o życiu ludzi podczas wojny. Pokazuje jak ciężko było wtedy ludziom przetrwać i ile cierpieli* [512].

Literatura religijna to margines czytelniczych wyborów. Tylko cztery rekomendacje zawierały sens religijny.

[*Chata – William Paul Young*] – *Ponieważ bardzo ładnie ukazuje szacunek i miłość w rodzinie oraz, że warto wierzyć i kochać Boga* [1437].

[*Biblia*] – *Większość chrześcijan nie czytało Biblii, a powinni ponieważ są do tego zobowiązani, aby żyć nauką Boga i Chrystusa* [538].

[*Człowiek bez rąk i nóg*] – *Ponieważ bardzo dużo osób narzeka na to, co ma. Nigdy nie zastanawiają się jakie życie mają osoby niepełnosprawne i jak one mają ciężko. Ta książka pokazuje jak niepełnosprawny człowiek pokazuje swoje świadectwo wiary oraz tego, że nieważne co się wydarzy w twoim życiu, nie poddawaj się* [571].

W młodzieżowych rekomendacjach na plan pierwszy wybijają się te myśli i wartości, które pozwalają na przemyślenie indywidualnej, „mojej” relacji ze światem i z innymi, pomagają odpowiedzieć na kluczowe pytania wieku dorastania: jaki jestem, kim chcę być, jaki powinienem być? Powieść Jaya Ashera, która jest najczęściej czytana właśnie w stylu moralizatorskim, skłania do rozważań nad własną tożsamością:

[*Jay Asher – 13 powodów*] – *poleciłabym właśnie tę książkę ponieważ pokazuje ona jak inni rówieśnicy zachowują się nieraz wobec nas chamsko, wtedy zdaję sobie sprawę z tego, że osoba, która jest wyśmiewana przez innych może popełnić samobójstwo, bo nie wytrzyma tej presji. Czytając tę książkę można zastanowić się nad swoim zachowaniem oraz nad swoim życiem* [151].

238 M. Djikic, K. Oatley, M. Moldoveanu, *Reading other minds. Effects of literature on empathy*, „Scientific Study of Literature” 2013, t. 3, nr 1, s. 28–47 – https://www.researchgate.net/publication/247163948_Reading_Other_Minds_Effects_of_Literature_on_Empathy/link/02e7e51dc2ea97682f000000/download [28.11.2019]; K. Oatley, *A taxonomy of the emotions...*, s. 53–74; Z. Zasacka *Reading satisfaction...*, s. 40–64.

Kilkanaście poleceń zyskały książki dotyczące samorozwoju, przede wszystkim sprawności sportowej. Dla rekomendujących te publikacje ważnym argumentem były, obecne w nich, wzory osobowe sportowców dążących do doskonałości, ich konsekwencja i upór w realizacji marzeń oraz postawionych sobie zadań. Sami polecający te tytuły, podkreślają, że książki te miały duży wpływ na nich samych. Najchętniej polecano biografie, nie tylko zresztą sportowców.

[Roger Federer najwspanialszy – Chris Bowers] – Moim zdaniem książka jest godna polecenia, ponieważ opowiada o dążeniu do wyznaczonego celu. Autor mówi również o ciężkich życiowych momentach, ważnych decyzjach oraz wyborach. Skłania nas do refleksji oraz zastanowienia się nad tym, co ważne [1680].

[Ronaldo. Chłopiec, który wiedział, czego chce] – zachęca [...] o tym, że nieważne, gdzie mieszkasz czy jesteś biedny, mądry, wysportowany, chodzi o to, że zawsze spełniają się marzenia. [...] właśnie dzięki tej książce wziąłem się za cięższe trenowanie czego potem będą efekty. Dlatego to polecam [640].

9.4.1. Literackie drogowskazy – ratunek na przepaściach

Część badanych – 4% (5% dziewcząt, 3% chłopców) korzystających z argumentów użytych do rekomendacji lektur i odnoszących się do aksjologicznego przesłania wskazało na takie odczytanie tekstu, które pozwala znaleźć w nim wskazówki jak postępować w trudnych, patologicznych życiowych sytuacjach, jakich wyborów dokonywać, uczy „jak warto się zachować”, jakimi wartościami się kierować. Młodzi wskazują na przesłania związane z doświadczeniem ciężkiej choroby, śmiercią najbliższych, patologiami społecznymi bądź nałogami wśród nastolatków lub w rodzinie. Charakterystyczne jest to, że uczniowie starają się, w tych problemowych tekstach, odnaleźć pozytywne refleksje. Takie polecenia najczęściej otrzymywała romansowa literatura popularna (zwłaszcza powieści Nicolasa Sparksa) oraz problemowa proza obyczajowa dla młodzieży, szczególnie powieści Johna Greena, Jaya Ashera, Gayle Forman czy Nicoli Yoon.

[Gwiazd naszych win] – ta książka pokazuje nam, że warto walczyć. Przedstawia to tak, że z każdego problemu można wyjść. Że gdy mamy ludzi, którzy nas wspierają będzie dobrze, a z najgorszych stanów wyjdziemy. [...] Osoba, która będzie nas podnosić na duchu [131].

Polecający znajdują w tych powieściach wzory zachowań w beznadziejnych lub drastycznych okolicznościach, jak radzić sobie w bardzo trudnych sytuacjach, przede wszystkim szukać w sobie i bliskich siły na ich przezwyciężenie.

[John Green – Gwiazd naszych wina, Jojo Moyes – Zanim się pojawiłeś] – Pierwsza podana przeze mnie książka jest książką wartą przeczytania, ponieważ dużo uczy. Opowiada między innymi o dobrych relacjach chorych nastolatków, którzy pomimo przeciwności losu starają się cieszyć z życia. Druga podana książka jest moim zdaniem idealna dla ludzi uwielbiających miłosne dramaty [200].

W poprzednich dwóch edycjach badania czytelnictwa nastolatków²³⁹ wśród najczęściej polecanych książek obecna była literatura poświęcona narkomanii wśród nastolatków, w 2017 roku książki o takiej tematyce znalazły nieliczne grono zwolenników, tylko kilka osób polecało *Pamiętnik narkomanki* Barbary Rosiek, a *My, dzieci z dworca Zoo* tylko cztery osoby. Nałogi i patologie społeczne znacznie słabiej niż w poprzednich badaniach znalazły swoje odbicie w czytanej i polecanej literaturze. Na ich miejsce wkroczyły inne problemy: ciężkie nieuleczalne choroby, tragiczna śmierć najbliższych, dramaty miłosne, romanse osób z różnych światów społecznych, zdrady, mobbing, samobójstwo, a nawet gwałt. Pojawiła się też urozmaicona grupa nowych książek podejmujących te kwestie.

Przykłady poleceń książek podejmujących problem narkomanii wśród młodzieży i zawartych w nich przestróg dla czytelnika, kładą też nacisk na funkcję poznawczą tych tekstów.

[Gorzkie urodziny, My, dzieci z Dworca Zoo] – Pierwsza jest to książka, która uczy, dziewczyna w książce, która jest główną bohaterką, popełniła ogromny błąd i będzie za niego płacić do końca życia. My, dzieci z Dworca Zoo jest to książka o grupie znajomych, którzy popadli w uzależnienie narkotykowe. Książka pokazuje, że narkotyki potrafią zniszczyć życie a nawet je odebrać. Jeżeli ktoś interesuje się uzależnieniami i chciałby dowiedzieć się więcej powinien ją przeczytać [394].

Na pole literatury problemowej wkracza również literatura post-apokaliptyczna, w której bohaterowie literaccy muszą się zmagać z wyzwaniem

239 Z. Zasacka, *Dlaczego czytamy powieści...*, s. 88–93; eadem, *Nastoletni czytelnicy...*, s. 151–166; eadem, *Reading satisfaction...*, s. 40–64.

ponad ich siły i tragicznymi sytuacjami. Świat przedstawiony w tych powieściach łącznie legitymizowany w naszej rzeczywistości ład moralny, stworzone są nowe reguły – zawsze, w jakimś obszarze odbierające wolność. Bohaterowie literaccy są rówieśnikami respondentów i są podobni do nich, a w swoim świecie poddawani próbom ponad ich siły, muszą walczyć o przetrwanie swoje i bliskich – łatwo zyskują empatię czytelników. Nastolatki odnajdywali przesłania etyczne w tych powieściach i obecnych w nich postawach bohaterów, polecali je ze względu na ich obecność. Rekomendacja wskazuje też na świat przedstawiony – jako ten, w którym są zaprzeczone, wręcz zakazane wartości cenne dla człowieka. Bohaterowie jednak potrafią walczyć o swoje prawa:

[Skrawki błękitu – Lois Lowry; Delirium – Lauren Oliver] Wybrałam te dwie pozycje, dlatego bo ukazują dwa odmienne światy, w których brak jest pewnych wartości. Skrawki błękitu ukazują życie bez wspomnień, kolorów i dźwięków. Delirium to opowieść, gdzie miłość jest chorobą. Te dwie książki łączy element – brak możliwości wyboru. Bohaterowie tych dwóch powieści są ściśle podporządkowani określonym organom, procedurom i zwyczajom. Najbardziej podobało mi się w nich to, że przerywają swoje milczenie i walczą o to, czego pragną [1305].

9.4.2. Literackie wzory postaw niezłomnych – lektury szkolne i dystopie

Tylko 3% polecających wskazywało na literackie przesłanie aksjologiczne odnoszące się do wartości wspólnotowych, narodowych, patriotycznych (tabela 9.3). Zaledwie kilkunastu czytelników wprost odniosło się do patriotyzmu. Odnajdywanie w literaturze znaczeń mówiących o wspólnotowych, narodowych obowiązkach, a nie np. z punktu widzenia osobistego rozwoju, refleksji nad własnym życiem, to jednak rzadkość, wyjątek od reguły.

Charakterystyczny przykład poleceń lektur szkolnych, które najczęściej były w taki sposób odczytywane:

[Latarnik – Henryk Sienkiewicz] – Bo jest dla mnie bardzo patriotyczna. Na przykładzie głównego bohatera Skawińskiego ukazuje losy Polaków po upadku powstań niepodległościowych [417].

Badani uczniowie znajdują wzory postaw niezłomnych i bohaterskich przede wszystkim w literaturze dotyczącej II wojny światowej. Szczególne miejsce

zajmuje od lat²⁴⁰ lektura szkolna z gimnazjum – *Kamienie na szaniec* Aleksandra Kamińskiego. Jest atrakcyjna dla uczniów z wielu powodów: występują w niej ich rówieśnicy, łączy postawy patriotyczne z relacjami przyjacielskimi, jest napisana w sposób „wciągający”, przedstawia ważne i znane wydarzenia z działalności ruchu oporu w czasie okupacji niemieckiej. Czytana jest w różnych stylach jednocześnie, bowiem uczniowie dostrzegają w niej wartości etyczne i poznawcze, ale też posiada atrakcyjne walory lekturowe.

ponieważ jest bardzo ciekawa i daje do myślenia. Pokazuje realia czasów wojennych oraz możemy poznać osoby o bogatym doświadczeniu oraz patriotyzmie [107].

Mimo, że jest to lektura szkolna to chyba najciekawsza książka jaką czytałam. Wywarła ogromne wrażenie na mnie, chciałam się dowiedzieć jeszcze więcej o tych bohaterach, czułam się z nimi związana. Książka uczy wielu bardzo wartościowych rzeczy np. lojalności, patriotyzmu [707].

Pojawiło się kilka odpowiedzi nastolatków, którzy uznawali siebie za patriotów, a w związku z tym twierdzili, że powinnością Polaków jest czytanie literatury uznawanej za patriotyczną. Warto podkreślić, że dla młodych nacjonalistów literatura przynosi inspirację do naśladowania, a poznanie jej jest obowiązkiem.

[Sowiński w okopach Woli, Kamienie na szaniec – Aleksander Kamiński] Jestem młodym Polakiem. Mam poglądy nacjonalistyczne, więc musiałem polecić im te wiersze/książki. Obowiązkiem patrioty jest szerzenie patriotyzmu, a te utwory są idealne do takich działań. Bohaterowie do naśladowania jak Alek, Zośka lub mój prawdziwy bohater – Rudy [587].

Niektóre [przygodowe] są ciekawe i warto je znać tak po prostu, dla siebie. Znajdują się tu także książki, które zmuszają do rozważań i refleksji. Kiedy umysł młodego człowieka się kształtuje trzeba nauczyć się tego, co nie tylko powinno się wiedzieć, ale też tego co musi się znać. Obowiązkiem każdego Polaka niezależnie, gdzie mieszka i co robi jest poznanie i chwała Polski – jego kraju. Nie ma znaczenia, co gdzie i kiedy się działo; Polska – nasz naród – to chwała i duma całej Europy [112].

Literatura postapokaliptyczna pełna jest przedstawień walki o dobro wspólnoty, jednak tylko pojedyncze odpowiedzi kierowały uwagę nastolatków w tę stronę.

[Igrzyska śmierci] – [powieść] pokazuje prawdziwą miłość, przyjaźń, walkę o sprawiedliwość i dobro dla narodu. W pewnych momentach bardzo wzruszająca [701].

9.5. Literatura pokazuje prawdę i rzeczywistość

Trzecią grupę wartości przypisywanych polecanym lekturom stanowiły wartości edukacyjno-poznawcze. Odniosło się do nich 24% polecających książki (tabela 9.3). Wybierając literaturę piękną wyróżniono jej funkcję mimetyczną – opisywanie świata realnego i jego problemów, tworzenie źródła wiedzy i informacji. O atrakcyjności polecanego tekstu decydowała jego funkcja poznawcza i edukacyjna, dzięki odwzorowaniu rzeczywistości, konkretnych faktów, relacji, prawidłowości. Recepcja tekstu nastawiona jest na odczytanie opisu, na zdobycie określonej wiedzy, zasobu informacji. Są to te odpowiedzi badanych, albo tylko ich części, które odnoszą się do czerpania z tekstu wiadomości, ale bez wynikających z nich refleksji i wniosków, jak to było w przypadku przesłania aksjologicznego.

[Dziewczyny z powstania – Anna Herbich] – ponieważ była bardzo ciekawa i znajdowały się w niej historie oparte na faktach [146].

W tej grupie odpowiedzi najwięcej polecających – 7% włączyło do swoich rekomendacji argumenty odnoszące się do treści zawierającej opisy wydarzeń z przeszłości, z historii, tego, jak dawniej żyli ludzie, jakie były przyczyny i skutki wydarzeń historycznych, etc. Dla nastolatków najbardziej interesujący jest okres II wojny światowej i najwięcej literackich przykładów opiewających ten czas znalazło się wśród rekomendacji. Najczęściej przywoływano *Kamienie na szaniec*.

[Kamienie na szaniec – Aleksander Kamiński] – poleciłbym tę książkę, ponieważ opowiada o czasach wojny i o ludziach, którzy brali udział w różnych organizacjach. Dzięki tej książce, można chociaż trochę wyobrazić sobie, co robili ludzie, aby ochronić swoją ojczyznę przed wrogiem. Można również dowiedzieć się, jak radziła sobie młodzież w tych ciężkich chwilach. Moim zdaniem ta książka jest godna przeczytania [284].

Najczęściej walory poznawcze polecanych książek towarzyszą innym wartościom aksjologicznym, np. przywoływaniu refleksji.

Przykłady wybrane z kilku rekomendacji *Złodziejki książek* Marcusa Zusaka. Ta powieść jest szczególnie ceniona przez nastolatków, czytana w różnych stylach odbioru – najczęściej w aksjologicznym i mimetycznym, mająca również walory lekturowe, „jest ciekawie napisana”, a zarazem przynosi wiedzę o autentycznej rzeczywistości i skłania do refleksji nad nią.

Książka oprócz ciekawej fabuły ukazuje również tło historyczne II wojny światowej i Holokaustu. Książka po przeczytaniu zmusza nas do myślenia i zadawania ciekawych również filozoficznych pytań. Stała się ta powieść moją ulubioną lekturą i z dużą chęcią wszystkim polecam [1284].

Dwa przykłady poleceń literatury o tematyce wojennej, interesującej młodych czytelników:

[Dyvizjon 303 – Arkady Fiedler] Opowiada o historii naszych pilotów, którzy walczyli w Anglii, niestety nie zostali uhonorowani przez Anglików, ze względu na to, aby nie denerwować Stalina [985].

[Dziecko Noego – Éric Emmanuel Schmitt] Pokazuje ona co działo się podczas wojny i jak byli traktowani Żydzi przez nazistów oraz jak się ukrywali przed Niemcami [1047].

Zamiłowanie do historii to znacznie częściej pasja chłopięca.

Przykład lektury szkolnej, która zaciekała ucznia:

[Quo vadis] – jedna z nielicznych powieści historycznych, która mnie zaciekała, ukazując życie starożytnego Rzymu i początki chrześcijaństwa [535].

Osoby zainteresowane historią potrafią łączyć funkcję poznawczą lektury z rozrywkową, i zgodnie z nimi znajdować różne wartości w jednym utworze, i to fikcyjnym, a nawet fantastycznym, świadczy o tym np. rekomendacja *Wiedźmina* Andrzeja Sapkowskiego i kryminałów Agaty Christie.

[...] całą sagę o Wiedźminie Andrzeja Sapkowskiego – są interesujące, ciekawe, można się wiele dowiedzieć o kulturze, historii, wierzeniach Polski [308].

Kryminały Agathy Christie – bo są ciekawą rozrywką dla umysłu, a opisy XX wiecznej Anglii są bardzo dobrze napisane, można wczuć się w nastroje powojenne, angielską wieś i temperament ludzi tam mieszkających [282].

Pojedyncze wskazania dotyczyły literatury historycznej, niebeletrystycznej.

[Archibald Gordon Macdonell – Napoleon i jego marszałkowie] – opisuje w bardzo ciekawy sposób historię wojen napoleońskich. Polecałbym ją, bo chciałbym zainteresować kolegów i koleżanki bardzo ciekawym okresem historycznym, jakim były wojny napoleońskie [194].

9.5.1. Lustro codzienności, realizm

Dla części polecających (5%) o atrakcyjności literatury świadczy jej realizm, odbicie rzeczywistości, wierność opisywanemu światu społecznemu i autentyczność przedstawianych relacji międzyludzkich. W takim stylu też odczytują wybrane lektury, nawet jeśli są to utwory fikcjonalne, mogące zaciekawić czytelnika i kiedy w ich odbiorze różnice między fikcją a życiem zacierają się.

[Oskar i pani Róża] – Jest ciekawa i są w niej opisane losy z prawdziwego życia. Poza tym ta książka idealnie trafia do młodych ludzi [189].

Satysfakcję z czytania przynosi recepcja nakierowana na obserwację rzeczywistości, autentyzm czytanych historii. Dlatego wśród poleceń znajduje się też literatura *non-fiction*, w której szczególnie miejsce zajmują biografie.

[...] biografie są dla mnie najlepszymi książkami, bo strasznie wciągają i mobilizują i przedstawiają historie, które naprawdę się wydarzyły. Bardzo lubię poznać historię od samego początku [1136].

Polecenia lektury ze względu na przyjemność z czytania w stylu mimetycznym najczęściej przywoływały literaturę piękną.

Charakterystyczne rekomendacje powieści Małgorzaty Musierowicz, obecnie częściej polecanej niż czytanej, odnoszące się jeszcze do innych wartości – artystycznych, rozrywkowych i etycznych:

Książki Małgorzaty Musierowicz, ponieważ przedstawiają życie codzienne każdego z nas z dużym poczuciem humoru i dystansem [1696].

[Kłamczucha – Małgorzata Musierowicz] – ponieważ tak jakby opowiada o dorastaniu, sprawach codziennych i ciekawie ona opowiada o bohaterach [71].

Najczęściej polecana przez dziewczęta obca literatura obyczajowa była bardziej ceniona ze względu na rozrywkowy styl czytania, przede wszystkim dzięki emocjonalnej recepcji, oraz ze względu na aksjologiczne przesłanie. Realizm był znacznie mniej istotny.

Przykładowe polecenia, gdzie wiarygodność i bliskość rzeczywistości świata przedstawionego w tych powieściach uznano za interesujące.

[Moje serce należy do ciebie – Allesio Puleo] – Tę książkę poleciłabym, ponieważ przedstawia bardzo dużo tego, co dzieje się w rzeczywistości. Jest również romantyczno-przygodowa [152].

Wśród poleceń książek cenionych za wierność prawdziwemu życiu znalazły się także i te, które dotyczą wiarygodności, „prawdy życiowej”, pokazują prawdziwe problemy.

Są to utwory, które fenomenalnie pokazują miłość, relacje dwojga kochanków. Nie zawsze w tych książkach jest szczęśliwe zakończenie, ale właśnie to pokazuje nam jakie jest życie, nie zawsze szczęśliwe [123].

Są też polecenia, które wskazują na wartości poznawcze, które są potem wykorzystane dla refleksji etycznej. Książki są atrakcyjne, opisują na czym polegają różne problemy, dają pewną wiedzę, z której potem możemy wysnuwać wnioski.

[Wszystko to co wyjątkowe – Matthew Quick, Wymyśliłam cię – Francesca Zappia] – Każda z tych książek w pewien sposób „uczy życia”, jeśli mogę to tak ująć. Trzecia książka opowiada o losach dziewczyny chorej na schizofrenię, druga książka opowiada o nastolatkach, którzy chcą być tacy jak ich ulubieni książkowi bohaterowie, ale w pewnym momencie gubią się i wpadają w mnóstwo problemów [1042].

9.5.2. Psychologia postaci

Grupa 3% polecających umieściła w swojej rekomendacji trafność obserwacji psychologicznych jako zaletę rekomendowanej książki. Ta cecha polecanych książek zazwyczaj była wymieniana jako jedna z wielu zalet decydujących o satysfakcjonującej lekturze.

[Yuu Kamiya – No game, no life; Thomas Harris – Milczenie owiec] uważam, że są ciekawe, skomplikowane (nie wszystkie), skłaniają do myślenia, przedstawiają różne światopoglądy i bardzo zróżnicowane profile psychologiczne [69].

Kilka wskazań miała też literatura poradnikowo-specjalistyczna.

[Robert Cialdini – Wywieranie wpływu na ludzi] – jest to książka naukowa opowiadająca o sztukach manipulacji. Po jej przeczytaniu bardzo często widzę jak np. ludzie w sklepach próbują je na mnie wykorzystać. W skrócie nauczyła mnie przydatnych rzeczy. Po przeczytaniu pożyczyłem ją przyjaciółce [73].

Nastoletni czytelnicy potrafią czytać w mimetycznym stylu bardzo różne teksty. W literaturze obyczajowej cenią sobie obraz codzienności, obserwację tego, jak żyją i kochają inni; w literaturze o tematyce historycznej interesujące są świadectwa życia w przeszłości, szczególnie czas II wojny światowej jest dla nich ważny, stąd stale najbardziej interesującą lekturą szkolną są *Kamienie na szaniec*.

9.5.3. Tematyka młodzieżowa – o takich jak my

Z grupą rekomendacji ceniących realizm polecanych historii skorelowana jest tematyka młodzieżowa (tabela 9.3). Odpowiedzi wskazujące na problematykę młodzieżową w rekomendowanych książkach zostały włączone do grupy wartości poznawczych. Wskazało na nie 8% polecających książki, były to jednak wątki znacznie bardziej atrakcyjne dla dziewcząt – 10% uwzględniło je w swoich uzasadnieniach, a tylko 4% chłopców. Dla wielu nastoletnich czytelników fakt, że w książce występują ich rówieśnicy i są opisywane bliskie i znane im problemy, sprzyja atrakcyjności lektury, zachęca do czytania.

[Jay Asher – Trzyście powodów] – Poleciłabym tę książkę, ponieważ uważam, że jest to książka dla każdego, nie ważne od płci czy wieku, ale w szczególności przeznaczona dla młodzieży. Są w niej opisane problemy nastolatków, z którymi spotykamy się na co dzień. Czytając ją uświadomiłam sobie wiele rzeczy, na które wcześniej nie zwracałam uwagi [1421].

[Małgorzata Warda – 5 sekund do 10] – Ponieważ jest ona o historii nastolatków w podobnym wieku do nas. Fabuła toczy się wokół sprawy zabójstwa i gry komputerowej, a w naszym wieku dużo nastolatków gra w gry [491].

9.6. Wartości artystyczno-estetyczne – świetnie wykreowani bohaterowie, rozbudowana fabuła, autor idealnie parodiuje nasz świat, kunsztowny język

Nastolatki dostrzegają w czytanych i polecanych utworach również wartości artystyczne²⁴¹. Mamy tu do czynienia z subiektywnym identyfikowaniem wartości estetycznych przez nastoletnich odbiorców, co za Stanisławem Ossowskim, oznacza, że odbiorca dostrzega „kunszt wykonawczy” autora dzieła²⁴². Taką postawę można przyrównać do proponowanego przez Michała Głowińskiego stylu estetyzującego. U jego podstaw „znajduje się dążenie do odbioru dzieła literackiego jako dzieła sztuki. Nie znaczy to w żadnym wypadku, by świadomość, iż dzieło sztuki jest specyficznym typem wypowiedzi, nie mogła towarzyszyć poprzednim stylom odbioru, tutaj jednak przybiera ona szczególną postać. Idea sztuki dla sztuki staje się dyrektywą konkretyzacji, a podstawowymi kategoriami — tak czy inaczej rozumiane — piękno i forma. Lektura koncentruje się przede wszystkim na samym dziele i wyklucza wszelkie jego pojmowanie o charakterze instrumentalnym”²⁴³. W przypadku, jeśli świadectwem lektury jest tylko krótka odpowiedź, a odniesienie do wartości artystycznych jest dosyć lakoniczne, nie mamy tu do czynienia z rozwinięciem owej konkretyzacji, najwyższej z sygnałem o niej.

Czytelnicy, którzy formułowali bardziej rozwinięte uzasadnienia swoich rekomendacji książkowych, przywołując różne argumenty wskazywali też na walory formalne, oryginalne środki artystyczne. Takie odpowiedzi stanowią stosunkowo niedużą grupę – 8% polecających książki. Badani znajdowali walory artystyczne w literaturze beletrystycznej bardzo różnego typu, najczęściej jednak była to literatura piękna, wyróżniona w badaniu jako wysokoartystyczna dla dorosłych czytelników. Polecający stosowali w większości ogólne określenia np.: „w dobrym stylu” „bardzo dobrze napisana”, „intrygujące postaci”, „dobrze napisana historia z wciągającymi wątkami pobocznymi”, „bogaty język wprowadza czytelnika w specyficzny klimat”, „świetnie skonstruowani bohaterowie”, zazwyczaj towarzyszyły innym cechom polecającej lektury.

241 M. Gołaszewska, *O naturze wartości estetycznych na tle sytuacji aksjologicznej*, Kraków 1986; B. Kotowa, *Metodologiczny status wartościowań artystycznych i estetycznych w perspektywie antynaturalistycznej*, Poznań 1989.

242 S. Ossowski, *U podstaw estetyki*, Warszawa 1966, s. 282.

243 M. Głowiński, *Styl odbioru...*, s. 26.

[*Cała seria Świat dysku – Terry Pratchett, Nacja – Terry Pratchett, cała seria Nauka Świata dysku Terry Pratchett i dwóch innych autorów*] – poleciłabym właśnie te książki ponieważ uwielbiam ich autora. W swoich książkach idealnie parodiuje nasz świat, nasze zachowania i wierzenia. Bardzo podoba mi się jego styl pisania i spojrzenie na świat, więc polecam go innym [66].

Wyjątek stanowią bardziej rozwinięte odpowiedzi i skupione tylko na wartościach artystycznych:

Poleciłbym przeczytać utwory Juliusza Słowackiego, gdyż był on wspaniałym poetą, skarbem narodu polskiego, a jego poezje są napisane kunsztownym językiem. Dotyczy to również Oscara Wilde'a – kwiecistość języka porusza wyobraźnię. Szekspir – cóż tu dużo mówić, przecież to mistrz dramatu, geniusz! Władca pierścieni natomiast, to obowiązkowa pozycja, literatura fantasy, trylogia przepiękna przygodami i barwnymi opisami [581].

Częściej rekomendujący ograniczają się do kilku epitetów, na przykład proza Remigiusza Mroza otrzymała m.in. takie polecenie:

[*Kasacja – Remigiusz Mróz albo Black ice – nie pamiętam autora*] obydwie książki są mistrzowsko utrzymane w napięciu, druga jest bliższa nastolatkom, ta pierwsza opowiada o zaciętych bojach sądowniczych [23].

Wyróżniano często polecane powieści Stephena Kinga, obok wartości rozrywkowych dostrzegano też artystyzm pisarza, jego wyjątkowość.

[*To – Stephen King*] ciekawa i rozbudowana fabuła, intrygujący rozwój sytuacji, dużo intrygujących postaci, klimat, rozbudowana fabuła, intrygująca sprawa, fajne postacie, nutka grozy [610].

Oto dziewczęce polecenie *Czerwonej królowej* – powieści z fantastyki postapokaliptycznej dla nastolatków, autorstwa młodej pisarki Victorii Aveyard, która w wywiadach przyznaje, że wychowała się na *Harrym Potterze* i *Władcy pierścieni*²⁴⁴, wiele doświadczeń lekturowych łączy ją z badanymi nastolatkami.

244 B. Truitt, „Red Queen” is familiar fantasy fare, „USA Today” 2015, Mar. 4 – <https://eu.usatoday.com/story/life/books/2015/02/17/red-queen/23497451/> [28.11.2019]; K. Bayer, Q & A with Victoria

Rekomendacja ta zawiera zestaw cech najliczniej cenionych przez młodych czytelników, w odpowiedzi znajdujemy też dystans do literatury przeznaczonej dla młodzieży, świadczący o tym, że wyrobieni i zaangażowani czytelnicy potrafią być krytyczni.

Poleciłabym właśnie tę książkę, ponieważ jest ona wciągająca i ciężko przerwać czytanie. Dostosowana do naszego wieku. Znajduje się w niej pewna tajemniczość, jak i wątek miłosny. Książka jest 1 tomem serii. Niektóre sytuacje są przewidywalne, ale jest to jak najbardziej naturalne (ale i spływające) przy książkach adresowanych do ludzi w naszym wieku [1063].

Ocenianie utworów pod kątem walorów estetycznych to cecha czytelników wywodzących się z rodzin o wyższym wykształceniu – 11% nastolatków, których rodzice posiadali takie wykształcenie potrafiło znaleźć artystyczne zalety w polecanych utworach, a tylko 2% dzieci mających matki o wykształceniu zasadniczym zawodowym. Uczniowie mieszkający na wsi częściej cenili w polecanym tekście jego realizm, wartość dokumentalną i wierność przedstawianemu światu. Najrzadziej zaś potrafili docenić walory językowe, sposób przedstawienia świata w literaturze. Również młodzież wiejska (6%) i z małych miasteczek (2%) rzadziej niż w wielkim mieście (14%) dostrzegła wartości artystyczne w polecanym utworze.

9.7. Satysfakcjonujące style czytania w latach 2003–2017 – podsumowanie

Analiza treści rekomendacji polecanych książek stanowi istotne źródło informacji o wartościach przypisywanych satysfakcjonującej lekturze oraz świadectwach i stylach lektury cenionych przez nastoletnich czytelników. Nastolatkowie polecali kolegom przede wszystkim te książki, które sami chętnie czytali, dodatkowo uwzględniając wybrane lektury szkolne. Jednak znaczenie tych ostatnich spadało w objętym badaniami okresie. Zdecydowanie, od wielu lat, wyróżnia się jedna z lektur: *Kamienie na szaniec* – ceniona przez wielu uczniów, jako nośnik wszystkich wartości przypisywanych ceniej przez nich książce. Młodzi są zgodni, że pierwszym warunkiem decydującym

o podjęciu lektury musi być zaciekawienie treścią książki oraz forma, która nie nudzi czytelnika a wciąga go, nie pozwalając przerwać czytania. Emocjonalny wymiar odbioru staje się podstawą motywacji wewnętrznej – zaciekawienia, zaintrygowania opowiadaną w tekście historią. Rozmaicie jednak je rozumieją i różne sposoby odczytania czy raczej „używania” nawet tych samych utworów są dla nich atrakcyjne i warte polecenia. W wyniku analizy treści argumentów zawartych w poleceniach książek utworzono cztery grupy wartości przypisywanych rekomendowanym książkom: rozrywkowo-hedonistyczne, etyczno-moralne, edukacyjno-poznawcze i artystyczno-estetyczne (te ostatnie wyróżniono dopiero w badaniu z 2017 roku). Każda z tych grup wartości miała adekwatny sposób używania i odczytywania literatury: styl rozrywkowy, moralizatorski, poznawczy lub estetyczny. Style często występowały równolegle przy recepcji jednego utworu. Dla zwolenników rozrywkowego stylu czytania, których było najwięcej wśród badanych nastolatków, najbardziej atrakcyjna była beletrystyka oraz te cechy samego tekstu, które decydowały o konstrukcji fabuły i zabiegi narracyjne sprzyjające czytaniu literackiemu. Wymieniano szereg takich elementów jak: bohaterowie literaccy, z którymi można się identyfikować, dzięki temu, że są podobni do nich samych, są rówieśnikami i mają zbliżone problemy. Ważna jest akcja pełna przygód, napięcia i zwrotów, obecna w niej zagadka, suspens i humor, w tym także czarny; dla dziewcząt dodatkowo cenne były wątki romantyczne.

Obserwując wyniki analizy treści uzasadnień polecanych książek z trzech edycji badania czytelnictwa młodzieży w 2003, 2010, 2017 roku wyraźnie widoczna jest kontynuacja w sposobach czerpania satysfakcji z czytania przez nastoletnich czytelników (tabela 9.3). Poszerzyło się grono nastoletnich czytelników ceniących rozrywkowy styl czytania i wartości hedonistyczne w lekturze. Jest to związane ze wzrostem znaczenia w 2017 roku przywoływania emocji i wątków romansowych. W satysfakcjonującej czytelników recepcji uczucie empatyczne czy chociażby współodczuwanie z bohaterami są częstsze, one są jak gdyby kołem napędowym atrakcyjności lektury. Współczesny nastoletni czytelnik, szczególnie czytelniczka lubi się wzruszyć, nawet popłakać. Nie boi się drastycznych problemów, które mogą wywoływać skrajne emocje, takich jak cierpienie po stracie ukochanej osoby, śmiertelna choroba, samobójstwo. Nie szuka letnich nastrojów, ale mocnych doznań. Sprzyja temu też poszerzenie się spektrum polecanej literatury fantastycznej o nowe gatunki i odmiany oraz nowe oblicze literatury obyczajowej, w której pojawia się klimat thrillera: napięcie i groza.

Tabela 9.3. Wartości i atrybuty polecanych książek w badaniu z 2003, 2010 i 2017 (w procentach)

Wartości i atrybuty polecanych książek	2003	2010	2017 Ogółem	2017 Chłopcy	2017 Dziewczęta
I. Ogólne sformułowania	77	72	75	74	72
1. Ogólnie: fajna, wyjątkowa, dobra, fascynująca, świetna, wartościowa itp.; takie lubię, spodobała mi się, itp.	31	21	12	14	12
2. Ogólnie (forma, język): wciąga; chętnie, szybko, się ją czyta; nie można się oderwać, trzyma w napięciu, zrozumiała, pisana prostym językiem	70**	27	35	48	51
3. Ogólnie (tematyka): mówi o ważnych sprawach, można się z niej wiele dowiedzieć, skłania do refleksji, interesująca, ciekawa	**	47	51	32	35
II. Wartości hedonistyczne, rozrywkowe	27	27	35	26	40
4. Wzrusza, wzruszająca, wzbudza emocje	–**	4	6	2	8
5. Ogólne ze względu na humor: zabawna, śmieszna, komedia	5	5	4	5	4
6. Służy rozrywce, odprężeniu, pozwala uciec od codzienności, zapełnia wolny czas; pozwala utożsamić się z bohaterem, przenieść się w inny świat	8	6	7	5	7
7. Przygody, wartka, żywa akcja, wiele się dzieje, niebezpieczeństwo, także, gdy jest obecna zagadka, suspens, sensacja, historia kryminalna	16	10	13	11	14
8. Horror, thriller, groza, straszy, z dreszczykiem, wampiry, duchy	–**	3	1	0	1
9. Fantastyka, fantasy; opisuje świat tajemnicy, magii, czarów	6	3	5	6	5
10. Zawiera wątek miłosny, romansowy, romantyczna historia; namiętność	5	6	8	0	11

Wartości i atrybuty polecanych książek		2003	2010	2017 Ogółem	2017 Chłopcy	2017 Dziewczęta
III. Wartości etyczno-moralne		25	19	24	13	29
	11. Uczy jak żyć, jak postępować w trudnych sytuacjach, wyborach i ważnych sprawach; zawiera moralne wskazówki, mądrości, zmusza do refleksji na sobą, swoim życiem; opowiada o walce ze złem, o przyjaźni	18	14	19	9	25
	12. Uczy odwagi i męstwa, wytrwałości, daje przykład postaw bohaterских, patriotyzmu	4	4	3	3	2
	13. Uczy jak sobie radzić w sytuacjach patologicznych, kryzysowych jak ciężkie choroby, narkomania, stanowi przestrożę, uczy tolerancji, stanowi przestrożę dla młodzieży, uczy tolerancji	8	3	4	2	5
IV. Wartości edukacyjno-poznawcze		29	24	24	24	25
	14. Autentyzm ogólnie: opisuje prawdziwe wydarzenia, oparta na faktach	5	1	6	5	6
	15. Opisuje ważne, trudne problemy społeczne, patologie (narkomania), choroby	6	5	2	1	3
	16. Opisuje wydarzenia z przeszłości, z historii i kultury, dawne dzieje Polski, uczy historii; pokazuje przyczyny, skutki	12	8	7	11	5
	17. Psychologia postaci; przedstawia różne typy osobowości, różne ludzkie zachowania, jego zmiany	**	3	3	3	3
	18. Tematyka młodzieżowa, poświęcona problemom nastolatków, takich jak my, opowiada o ich życiu; o naszym pokoleniu; młodzi bohaterowie	18	8	8	4	10

Wartości i atrybuty polecanych książek	2003	2010	2017 Ogółem	2017 Chłopcy	2017 Dziewczęta
V. Wartości artystyczno-estetyczne	–**	–**	8	7	8
VI. Inne argumenty, cechy					
19. Tematyka specjalistyczna, naukowa, popularnonaukowa; tematyka: zawiera porady np. psychologiczne, związana z hobby	4	1	2	3	2
20. Respondent opowiada treść książki	7	5	5	3	6
21. Inne, nie na temat	5	5	0	0	0
Ogółem liczba osób (uczniowie polecający książki)	808	746	727	251	477

* W tabeli pogrubiono istotnie statystycznie wyższe odsetki ($p < 0,05$)

** Różnice i braki danych wynikają z różnic w kodowaniu w badaniu w 2003 roku

Czytelnicy znajdujący w lekturze przesłanie aksjologiczne, czytali polecane teksty w stylu moralizatorskim. W tym stylu czytano literaturę poszukując odpowiedzi na pytania, które napotymano na drodze dorastania i kształtowania własnej tożsamości. W 2017 roku szczególnie wyraźnie szukano w literaturze pozytywnych wzmocnień i przykładów na siłę charakteru, wytrwałość w dążeniu do celu, przełamywania granic i barier. Wartości, które tworzą treść kształtującej się pod wpływem lektur tożsamości to najczęściej przyjaźń, wierność sobie i przyjaciołom, upór i niezłomność w walce z przeszkodami, a dla dziewcząt – miłość. W stylu moralizatorskim czytano też lektury szkolne i utwory związane z polską historią, nadając mu wówczas formę powinności patriotycznej. Wartości odnoszące się do szerszej wspólnoty stanowią jednak margines wśród innych odnajdywanych w cenionych lekturach. Najważniejsze dla nastolatków były przesłania aksjologiczne dotyczące jednostki i relacji z najbliższymi. Analiza treści odpowiedzi uczniowskich w 2017 roku wykazała, że emocje empatyczne – nakierowane na współodczuwanie z innymi, z których wynika refleksja poznawcza, zmieniająca ich postawy etyczne, rzadko jest przez nastolatków eksplikowana wprost. Szukano w tekstach raczej odniesień do osobistych decyzji, indywidualnego rozwoju, i chętnie tak interpretowano polecane utwory, aby wydobyć z nich nadzieję i wiarę, że jednostka może pokonać nawet najtrudniejsze przeszkody.

Obserwując rezultaty trzech edycji badania czytelnictwa dostrzegamy, że czytelniczki coraz więcej czytają i polecają utworów o melodramatycznym charakterze albo powieści, w których wątek romansowy należy do najważniejszych, mniej już atrakcyjne stają się utwory zawierające problematykę związaną z patologiami społecznymi, zwłaszcza z narkomanią wśród młodzieży. Jest to dziewczęcy wybór – w historiach miłosnych znajdują wartości hedonistyczne i instrumentalne: poznawcze i etyczne. Inaczej niż chłopcy wykorzystują literaturę fikcjonalną, atrakcyjne są dla nich wątki psychologiczne, romantyczne, obecność nastoletnich bohaterów. Świadomie szukają wzorów postaw, szczególnie przejawiających się w budowaniu relacji z innymi. Szczególnie chętnie czytana przez nie literatura melodramatyczna sprzyjała poszukiwaniom odpowiedzi, jak należy rozumieć istotne w ich życiu wartości: miłość, przyjaźń, szczęście rodzinne. Chłopcy wyróżniają się bardziej selektywnym podejściem do literatury, są tematy, które ich zniechęcają do lektury, szczególnie wątki psychologiczne, romantyczne, niechętni są obecności dziewczęcych głównych bohaterów literackich. Przejawiają się w braku zainteresowania ze strony chłopców tematyką romansową, relacjami męsko-damskimi i związanymi z nimi kwestiami etycznymi. W efekcie chłopcy rzadziej niż dziewczęta odczytywali polecane książki w stylu moralizatorskim, a jeśli to robili, wówczas szukali wzorów osobowych postaw niezłomnych w dążeniu do celu. Dla chłopców byli to sportowcy, postaci publiczne, historyczne; dziewczęta widziały chętniej takie wzorce w bohaterach literackich. To one częściej skłaniały się do zadawania czytanyom książkom pytań etycznych. Znamienne i stałe dla chłopięcego stylu czytania jest poszukiwanie w literaturze wielkiej przygody, może być nią bitwa wojenna, ale też fantastyczne zmagania heroicznego bohatera, czy zwycięstwo na boisku piłkarskim.

W poznawczym stylu czytania dominuje styl mimetyczny odbioru literatury, dziewczętom sprzyja wówczas najczęściej wybierana literatura obyczajowa, realistycznie opisująca codzienność i problemy ich rówieśników, chłopcom – literatura dokumentalna opisująca wzory osobowe ich idoli oraz publikacje historyczne przedstawiające wydarzenia z przeszłości.

W 2017 roku wyróżniono w analizie uczniowskich odpowiedzi nową kategorię: estetyzujący styl odbioru. Czytelnicy bardziej kompetentni i więcej czytający znajdowali w polecanych tekstach wartości estetyczne i potrafili docenić kunszt pisarski autora. W swoich uzasadnieniach pozostawali jednak przy ogólnych określeniach, rzadko potrafili precyzyjnie wyjaśnić na czym polega „świetnie wykreowany bohater” lub „doskonale oddany klimat” bądź „wyśmienity język”.

Wartości artystyczne dostrzegali przede wszystkim w beletrystyce i najczęściej tej, która jest przeznaczona dla dorosłych czytelników. Taki styl odbioru to cecha czytelników wywodzących się z rodzin, w których rodzice posiadają wyższe wykształcenie; czytelnicy wiejscy wyróżnili się, tym, że najbardziej cenili realizm i wartość dokumentalną w rekomendowanych książkach.

Wnioski końcowe

Bohaterami prezentowanych analiz są piętnastolatki, którzy na jesieni 2017 roku byli uczniami ostatniej klasy gimnazjum – znajdowali się na końcu obowiązkowego i powszechnego etapu nauczania, tuż przed rozejściem się ich dróg edukacyjnych. Są w okresie adolescencji stanowiącym moratorium między dzieciństwem a etapem dorosłości, w którym doświadczają intensywnych przemian rozwojowych dorastania, obejmujących m.in. kształtowanie indywidualnej i społecznej tożsamości.

Analizy wyników reprezentatywnego ogólnopolskiego badania czytelnictwa młodzieży zrealizowanego w 2017 roku zostały przedstawione na tle rezultatów poprzednich pomiarów czytelnictwa, dla których zastosowano metodologię umożliwiającą porównywalność otrzymanych danych. Wcześniejsze badania zostały przeprowadzone w latach 2003, 2010, 2013 – objęły czas intensywnych przemian kulturowych w Polsce, związanych w upowszechnieniem nowych technologii informacyjno-komunikacyjnych, coraz powszechniej dostępnym internetem i nowymi jego nośnikami. Wszystkie te procesy miały szczególne znaczenie dla tworzenia, przechowywania, rozpowszechniania tekstów i ich społecznego obiegu oraz wpływały na postać książki, zmieniając także społeczne praktyki czytelnicze.

Kultura czytelnicza współczesnej młodzieży szkolnej to realizowane przez nią sposoby czytania obserwowane z różnych perspektyw i poprzez szereg wskaźników. W polu badawczym prezentowanych sondaży jest czytanie książek, widziane także w kontekście innych praktyk czytelniczych. Edycja badania czytelnictwa z 2017 roku skupiła swoją uwagę na sytuacji komunikacji czytelniczej odbywającej się poza ramami szkolnego obowiązku, szczególnie biorąc pod uwagę wybory lekturowe. Dodatkowo przedstawiona została charakterystyka procesów socjalizacji do czytania w rodzinie.

Cztery pomiary czytelnictwa młodzieży zestawione ze sobą umożliwiają wyróżnienie stałych cech i prawidłowości opisujących postawy czytelnicze

i sposoby czytania młodych odbiorców książek. Pozwalają też na określenie zmian zachodzących w czasie i związanych z przemianami kulturowo-społecznymi w środowiskach społecznych, w których dorastają nastolatki oraz procesami o charakterze globalnym, powiązanych np. ze współczesnym rynkiem książki bądź sytuacją instytucji kulturalnych, takich jak biblioteki. W ciągu 14 lat objętych badaniami zarysowały się dwie najważniejsze tendencje w postawach czytelniczych młodych: pierwsza to unikanie i ucieczka od lektury dłuższych tekstów, w kierunku innych form spędzania czasu czy uczestnictwa w kulturze; druga to zaangażowanie w lekturę oznaczające pozytywny stosunek do czytania i obecność książek w codzienności oraz posiadanie określonych gustów i zainteresowań czytelniczych.

O pierwszej tendencji mówią najważniejsze wskaźniki czytelnictwa młodzieży zaobserwowane w ciągu lat objętych badaniami i wskazują na stabilny odsetek uczniów, którzy omijają czytanie książek – lektur szkolnych i wybieranych spontanicznie, poza szkolnym obowiązkiem, oscylujący wokół 13% całej badanej populacji. W tej grupie stale przeważają chłopcy. Prawdopodobieństwo trafienia do grupy nastolatków, która konsekwentnie nie czyta książek powiększa nie tylko płeć, ale także brak transmisji wzorów praktyk czytelniczych i słaba obecność lub brak kultury czytelniczej w najbliższym środowisku społecznym. Jeśli brakuje tam książek, nie kupuje się ich, nie kolekcjonuje, nie pożycza lub nie dziedziczy, nie czyta się ich na co dzień i nie rozmawia o nich, to wówczas wzrasta szansa na nieczytanie młodego pokolenia. Nieczytaniu książek sprzyja też panujący w domowym otoczeniu styl życia, w którym stale jest włączony i oglądany telewizor. Wszystkie kolejne pomiary zgodnie przynoszą dowody, że telewizja to największy przeciwnik czytelnictwa. Systematyczne wielogodzinne spędzanie czasu przed komputerem bądź telewizorem stoi w sprzeczności z obyczajem czytania książek, zwłaszcza nie będącego obowiązkiem.

Podsumowując wyniki opisujące aktywność czytelniczą nastolatków w ciągu ostatnich piętnastu lat widzimy, że w pierwszej połowie drugiej dekady XXI wieku nastąpiło osłabienie zainteresowania spontaniczną lekturą książkową i poszerzenie grupy osób omijających czytanie książek. Równoległe widoczny jest stały spadek odsetka chłopców deklarujących czytanie książek poza obowiązkiem szkolnym i uznających, że nie jest to dla nich atrakcyjne zajęcie. Trend ten w przypadku dziewcząt uległ odwróceniu. Ostatnie badanie odnotowało u nich wzrost aktywności czytelniczej poza szkolnym obowiązkiem, szczególnie czytania systematycznego. Wskaźniki opisujące aktywność czytelniczą dziewcząt utrzymują się na podobnym poziomie co dziesięć lat wcześniej,

poza jednorazowym spadkiem odsetka deklaracji o czytaniu książek po szkole w 2013 roku. W efekcie, w ciągu ostatnich kilkunastu lat stale poszerza się różnica między odsetkiem dziewcząt i chłopców czytających książki z własnego wyboru, w czasie po obowiązkach szkolnych.

Trwała i niestabilna prawidłowość określająca sposoby czytania nastolatków wskazuje na płeć jako czynnik je różnicujący. Dotyczy to wszystkich wymiarów postaw czytelniczych i strategii czytania. Przede wszystkim dziewczęta więcej i chętniej czytają książki, mają inne kryteria wyboru cenionych lektur oraz ważniejszy jest dla nich społeczny aspekt czytania – interakcje towarzyszące lekturze: wymiana książek i opinii o nich etc. Analizy wyników ostatniego badania dowodzą, że społeczne relacje wspierające praktyki czytelnicze pozwalają dziewczętom przezwyciężyć deficyty w socjalizacji do czytania w dzieciństwie. A więc, można wysnuć wniosek, że w okolicznościach, kiedy środowisko domowe wyposażone jest w mniejszy kapitał kulturowy, a kultura czytelnicza jest w nim słabiej obecna, wtedy ważniejsze stają się relacje rówieśnicze, młodzieży korzystają wówczas z inspiracji do uczestnictwa w kulturze czytelniczej poza domem, w szkole i w mediach. W przypadku dziewcząt rówieśniczy obieg czytelniczy może toczyć się niezależnie od domowych zasobów kulturowych i procesów socjalizacyjnych odbywanych w rodzinnym kręgu. Intensywne rodzicielskie zabiegi mające na celu wspieranie kultury czytelniczej dzieci są skorelowane z rodzinnymi rozmowami o książkach i komentowaniem ich treści w latach późniejszych, w okresie dorastania dziewcząt. Jednak komunikacja z rówieśnikami jest niezależna od rodzicielskich starań wspierających domową kulturę czytelniczą. Chłopcy natomiast, jeśli doświadczyli ubogiej socjalizacji do czytania w domu, to znaczy rzadko im czytano książki, odwiedzano biblioteki i księgarnie, nie dbano, o to, aby mieli książki na wakacjach, to wówczas prawdopodobieństwo, że będą aktywnymi czytelnikami w okresie dorastania, będą rozmawiać o książkach i będą lubić czytanie jest bardzo małe. Chłopcy także, nie zawsze są podatni na rodzicielskie wpływy przekazywania wzorów czytelniczych, opiekunowie zresztą słabiej angażują się w tę transmisję skierowaną do synów niż do córek.

Przynależność do populacji czytającej książki młodzieży uwarunkowana jest kapitałem kulturowym w domu rodzinnym – w badaniu obserwowanym poprzez poziom wykształcenia rodziców oraz szacowaną przez badanych wielkość domowych księgozbiorów. To właśnie te dwie cechy opisujące domowe środowisko socjalizujące nastolatka do czytania najmocniej towarzyszą systematycznej lekturze książkowej. Płeć przestaje różnicować prawdopodobieństwo aktywnego

i systematycznego czytania tylko w sytuacji, kiedy nastolatki aktywnie uczestniczą w kulturze czytelniczej np. samodzielnie kolekcjonują książki i mają ich duży zbiór. Stałym trendem potwierdzonym przez wszystkie pomiary prowadzone w ciągu ostatnich kilkunastu lat, jest to, że czytanie książek lokuje się w codzienności nastolatków, którzy lubią czytać. Pozytywny stosunek do lektury niweluje różnice między dziewczętami i chłopcami w szansie bycia czytelnikiem. A więc należy podkreślić, że różnice w prawdopodobieństwie bycia czytelnikiem wynikające z płci nie są stałe i ostateczne, ale są wynikiem wielu procesów przysposabiania do czytania. Jeśli w domu rodzinnym nastolatka jest obecna kultura czytelnicza i zasobne księgozbiory, a rodzice posiadają wysoki kapitał edukacyjny, wówczas różnice między dziewczętami i chłopcami maleją wśród tych, którzy w ogóle nie czytają książek i czytają je systematycznie oraz tych którzy mają pozytywny stosunek do czytania. I na odwrót, jeśli w domowym otoczeniu kapitał kulturowy opiekunów mierzony poziomem wykształcenia i obecnością książek jest ubogi, wówczas różnice w uczestnictwie w kulturze czytelniczej między dziewczętami i chłopcami rosną.

W okresie czternastu obserwowanych lat utrzymuje się rozwarstwienie w uczestnictwie w kulturze czytelniczej nastolatków wywodzących się z domów z różnych poziomów drabiny stratyfikacyjnej, a szczególnie świadczącej o zasobności domowego kapitału kulturowego.

Ostatnie badanie z 2017 roku przyniosło dane o zmianie w zróżnicowaniu praktyk czytelniczych młodzieży i po raz pierwszy odnotowało osłabienie różnic w aktywności czytelniczej, szczególnie odbywanej spontanicznie, między młodzieżą wiejską a miejską. Przede wszystkim dowiodło, że wśród nastolatków nieczytających książek nie ma przewagi mieszkańców wsi – tak jak wskazywały na to wyniki poprzednich edycji badania czytelnictwa gimnazjalistów. Czytanie książek przestało być przypisane tylko do praktyk miejskich, przede wszystkim dzięki dziewczętom mieszkającym na wsi i czytającym systematycznie książki. Nastąpiły też zmiany w społecznym obiegu książki docierającej do wiejskich czytelników, których efektem jest wzrost zainteresowania modnymi bestsellerami literatury popularnej dla dorosłych na wsi, w tym powieściami sensacyjno-kryminalnymi i literaturą romansową.

Najciekawsze informacje o istocie tendencji w zmianach postaw czytelniczych i stosunku do czytania przynosi dwukrotny pomiar motywacji czytelniczych, dokonany w 2013 i 2017 roku, który wykazał, po czteroletniej przerwie, spadek motywacji czytelniczych nastolatków we wszystkich wymiarach (samocenie własnych umiejętności czytelniczych, motywacji wewnętrznej, motywacji

wewnętrznej oraz społecznych powodów czytania). Analiza zmian, które nastąpiły pomiędzy dwoma pomiarami wskazuje na powiększenie się różnicy w sile odczuwania motywacji wewnętrznych między chłopcami i dziewczętami. Odnotowano wyraźniejsze u chłopców niż u dziewcząt osłabienie deklarowanej siły odczuwanych motywacji, dodatkowo u dziewcząt zmiany w odczuwaniu motywacji wewnętrznych miały przeciwny kierunek. Oznacza to, że tylko jeden wymiar motywacji – ten, który jest odpowiedzialny za umiejętności czerpania satysfakcji z zaangażowania się w lekturę, szczególnie tekstów fikcyjnych, wzrósł, ale wyłącznie u dziewcząt. Dziewczeta potrafią odnajdywać nowe teksty, które zachęcają je do czytania literackiego. One też bardziej niż chłopcy są przekonane, że czytanie jest dla nich atrakcyjnym zajęciem i w odróżnieniu od chłopców, ta świadomość u nich nie słabnie. Wręcz przeciwnie – ostatni pomiar kieruje naszą uwagę na wzrost zainteresowania dziewcząt literaturą piękną, który przejawia się poszerzeniem grona dziewcząt systematycznie czytających książki poza obowiązkami szkolnymi. Powiększyła się w ciągu ostatnich czterech lat grupa czytelniczek, którymi przy wyborze lektury kieruje oczekiwanie satysfakcji, jaką może dać recepcja beletrystyki – identyfikowanie się z bohaterem literackim, wyobrażanie sobie opisywanych historii.

Inne zmiany zaobserwowane w sile odczuwania motywacji czytelniczych wskazują, że czytanie coraz wyraźniej napotyka na przeszkody, które młodzi czytelnicy nie zawsze potrafią i chcą przezwyciężyć. Słabnie samoocena własnych umiejętności i skłonność do pokonywania trudności w czytaniu. Dla uczniów też traci na znaczeniu czytanie ze względu na uzyskanie dobrego stopnia i pochwałę nauczyciela. Maleje siła koleżeńskiego i rodzinnego wsparcia stanowiącego impuls do czytania. Społeczny wymiar motywacji czytelniczych, tak ważny bodziec dla społecznego obiegu książki dorastających nastolatków, słabnie, szczególnie dla chłopców, w efekcie powiększa się różnica, wynikająca z płci młodzieży, w jego znaczeniu dla stymulowania praktyk czytelniczych.

Analiza spontanicznych wyborów lekturowych nastolatków i uzasadnień ich rekomendacji książkowych pozwala szczegółowo opisać ich oczekiwania wobec satysfakcjonującej lektury. Przedstawione analizy dowodzą, że sposoby odczytywania książek przez młodych czytelników wykraczają poza interpretację tekstu. Młodzi odbiorcy szukają i znajdują w czytanych tekstach odpowiedzi na ciekawe i istotne dla nich pytania – używają ich do własnych, indywidualnych oczekiwań i potrzeb. Nie czują się ograniczeni gatunkiem i jego specyfiką, w literaturze gatunkowej i rozrywkowej potrafią odnaleźć reprezentację ważnych dla siebie wartości np. przyjaźni, samodoskonalenia, lojalności. I odwrotnie – w tekstach

problemowych szukają ucieczki od codzienności, relaksu. Młodzi czytelnicy znajdując się okresie przejściowym między dzieciństwem a wiekiem dojrzałym zadają sobie pytania kim jestem? Kim chciałbym być? Czytana przez nich literatura wpisuje się w poszukiwania tożsamościowego odniesienia. Przeprowadzone analizy dowodzą, że w owych lekturowych kwerendach czytelnicy nakierowani są na indywidualny rozwój, wówczas wzorem staje się kariera sportowca docierającego na wyżyny sławy dzięki własnej wytrwałości, albo heroiczna walka z przeciwnościami losu bohaterki powieści post-apokaliptycznej. Jednak młodzi czytelnicy bardzo rzadko poszukują odniesień do szerszej wspólnoty np. narodu, społeczeństwa obywatelskiego.

W obszarze wspólnych dla młodych czytelników oczekiwań wobec lektury zawarty jest pierwszy warunek decydujący o utrzymaniu uwagi odbiorcy: tekst powinien go zaciekawić, tak, aby przy czytaniu „wciągał” i trudno byłoby się „od niego oderwać”. Nastoletni czytelnicy coraz bardziej cenią eskapistyczny odbiór – czytają i polecają więcej literatury zawierającej akcję, która trzyma czytelnika w napięciu i skłania do śledzenia suspensu. Doceniają te właściwości lektury, które pozwalają „zatopić się” w niej i przenieść w świat przedstawiony – w czym pomocne jest współodczuwanie i identyfikacja z bohaterami literackimi. Sprzyja temu też poszerzenie się spektrum czytanej i cenionej literatury fantastycznej o nowe gatunki i odmiany oraz nowe oblicze literatury obyczajowej, w której pojawia się klimat thrillera, napięcie i groza. Taki atrybut lektury jest bardziej istotny dla czytelniczek. Potwierdza tę obserwację pomiar motywacji czytelniczych: wskazując na wzrost u dziewcząt znaczenia zaangażowania w lekturę, a spadek roli książki jako źródła poznania czegoś nowego.

Ujawniły się dwa profile czytelniczych oczekiwań wobec satysfakcjonującej lektury: dziewczęcy i chłopięcy. Uczennice najchętniej czytały i ceniły literaturę obyczajową dla młodzieży oraz w następnej kolejności różne odmiany fantastyki dla młodzieży. Dziewięć profil czytelniczy towarzyszy stylowi czytania, gdzie satysfakcjonująca lektura sprzyja takim formom zaangażowania w czytanie, które pozwalają na współprzeżywanie z bohaterem literackim, identyfikację z nim i odczuwanie silnych emocji. Dla dziewcząt, w ich rezonansie czytelniczym, istotne są wzruszenie i empatia – takim doznaniem szczególnie sprzyjają wątki romantyczne obecne w literaturze pięknej. Czytelniczki nie unikają drastycznych problemów, które mogą wywoływać skrajne emocje, takich jak cierpienie po stracie ukochanej osoby, śmiertelna choroba, samobójstwo. Jeśli szukają w literaturze przesłania aksjologicznego, wśród ważnych dla nich wartości etycznych pojawia się przyjaźń, lojalność oraz przesłanie podpowiadające, jakich wyborów

należy dokonywać w trudnych sytuacjach życiowych. Szukają w czytanych tekstach raczej myśli i refleksji, które odnoszą się do ich osobistych decyzji, indywidualnego rozwoju. Chętnie tak interpretują polecane utwory, aby wydobyć z nich nadzieję i wiarę, że jednostka może pokonać nawet najtrudniejsze przeszkody. Szczególnie popularna wśród dziewcząt literatura melodramatyczna dla dorosłych i obyczajowa dla młodzieży sprzyja poszukiwaniom odpowiedzi, jak należy rozumieć istotne w ich życiu wartości: miłość, wierność w uczuciach, szczęście rodzinne, relacje społeczne. Należy dodać, że nastolatki obojga płci cenią lektury, w których mogą odnaleźć wzory postaw przyjacielskich. Przyjaźń to wartość, która znajduje swoją reprezentację w beletrystyce rozmaitych odmian i gatunków. Obserwując odpowiedzi uczniowskie z kolejnych pomiarów czytelnictwa widoczne jest, że czytelniczki coraz więcej czytają i cenią prozę, w której wątek romansowy należy do najważniejszych. Jest to dziewczęcy wybór – w historiach miłosnych znajdują wartości hedonistyczne, poznawcze i etyczne. Inaczej niż chłopcy wykorzystują literaturę fikcyjną, atrakcyjne są dla nich wątki psychologiczne, romantyczne, obecność nastoletnich bohaterów. Świadomie szukają wzorów postaw, szczególnie przejawiających się w budowaniu relacji z innymi. W poznawczym stylu czytania dominuje wśród dziewcząt styl mimetyczny odbioru literatury, któremu sprzyja często wybierana literatura obyczajowa, realistycznie opisująca codzienność i problemy ich rówieśników.

Dla chłopców fantastyka przygodowa oraz fantastyka dla dorosłych odbiorców to najważniejszy wybór lekturowy, drugim jest literatura niebeletrystyczna stanowiąca poszerzenie ich zainteresowań. Autorem najbardziej wartym czytania dla największej grupy chłopców jest J. R. R. Tolkien i Andrzej Sapkowski, następnie Dmitrij Gluckhovsky, a z fantastyki przygodowej John Flanagan. Podobnie często przez nastolatków obu płci wybierane są powieści Joanne K. Rowling.

Chłopięcy profil czytelniczy wyróżnia sposób odczytywania i używania literatury, który jest nastawiony na rozrywkę albo poznanie. W stylu rozrywkowym stałe dla chłopców jest poszukiwanie w literaturze małej i wielkiej przygody. Wielką przygodą staje się historyczna bitwa wojenna, ale też fantastyczne zmagania heroicznego bohatera czy zwycięstwo na boisku piłkarskim. Małe przygody to akcja przygodowa, humor i fantastyczna aura – jest to najczęstszy horyzont chłopięcych oczekiwań. Jeśli dostrzegają przesłanie aksjologiczne w cenionej lekturze to wówczas wskazują na wytrwałość w dążeniu do celu i postawy heroiczne np. bohaterów z literatury dotyczącej II wojny światowej, czy w literaturze faktu poświęconej sylwetkom sportowców. Wówczas ważne są

dla nich wzory postaw niezłomnych w dążeniu do celu. Dla chłopców częściej są to postaci autentyczne: sportowcy, osoby publiczne, historyczne. W poznawczym stylu czytania często przywołują publikacje historyczne przedstawiające wydarzenia z przeszłości albo literaturę o takiej tematyce. Chętnie też poszukują świadectw wydarzeń z przeszłości, wiedzy historycznej. Potrafią nawet w fantastyce odnaleźć odniesienia do przeszłości. Chłopcy wyróżniają się bardziej selektywnym niż dziewczęta podejściem do literatury: są tematy, których unikają, szczególnie wątków psychologicznych, romantycznych, niechętni są też obecności dziewczęcych głównych bohaterów literackich.

Edycje badania czytelnictwa młodzieży z 2013 i 2017 roku dostarczyły informacji o strategiach czytelniczych dotyczących czytania tekstów cyfrowych. Ostatnie trzy lata to czas upowszechnienia smartfonów i coraz większej dostępności tekstów w przestrzeni cyfrowej. Potencjalni czytelnicy, a szczególnie nastolatki, najczęściej „są podłączeni” – to znaczy mają stałe dostępy do ekranu i internetu, potwierdzają tę tendencję również wyniki opisywanego badania. Młodzi korzystając z technologii informacyjno-komunikacyjnych przede wszystkim porozumiewają się z innymi za pośrednictwem różnych komunikatorów, portali społecznościowych, następnie słuchają muzyki, oglądają teledyski i filmy, grają w gry komputerowe, czytają teksty i wykorzystują materiały potrzebne do nauki szkolnej i innych celów edukacyjnych. Coraz częściej podjęcie strategii czytelniczej – na ekranie czy papierze – staje się kwestią wyboru, na który mają wpływ cele czytania oraz wcześniejsze doświadczenia czytelnicze i ramy sytuacyjne, w których odbywa się lektura.

Okres między dwoma badaniami czytelnictwa młodzieży to czas zwiększenia dostępu do tekstów zdigitalizowanych oraz do urządzeń, które pozwalają na ich czytanie. Obserwując zmiany w strategiach czytelniczych dotyczących podejmowania lektury tekstów cyfrowych widzimy zmniejszenie się grupy uczniów omijających czytanie dłuższych literackich tekstów na ekranie zarówno w ramach obowiązku szkolnego, jak i poza nim. Natomiast spadło wśród nastolatków zainteresowanie prasą online. Mimo wzrostu dostępności tekstów i informacji cyfrowych w ciągu ostatnich kilku lat szansa, że współczesny piętnastolatek będzie czytać w sieci teksty informacyjne w celach niezwiązanych ze szkołą utrzymuje się na tym samym poziomie. Polscy piętnastolatki, jeśli mają możliwość wyboru, najczęściej preferują lekturę książek w formacie tradycyjnym – drukowanych na papierze. Nadal wyborowi czytania na papierze towarzyszy wyższy kapitał kulturowy rodziny pochodzenia (mierzony wykształceniem rodziców i zasobnością domowych księgozbiorów) i lepsze zakorzenienie w kulturze

czytelniczej. Ujawniła się też prawidłowość, że mocna reprezentacja tradycyjnej, analogowej kultury czytelniczej w domu rodzinnym osłabia autorytet internetu, jako źródła wiedzy o książkach.

W kulturze czytelniczej nastolatków dominują dwa społeczne obiegi książek: rówieśniczy i internetowy – które wzajemnie się przenikają a nawet pokrywają. Przemiany w młodzieżowym obiegu książki wskazują na Sieć przede wszystkim jako źródło informacji o lekturach, a także możliwości ich komentowania. W obiegu koleżeńskim dominują relacje bezpośrednie i rozmowy, a rówieśniczy obieg online – wymiana opinii za pośrednictwem komunikatorów i portali społecznościowych – ma mniejszy zasięg. Tylko co dziesiąty chłopiec i co piąta dziewczyna komentowali czytane książki za pośrednictwem sieci. To właśnie te dwa obiegi sprzyjają intensywnemu uczestnictwu w kulturze czytelniczej oraz tworzeniu mód czytelniczych. Są też bardziej popularne wśród czytelniczek, i to one w efekcie są aktywniejsze czytelniczo.

Rówieśniczy obieg książek to także pożyczanie ich sobie nawzajem przez kolegów i koleżanki – jest to także częściej dziewczęca praktyka. Powieści obyczajowe dla młodzieży pisane przez obcych autorów oraz nowości z fantastyki szczególnie fantastyki science-fiction dla młodzieży, to dwie odmiany gatunkowe będące największym przebojem czytelniczym w 2017 roku i są upowszechniane w rówieśniczym obiegu czytelniczym, w którym uczestniczą dziewczęta.

Ważną cechą współczesnego obiegu książki są zakupy, zwłaszcza dokonywane samodzielnie przez nastolatków – to najpopularniejszy sposób pozyskiwania czytanych lektur. W efekcie wzrasta znaczenie dostępu do najnowszych tytułów dzięki ich kupowaniu. Nowością zaobserwowaną w ostatnim badaniu jest wzrost popularności zakupów książkowych, także przez internet, wśród dziewcząt mieszkających na wsi. Jest to najważniejszy czynnik wpływających na szybkie rozprzestrzenianie się mód czytelniczych i docierania ich do najmniejszych miejscowości. Należy podkreślić, że kupujący książki to czytelnicy, którzy bardzo lubią czytać. Jest to swoiste świadectwo zaangażowania czytelniczego.

Pojawiają się też zmiany w instytucjonalnym dostępie do lektur, na które ma wpływ większa w bibliotekach szkolnych dostępność książek czytanych poza szkolnym obowiązkiem, szczególnie literatury fantastycznej dla młodzieży. Ten proces sprzyja temu, że literatura popularna dla nastolatków jest lepiej dostępna w środowiskach, do których trudniej docierała wcześniej, o czym świadczą wyniki poprzednich edycji badania czytelnictwa. Dotyczy to przede wszystkim młodzieży uczęszczającej do szkół wiejskich.

Jest jeszcze jeden czynnik, który osłabia różnice w kulturze czytelniczej nastolatków mieszkających na wsi, w małych miastach oraz w ośrodkach wielkomiejskich. Relacje rówieśnicze skorelowane z praktykami czytelniczymi potrafią niwelować deficyty kultury czytelniczej ze środowiska domowego nastolatków. Pożyczanie książek od kolegów i informacje o tym, co warto czytać (także znalezione w sieci) skutecznie poszerzają także instytucjonalny obieg książek (szkolny, biblioteczny).

Istotny jest charakter obecności książek i literatury pięknej na lekcjach szkolnych: czy książki i czytane w szkole teksty stają się ważne i interesujące dla uczniów, czy potrafią ich zachęcić do lektury, zwłaszcza tych, którzy nie mają pozaszkolnych zainteresowań czytelniczych i w ich najbliższym środowisku społecznym książki są nieobecne. Umiejętność czerpania satysfakcji z czytania, to warunek, aby młodzi stali się czytelnikami na całe życie.

Aneks

R. 1. Tabela 1. Cechy społeczno-demograficzne uczniów gimnazjum (N = 1 794)

Podstawowe charakterystyki próby uczniów gimnazjum		n	%
Płeć	Chłopiec	921	51%
	Dziewczyna	873	49%
	Ogółem	1 794	100%
Miejsce lokalizacji szkoły	W tej samej miejscowości, w której mieszka uczeń	1 173	66%
	W innej miejscowości	611	34%
	Ogółem	1 784	100%
Wielkość miejscowości zamieszkania	Wieś	728	41%
	Miasto poniżej 20 tys. mieszkańców	308	17%
	Miasto od 20 tys. do 100 tys. mieszkańców	316	18%
	Miasto od 100 do 500 tys. mieszkańców	285	16%
	Miasto powyżej 500 tys. mieszkańców	157	9%
	Ogółem	1 794	100%
Wykształcenie matki / opiekunki prawnej	Brak matki / opiekunki prawnej	16	1%
	Podstawowe	88	5%
	Zasadnicze zawodowe	472	27%
	Średnie	640	36%
	Wyższe	555	31%
	Ogółem	1 770	100%
Wykonywany zawód matki / opiekunki prawnej	Dyrektorzy, prezesi dużych organizacji, wyżsi urzędnicy i kierownicy administracji	77	6%
	Zawody twórcze i specjaliści z wyższym wykształceniem, inżynierowie, lekarze, prawnicy, nauczyciele	261	20%
	Technicy i inny średni personel	115	9%
	Pracownicy biurowi	241	18%
	Pracownicy sektora usług, sprzedawcy	298	23%
	Rolnicy, ogrodnicy, leśnicy, rybacy	87	7%
	Robotnicy przemysłowi i rzemieślnicy	107	8%
	Operatorzy i monterzy maszyn i urządzeń	48	4%
	Robotnicy przy pracach prostych	80	6%
Ogółem	1 314	100%	

Podstawowe charakterystyki próby uczniów gimnazjum		n	%
Wykształcenie ojca / opiekuna prawnego	Brak ojca / opiekuna prawnego	106	6%
	Podstawowe	95	6%
	Zasadnicze zawodowe	646	37%
	Średnie	514	30%
	Wyższe	362	21%
	Ogółem	1 722	100%
Wykonywany zawód ojca / opiekuna prawnego	Dyrektorzy, prezosi dużych organizacji, wyżsi urzędnicy i kierownicy administracji	116	8%
	Zawody twórcze i specjaliści z wyższym wykształceniem, inżynierowie, lekarze, prawnicy, nauczyciele	168	12%
	Technicy i inny średni personel	139	10%
	Pracownicy biurowi	53	4%
	Pracownicy sektora usług, sprzedawcy	228	16%
	Rolnicy, ogrodnicy, leśnicy, rybacy	122	9%
	Robotnicy przemysłowi i rzemieślnicy	246	18%
	Operatorzy i monterzy maszyn i urządzeń	227	16%
	Robotnicy przy pracach prostych	96	7%
	Ogółem	1 395	100%

R. 1. Tabela 2. Miejsce zamieszkania a wykształcenie matek uczniów gimnazjum
(N = 1 769)

		Wykształcenie matki / opiekunki prawnej					Ogółem	
		Brak matki / opiekunki prawnej	Podstawowe	Zasadnicze zawodowe	Średnie	Wyższe		
Ogółem	n	16	86	473	640	554	1 769	
	%	1%	5%	27%	36%	31%	100%	
Wielkość miejscowości zamieszkania	Wieś	n	10	46	262	258	147	723
		%	1%	6%	36%	36%	20%	100%
	Miasto poniżej 20 tys. mieszkańców	n	2	14	84	120	82	302
		%	1%	5%	28%	40%	27%	100%
	Miasto od 20 tys. do 100 tys. mieszkańców	n	1	14	61	116	118	310
		%	0%	5%	20%	37%	38%	100%
	Miasto od 100 do 500 tys. mieszkańców	n	3	6	39	93	142	283
		%	1%	2%	14%	33%	50%	100%
	Miasto powyżej 500 tys. mieszkańców	n	0	6	27	53	65	151
		%	0%	4%	18%	35%	43%	100%

R. 1. Tabela 3. Miejsce zamieszkania a wykształcenie ojców uczniów gimnazjum
(N = 1 721)

		Wykształcenie ojca / opiekuna prawnego						
		Brak ojca / opiekuna prawnego	Podstawowe	Zasadnicze zawodowe	Średnie	Wyzsze	Ogółem	
Ogółem	n	106	95	645	514	361	1 721	
	%	6%	6%	37%	30%	21%	100%	
Wielkość miejscowości zamieszkania	Wieś	n	33	55	348	197	74	707
		%	5%	8%	49%	28%	10%	100%
	Miasto poniżej 20 tys. mieszkańców	n	15	19	108	94	53	289
		%	5%	7%	37%	33%	18%	100%
	Miasto od 20 tys. do 100 tys. mieszkańców	n	27	11	87	93	81	299
		%	9%	4%	29%	31%	27%	100%
	Miasto od 100 do 500 tys. mieszkańców	n	22	6	64	89	94	275
		%	8%	2%	23%	32%	34%	100%
	Miasto powyżej 500 tys. mieszkańców	n	9	4	38	41	59	151
		%	6%	3%	25%	27%	39%	100%

R. 1. Tabela 4. Plany edukacyjne badanych gimnazjalistów (N = 1 765)

		W jakiej szkole planujesz dalszą naukę?							Ogółem
		W branżowej szkole I stopnia	W technikum	W liceum ogólnokształcącym	Nie wiem w jakiej szkole	Nie planuję dalszej nauki	Nie wiem, czy planuję dalszą naukę		
Płeć	Ogółem	n	85	595	720	294	33	38	1 765
		%	5%	34%	41%	17%	2%	2%	100%
	Chłopiec	n	55	359	254	180	27	28	903
		%	6%	40%	28%	20%	3%	3%	100%
	Dziewczyna	n	30	236	466	114	6	10	862
		%	3%	27%	54%	13%	1%	1%	100%
Wielkość miejscowości zamieszkania	Ogółem	n	84	595	720	294	33	38	1 764
		%	5%	34%	41%	17%	2%	2%	100%
	Wieś	n	40	264	260	126	17	13	720
		%	6%	37%	36%	18%	2%	2%	100%
	Miasto poniżej 20 tys. mieszkańców	n	19	104	110	61	6	8	308
		%	6%	34%	36%	20%	2%	3%	100%
	Miasto od 20 tys. do 100 tys. mieszkańców	n	9	98	148	40	4	5	304
		%	3%	32%	49%	13%	1%	2%	100%
	Miasto od 100 do 500 tys. mieszkańców	n	9	90	128	43	4	6	280
		%	3%	32%	46%	15%	1%	2%	100%
	Miasto powyżej 500 tys. mieszkańców	n	7	39	74	24	2	6	152
		%	5%	26%	49%	16%	1%	4%	100%

		W jakiej szkole planujesz dalszą naukę?							Ogółem
		W branżowej szkole I stopnia	W technikum	W liceum ogólnokształcącym	Nie wiem w jakiej szkole	Nie planuję dalszej nauki	Nie wiem, czy planuję dalszą naukę		
								n	
Wykształcenie matki/opiekunki prawnej	Ogółem	n	84	588	713	290	32	37	1 744
		%	5%	34%	41%	17%	2%	2%	100%
	Brak matki/ opiekunki prawnej	n	0	6	7	3	0	0	16
		%	0%	38%	44%	19%	0%	0%	100%
	Podstawowe	n	10	37	14	19	4	3	87
		%	11%	43%	16%	22%	5%	3%	100%
	Zasadnicze zawodowe	n	39	196	112	96	11	12	466
		%	8%	42%	24%	21%	2%	3%	100%
	Średnie	n	22	239	237	98	14	17	627
		%	4%	38%	38%	16%	2%	3%	100%
	Wyższe	n	13	110	343	74	3	5	548
		%	2%	20%	63%	14%	1%	1%	100%
Wykształcenie ojca/opiekuna prawnego	Ogółem	n	82	571	702	276	31	39	1 701
		%	5%	34%	41%	16%	2%	2%	100%
	Brak ojca/ opiekuna prawnego	n	13	42	28	17	2	1	103
		%	13%	41%	27%	17%	2%	1%	100%
	Podstawowe	n	4	36	23	21	5	5	94
		%	4%	38%	24%	22%	5%	5%	100%
	Zasadnicze zawodowe	n	44	266	179	119	12	19	639
		%	7%	42%	28%	19%	2%	3%	100%
	Średnie	n	15	173	229	71	10	9	507
		%	3%	34%	45%	14%	2%	2%	100%
	Wyższe	n	6	54	243	48	2	5	358
		%	2%	15%	68%	13%	1%	1%	100%

R. 2. Tabela 1. Płeć nastolatków a częstotliwość wykonywania wybranych czynności w czasie wolnym (N = 1 794)

Czynności czasu wolnego	Płeć	Częstotliwość						Liczebność
		Codziennie lub prawie codziennie	Co najmniej raz w tygodniu	Co najmniej raz w miesiącu	Kilka razy w roku	Rzadziej niż raz w roku lub nigdy	Ogółem	
Oglądam telewizję lub filmy, na dowolnym sprzęcie (na wideo, DVD, na komputerze, telefonie)	Chłopiec	72%	19%	5%	2%	1%	100%	910
	Dziewczyna	69%	25%	5%	1%	0%	100%	871
	Ogółem	71%	22%	5%	2%	1%	100%	1 781
Gram w gry na komputerze, tablecie lub na telefonie komórkowym	Chłopiec	68%	24%	3%	2%	2%	100%	915
	Dziewczyna	24%	25%	21%	15%	16%	100%	871
	Ogółem	46%	25%	12%	9%	9%	100%	1 786
Czytam książki (na papierze i na ekranie komputera, czytnika, komórki)	Chłopiec	11%	19%	27%	26%	17%	100%	905
	Dziewczyna	27%	23%	24%	19%	6%	100%	866
	Ogółem	19%	21%	26%	23%	11%	100%	1 771
Chodzę do kina	Chłopiec	1%	3%	24%	59%	14%	100%	906
	Dziewczyna	0%	2%	25%	62%	12%	100%	862
	Ogółem	0%	2%	24%	60%	13%	100%	1 768
Chodzę do teatru, filharmonii, opery, na koncerty muzyczne	Chłopiec	1%	1%	3%	28%	67%	100%	910
	Dziewczyna	0%	1%	5%	40%	54%	100%	867
	Ogółem	0%	1%	4%	34%	61%	100%	1 777
Zwiedzam muzeum, galerię sztuki, zabytki historyczne	Chłopiec	0%	0%	4%	48%	47%	100%	902
	Dziewczyna	0%	1%	3%	51%	46%	100%	868
	Ogółem	0%	1%	3%	49%	47%	100%	1 770
Chodzę jako kibic lub uczestnik na zawody i imprezy sportowe	Chłopiec	4%	11%	21%	30%	33%	100%	907
	Dziewczyna	1%	4%	12%	37%	46%	100%	867
	Ogółem	3%	7%	17%	33%	40%	100%	1 774
Odwiedzam bibliotekę publiczną	Chłopiec	2%	5%	18%	33%	43%	100%	899
	Dziewczyna	1%	8%	30%	31%	29%	100%	864
	Ogółem	2%	6%	24%	32%	36%	100%	1 763
Uprawiam sport (jeżdżę na rowerze, gram w piłkę, etc.) także w klubie sportowym	Chłopiec	50%	32%	9%	5%	4%	100%	904
	Dziewczyna	31%	37%	17%	8%	7%	100%	866
	Ogółem	41%	35%	13%	6%	6%	100%	1 770

Czynności czasu wolnego	Płeć	Częstotliwość						Liczebność
		Codziennie lub prawie codziennie	Co najmniej raz w tygodniu	Co najmniej raz w miesiącu	Kilka razy w roku	Rzadziej niż raz w roku lub nigdy	Ogółem	
Uprawiam moje hobby (np. jestem kolekcjonerem, modelarzem, śpiewam, tańczę, etc.)	Chłopiec	50%	27%	9%	4%	10%	100%	911
	Dziewczyna	41%	33%	13%	6%	7%	100%	871
	Ogółem	46%	30%	11%	5%	9%	100%	1 782
Działam w organizacji np. ZHP, OSP, stowarzyszeniu, wolontariacie, zespole muzycznym, tanecznym, chórze, organizacji charytatywnej	Chłopiec	5%	9%	6%	12%	67%	100%	909
	Dziewczyna	8%	19%	11%	21%	41%	100%	867
	Ogółem	7%	14%	8%	17%	54%	100%	1 776

R. 2. Tabela 2. Cechy społeczno-demograficzne gimnazjalistów a wielkość domowych księgozbiorów

		Liczba książek w gospodarstwie domowym								
		0	1-10	11-50	51-200	200-500	Powyżej 500	Trudno powiedzieć	Ogółem	
Płeć	Ogółem	n	203	207	459	505	156	105	148	1 783
		%	11%	12%	26%	28%	9%	6%	8%	100%
	Chłopiec	n	154	96	227	242	76	52	67	914
		%	17%	11%	25%	26%	8%	6%	7%	100%
	Dziewczyna	n	49	111	232	263	80	53	81	869
		%	6%	13%	27%	30%	9%	6%	9%	100%
Wielkość miejscowości zamieszkania	Ogółem	n	204	208	459	505	157	105	148	1 786
		%	11%	12%	26%	28%	9%	6%	8%	100%
	Wieś	n	99	97	201	186	50	25	64	722
		%	14%	13%	28%	26%	7%	3%	9%	100%
	Miasto poniżej 20 tys. mieszkańców	n	30	41	93	87	24	14	18	307
		%	10%	13%	30%	28%	8%	5%	6%	100%
	Miasto od 20 tys. do 100 tys. mieszkańców	n	37	39	78	85	27	23	25	314
		%	12%	12%	25%	27%	9%	7%	8%	100%
	Miasto od 100 do 500 tys. mieszkańców	n	22	17	55	103	33	23	31	284
		%	8%	6%	19%	36%	12%	8%	11%	100%
	Miasto powyżej 500 tys. mieszkańców	n	16	14	32	44	23	20	10	159
		%	10%	9%	20%	28%	14%	13%	6%	100%

		Liczba książek w gospodarstwie domowym								
		0	1-10	11-50	51-200	200-500	Powyżej 500	Trudno powiedzieć	Ogółem	
Wykształcenie matki / opiekunki prawnej	Ogółem	n	197	204	457	499	155	105	145	1 762
		%	11%	12%	26%	28%	9%	6%	8%	100%
	Brak matki / opiekunki prawnej	n	2	6	3	4	0	0	1	16
		%	13%	38%	19%	25%	0%	0%	6%	100%
	Podstawowe	n	19	26	21	12	2	1	7	88
		%	22%	30%	24%	14%	2%	1%	8%	100%
	Zasadnicze zawodowe	n	80	76	157	97	17	7	34	468
		%	17%	16%	34%	21%	4%	1%	7%	100%
	Średnie	n	69	67	181	203	43	19	54	636
		%	11%	11%	28%	32%	7%	3%	8%	100%
	Wyższe	n	27	29	95	183	93	78	49	554
		%	5%	5%	17%	33%	17%	14%	9%	100%
Wykształcenie ojca / opiekuna prawnego	Ogółem	n	197	197	438	488	151	104	140	1 715
		%	11%	11%	26%	28%	9%	6%	8%	100%
	Brak ojca / opiekuna prawnego	n	11	14	29	33	7	5	8	107
		%	10%	13%	27%	31%	7%	5%	7%	100%
	Podstawowe	n	18	26	21	17	4	2	6	94
		%	19%	28%	22%	18%	4%	2%	6%	100%
	Zasadnicze zawodowe	n	109	93	200	142	28	19	51	642
		%	17%	14%	31%	22%	4%	3%	8%	100%
	Średnie	n	45	55	133	173	45	15	46	512
		%	9%	11%	26%	34%	9%	3%	9%	100%
	Wyższe	n	14	9	55	123	67	63	29	360
		%	4%	3%	15%	34%	19%	18%	8%	100%

R. 2. Tabela 3. Cechy społeczno-demograficzne gimnazjalistów a wielkość posiadanych przez nich księgozbiorów

			Liczba książek należących do ucznia								Ogółem
			0	1-5	6-10	11-20	21-30	31-60	Więcej niż 60	Trudno powiedzieć	
Płeć	Ogółem	n	505	321	297	238	146	112	93	71	1 783
		%	28%	18%	17%	13%	8%	6%	5%	4%	100%
	Chłopiec	n	367	165	126	109	47	42	29	29	914
		%	40%	18%	14%	12%	5%	5%	3%	3%	100%
	Dziewczyna	n	138	156	171	129	99	70	64	42	869
		%	16%	18%	20%	15%	11%	8%	7%	5%	100%
Wielkość miejscowości zamieszkania	Ogółem	n	505	321	298	238	146	114	92	69	1 783
		%	28%	18%	17%	13%	8%	6%	5%	4%	100%
	Wieś	n	218	142	128	89	46	39	23	39	724
		%	30%	20%	18%	12%	6%	5%	3%	5%	100%
	Miasto poniżej 20 tys. mieszkańców	n	80	57	56	51	20	20	15	6	305
		%	26%	19%	18%	17%	7%	7%	5%	2%	100%
	Miasto od 20 tys. do 100 tys. mieszkańców	n	98	59	48	44	24	10	22	8	313
		%	31%	19%	15%	14%	8%	3%	7%	3%	100%
	Miasto od 100 do 500 tys. mieszkańców	n	67	42	41	41	37	30	17	10	285
		%	24%	15%	14%	14%	13%	11%	6%	4%	100%
	Miasto powyżej 500 tys. mieszkańców	n	42	21	25	13	19	15	15	6	156
		%	27%	13%	16%	8%	12%	10%	10%	4%	100%

			Liczba książek należących do ucznia								
			0	1-5	6-10	11-20	21-30	31-60	Więcej niż 60	Trudno powiedzieć	Ogółem
Wykształcenie matki opiekunki prawnej	Ogółem	n	498	317	296	237	143	109	91	69	1 760
		%	28%	18%	17%	13%	8%	6%	5%	4%	100%
	Brak matki/ opiekunki prawnej	n	3	7	1	3	1	1	0	0	16
		%	19%	44%	6%	19%	6%	6%	0%	0%	100%
	Podstawowe	n	38	24	9	8	5	0	0	2	86
		%	44%	28%	10%	9%	6%	0%	0%	2%	100%
	Zasadnicze zawodowe	n	174	96	82	45	25	15	13	18	468
		%	37%	21%	18%	10%	5%	3%	3%	4%	100%
	Średnie	n	191	115	120	80	43	38	22	27	636
		%	30%	18%	19%	13%	7%	6%	3%	4%	100%
	Wyższe	n	92	75	84	101	69	55	56	22	554
		%	17%	14%	15%	18%	12%	10%	10%	4%	100%
Wykształcenie ojca opiekuna prawnego	Ogółem	n	488	302	285	229	138	109	91	69	1 711
		%	29%	18%	17%	13%	8%	6%	5%	4%	100%
	Brak ojca opiekuna prawnego	n	32	27	14	15	5	6	2	5	106
		%	30%	25%	13%	14%	5%	6%	2%	5%	100%
	Podstawowe	n	37	19	21	6	3	1	2	5	94
		%	39%	20%	22%	6%	3%	1%	2%	5%	100%
	Zasadnicze zawodowe	n	222	137	104	79	36	24	18	21	641
		%	35%	21%	16%	12%	6%	4%	3%	3%	100%
	Średnie	n	140	82	102	71	38	35	22	21	511
		%	27%	16%	20%	14%	7%	7%	4%	4%	100%
	Wyższe	n	57	37	44	58	56	43	47	17	359
		%	16%	10%	12%	16%	16%	12%	13%	5%	100%

R. 3. Tabela 1. Rozkład procentowy odpowiedzi gimnazjalistów na pytanie:
Czy od początku tego roku (od stycznia 2017) czytałeś/ czytałaś książki,
po które sięgnęłaś/ sięgnęłaś dla własnej przyjemności, poza nauką szkolną?

			Czytanie książek poza nauką szkolną		
			Tak	Nie	Ogółem
Płeć	Ogółem	n	1 160	634	1 794
		%	65%	35%	100%
	Chłopiec	n	447	474	921
		%	49%	51%	100%
	Dziewczyna	n	713	161	874
		%	82%	18%	100%
Wielkość miejscowości zamieszkania	Ogółem	n	1 160	634	1 794
		%	65%	35%	100%
	Wieś	n	466	262	728
		%	64%	36%	100%
	Miasto poniżej 20 tys. mieszkańców	n	193	115	308
		%	63%	37%	100%
	Miasto od 20 tys. do 100 tys. mieszkańców	n	210	106	316
		%	66%	34%	100%
	Miasto od 100 do 500 tys. mieszkańców	n	185	100	285
		%	65%	35%	100%
	Miasto powyżej 500 tys. mieszkańców	n	106	51	157
		%	68%	32%	100%
Wykształcenie matki/ opiekunki prawnej	Ogółem	n	1 149	621	1 770
		%	65%	35%	100%
	Brak matki/ opiekunki prawnej	n	10	6	16
		%	63%	38%	100%
	Podstawowe	n	51	36	87
		%	59%	41%	100%
	Zasadnicze zawodowe	n	266	206	472
		%	56%	44%	100%
	Średnie	n	422	218	640
		%	66%	34%	100%
	Wyższe	n	400	155	555
		%	72%	28%	100%

			Czytanie książek poza nauką szkolną			
			Tak	Nie	Ogółem	
Wykształcenie ojca/ opiekuna prawnego	Ogółem	n	1 116	606	1 722	
		%	65%	35%	100%	
	Brak ojca/ opiekuna prawnego	n	68	38	106	
		%	64%	36%	100%	
	Podstawowe	n	52	42	94	
		%	55%	45%	100%	
	Zasadnicze zawodowe	n	377	268	645	
		%	58%	42%	100%	
	Średnie	n	336	178	514	
		%	65%	35%	100%	
	Wyższe	n	283	80	363	
		%	78%	22%	100%	
	Liczba książek w gospodarstwie domowym ucznia	Ogółem	n	1 155	629	1 784
			%	65%	35%	100%
0		n	54	150	204	
		%	26%	74%	100%	
1-10		n	124	83	207	
		%	60%	40%	100%	
11-50		n	287	172	459	
		%	63%	37%	100%	
51-200		n	370	135	505	
		%	73%	27%	100%	
200-500		n	127	29	156	
		%	81%	19%	100%	
Powyżej 500		n	86	19	105	
		%	82%	18%	100%	
Trudno powiedzieć	n	107	41	148		
	%	72%	28%	100%		

			Czytanie książek poza nauką szkolną		
			Tak	Nie	Ogółem
Liczba książek należących do ucznia	Ogółem	n	1 156	631	1 787
		%	65%	35%	100%
	0	n	189	317	506
		%	37%	63%	100%
	1-5	n	203	118	321
		%	63%	37%	100%
	6-10	n	218	80	298
		%	73%	27%	100%
	11-20	n	185	53	238
		%	78%	22%	100%
	21-30	n	128	19	147
		%	87%	13%	100%
	31-60	n	96	17	113
		%	85%	15%	100%
	Więcej niż 60	n	89	5	94
		%	95%	5%	100%
	Trudno powiedzieć	n	48	22	70
		%	69%	31%	100%
Ocena z polskiego na koniec drugiej klasy	Ogółem	n	1 146	626	1 772
		%	65%	35%	100%
	Niedostateczna	n	5	4	9
		%	56%	44%	100%
	Dopuszczająca	n	110	166	276
		%	40%	60%	100%
	Dostateczna	n	325	248	573
		%	57%	43%	100%
	Dobra	n	413	163	576
		%	72%	28%	100%
	Bardzo dobra	n	257	41	298
		%	86%	14%	100%
	Celująca	n	36	4	40
		%	90%	10%	100%

			Czytanie książek poza nauką szkolną			
			Tak	Nie	Ogółem	
Czas spędzany w dzień powszedni na oglądaniu telewizji lub filmów na DVD, wideo, komputerze	Ogółem	n	1 145	626	1 771	
		%	65%	35%	100%	
	W ogóle nie oglądam	n	81	34	115	
		%	70%	30%	100%	
	Mniej niż jedną godzinę dziennie	n	265	96	361	
		%	73%	27%	100%	
	1–2 godziny dziennie	n	512	275	787	
		%	65%	35%	100%	
	3–5 godzin dziennie	n	230	145	375	
		%	61%	39%	100%	
	więcej niż 5 godzin dziennie	n	57	76	133	
		%	43%	57%	100%	
	Czas spędzany w dzień powszedni na korzystaniu z komputera (w tym także graniu i surfowaniu po internecie)	Ogółem	n	1 147	628	1 775
			%	65%	35%	100%
W ogóle nie używam komputera		n	121	76	197	
		%	61%	39%	100%	
Mniej niż jedną godzinę dziennie		n	287	92	379	
		%	76%	24%	100%	
1–2 godziny dziennie		n	402	201	603	
		%	67%	33%	100%	
3–5 godzin dziennie		n	242	178	420	
		%	58%	42%	100%	
Więcej niż 5 godzin dziennie		n	95	81	176	
		%	54%	46%	100%	

R. 3. Tabela 2. Cechy społeczno-demograficzne uczniów gimnazjalistów a liczba czytanych w czasie wolnym książek

			Czy od początku tego roku (od stycznia 2017) czytałeś / czytałaś książki, po które sięgnęłaś / sięgnąłeś dla własnej przyjemności, poza nauką szkolną? Ile było tych książek?					
			1 książka	2-3 książki	4-9 książek	10-20 książek	Więcej niż 21 książek	Ogółem
Płeć	Ogółem	n	127	318	334	175	112	1 066
		%	12%	30%	31%	16%	11%	100%
	Chłopiec	n	73	138	116	46	28	401
		%	18%	34%	29%	11%	7%	100%
	Dziewczyna	n	54	180	218	129	84	665
		%	8%	27%	33%	19%	13%	100%
Wielkość miejscowości zamieszkania	Ogółem	n	127	319	334	175	112	1 067
		%	12%	30%	31%	16%	10%	100%
	Wieś	n	53	145	139	46	40	423
		%	13%	34%	33%	11%	9%	100%
	Miasto poniżej 20 tys. mieszkańców	n	20	53	66	32	15	186
		%	11%	28%	35%	17%	8%	100%
	Miasto od 20 tys. do 100 tys. mieszkańców	n	21	53	58	38	19	189
		%	11%	28%	31%	20%	10%	100%
	Miasto od 100 do 500 tys. mieszkańców	n	22	45	38	36	31	172
		%	13%	26%	22%	21%	18%	100%
Miasto powyżej 500 tys. mieszkańców	n	11	23	33	23	7	97	
	%	11%	24%	34%	24%	7%	100%	

			Czy od początku tego roku (od stycznia 2017) czytałaś / czytałeś książki, po które sięgnęłaś / sięgnąłeś dla własnej przyjemności, poza nauką szkolną? Ile było tych książek?						
			1 książka	2-3 książki	4-9 książek	10-20 książek	Więcej niż 21 książek	Ogółem	
Wykształcenie matki / opiekunki prawnej	Ogółem	n	124	316	333	175	111	1 059	
		%	12%	30%	31%	17%	10%	100%	
	Brak matki / opiekunki prawnej	n	1	2	3	2	2	10	
		%	10%	20%	30%	20%	20%	100%	
	Podstawowe	n	6	14	17	8	2	47	
		%	13%	30%	36%	17%	4%	100%	
	Zasadnicze zawodowe	n	36	76	73	34	27	246	
		%	15%	31%	30%	14%	11%	100%	
	Średnie	n	46	117	133	55	31	382	
		%	12%	31%	35%	14%	8%	100%	
	Wyższe	n	35	107	107	76	49	374	
		%	9%	29%	29%	20%	13%	100%	
	Wykształcenie ojca / opiekuna prawnego	Ogółem	n	122	306	325	170	107	1 030
			%	12%	30%	32%	17%	10%	100%
Brak ojca / opiekuna prawnego		n	11	14	14	13	10	62	
		%	18%	23%	23%	21%	16%	100%	
Podstawowe		n	6	16	15	8	4	49	
		%	12%	33%	31%	16%	8%	100%	
Zasadnicze zawodowe		n	53	115	105	43	28	344	
		%	15%	33%	31%	13%	8%	100%	
Średnie		n	30	89	106	51	37	313	
		%	10%	28%	34%	16%	12%	100%	
Wyższe		n	22	72	85	55	28	262	
		%	8%	27%	32%	21%	11%	100%	

			Czy od początku tego roku (od stycznia 2017) czytałaś / czytałeś książki, po które sięgnęłaś / sięgnąłeś dla własnej przyjemności, poza nauką szkolną? Ile było tych książek?					Ogółem
			1 książka	2-3 książki	4-9 książek	10-20 książek	Więcej niż 21 książek	
Liczba książek w gospodarstwie domowym ucznia	Ogółem	n	125	314	334	175	112	1 060
		%	12%	30%	32%	17%	11%	100%
	0	n	14	15	10	6	1	46
		%	30%	33%	22%	13%	2%	100%
	1-10	n	18	55	32	4	9	118
		%	15%	47%	27%	3%	8%	100%
	11-50	n	39	86	84	33	19	261
		%	15%	33%	32%	13%	7%	100%
	51-200	n	25	93	112	67	45	342
		%	7%	27%	33%	20%	13%	100%
	200-500	n	11	29	36	32	12	120
		%	9%	24%	30%	27%	10%	100%
	Powyżej 500	n	4	9	27	21	17	78
		%	5%	12%	35%	27%	22%	100%
	Trudno powiedzieć	n	14	27	33	12	9	95
		%	15%	28%	35%	13%	9%	100%

			Czy od początku tego roku (od stycznia 2017) czytałaś / czytałeś książki, po które sięgnęłaś / sięgnąłeś dla własnej przyjemności, poza nauką szkolną? Ile było tych książek?					
			1 książka	2-3 książki	4-9 książek	10-20 książek	Więcej niż 21 książek	Ogółem
Liczba książek należących do ucznia	Ogółem	n	127	316	334	175	112	1 064
		%	12%	30%	31%	16%	11%	100%
	0	n	38	57	48	12	11	166
		%	23%	34%	29%	7%	7%	100%
	1-5	n	37	82	51	14	5	189
		%	20%	43%	27%	7%	3%	100%
	6-10	n	24	72	66	25	17	204
		%	12%	35%	32%	12%	8%	100%
	11-20	n	13	37	71	38	11	170
		%	8%	22%	42%	22%	6%	100%
	21-30	n	6	26	41	31	16	120
		%	5%	22%	34%	26%	13%	100%
	31-60	n	2	22	26	20	19	89
		%	2%	25%	29%	22%	21%	100%
	Więcej niż 60	n	1	8	18	29	27	83
		%	1%	10%	22%	35%	33%	100%
	Trudno powiedzieć	n	6	12	13	6	6	43
		%	14%	28%	30%	14%	14%	100%

			Czy od początku tego roku (od stycznia 2017) czytałeś / czytałaś książki, po które sięgnęłaś / sięgnęłaś dla własnej przyjemności, poza nauką szkolną? Ile było tych książek?					Ogółem
			1 książka	2-3 książki	4-9 książek	10-20 książek	Więcej niż 21 książek	
Ocena z polskiego na koniec drugiej klasy	Ogółem	n	123	315	332	173	111	1 054
		%	12%	30%	31%	16%	11%	100%
	Niedostateczna	n	0	2	0	0	2	4
		%	0%	50%	0%	0%	50%	100%
	Dopuszczająca	n	27	39	18	6	10	100
		%	27%	39%	18%	6%	10%	100%
	Dostateczna	n	44	103	87	37	19	290
		%	15%	36%	30%	13%	7%	100%
	Dobra	n	34	109	141	58	42	384
		%	9%	28%	37%	15%	11%	100%
	Bardzo dobra	n	18	60	81	57	30	246
		%	7%	24%	33%	23%	12%	100%
	Celująca	n	0	2	5	15	8	30
		%	0%	7%	17%	50%	27%	100%
Czas spędzany w dzień powszedni na oglądaniu telewizji lub filmów na DVD, wideo, komputerze	Ogółem	n	124	312	330	173	112	1 051
		%	12%	30%	31%	16%	11%	100%
	W ogóle nie oglądam	n	3	20	20	16	15	74
		%	4%	27%	27%	22%	20%	100%
	Mniej niż jedną godzinę dziennie	n	23	70	82	38	31	244
		%	9%	29%	34%	16%	13%	100%
	1-2 godziny dziennie	n	57	148	149	75	43	472
		%	12%	31%	32%	16%	9%	100%
	3-5 godzin dziennie	n	25	61	70	37	16	209
		%	12%	29%	33%	18%	8%	100%
	Więcej niż 5 godzin dziennie	n	16	13	9	7	7	52
		%	31%	25%	17%	13%	13%	100%

			Czy od początku tego roku (od stycznia 2017) czytałaś / czytałeś książki, po które sięgnęłaś / sięgnąłeś dla własnej przyjemności, poza nauką szkolną? Ile było tych książek?					
			1 książka	2-3 książki	4-9 książek	10-20 książek	Więcej niż 21 książek	Ogółem
Czas spędzany w dzień powszedni na korzystaniu z komputera (w tym także graniu i surfowaniu po internecie)	Ogółem	n	124	313	332	172	112	1 053
		%	12%	30%	32%	16%	11%	100%
	W ogóle nie używam komputera	n	7	34	37	20	12	110
		%	6%	31%	34%	18%	11%	100%
	Mniej niż jedną godzinę dziennie	n	21	79	87	48	25	260
		%	8%	30%	33%	18%	10%	100%
	1-2 godziny dziennie	n	40	118	127	48	45	378
		%	11%	31%	34%	13%	12%	100%
	3-5 godzin dziennie	n	38	62	56	46	19	221
		%	17%	28%	25%	21%	9%	100%
	Więcej niż 5 godzin dziennie	n	18	20	25	10	11	84
		%	21%	24%	30%	12%	13%	100%

R. 3. Tabela 3. Rozkład procentowy odpowiedzi gimnazjalistów na pytanie: Czy w tym roku szkolnym (od września 2017 roku) przeczytałaś / przeczytałeś jakieś książkowe lektury szkolne omawiane na lekcjach polskiego (inne niż umieszczone w podręcznikach)?

		Czytanie lektur szkolnych			
		Tak	Nie	Ogółem	
Płeć	Ogółem	n	1 383	411	1 794
		%	77%	23%	100%
	Chłopiec	n	654	267	921
		%	71%	29%	100%
	Dziewczyna	n	729	144	873
		%	84%	16%	100%
Wielkość miejscowości zamieszkania	Ogółem	n	1 382	413	1 795
		%	77%	23%	100%
	Wieś	n	583	145	728
		%	80%	20%	100%
	Miasto poniżej 20 tys. mieszkańców	n	238	70	308
		%	77%	23%	100%
	Miasto od 20 tys. do 100 tys. mieszkańców	n	221	95	316
		%	70%	30%	100%
	Miasto od 100 do 500 tys. mieszkańców	n	220	66	286
		%	77%	23%	100%
	Miasto powyżej 500 tys. mieszkańców	n	120	37	157
		%	76%	24%	100%
Wykształcenie matki/opiekunki prawnej	Ogółem	n	1 364	405	1 769
		%	77%	23%	100%
	Brak matki/opiekunki prawnej	n	11	5	16
		%	69%	31%	100%
	Podstawowe	n	60	27	87
		%	69%	31%	100%
	Zasadnicze zawodowe	n	354	118	472
		%	75%	25%	100%
	Średnie	n	492	148	640
		%	77%	23%	100%
	Wyższe	n	447	107	554
		%	81%	19%	100%

		Czytanie lektur szkolnych			
		Tak	Nie	Ogółem	
Wykształcenie ojca / opiekuna prawnego	Ogółem	n	1 332	391	1 723
		%	77%	23%	100%
	Brak ojca / opiekuna prawnego	n	72	34	106
		%	68%	32%	100%
	Podstawowe	n	70	25	95
		%	74%	26%	100%
	Zasadnicze zawodowe	n	500	146	646
		%	77%	23%	100%
	Średnie	n	394	120	514
		%	77%	23%	100%
	Wyższe	n	296	66	362
		%	82%	18%	100%
Liczba książek w gospodarstwie domowym ucznia	Ogółem	n	1 374	410	1 784
		%	77%	23%	100%
	0	n	115	88	203
		%	57%	43%	100%
	1-10	n	149	59	208
		%	72%	28%	100%
	11-50	n	350	109	459
		%	76%	24%	100%
	51-200	n	422	83	505
		%	84%	16%	100%
	200-500	n	136	20	156
		%	87%	13%	100%
	Powyżej 500	n	88	18	106
		%	83%	17%	100%
	Trudno powiedzieć	n	114	33	147
		%	78%	22%	100%

		Czytanie lektur szkolnych			
		Tak	Nie	Ogółem	
Liczba książek należących do ucznia	Ogółem	n	1 376	407	1 783
		%	77%	23%	100%
	0	n	323	183	506
		%	64%	36%	100%
	1-5	n	236	85	321
		%	74%	26%	100%
	6-10	n	250	48	298
		%	84%	16%	100%
	11-20	n	208	29	237
		%	88%	12%	100%
	21-30	n	124	22	146
		%	85%	15%	100%
	31-60	n	100	12	112
		%	89%	11%	100%
	Więcej niż 60	n	79	14	93
		%	85%	15%	100%
	Trudno powiedzieć	n	56	14	70
		%	80%	20%	100%

			Czytanie lektur szkolnych		
			Tak	Nie	Ogółem
Ocena z polskiego na koniec drugiej klasy	Ogółem	n	1 369	403	1 772
		%	77%	23%	100%
	Niedostateczna	n	5	4	9
		%	56%	44%	100%
	Dopuszczająca	n	168	107	275
		%	61%	39%	100%
	Dostateczna	n	415	158	573
		%	72%	28%	100%
	Dobra	n	484	93	577
		%	84%	16%	100%
	Bardzo dobra	n	262	37	299
		%	88%	12%	100%
	Celująca	n	35	4	39
		%	90%	10%	100%
Czas spędzany w dzień powszedni na oglądaniu telewizji lub filmów na DVD, wideo, komputerze	Ogółem	n	1 369	402	1 771
		%	77%	23%	100%
	W ogóle nie oglądam	n	97	18	115
		%	84%	16%	100%
	Mniej niż jedną godzinę dziennie	n	300	61	361
		%	83%	17%	100%
	1–2 godziny dziennie	n	629	158	787
		%	80%	20%	100%
	3–5 godzin dziennie	n	268	108	376
		%	71%	29%	100%
	Więcej niż 5 godzin dziennie	n	75	57	132
		%	57%	43%	100%

			Czytanie lektur szkolnych		
			Tak	Nie	Ogółem
Czas spędzany w dzień powszedni na korzystaniu z komputera (w tym także graniu i surfowaniu po internecie)	Ogółem	n	1 369	404	1 773
		%	77%	23%	100%
	W ogóle nie używam komputera	n	147	50	197
		%	75%	25%	100%
	Mniej niż jedną godzinę dziennie	n	318	60	378
		%	84%	16%	100%
	1–2 godziny dziennie	n	486	116	602
		%	81%	19%	100%
	3–5 godzin dziennie	n	313	106	419
		%	75%	25%	100%
	Więcej niż 5 godzin dziennie	n	105	72	177
		%	59%	41%	100%

R. 3. Tabela 4. Rozkład procentowy odpowiedzi na pytanie: Czy lubisz czytać książki (w ogóle, lektury szkolne i czytane poza szkołą)?

		Czy lubisz czytać książki (w ogóle, lektury szkolne i czytane poza szkołą)?						Ogółem
		Bardzo lubię	Raczej lubię	Ani lubię, ani nie lubię	Raczej nie lubię	Bardzo nie lubię		
Płeć	Ogółem	n	350	520	424	290	155	1 739
		%	20%	30%	24%	17%	9%	100%
	Chłopiec	n	70	202	256	225	135	888
		%	8%	23%	29%	25%	15%	100%
	Dziewczyna	n	280	318	168	65	20	851
		%	33%	37%	20%	8%	2%	100%
Wielkość miejscowości zamieszkania	Ogółem	n	349	520	424	291	155	1 739
		%	20%	30%	24%	17%	9%	100%
	Wieś	n	138	207	180	116	65	706
		%	20%	29%	25%	16%	9%	100%
	Miasto poniżej 20 tys. mieszkańców	n	52	89	82	49	26	298
		%	17%	30%	28%	16%	9%	100%
	Miasto od 20 tys. do 100 tys. mieszkańców	n	60	88	72	60	24	304
		%	20%	29%	24%	20%	8%	100%
	Miasto od 100 do 500 tys. mieszkańców	n	62	91	59	41	25	278
		%	22%	33%	21%	15%	9%	100%
	Miasto powyżej 500 tys. mieszkańców	n	37	45	31	25	15	153
		%	24%	29%	20%	16%	10%	100%

			Czy lubisz czytać książki (w ogóle, lektury szkolne i czytane poza szkołą)?						
			Bardzo lubię	Raczej lubię	Ani lubię, ani nie lubię	Raczej nie lubię	Bardzo nie lubię	Ogółem	
Wykształcenie matki/opiekunki prawnej	Ogółem	n	349	518	420	282	152	1 721	
		%	20%	30%	24%	16%	9%	100%	
	Brak matki/ opiekunki prawnej	n	3	8	1	2	1	15	
		%	20%	53%	7%	13%	7%	100%	
	Podstawowe	n	13	21	26	19	9	88	
		%	15%	24%	30%	22%	10%	100%	
	Zasadnicze zawodowe	n	81	124	127	71	55	458	
		%	18%	27%	28%	16%	12%	100%	
	Średnie	n	110	197	150	111	52	620	
		%	18%	32%	24%	18%	8%	100%	
	Wyższe	n	142	168	116	79	35	540	
		%	26%	31%	21%	15%	6%	100%	
	Wykształcenie ojca/opiekuna prawnego	Ogółem	n	337	504	409	276	149	1 675
			%	20%	30%	24%	16%	9%	100%
Brak ojca/ opiekuna prawnego		n	24	30	19	19	12	104	
		%	23%	29%	18%	18%	12%	100%	
Podstawowe		n	11	19	33	18	12	93	
		%	12%	20%	35%	19%	13%	100%	
Zasadnicze zawodowe		n	95	192	154	116	67	624	
		%	15%	31%	25%	19%	11%	100%	
Średnie		n	107	149	128	77	44	505	
		%	21%	30%	25%	15%	9%	100%	
Wyższe		n	100	114	75	46	14	349	
		%	29%	33%	21%	13%	4%	100%	

		Czy lubisz czytać książki (w ogóle, lektury szkolne i czytane poza szkołą)?						
		Bardzo lubię	Raczej lubię	Ani lubię, ani nie lubię	Raczej nie lubię	Bardzo nie lubię	Ogółem	
Liczba książek w gospodarstwie domowym ucznia	Ogółem	n	349	516	421	291	154	1 731
		%	20%	30%	24%	17%	9%	100%
	0	n	6	23	57	67	44	197
		%	3%	12%	29%	34%	22%	100%
	1-10	n	28	58	64	33	18	201
		%	14%	29%	32%	16%	9%	100%
	11-50	n	64	143	123	74	38	442
		%	14%	32%	28%	17%	9%	100%
	51-200	n	123	165	117	59	31	495
		%	25%	33%	24%	12%	6%	100%
	200-500	n	57	57	14	20	5	153
		%	37%	37%	9%	13%	3%	100%
	Powyżej 500	n	38	33	13	14	4	102
		%	37%	32%	13%	14%	4%	100%
	Trudno powiedzieć	n	33	37	33	24	14	141
		%	23%	26%	23%	17%	10%	100%

		Czy lubisz czytać książki (w ogóle, lektury szkolne i czytane poza szkołą)?						
		Bardzo lubię	Raczej lubię	Ani lubię, ani nie lubię	Raczej nie lubię	Bardzo nie lubię	Ogółem	
Liczba książek należących do ucznia	Ogółem	n	349	516	423	292	155	1 735
		%	20%	30%	24%	17%	9%	100%
	0	n	23	87	152	145	88	495
		%	5%	18%	31%	29%	18%	100%
	1-5	n	30	101	81	64	36	312
		%	10%	32%	26%	21%	12%	100%
	6-10	n	60	112	74	27	14	287
		%	21%	39%	26%	9%	5%	100%
	11-20	n	68	75	53	26	10	232
		%	29%	32%	23%	11%	4%	100%
	21-30	n	50	58	23	11	1	143
		%	35%	41%	16%	8%	1%	100%
	31-60	n	49	33	18	7	2	109
		%	45%	30%	17%	6%	2%	100%
	Więcej niż 60	n	55	28	6	3	1	93
		%	59%	30%	6%	3%	1%	100%
	Trudno powiedzieć	n	14	22	16	9	3	64
		%	22%	34%	25%	14%	5%	100%

		Czy lubisz czytać książki (w ogóle, lektury szkolne i czytane poza szkołą)?						
		Bardzo lubię	Raczej lubię	Ani lubię, ani nie lubię	Raczej nie lubię	Bardzo nie lubię	Ogółem	
Ocena z polskiego na koniec drugiej klasy	Ogółem	n	342	517	423	285	152	1 719
		%	20%	30%	25%	17%	9%	100%
	Niedostateczna	n	2	1	2	2	2	9
		%	22%	11%	22%	22%	22%	100%
	Dopuszczająca	n	16	52	71	82	42	263
		%	6%	20%	27%	31%	16%	100%
	Dostateczna	n	62	158	160	111	67	558
		%	11%	28%	29%	20%	12%	100%
	Dobra	n	137	192	133	68	31	561
		%	24%	34%	24%	12%	6%	100%
	Bardzo dobra	n	100	108	56	20	6	290
		%	34%	37%	19%	7%	2%	100%
	Celująca	n	25	6	1	2	4	38
		%	66%	16%	3%	5%	11%	100%
Czas spędzony w dzień powszedni na oglądaniu telewizji lub filmów na DVD, wideo, komputerze	Ogółem	n	348	514	418	289	152	1 721
		%	20%	30%	24%	17%	9%	100%
	W ogóle nie oglądam	n	33	32	19	18	12	114
		%	29%	28%	17%	16%	11%	100%
	Mniej niż jedną godzinę dziennie	n	92	122	72	48	18	352
		%	26%	35%	20%	14%	5%	100%
	1-2 godziny dziennie	n	161	215	207	127	57	767
		%	21%	28%	27%	17%	7%	100%
	3-5 godzin dziennie	n	51	114	93	68	36	362
		%	14%	31%	26%	19%	10%	100%
	Więcej niż 5 godzin dziennie	n	11	31	27	28	29	126
		%	9%	25%	21%	22%	23%	100%

			Czy lubisz czytać książki (w ogóle, lektury szkolne i czytane poza szkołą)?					
			Bardzo lubię	Raczej lubię	Ani lubię, ani nie lubię	Raczej nie lubię	Bardzo nie lubię	Ogółem
Czas spędzany w dzień powszedni na korzystaniu z komputera (w tym także graniu i surfowaniu po internecie)	Ogółem	n	345	517	421	287	152	1 722
		%	20%	30%	24%	17%	9%	100%
	W ogóle nie używam komputera	n	39	59	46	30	14	188
		%	21%	31%	24%	16%	7%	100%
	Mniej niż jedną godzinę dziennie	n	110	122	80	40	21	373
		%	29%	33%	21%	11%	6%	100%
	1–2 godziny dziennie	n	113	179	151	95	49	587
		%	19%	30%	26%	16%	8%	100%
	3–5 godzin dziennie	n	60	122	107	79	37	405
		%	15%	30%	26%	20%	9%	100%
	Więcej niż 5 godzin dziennie	n	23	35	37	43	31	169
		%	14%	21%	22%	25%	18%	100%

R. 3. Tabela 5. Cechy społeczno-demograficzne gimnazjalistów a typy czytelników książek*

			Typologia główna				
			Nie czytający książek	Czytelnicy szkolni	Czytelnicy spontaniczni	Czytelnicy aktywni	Ogółem
Płeć	Ogółem	n	234	400	177	982	1 793
		%	13%	22%	10%	55%	100%
	Chłopiec	n	185	289	82	365	921
		%	20%	31%	9%	40%	100%
	Dziewczyna	n	49	111	95	617	872
		%	6%	13%	11%	71%	100%
Wielkość miejscowości zamieszkania	Ogółem	n	233	400	176	983	1 792
		%	13%	22%	10%	55%	100%
	Wieś	n	79	183	65	400	727
		%	11%	25%	9%	55%	100%
	Miasto poniżej 20 tys. mieszkańców	n	43	72	26	167	308
		%	14%	23%	8%	54%	100%
	Miasto od 20 tys. do 100 tys. mieszkańców	n	49	57	45	164	315
		%	16%	18%	14%	52%	100%
	Miasto od 100 do 500 tys. mieszkańców	n	39	61	27	159	286
		%	14%	21%	9%	56%	100%
Miasto powyżej 500 tys. mieszkańców	n	23	27	13	93	156	
	%	15%	17%	8%	60%	100%	

		Typologia główna					Ogółem	
		Nie czytający książek	Czytelnicy szkolni	Czytelnicy spontaniczni	Czytelnicy aktywni			
Wykształcenie matki opiekunki prawnej	Ogółem	n	228	392	176	973	1 769	
		%	13%	22%	10%	55%	100%	
	Brak matki/ opiekunki prawnej	n	2	4	3	7	16	
		%	13%	25%	19%	44%	100%	
	Podstawowe	n	19	17	8	43	87	
		%	22%	20%	9%	49%	100%	
	Zasadnicze zawodowe	n	76	130	41	225	472	
		%	16%	28%	9%	48%	100%	
	Średnie	n	74	144	74	348	640	
		%	12%	23%	12%	54%	100%	
	Wyższe	n	57	97	50	350	554	
		%	10%	18%	9%	63%	100%	
	Wykształcenie ojca/ opiekuna prawnego	Ogółem	n	224	384	168	947	1 723
			%	13%	22%	10%	55%	100%
Brak ojca/ opiekuna prawnego		n	19	19	15	52	105	
		%	18%	18%	14%	50%	100%	
Podstawowe		n	17	26	9	44	96	
		%	18%	27%	9%	46%	100%	
Zasadnicze zawodowe		n	93	176	53	324	646	
		%	14%	27%	8%	50%	100%	
Średnie		n	67	111	53	283	514	
		%	13%	22%	10%	55%	100%	
Wyższe		n	28	52	38	244	362	
		%	8%	14%	10%	67%	100%	

		Typologia główna					Ogółem
		Nie czytający książek	Czytelnicy szkolni	Czytelnicy spontaniczni	Czytelnicy aktywni		
Liczba książek w gospodarstwie domowym ucznia	Ogółem	n	234	395	175	978	1 782
		%	13%	22%	10%	55%	100%
	0	n	73	77	15	38	203
		%	36%	38%	7%	19%	100%
	1-10	n	36	47	22	102	207
		%	17%	23%	11%	49%	100%
	11-50	n	58	114	51	236	459
		%	13%	25%	11%	51%	100%
	51-200	n	36	99	47	323	505
		%	7%	20%	9%	64%	100%
	200-500	n	7	22	13	114	156
		%	4%	14%	8%	73%	100%
	Powyżej 500	n	7	12	10	75	104
		%	7%	12%	10%	72%	100%
	Trudno powiedzieć	n	17	24	17	90	148
		%	11%	16%	11%	61%	100%

* Nieczytający książek (ani lektur szkolnych, ani poza obowiązkiem szkolnym), czytelnicy szkolni (czytający lektury szkolne, ale nie czytają książek poza obowiązkami szkolnymi), czytelnicy spontaniczni (czytający książki poza obowiązkami szkolnymi, ale nie czytają lektur szkolnych), czytelnicy aktywni (czytają zarówno lektury szkolne jak i książki poza obowiązkami szkolnymi).

		Typologia główna					Ogółem
		Nie czytający książek	Czytelnicy szkolni	Czytelnicy spontaniczni	Czytelnicy aktywni		
Liczba książek należących do ucznia	Ogółem	n	234	395	174	977	1 780
		%	13%	22%	10%	55%	100%
	0	n	147	169	35	153	504
		%	29%	34%	7%	30%	100%
	1-5	n	42	76	43	159	320
		%	13%	24%	13%	50%	100%
	6-10	n	20	59	28	190	297
		%	7%	20%	9%	64%	100%
	11-20	n	9	44	21	164	238
		%	4%	18%	9%	69%	100%
	21-30	n	5	14	17	110	146
		%	3%	10%	12%	75%	100%
	31-60	n	4	13	9	87	113
		%	4%	12%	8%	77%	100%
	Więcej niż 60	n	1	4	13	75	93
		%	1%	4%	14%	81%	100%
	Trudno powiedzieć	n	6	16	8	39	69
		%	9%	23%	12%	57%	100%

		Typologia główna					
		Nie czytający książek	Czytelnicy szkolni	Czytelnicy spontaniczni	Czytelnicy aktywni	Ogółem	
Ocena z polskiego na koniec drugiej klasy	Ogółem	n	230	397	174	971	1 772
		%	13%	22%	10%	55%	100%
	Niedostateczna	n	2	2	2	3	9
		%	22%	22%	22%	33%	100%
	Dopuszczająca	n	80	86	28	82	276
		%	29%	31%	10%	30%	100%
	Dostateczna	n	97	151	61	264	573
		%	17%	26%	11%	46%	100%
	Dobra	n	39	125	54	359	577
		%	7%	22%	9%	62%	100%
	Bardzo dobra	n	10	31	27	230	298
		%	3%	10%	9%	77%	100%
	Celująca	n	2	2	2	33	39
		%	5%	5%	5%	85%	100%
Czas spędzany w dzień powszedni na oglądaniu telewizji lub filmów na DVD, video, komputerze	Ogółem	n	229	397	174	970	1 770
		%	13%	22%	10%	55%	100%
	W ogóle nie oglądam	n	9	25	9	72	115
		%	8%	22%	8%	63%	100%
	Mniej niż jedną godzinę dziennie	n	22	74	40	225	361
		%	6%	20%	11%	62%	100%
	1–2 godziny dziennie	n	86	189	72	440	787
		%	11%	24%	9%	56%	100%
	3–5 godzin dziennie	n	66	79	42	188	375
		%	18%	21%	11%	50%	100%
	Więcej niż 5 godzin dziennie	n	46	30	11	45	132
		%	35%	23%	8%	34%	100%

		Typologia główna					Ogółem
		Nie czytający książek	Czytelnicy szkolni	Czytelnicy spontaniczni	Czytelnicy aktywni		
Czas spędzany w dzień powszedni na korzystaniu z komputera (w tym także graniu i surfowaniu po internecie)	Ogółem	n	230	397	174	971	1 772
		%	13%	22%	10%	55%	100%
	W ogóle nie używam komputera	n	31	45	19	102	197
		%	16%	23%	10%	52%	100%
	Mniej niż jedną godzinę dziennie	n	29	63	31	255	378
		%	8%	17%	8%	67%	100%
	1–2 godziny dziennie	n	68	132	48	354	602
		%	11%	22%	8%	59%	100%
	3–5 godzin dziennie	n	57	121	49	192	419
		%	14%	29%	12%	46%	100%
	Więcej niż 5 godzin dziennie	n	45	36	27	68	176
		%	26%	20%	15%	39%	100%

R. 3. Tabela 6. Cechy społeczno-demograficzne gimnazjalistów a czytelnicy systematycznie aktywni (systematycznie aktywni czytelnicy to są osoby, które są czytelnikami aktywnymi (czytają zarówno lektury szkolne jak i książki poza obowiązkami szkolnymi) oraz deklarują, że co najmniej raz w tygodniu czytają książki w czasie poza obowiązkami szkolnymi

		Czytelnicy systematycznie aktywni			
		Nie	Tak	Ogółem	
Płeć	Ogółem	n	1 274	520	1 794
		%	71%	29%	100%
	Chłopiec	n	759	162	921
		%	82%	18%	100%
	Dziewczyna	n	515	358	873
		%	59%	41%	100%
Wielkość miejscowości zamieszkania	Ogółem	n	1 273	519	1 792
		%	71%	29%	100%
	Wieś	n	523	205	728
		%	72%	28%	100%
	Miasto poniżej 20 tys. mieszkańców	n	218	89	307
		%	71%	29%	100%
	Miasto od 20 tys. do 100 tys. mieszkańców	n	232	83	315
		%	74%	26%	100%
	Miasto od 100 do 500 tys. mieszkańców	n	192	93	285
		%	67%	33%	100%
	Miasto powyżej 500 tys. mieszkańców	n	108	49	157
		%	69%	31%	100%
Wykształcenie matki/ opiekunki prawnej	Ogółem	n	1 256	515	1 771
		%	71%	29%	100%
	Brak matki/ opiekunki prawnej	n	11	5	16
		%	69%	31%	100%
	Podstawowe	n	69	19	88
		%	78%	22%	100%
	Zasadnicze zawodowe	n	357	115	472
		%	76%	24%	100%
	Średnie	n	457	183	640
		%	71%	29%	100%
	Wyższe	n	362	193	555
		%	65%	35%	100%

			Czytelnicy systematycznie aktywni			
			Nie	Tak	Ogółem	
Wykształcenie ojca/ opiekuna prawnego	Ogółem	n	1 224	499	1 723	
		%	71%	29%	100%	
	Brak ojca /opiekuna prawnego	n	77	29	106	
		%	73%	27%	100%	
	Podstawowe	n	70	25	95	
		%	74%	26%	100%	
	Zasadnicze zawodowe	n	484	162	646	
		%	75%	25%	100%	
	Średnie	n	365	149	514	
		%	71%	29%	100%	
	Wyższe	n	228	134	362	
		%	63%	37%	100%	
	Liczba książek w gospodarstwie domowym ucznia	Ogółem	n	1 267	518	1 785
			%	71%	29%	100%
0		n	187	17	204	
		%	92%	8%	100%	
1-10		n	164	44	208	
		%	79%	21%	100%	
11-50		n	349	110	459	
		%	76%	24%	100%	
51-200		n	326	179	505	
		%	65%	35%	100%	
200-500		n	80	76	156	
		%	51%	49%	100%	
Powyżej 500		n	58	47	105	
		%	55%	45%	100%	
Trudno powiedzieć	n	103	45	148		
	%	70%	30%	100%		

			Czytelnicy systematycznie aktywni		
			Nie	Tak	Ogółem
Liczba książek należących do ucznia	Ogółem	n	1 265	518	1 783
		%	71%	29%	100%
	0	n	443	62	505
		%	88%	12%	100%
	1-5	n	257	64	321
		%	80%	20%	100%
	6-10	n	208	89	297
		%	70%	30%	100%
	11-20	n	146	92	238
		%	61%	39%	100%
	21-30	n	71	76	147
		%	48%	52%	100%
	31-60	n	53	59	112
		%	47%	53%	100%
	Więcej niż 60	n	37	56	93
		%	40%	60%	100%
	Trudno powiedzieć	n	50	20	70
		%	71%	29%	100%
Ocena z polskiego na koniec drugiej klasy	Ogółem	n	1 258	514	1 772
		%	71%	29%	100%
	Niedostateczna	n	6	3	9
		%	67%	33%	100%
	Dopuszczająca	n	244	32	276
		%	88%	12%	100%
	Dostateczna	n	440	133	573
		%	77%	23%	100%
	Dobra	n	387	190	577
		%	67%	33%	100%
	Bardzo dobra	n	167	131	298
		%	56%	44%	100%
	Celująca	n	14	25	39
		%	36%	64%	100%

			Czytelnicy systematycznie aktywni		
			Nie	Tak	Ogółem
Czas spędzany w dzień powszedni na oglądaniu telewizji lub filmów na DVD, wideo, komputerze	Ogółem	n	1 259	514	1 773
		%	71%	29%	100%
	W ogóle nie oglądam	n	73	43	116
		%	63%	37%	100%
	Mniej niż jedną godzinę dziennie	n	230	131	361
		%	64%	36%	100%
	1–2 godziny dziennie	n	552	235	787
		%	70%	30%	100%
	3–5 godzin dziennie	n	289	87	376
		%	77%	23%	100%
	Więcej niż 5 godzin dziennie	n	115	18	133
		%	86%	14%	100%
Czas spędzany w dzień powszedni na korzystaniu z komputera (w tym także graniu i surfowaniu po internecie)	Ogółem	n	1 260	514	1 774
		%	71%	29%	100%
	W ogóle nie używam komputera	n	147	50	197
		%	75%	25%	100%
	Mniej niż jedną godzinę dziennie	n	219	159	378
		%	58%	42%	100%
	1–2 godziny dziennie	n	416	186	602
		%	69%	31%	100%
	3–5 godzin dziennie	n	329	91	420
		%	78%	22%	100%
	Więcej niż 5 godzin dziennie	n	149	28	177
		%	84%	16%	100%

ZOFIA ZASACKA**School youth reading habits and attitudes as of 2017**

The article analyzes the results of a nationwide representative quantitative survey conducted in 2017 and regarding the reading habits of teenage students completing their compulsory education. These analyses are compared with those of the surveys carried out in 2003, 2010 and 2013 using the same methodology, which makes it possible to examine continuity and change in the interviewees' reading patterns and attitudes. Polish adolescents' reading habits, and expectations related to satisfaction from reading are described. The scope of Polish teenagers' common extracurricular reading experience is identified and characterized. Their attitudes, motivations, socialization to reading, reading culture transmission in childhood, participation in social circulation of books and reading strategies are analyzed in order to estimate to what extent they are willing to read books, what are the reasons behind their current reading predispositions, and how they differ from each other in their expectations about this activity.

Artykuł powstał na podstawie realizowanego w 2017 roku ilościowego badania czytelnictwa młodzieży gimnazjalnej na losowej, ogólnopolskiej, reprezentatywnej próbie uczniów III klasy gimnazjum, metodą ankiety audytoryjnej, w ramach zadania „realizacja programu *Badania czytelnictwa i ewaluacja programu Narodowego Programu Rozwoju Czytelnictwa*”. Dofinansowano ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

**Ministerstwo
Kultury
i Dziedzictwa
Narodowego.**

W zakresie obliczeń statystycznych i wsparcia metodologicznego badanie czytelnictwa młodzieży gimnazjalnej przeprowadzono we współpracy z Instytutem Badań Edukacyjnych, zaś badanie w terenie zostało wykonane przez Fundację Centrum Badania Opinii Społecznej.